

Л. ГОРОДИСЬКИЙ, І. ЗІНЧИШИН

**МАНДРІВКА
ПО ТЕРЕБОВЛІ
І ТЕРЕБОВЛЯНЩИНІ**

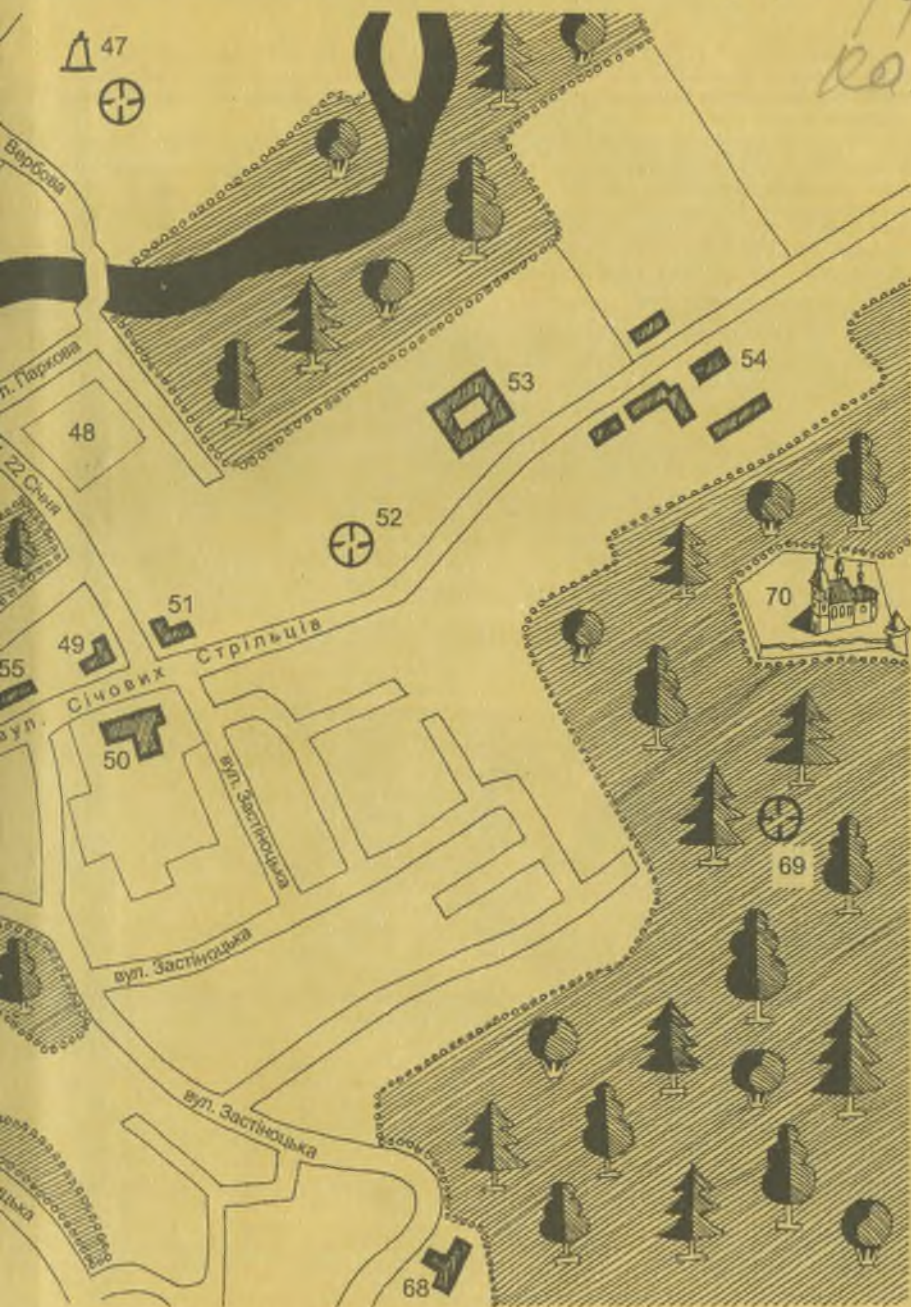
ПАМ'ЯТНІ МІС

СЦЯ ТЕРЕБОВЛІ

6.0/4
кач

1. Будинок староства за польських часів. Тепер тут відділ травматології районної лікарні
2. Пам'ятник Т.Г.Шевченку
3. Районна друкарня. Редакція газети "Теребовлянські вісті"
4. Місце, де стояла єврейська синагога. Тепер райвно. Зимовий басейн дитячо-юнацької спортивної школи
5. Будинок українських купців, у якому нині міститься Вище училище культури
6. Млин Санітелли, а нині майстерня по ремонту побутової техніки
7. Млин Бродяка, а тепер склад районного споживчого товариства
8. Колишня пекарня Санітелли. Тепер житловий будинок
9. Аптека
10. Польська пекарня. Тепер житловий будинок
11. Ринок
12. Монастир і костел оо.Кармелітів. Тепер церква св. Володимира УАПЦ. Духовна семінарія УАПЦ
13. Фабрика ялинкових прикрас
14. Магістрат часів Австрії. Тепер міська Рада народних депутатів
15. Кінотеатр
16. Єврейські будинки і крамниці. Тепер житлові будинки, торговельні заклади
17. Райвідділ зв'язку
18. Місце, де стояв будинок повітової Ради
19. Будинок, де в роки німецько-фашистської окупації діяла друкарня
20. Польська захоронка. Тепер райфінвідділ
21. Автостанція
22. Будинок, у якому жив краєзнавець І.Снітовський
23. Державна гімназія у 1907-1939 рр. Тепер школа для глухонімих дітей
24. Місце, де стояла Кам'янецька брама
25. Українська захоронка. Тепер історико-краєзнавчий музей
26. Музична школа. Будинок дитячої творчості
27. Молитовний дім общини євангелістів
28. Міське кладовище
29. Будинок Товариства св. Петра і Павла
30. Церква св. Миколая УТКЦ
31. Колишня друкарня Штайніка. Тепер кафе "Калина"
32. Місце, де стояла жіноча школа ім. С.Шшановської. Тепер тут споруджено гастроном
33. Ошадний банк
34. Колишній Народний дім, а нині житловий будинок
35. Районна Рада народних депутатів. Редакція газети "Воля"
36. Читальня "Просвіти". Тепер клуб районного споживчого товариства
37. Будинок української бурси, в якому міститься адміністрація районного споживчого товариства
38. Районна бібліотека
39. Будинок польського товариства "Сокіл". Тепер дитячо-юнацька спортивна школа
40. Колишня медична школа, а нині житловий будинок
41. Місце, де стояла польська бурса. Тепер тут споруджено Будинок торгівлі
42. Костел св. Петра і Павла
43. Банк "Україна"
44. Колишній готель Фішера, а нині кафе "Беркут"
45. Залізничний вокзал
46. Кінотеатр Миколашека. Тепер контора рембуддільниці
47. Біла фігура. Місце, де, можливо, стояла церква св. Михайла
48. Стадіон
49. Середня школа № 2
50. Взуттєва фабрика
51. Лікарня
52. Місце, де, можливо, стояла Успенська церква
53. Середня школа № 3
54. Казарми архієпископа Рудольфа. Тепер військова частина
55. Будинок староства часів Австрії. Тепер дитячий відділ районної лікарні
56. Місце, де, можливо, стояла церква св. Покрови
57. Овочевий магазин
58. Житловий будинок — пам'ятка архітектури кінця XIX ст.
59. Житловий будинок — пам'ятка архітектури кінця XIX ст.
60. Будинок, у якому народилася артистка Ганна Юрчакова
61. Житловий будинок — пам'ятка архітектури кінця XIX ст.
62. Стара пошта (тепер житловий будинок). Місце, де, можливо, стояв Домініканський монастир
63. Літній басейн
64. Руїни фортеці першої половини XVII ст.
65. Місце, де, можливо, стояв парафіяльний костел св. Трійці
66. Місце, де, можливо, стояла церква св. П'ятиниці (Параскеви)
67. Місце, де, можливо, стояла Львівська брама
68. Гімназія-інтернат
69. Ліс "Костелок". Місце, де, можливо, стояла церква св. Спаса
70. Підгорянський монастир. Тепер парафіяльна церква Різдва Івана Хрестителя

ЛЕОН ГОРОДИСЬКИЙ,
ІГОР ЗІНЧИШИН

МАНДРІВКА
ПО ТЕРЕБОВЛІ
І ТЕРЕБОВЛЯНЩИНІ

Історичний нарис-путівник

Львів
Каменяр
1998

У серці кожної людини живе любов. Вічною і незмінною є любов до рідного краю — до знайомої, ще з дитинства протоптаної стежини, до отчого дому, теплота якого незабуття навіть у далекій чужині, за синім морем, до свого міста, де живуть родичі, друзі, знайомі...

“Мандрівка по Тербовлі і Тербовлянщині” допоможе дізнатися багато цікавого з давньої історії княжого міста і краю, ознайомитись із сучасним їх життям — пам'ятками архітектури, природи, з працею і творчістю славних синів і дочок цієї благодатної землі.

Автори книги послуговувалися як архівними та документальними матеріалами, так і розповідями старожилів; провели велику роботу щодо систематизації найрізноманітнішої літератури, яка тою чи іншою мірою торкається теми. Без сумніву, це видання зацікавить не тільки тербовлянців, тернополян, але й усіх, хто вважає себе патріотом України.

Сподіваємося, що ця книга буде гідним подарунком до знаменної дати — 900-річчя княжого міста Тербовлі.

Художнє оформлення

Василя С а в и

Книга видана за Національною програмою
випуску соціально значущих видань
для забезпечення загальнодержавних потреб

Г 0503020902-022 Без оголошення
98

ISBN 966-7255-01-8

© Леон Городиський,
Ігор Зінчишин, 1998

**Нашим синам —
Назару Городиському,
Олегу і Володимиру Зінчишиним
— присвячуємо цю книгу.**

АВТОРИ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Пропонований увазі читачів нарис-путівник “Мандрівка по Теревовлі і Теревовлянщині” висвітлює історію міста від княжих часів і до наших днів, веде його вулицями, знайомить з архітектурними пам’ятками, природою, а головне — розповідає про людей, які своїм талантом і подвижницькою працею творили історію Теревовлянщини.

Хочемо згадати добрим словом наших попередників — істориків, археологів, краєзнавців, які багато зробили для дослідження історії рідного краю. Це, в першу чергу, стосується Яна Байгера — автора фундаментальної книги “Повіт Трємбовельський. Нарис географічно-історичний і етнографічний”, виданої у Львові в 1899 р.; Юліана Олпінського — першого музейника в Теревовлі, який започаткував цю добру справу на початку ХХ ст.; Северина Борачка — засновника і директора першого українського історичного музею в Теревовлі; Казимира Міссони — автора путівника по Теревовлі, виданого в 1930-х рр.; наших земляків у діаспорі — Івана Винницького, Василя Полідвоора, Романа Кришталського, Юліана Фриза, Степана Мишка, Івана Козака та багатьох інших (всього понад 100 осіб), які видали за кордоном у 1968 р. на 920 сторінках надзвичайно цікавий історико-мемуарний збірник “Теревовельська земля”; Володимира Демченка, Георгія Герети — авторів історико-краєзнавчого нарису “Теревовля”, виданого у Львові в 1971 р.; Миколи Голубця — автора брошури “Теревовля”, виданої в 1930-х рр.; Василя Ільницького — автора, можливо, першого нарису з історії нашого міста “Стародавня Теревовля”, що побачив світ у 1862 р.

Також не забуваймо людей, які в нелегкі останні роки докладали немало зусиль для збирання матеріалів з історії Теревовлі та району і публікували їх. Це — Іван Снітовський, Мечислав Стефанкевич, Григорій Кушнерик, Мирослав Смаліга, Микола Брездень, Йосип Гайва та ін.

Щиро вдячні за велику допомогу в підготовці до написання цієї книги нинішнім ентузіастам — краєзнавцям Мирославі Писарчук, Людмилі Денисовій, Марії Гринді, Ігорю Хотієнку, Миколі Ковальчуку, Михайлу Пасіці, Надії Горбаль, Оксані Крет, Надії Сененківій, а також старожилам міста Павлу Дуцаку, Володимиру Понятишину, Софії Щуцькій, Володимиру Чорному, Ярославу Борковському, Йосипу Яремчуку — за їх розповіді, пояснення, уточнення багатьох фактів.

Особлива подяка п. Андрієві Куликівському, голові львівської громади “Теревовлянщина”, ініціаторові написання нарис-путівника, за його цінні фахові поради.

При роботі над книгою нам також прислужилися публікації таких краєзнавців Тернопілля, як Л. Бойцун, В. Бурма, І. Дуда, Я. Гайдукевич, І. Герета, Г. Кушнерик, Ю. Лоза, В. Лавренюк, П. Медведик, Б. Мельничук, М. Мартинчук, М. Ониськів, В. Пришляк, С. Савак, О. Снітовський, О. Сліпа, Б. Хаварівський, В. Хома, Я. Чорніта, В. Губ’як.

Добродії Й. Яворський, А. Куйбіда, І. Хотієнко, Б. Федиш виконали для видання картосхеми, а добродії Н. Хвалибога та І. Романський люб’язно надали цікаві фотоліюстрації.

Безмежно вдячні п. Людмилі Лозінській, її чоловікові Адаму, дітям Марії, Андрію, Надії, Мирославу, внукам Христині і Віктору за неоціненну моральну і матеріальну підтримку при роботі над створенням книги.

Л. ГОРОДИСЬКИЙ
І. ЗІНЧИШИН

I. КРИЗЬ ГОМІН ВІКІВ

1. НАЙДАВНІШІ ЧАСИ ТЕРЕБОВЛЯНЩИНИ

Теребовля... Яке мелодійне, лагідне і дзвінке слово! Здається, воно увібрало в себе всі барви рідної мови. Щодо виникнення цієї назви, то існує кілька версій.

Згідно з першою, вона походить від імені Теребислав — можливо, першого поселенця на цих теренах. Її дотримується, зокрема, відомий дослідник Я. Рудницький.

Польський історик XIX ст. І. Лелевель пов'язує даний топонім з дакійською оселею Трифульйон, що була, ймовірно, заснована дакійцями в I ст. н. е. на території між с. Зеленче і Семенівським лісом.

Із вуст старожилів можна почути досить сумний і трохи романтичний переказ, що коріннями сягає сивої давнини, коли тільки-но зароджувалось наше місто. На горі Покрівка стояли три великі дубові хрести. Кожного дня туди приходила сива жінка, вся в чорному, і довго молилася біля них. Коли її запитували, хто ж там похований, до кого вона ходить кожного дня, жінка завжди відповідала: “Три болі мої... три сини, три соколи мої, вбиті в бою, лежать там, три болі мої”.

І люди, перейняті її горем, так часто повторювали ці слова, що вони склалися у назву міста — Триболі, Триболя. Але з часом така первісна назва трансформувалася в Теребовль, а ще згодом — у Теребовлю. Зазначимо, що ще до Другої світової війни на Покрівці стояли три великі хрести (їх через певні проміжки часу замінювали новими).

Заслуговує на увагу ще одна версія, за якою назву Теребовлі виводять із давньослов'янських слів “треба” — жертвоприношення і “требище” — місце, де приносили жертву богам.

Найбільш вірогідною є версія, згідно з якою назва міста походить від давньоруського слова “теребити” — розчищати, викорчовувати, що вперше зустрічається в “Повісті минулих літ” під 1014 р.: “И рече Володимирь: теребите путь и мости мостите”.

Теребовля, районний центр Тернопільської області, лежить над р. Гнізною, лівою притокою Серету. Сходячись, обидві річки зами-

кають частину височини у вигляді видовженого гірського хребта, що від західної сторони спадає стрімкою стіною у Серет, а від східної переходить більш полого у вузьку долину Гнізни. Ця частина території переважно залісена та перетинається глибокими ярами, виробленими дощовою водою, що спливає з височини в напрямку до обох рік. Один з таких ярів — Драганівський вертеп (долина правої притоки Гнізни — річки Пичинії) — відтинає частину узвозу у вигляді помітного узгір'я, так звану Замкову гору, що піднімається у південно-західній частині Теребовлі, від двох інших узгір'їв, розташованих на захід від неї, — так званих Зап'ятничок (Попівщина) і Княжої гори. Вони, в свою чергу, відділяються одне від одного яром, утвореним руслом потічка Пичивник, що впадає в Пичинію.

Саме на схилах цих трьох узгір'їв з'явилися перші людські оселі, які дали початок нашому місту. А взагалі люди на цій території селились у глибоку давнину. Про найдавніші часи Теребовельщини постараємось розповісти, посилаючись на дослідження відомого археолога Я. Пастернака.

Перша палеолітична людина з'явилася тут близько 100 тисяч років тому, а прийшла вона сюди ввєрх по Серету з Подністров'я. Сліди її знайшов Ю. Полянський у 1928 р. в с. Янів (тепер с. Долина), у глибокому захисному меандрі р. Серету, під 4-5-метровим шаром жовтої глини — лесу. Це був великий кварцитовий відбиток зі слідами обробки так званого мустьєрського типу і мамонтова стегнова кість, що колись служила підкладкою при обробці кам'яного знаряддя.

В 1980-х рр. на південних околицях с. Підгайчики виявлено середньопалеолітичну стоянку (приблизно 40 тис. років тому). З пізнішої, так званої оріньякської фази палеолітичної доби (30-20 тис. років тому), походить кілька кам'яних виробів, добутих також Ю. Полянським з-під шару лесу в с. Налужжя, над лівим берегом Серету. Люди оріньякської культури сильно наближались до сьогонішнього фізичного типу людини. У них уже існували первісні образотворче мистецтво (різьба, рисунок) та культові уявлення.

Біля містечка Микулинці, на правому березі р. Серет, відкрито стоянку доби мезоліту (11-8 тис. років тому). До цього ж періоду відносяться пам'ятки поблизу сіл Кривки, Варваринці та Плебанівка.

У наступну, неолітичну, добу (8-5 тис. років тому) в ділянці духовної й матеріальної культури населення Теребовлянщини настали важливі зміни. Кількість людей збільшилася; вони переходять до осілого життя, будують міцні — заглиблені або наземні хати, гуртуються по кільканадцять у малі селища і закладають біля них похован-

ня зі стійким похоронним обрядом. На врожайній землі прадавнє населення жило з хліборобства і скотарства, а ще займалося полюванням, риболовством та збиранням овочів. У неолітичному виробництві великим досягненням стає винайдення гончарства, примітивного ткацтва та шліфування крем'яного знаряддя. Організаційною одиницею тоді була материнська родова община.

Сліди неолітичної стоянки — крем'яне знаряддя, уламки грубих глиняних посудин та кістяного долотця — виявив Ю. Полянський у с. Налужжя на східному березі Серету, а місце кременярської майстерні у вигляді готових крем'яних ножів, напівфабрикатів та ядрищ відкрито у 1900 р. при копанні фундаментів під костел у с. Струсів. Окремі крем'яні сокирки, серпи, ретушовані відщепки, різці і скребачки, інше дрібне знаряддя неолітичного періоду знайдено в різний час у селах Зубів, Кобиловолоки, Млиниська, Острівець, Долина і в Теревовлі. Найдавніші з них — дві кістяні мотики з Теревовлі та одна з крем'яних сокирок із с. Зубів. До рідких пам'яток належить знайдена у с. Вербівці сокира із смугастого кременю, імпортована з Опатувського повіту Польщі. Вона вказує на існування неолітичного торговельного шляху, підтвердженого різними знахідками з верхнього Подністров'я і Посяння, що йшов уздовж цих двох рік з середнього Повисля у південне Поділля, а звідти догори Серетом у Теревовельщину.

Теребовельщина лежала ще на одному торговельному неолітичному шляху, що йшов з середнього Побужжя через Західну Волинь у гирло Серету, переходив Дністер і закінчувався на Покутті. Ним переправлялися з Волині в Подністров'я вироби кременярських майстерень — так звані скарби — в обмін на підкарпатську сіль та різні харчові продукти. На терені Теревовлянщини ці скарби виявлено у Теревовлі, Вербівцях та Лошневі; у Теревовлі знайдено декілька сочень довгих крем'яних ножів разом.

Проте найбільша кількість археологічних пам'яток на Теревовельщині дійшла від племен трипільської культури (IV-II тис. до н. е.), які вважаються прапредками українського народу. На полях сіл Буданів, Залав'є, Застіноче, Зеленче, Могильниця, Підтайчики, Підгора зустрічається велика кількість уламків мальованого, прегарно орнаментованого трипільського посуду, крем'яне знаряддя, глиняні тягарці до ткацьких кросен і рибальських сітей, глиняні фігурки жінок і тварин.

Найбільше з трипільських поселень Теревовельщини займало територію на підвищенні недалеко від місця впадіння Гнізни у Серет. Тут, на лані Гуртівка, крім названих вище культурних залишків, було виявлено у 1900 р. сліди прямокутних наземних хат довжиною 6-10 і шириною 4-6 м.

У похоронному обряді трипільців Західного Поділля панував звичай кістякових поховань. Одне таке поховання досліджував Ю. Полянський у 1930-х рр. на Підзамчу в Тереховлі.

У пізній неолітичній (енеолітичній) добі спокійне життя подільських хліборобів стурбували перші емігранти, що з перенаселеної та знищеної льодовиком Центральної Європи стали пересуватися на врожайні чорноземи теплішого півдня. Першими прийшли уздовж Бугу нордійські племена, які мали звичай хоронити своїх покійників у кам'яних гробницях (так званих скринях), складених з великих кам'яних плит, та давати їм страву “в дорогу на той світ” у горщиках, прикрашених ритим, білоінкрустованим орнаментом. На Тереховлянщині такі “скринькові гроби” виявлено у Могильниці, Підгайчиках, Семенові, Лошневі й на Раковиці у самій Тереховлі. Ця нордійська еміграція мала вже бойовничий характер, бо принесла з собою на західні українські землі перші кам'яні бойові топірці, незнані до того часу серед місцевих племен. Виявлено їх на полях Вербівців, Кобиловолок і Лошнева.

У 1990 р. неподалік від східної околиці с. Воля проведено розкопки за участю тернопільських археологів О. Гаврилюка, М. Левчука та М. Ягодинської і виявлено залишки наземної будівлі, печі, а також кілька господарських ям. Колекція знахідок налічує майже тисячу предметів. Це — бронзові шпильки, фрагменти браслетів, підвісок, лезо ножа-бритви, ромбовидні наконечники до стріл, кам'яні та крем'яні шліфовані сокири, серпи. Але найчисленніші — керамічні речі: горщики, збанки, кувалики, миски, чаші. Уламки глиняних лялечок, грудки перепаленої глини з вкрапленнями міді, ошлакована кераміка свідчать про розвиток місцевої бронзоліварної справи, що припадає на завершальний етап існування племен культури ноа (XIV-XII ст. до н. е.) бронзового віку. Назва походить від могильника, виявленого у передмісті Брашова (ноа — буквально: Нове місто) в Румунії. Носії цієї культури займалися скотарством, землеробством, бронзоліварною справою, підтримували тісні зв'язки з племенами комарівської культури.

Терени Тереховлянщини на початку залізної доби (VIII-VI ст. до н. е.) заселяли племена висоцької культури (назва — від с. Висоцьке поблизу м. Броди). Вони витворили своєрідну матеріальну культуру з біригуальним (кістяковим та тілопальним) похоронним обрядом, з прикметною для неї керамікою і типовими бронзовими прикрасами.

Ще до Першої світової війни у с. Лошнів було розкопано висоцьке поховання з великою кількістю предметів. З них передано до На-

ціонального музею у Львові три глиняні посудини і шість бронзових виробів: бритву, тонкий кручений нашійник, орнаментований браслет, перстень і дві малі ковтки. Ці предмети дуже цікаві з культурно-історичного погляду: вони вказують на те, що вже тоді був в Україні у чоловіків звичай голити бороди та носити ковтки магічного призначення у вухах.

П'ять поселень ранньозалізного віку (VIII-VI ст. до н. е.) зафіксовано у 1991 р. на північ від с. Лошнів, в урочищі Заграбина, де виявлено рештки наземного житла, напівземлянку з пічкою-кам'янкою та 11 господарських ям. Характерні форми кераміки — тюльпано-подібні горщики, макітроподібні посудини, кухлики, цідилки — дозволяють датувати пам'ятку передскіфським періодом.

На поселенні цього ж періоду в урочищі Загр'я, що теж біля Лошнева, розкопано кілька господарських ям та скупчень каменю-пісковика, які утворювали довгасті паси штучної вимостки. Під великим каменем знайдено маленький скарб, що лежав у невеликій ямці: два наконечники до списів, дротики, фрагменти шліфованих сокир. Глиняний посуд (горщики, миски, кухлі, глеки) орнаментовані валиками-пружками, пальцевими защипами, плоскими смугами-канелюрами.

За 1,2 км на південний захід від того ж таки с. Лошнів, на лівому березі р. Гнізни, у лісі, знаходиться городище ранньозалізного віку. Воно — овальної форми, оточене валом і ровом, котрі на ділянці з майже прямовисним схилом до ріки відсутні. Вал невисокий (до 1,5 м), висипаний з ґрунту, вибраного з рову; в основі має кам'яне мошчення. Знахідок на городищі мало. Очевидно, воно використовувалося періодично — як сховище під час ворожих військових набігів.

Приблизно в VI ст. до н. е. прийшла в наші краї нова хвиля емігрантів — на цей раз зі сходу. Були це нащадки трипільських племен Наддніпрянини, котрих грецький історик Геродот називав “скіфами-ораками”. Вони принесли із собою свій родовий лад, культ богині родючості, а в матеріальній культурі — прикметний глиняний посуд, уламки якого знайдено на території сіл Різдяни і Долина. Тригранні бронзові стріли скіфського типу виявлено у селах Заздрість, Лошнів та на околиці Теребовлі. Із самої Теребовлі походить великий бронзовий котел, що зберігається в Тернопільському краєзнавчому музеї.

У I ст. до н. е. вздовж Західного Бугу і Сяну прийшли в Подністров'я вайовничі венеда — предки західних слов'ян. Майже у всіх їхніх похованнях знайдено залізні вістря до списів, мечі, ножі, остро-

ги й частини окуття щитів. У венедекському похоронному обряді покійника палили на вогнищі разом з його особистими прикрасами і зброєю, після чого вибирали із згарища перепалені рештки, склали все це в попільницю-урну і закопували в землю. Такі венедекські погребнища виявлено в селах Зеленче і Підгора.

До пам'яток римської доби належать монети динарії, добуті із землі у Буданові, Підгайчиках і Теребовлі. Це може слугувати доказом існування торговельних зв'язків Західного Поділля з нижньодунайськими римськими провінціями в перших століттях нашої ери. Важливу роль посередника при цьому відіграло колишнє грецьке місто-колонія Ольвія біля Дністрово-Бузького лиману.

На окрему увагу заслуговує викопана у 1904 р. біля с. Заздрість кам'яна плита довжиною 5,5 м з трьома готськими рунічними знаками, що мали якесь сакральне символічне значення. Біля неї були уламки глиняної посудини готського типу та кістки двох баранів. Мабуть, це був слід якогось культового обряду однієї з груп готів, які після розгрому гунами їхнього племенного об'єднання у північному Причорномор'ї подалися на захід через верхів'я Серету.

У II-V ст. н. е. на території краю проживали племена черняхівської культури. Щодо етнічної приналежності носіїв цієї культури, то більшість дослідників зараховує їх до східної групи слов'ян, які входили до антського племенного союзу. Сліди їхніх поселень виявлено у Кобиліволоках, Долині, Боричівці, Підгайчиках і в Теребовлі. Селилися вони звичайно на південних та південно-східних схилах берегів річок і балок. Наземні і напівземлянкові житла утворювали вулицю чи кілька вулиць. У господарській частині подвір'я ще були яма-погріб, хлів для худоби та птиці тощо. Основним заняттям черняхівців було орне землеробство: сіяли пшеницю, ячмінь, просо, гречку, жито, овес, горох, коноплю. Землеробство в умовах осілого побуту тісно пов'язувалося зі скотарством: розведенням великої і дрібної рогатої худоби, свиней, коней, свійської птиці; в господарстві тримали собак. Високого розвитку набули металургія і обробка металів, гончарство, деревообробне ремесло, склоробне виробництво, ткацтво.

Не є до кінця з'ясованим питання про те, які саме східнослов'янські племена населяли терени Теребовельщини у наступні століття. І. Нагаєвський, Н. Полонська-Василенко, польський історик І. Лелевель схиляються до думки, що на території Галичини, а, отже, і Теребовельщини, проживали племена білих хорватів. А згідно з іншою версією, наші землі в другій половині I-го тис. н. е. заселяли дуліби, які пізніше поділилися на бужан і волинян.

Арабський історик і мандрівник аль-Масуді (кін. IX ст. — 956 або 957), у працях якого містяться дані про слов'ян і давніх русів, оповідає: “З-поміж цих народів один за давніх часів мав владу, князь його звався Маджак, а сам народ — валінана. Цьому народові за давніх часів корилися всі інші слов'янські народи, бо влада його була, а інші князі його слухались...”

Історики М. Грушевський та І. Крип'якевич вважають, що народ “валінана” — це, ймовірно, волиняни, бо город Волинь при гирлі річки Гучви, що впадає у Західний Буг, був відомий ще до XI ст., а залишилось по ньому величезне городище.

Про те, що об'єднання дулібів (волинян) на чолі з Маджаком охоплювало, крім Волині, напевно, й частину Галичини, а в її складі й Теробовельщину, свідчить топоніміка. Адже села Дуліби є у Волинській, Рівненській, Львівській і Тернопільській областях.

Літопис розповідає, що вже у 907 р. дуліби брали участь як союзники у переможному поході київського князя Олега на Візантію. За князювання Володимира наприкінці X — на початку XI ст. всі східнослов'янські землі, в тому числі і волинян, увійшли до складу давньоруської держави — Київської Русі. Це сприяло зміцненню зв'язків між племенами, прискорило розвиток господарства.

Заселення земель Теробовельщини у давньоруський період відбувалося інтенсивно, про що свідчить значна кількість виявлених городищ, поселень та могильників. Частина з них, мабуть, була укріпленнями — феодалними замками, решта — містами, центрами ремесел, торгівлі й зосередження заможної верхівки. Про нагромадження багатств у руках цієї верхівки свідчить скарб ювелірних виробів, знайдений у с. Семенів. Ці вироби, а також ливарні формочки, виявлені тут, свідчать про високий рівень місцевого ювелірного ремесла.

2. КНЯЖИЙ ТЕРЕБОВЛЬ

За Володимира Великого Галичину, а, отже, й Теробовельщину, було злучено в одну волость з Волинню. Від імені великого князя управління тут здійснював його син Борис, а пізніше інший син — Всеволод. Ще пізніше Галичина переходить у безпосереднє володіння великого київського князя Ярослава Мудрого.

Перед смертю (1054) він поділив Київську державу між своїми нащадками. Шість володінь дісталось його синам, а сьоме — Галичина — внукові Ростиславу Володимировичу. Його батька Володимира на той час уже не було в живих.

Отже, Ростислав міг з'явитись у Галичині десь між 1052 (тоді помер його батько) і 1054 рр., коли помер Ярослав. Місцем його резиденції, швидше всього, мав бути Перемишль. Адже саме тут пізніше сідає його старший син Рюрик. Проте не виключена можливість, що це могли бути й інші значні галицькі міста — Звенигород чи Тереховль.

У Галичині Ростислав одружується з донькою угорського короля Бели I Ланкою (Ілоною, Оленою). І це є вагомим доказом того, що він таки княжив у наших краях. Адже малоімовірно, щоб угорський король віддав свою доньку за князя без князівства.

До 10 років провів Ростислав у нашому краї. Літописи не дають відомостей про те княжіння. Але, напевно, було воно не з легких: князівство знаходилось на польсько-угорському порубіжжі і князю доводилось повсякчас дбати про захист своєї землі від неспокійних сусідів. З півдня теж кожної миті можна було очікувати набігів половців та інших кочівників. Допомогали юному князеві у його державних турботах, мабуть, державні мужі Порей і Вишата, які у ролі опікунів прибули з ним у Галичину з Новгороду, де до 1052 р. княжив Володимир Ярославич.

Під 1064 р. у “Літописі Руській” є такий запис: “Утік Ростислав, син Володимирів, онук Ярославів, до Тмутораканя, і з ним утік [воевода] Порей і Вишата, син Остромира, воеводи новгородського”.

Напевне, що не з добра подався Ростислав з наших країв, а виїли його звідси стрий і, в першу чергу, великий київський князь Ізяслав. Саме він, діставши у 1057 р. Волинь, став найближчим сусідом Ростислава.

Тмуторакань (тепер станиця Таманська Краснодарського краю Росії) була, за висловом С. Томашівського, в той час свого роду Запоріжжям козацьких часів. Туди тікали князі від опіки і утисків своїх старших родичів, там вони збирали сили для подальшої боротьби за свої права. Територія ця належала до Русі ще з часів Святослава.

Прибувши у Тмуторакань (очевидно, з галицькою дружиною), Ростислав проводить дуже енергійну політику, поширює свої впливи на навколишні території. Він підкоряє касогів (предків сучасних адигів) і накладає на них данину. Все частіше його дружина зачіпала кордони Візантії, що викликало велике занепокоєння у її правителів. Їм усе ж вдалося позбутися неспокійного сусіда при допомозі імперського намісника у м. Херсонесі. Останній, прибувши у Тмуторакань, увійшов у довір'я до князя і одного разу під час банкету отруїв його. Літописець так описує ці події: “Він тоді, випивши половину чаші, половину дав князеві пити; притиснувши пальцем у чашу, — бо мав

він під нігтем смертну трутизну, — дав [її] князю, прирікши смерть за вісім днів. І той випив, а капетан, прийшовши до Корсуня, сказав, що в сей день помре Ростислав. Так воно й сталося”.

Про самого князя літописець говорить з великою симпатією: “Був Ростислав муж доблесний у бою, а на зріст ставний і красен лицем, і милостивий до убогих”.

Не знати, як би розвивались далі події у Руській землі, коли б Ростислав залишився живим. Мабуть, зібравши достатньо сили, подався б він відвойовувати втрачену Галичину. Адже саме це зробили, підрісши, його сини. А залишив він після себе синів Рюрика, Володаря, Василька і невідому на ім'я доньку. Дехто з дослідників вважає, що пізніше вона стала дружиною волинського князя Давида Ігоревича.

Молода вдова Ланка хотіла їхати в Угорщину до своїх братів — Гейзи (з 1074 р. — король Гейза I) і Ласло (з 1077 р. — король Ласло I Святий). Але великий київський князь Ізяслав дітей їй не віддав і їхати не дозволив. І його, виходячи з політики та моралі того часу, можна зрозуміти: навіщо рости десь нових крамольників, та ще й підперти їх угорськими мечами?! Ланка все ж якимось чином повернулася в Угорщину, але без дітей. Пізніше вона стала дружиною хорватського короля Дмитра Звономира, а після його смерті повертається на Русь, і наприкінці XI ст. ми бачимо її у Перемишлі.

Малі Ростиславичі, напевне, росли у Києві під наглядом Ізяслава, а після його смерті у 1078 р. — під наглядом Ярополка Ізяславича у Володимирі. Коли вони подорослішали, то, вочевидь, одержали на прогонування якусь посілість неподалік від волинської столиці. Це цілком узгоджувалось із традицією того часу.

Русь на межі XI-XII ст. була унітарною імперією. Поки великий князь був живим, ні діти, ні інші родичі не мали жодних прав на ввірені їм землі. Вони були не васалами, а лише намісниками. І якщо намісник помирав, — його син не міг дістати батькову землю: на неї призначався новий князь-намісник. У Західній Європі подібне умовне пожалування називалося бенефіцією. Тому безземельні княжичі, що прагнули престолу, намагалися самостійно захопити якесь місто, щоб звідти вимагати уділ у великого князя. Одним із перших на Русі опинився в такому становищі засновник династії прикарпатських князів Ростислав Володимирович.

Справу Ростислава продовжили його сини. Підрісши, вони активно пристали до політичної боротьби. Судячи з літописних записів, Ярополк не був достатньо енергійним князем для того, щоб тримати під контролем Волинь і Галичину, тим більше, що частиною останньої знову заволоділа Польща.

Якимось чином старшому Ростиславичу — Рюрику вдалося вирватися з-під опіки Ярополка, зібрати дружину і раптовим ударом здобути Перемишль, відібравши його у поляків. Отже, Ростиславичі одержали важливий форпост для наступної боротьби. Очевидно, що разом з Рюриком був наймолодший брат — Василько. Такий висновок можна зробити із “Хроніки...” Матвія Стрийковського. Відомі історики І. Крип’якевич, С. Томашівський, С. Соловійов, посилаючись на польських літописців, стверджують, що червенські міста, взяті Болеславом II у 1067 р., були повернуті Ростиславичами.

При Ярополку залишалися середній син Ростислава — Володар та ще один ізгой — Давид Ігоревич. Але навесні 1081 р. вони тікають від Ярополка — знову ж таки у Тмуторакань. Проте протримались там тільки трохи більше року і були прогнані Олегом Святославичем.

Як повідомляє літопис, Давид подався у пониззя Дніпра і там у місті Олешші пограбував грецьких купців, які здійснювали торгові операції між Києвом і Константинополем. Цим завдав значної шкоди економічним інтересам Києва. І тому, щоб заспокоїти якоесь цього князя-ізгоя, великий київський князь Всеволод змушений був дати йому місто Дорогобуж — волость на межі Волині й Київщини. Пізніше ця земля, звана Погориною, стала об’єктом суперечки між київськими і волинськими князями, а ще пізніше — між князями галицькими та київськими.

А тим часом Володар повернувся у Галичину, в Перемишль, де вже княжив Рюрик, а при ньому був Василько. Проте, можливо, Василько тоді вже володів Тереволем.

Весною 1084 р. два Ростиславичі (очевидно, Володар і Василько) нападають із сильною дружиною на Володимир, здобувають його і проганяють свого патрона Ярополка. Розгніваний таким порушенням встановленого порядку, великий київський князь Всеволод посилає до Володимира полки на чолі із сином Володимиром Мономахом. Він змушує братів залишити місто і знову садить тут Ярополка. Згідно з літописом, усе це відбувалось ніби дуже швидко. Але з “Поучення...” Мономаха видно, що боротьба з Ростиславичами закінчилась нескоро, бо, за його словами, “потім гонили ми вслід за Ростиславичами за город Микулин, та не настигли їх”.

Очевидно, Ростиславичі з втраченою Володимиром не змирились і ще не раз турбували Ярополка. І, як вважає М. Грушевський, “... вкінці, щоб заспокоїти Ростиславичів, Всеволод віддав їм Галичину”, тобто закріпив за ними те, чим вони вже володіли. Таким чином, 1084 р. — найвірогідніша дата офіційного початку княжіння Василька у Тереволі,

Володаря — у Звенигороді, а Рюрика — в Перемишлі (ним він володів іще раніше). Підставою для того, аби закріпити Галичину за Ростиславичами, було, мабуть, ще й те, що ці князі успішніше, ніж Ярополк, вочили край від зовнішніх ворогів — поляків, угрів і степовиків.

Проте донині залишаються невирішеними питання: де саме знаходився князівський Теревовль? Де містився князівський палац?

За однією з версій, Теревовль часів Василька розташовувався на околицях сусіднього с. Зеленче, де річка Гнізна впадає у Серет. На це вказують залишки двох городищ. Головне з них мало два укріплені майданчики. Дитинець займав мис при злитті Гнізни й Серету і з напільного боку був захищений дугастим валом і ровом. До цього майданчика прилягає інший, що простягається уздовж річки і також прикритий з напільного боку валом і ровом. На протилежному, правому, березі Серету знаходиться мале городище, укріплене валом з усіх боків. На користь цієї версії свідчить і той факт, що саме в дитинці викопано декілька амфор-корчаг на вино, які звичайно трапляються на визначних княжих городищах. У найближчому сусідстві з цим городищем (княжим дитинцем) і мав бути город — місто Теревовль. Там, нижче лану Гуртівка, виявлено культурний шар княжої доби та два скарби скляних браслетів, що вказують на існування тут у княжих часах важливого торговельного пункту.

До цієї версії схилявся знаменитий львівський археолог, відкривач княжого Галича Ярослав Пастернак, який у 1930-х рр. здійснював археологічні розкопки на Замковій горі і в с. Зеленче. Її підтримували також відомі вчені-археологи П. Раппопорт та І. Свешніков, які проводили розкопки в наших місцях.

Але дана версія має і серйозні контраргументи. Місце княжого дитинця надто незручне з оборонної точки зору: розташоване у низині, воно було б відкрите з усіх боків і йому постійно загрожували б повені та вороги. Крім цього, оборонні вали, що йдуть уздовж берегів річок Серет і Гнізна, охоплюють дуже малу територію, щоб могло розміститися князівське подвір'я з палацом та різними допоміжними будівлями. Та й конструкція оборонної лінії виявилась не характерною для княжих городищ.

Згідно з другою версією, палата теревовельських князів знаходилась на високому крутому лівому березі Серету, де нині лежать руїни Підгорянського монастиря. А в давні часи тут міг існувати і попередник цього монастиря, який, імовірно, служив усипальницею Ростиславичів. Саме ж місто повинно було знаходитися нижче, в улоговині, на схід від княжого терему.

За третьою версією, фортеця теробовельських князів стояла на високім виступі, званім Покрівкою, що навпроти сьогоднішніх руїн замку Балабана.

Дехто осідок Ростиславичів виносить на Княжу гору, яка височить на захід від Замкової гори. Вже сама її назва певною мірою говорить на користь такої думки.

І, нарешті, п'ята версія. Її найповніше обгрунтував невтомний дослідник Галичини Лев Чачковський. Спираючись на думку О. Чоловського і на власні спостереження, базовані на паралелях із стародавнім Галичем, розташованим у дуже подібних топографічних умовах на Крилоській горі, та на аналізі мікротопонімів і окремих археологічних матеріалів, він дійшов висновку: княжа фортеця у Теробовль стояла на Замковій горі.

Дослідження сучасного археолога Б. Тимощука підтверджують цю версію. Більше того, він вважає, що княжа фортеця, якою започатковане міське життя на цій території, була споруджена на рубежі IX-X ст. Отже, виходить, що Теробовля існує вже близько одинадцяти століть і відноситься до найдавніших українських міст.

Очевидно, що ця фортеця належала князю якогось східнослов'янського племені (мабуть, волинян), що проживало в нашій місцевості ще перед входженням її до складу Київської Русі. За часів Володимира і Ярослава Мудрого вона могла бути резиденцією княжого посадника. А вже Василько, а, можливо, ще Ростислав, зробивши Теробовль столицею князівства, значно розширили і зміцнили свій осідок.

Для докладного означення місця Василькового двору дуже цінною є звістка ревізійного акту з 1632 р. про більше румовище якогось монастиря чи старовинного замчища, усунутого при спорудженні старостинського замку. О. Чоловський вважає, що це мала бути пам'ятка українських часів. А що в княжу добу святині були муровані, а інші будівлі, включаючи і княжі тереми, — тесані з дерева, то можна припустити: усунуте румовище — це залишок княжої двірської церкви. Ужите в акті 1632 р. означення “монастер альбо замек якісь стари” вказує на те, що руїни мусіли бути тоді ще чималі.

Лев Чачковський, взявши до уваги деталі, перевірені Я. Пастернаком, докладніше означив місце двірської церкви і, тим самим, приблизно окреслив вигляд княжого двору. Церква могла стояти тільки у північній частині замкової площі, бо в середній не було для неї місця. Адже будівельна площа була тоді значно меншою, а зовнішні мури замку з 1632 р. виходять набагато далі за межу первісно замешканої території. Не могла вона стояти й у південному куті площі.

Отже, святиня стояла у північній частині замкової території, край глибокого перекопу, що відділяє кінець скелястого язика гори. Побудована, як звичайно, від сходу на захід, вона замикала забудовану частину княжого двору так, що був тільки вузький вхід край східного схилу гори та східної коротшої стіни церкви. Весь двірець був обведений дерев'яним частоколом, уздовж якого стояли помости для воїнів. При східній, коротшій, стіні церкви були в'їзні ворота зі звідним мостом. У південній, вужчій, частині замку, замикаючи його, стояла дерев'яна сторожова вежа. Вона знаходилася на кам'янистому підвищенні, трохи вище від існуючої в наш час потужної еліпсовидної вежі.

Ще дві вежі, напевно, замикали західний і східний кути замку. Великий перекоп з північного боку відокремлював княжий осідок від решти города та зміцнював оборонну міць двору, що був твердинею у твердині. Крім княжого палацу і церкви, на території дитинця уздовж частоколу тулились численні кліті та інші господарські будівлі, в яких було чимало різного добра і жила двірська челядь.

Колодязя у замку не було: в той час наші предки ще не знали способу копання у скелях глибоких криниць. Він з'явився значно пізніше.

На думку Л. Чачковського, вода до замку підводилася підземним водогоном від горішньої течії Пичинії. Але теребовлянський краєзнавець архітектор М. Ковальчук, враховуючи рельєф місцевості і перепади висот, вважає нереальним таке водопостачання замку. На його думку, в замку були резервуари, де зберігались значні запаси води на випадок облоги.

Замкова гора, на якій стояв княжий палац, була неприступною з трьох боків: зі сходу вона омивалася Гнізною, а з заходу і півдня — її притокою Пичинією. Обидві річки в той час були значно повноводнішими.

Мабуть, у часи великого татарського нападу в 1241 р. княжий осідок був знищений. Залишилися тільки голі мури церкви. Пізніше, в другій половині XIV ст., коли на місці княжого двору побудовано перший невеликий замок Казимира Великого, а опісля, в 1534 р., замок А. Тенчинського, — мури згорілої церкви ще стояли. Вони були використані для охорони забудованої площі замку (як колись, — княжої твердині) з північного боку. Щойно при будівництві третього замку (споруджено в 1632 р. О. Балабаном на зовсім інших підвалинах) усунуто “з немалим трудом” залишки колишніх церковних мурів, щоб мати вільний простір для зведення башт та казематів від півночі.

А тепер, шановні читачі, спробуємо перенестися уявою крізь століття і зробити невеличку прогулянку від княжої фортеці по стародавньому городу Теробовлю. Отож, через в'їзні ворота зі звідним мостом виходимо з княжої твердині, минаємо глибокий перекоп і бачимо два вали (їх рештки збереглися до наших днів). Ці вали, типові для України княжих часів, поділяють укріплену місцевість на властиво город та на так зване передгороддя. Перші два вали, висипані за 150 м від княжого двору, замикають город. Простягаються вони півкруглою лінією від західного до східного схилу гори і мають довжину 140 м.

Уздовж зовнішнього валу в схилі від сторони города є вузьке — у вигляді сходинки — місце. На нього спиралися балки частоколу. Між глибоким перекопом поза княжим двором та валами стояли під час облоги “стани” для приміщення залози города, склади харчів та засоби оборони. На відстані 120 м від призамкових валів були другі, подвійні. Вони замикали передню частину города. Їх виразна дугоподібна форма мала на меті видовжити лінію оборони так, щоб якнайбільше воїнів могло одночасно виступити до оборони. Завдяки дугоподібності валів поміж ними утворилося доволі широке місце, де можна було розмістити більше резерву та оборонного знаряддя. Там, де стикаються кінці обох пар валів, були вузькі переходи, що сполучали місця між валами з передгороддям.

Крім земляних, княжа фортеця мала ще й водні укріплення. Згадані потічки Пучинія і Пучивник служили, напевно, для штучного заводнювання місцевості. Про це свідчать їх старі, первісні назви: Пучинія, Пучивник — тобто потічок, призначений для напучування (наводнювання, zalivanja). Руслу обох потічків мають сильний спад. У горішній їх течії досі збереглися залишки гребель, споруджених для затримання води. У випадку облоги замку заслінки в греблях піднімалися, і ставкова вода, розливаючись, утруднювала доступ до нього із заходу і півдня. Урочище, де знаходились греблі, називається Черпало. Воно слугувало як сталий постій для сторожі при греблях і ставках та було своєрідним висунутим фортом для оборони головної твердині — города.

Підгороддя, тобто саме місто Теробовль, заселяли бояри, ремісники та духовенство. Воно простяглося від Замкової гори так, як нинішнє Нове (а насправді — Старе) місто, включаючи вул. Підзамче та територію вздовж правого берега Гнізни аж до її устя. На місці нинішнього с. Зеленче були купецька дільниця і пристань. Підгороддя переходило також на лівий берег Гнізни. Церкви Теробовлі були

побудовані переважно на узгір'ях: Зап'ятничках, Покрівці, Підгорі. Підгороддя перетинав Київсько-Галицький шлях, що попри гору Покрівку та передмістя Садики йшов далі, у напрямі нинішнього Застіноцького гостинця.

Приблизно так виглядали у ті давні часи княжий город і його передгороддя (частина сьогоднішньої Теребовлі).

Тепер звернемося до того часу, коли Ростиславичі закріпили за собою Галичину. Сталося це, очевидно, у 1084 р. Мономах пише у "Поученні...", що війну 1084 р. він закінчив повним порозумінням з Ярополком. Передача Галичини братам, отже, мала статися за згоди Ярополка. Але, напевне, це була вимушена згода. Ярополку важко було змиритися із втратою Галичини, як і частини Волині з Дорогобужем, що відійшла до Давида. І цього разу його гнів обернувся проти Всеволода, з волі якого це сталося. Як розгорталися події далі, — розповідає літопис. "У рік 1085 Ярополк збирався іти на Всеволода, бо послухав він злих дорадників. Довідавшись про це, Всеволод послав проти нього сина свого Володимира, і Ярополк тоді, оставивши матір свою і дружину свою в Луцьку, сам утік в Ляхи.

Коли ж Володимир прийшов до Луцька, лучани здалися. Володимир посадив тоді Давида в [городі] Володимирі замість Ярополка, а матір Ярополкову [Олісаву], і жону його [Ірину], і дружину його привів до Києва, майно його забравши".

Ярополку все ж удалося прихилити долю до себе. У 1087 р. він повертається з Польщі з військом. Його зустрів Мономах. М. Грушевський так описує те, що сталося потім: "Не знати, чи заімповував Ярополк приведеним польським військом, чи піддобрився до Всеволода, тільки Мономах вернув йому Волинь".

Але Ярополк не задовольнився цим, а захотів ще відібрати у Ростиславичів Галичину. Незабаром він вибрався походом на Звенигород, та по дорозі був убитий якимось Нерядцем. Убивця проткнув князя шаблею в той момент, коли той лежав на санях. Та обставина, що Нерядець утік до Перемишля, могла заставити сучасників запідозрювати Ростиславичів у причетності до цього вбивства, бо воно було їм вигідне. Але не менше, а то й більше кончина Ярополка була на користь іншій людині — Давиду Ігоровичу, який сидів у Дорогобужі, а після цього сів у Володимирі. І хто знає, чи не лукавив він, говорячи пізніше Святополкові, що його брата вбили Ростиславичі.

У літописі під 1087 р. зустрічаємо такий запис: "У сей же рік ходив Всеволод до Перемишля". Можливо, приводом до цього була підозра стосовно Ростиславичів, але, скоріш за все, великий київсь-

кий князь мав на меті закріпити нові політичні відносини, що встановилися по смерті Ярополка.

Судячи з пізніших повідомлень літописця, Всеволод так розпорядився Ярополковою спадщиною: головну пайку з володимирським столом дістав Давид; Берестейську волость було віддано Святополкові — братові Ярополка, а Погориною, де перед цим сидів Давид, заволодів сам Всеволод.

Ростиславичі на той час уже міцно сиділи в Галичині: Рюрик — у Перемишлі, що тоді вже вважався старшим галицьким городом, Володар — у Звенигороді, давньому галицькому торговельному осередку, а Василько — у Теревовлі, звідкіля дорога стояла відкритою у чорноморські степи, Болгарію та Візантію. І це було важливим фактором у політиці Василька. Треба думати, що основною опорою Ростиславичів було місцеве населення, кероване політичною та торговельною верхівкою. Ми не знаємо сьогодні імен тих галицьких вельмож, бояр і купців, які підтримували князів, але можемо зрозуміти причину, що змушувала їх шукати солідних оборонців інтересів цієї землі. А причиною цею була наявність сильних сусідів: за Карпатами — угрів, які саме в XI ст. почали уважно приглядатися до всього, що діялося на північних схилах Карпат; на заході — поляків, ласих захопити собі при нагоді хоча б шмат Галичини; на півдні — степовиків, які теж становили неабияку загрозу для наших земель.

Російський історик М. Карамзін так описує тогочасне становище на Русі: “Народ стогнав, великий князь був у відчаї, половці грабували, по обох сторонах Дніпра диміли села, перетворені в попіл цими жорстокими варварами, які взяли навіть декілька міст і ніде, здається, не знаходили опору. Нарешті Василько Ростиславич, правнук Ярослава, умовив їх залишити Русь і разом з ним воювати Польщу, ослаблену внутрішніми чварами”.

Політична ситуація в Галичині була складнішою, ніж на Волині, яка взагалі не мала загрози з півдня, а на заході сусідувала лише з провінційними польськими осередками.

Тому не дивно, що галицька верхівка шукала таких князів, які б погодилися нерозривно пов’язати свою долю з долею цієї найдалі висуненої на захід української землі, які б ніде не мали інших територіальних чи політичних інтересів, щоб перейти туди з Галичини. Такими князями якраз і були Ростиславичі.

Про Рюрика відомостей мало, про Володаря — більше. Але найяскравіша постать поміж братами — це князь Василько. Він виступає у центрі всіх політичних подій, які потрясли Русь та її сусідів в ос-

танне десятиріччя XI ст. Наш князь зумів створити сильне військо. Ходив разом з половцями за Дунай, здійснював набіги на угорські і польські землі.

Грандіозними були його плани щодо зміцнення і впорядкування Тербовельського князівства та захисту всієї Руської землі. Так, осліплений Василько у володимирській в'язниці говорить своєму духівникові: “Осе я чую, що хоче Давид видати мене ляхам. Мало ото наситився він крові моєї, так тепер більше насититься, якщо мене видасть їм. Бо я ляхам багато зла вчинив, і ще хотів учинити і відомстити за Руською землею. Якщо видасть він мене ляхам — не боюсь я смерті. А тепер скажу я тобі по правді, що навів [се] на мене Бог за мою гордовитість. Коли прийшла мені вість, що йдуть до мене берендичі, і печеніги, і торки, то так сказав я в умі своєму: “Якщо будуть у мене берендичі, і торки, і печеніги, то скажу я брату своєму Володареві і Давидові [Горевичу]: “Дайте мені дружину свою молодшу, а самі пийте обидва і веселіться”. І задумав я: “На землю Лядську буду я наступати зимою і літом, і візьму землю Лядську, і відомшу за землю Руську”. А після цього хотів я вже забрати болгар дунайських і посадити їх у себе. Потім хотів я проситися у Святополка і у Володимира іти на половців. “І піду, — сказав я [собі], — на половців, і або знайду собі славу, або голову свою зложу за Руською землею”. А іншого помислу в серці моїм не було — ні на Святополка, ні на Давида. І осе клянусь я Богом і його пришестям, що не замислив я зла братам моїм ані в чому. Але за мою гордовитість, що пішли берендичі до мене, і возвеселилося серце моє, і возвеличився ум мій, — і принизив мене Бог, і усмирив мене”.

Із цієї своєрідної сповіді Василька бачимо, що головною метою його діяльності була боротьба з Польщею. Тогочасна антитеза Русь — Польща утворилася під впливом боротьби за пограничні західні руські землі, яка велася ще за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Була вона напруженою, але Василько почувався сильнішим. І передбачав можливим перенести боротьбу на польський терен і навіть знищити Польщу. Підтвердженням серйозності його намірів є запис у літописі під 1092 р.: “У сей рік половці з Васильком Ростиславичем пустошили ляхів”.

У тій же сповіді Василька знаходимо й інші суттєві моменти. По-перше, бачимо, що Василько хоч і використовував половців для війни з Польщею, але зовсім не був їхнім принциповим приятелем. Навпаки, мав намір іти на них війною. По-друге, він діяльно почав колонізувати свої землі різними іноплеменними елементами і думав навіть про спровадження до себе болгар. Такі плани мали під собою реаль-

ний ґрунт, адже в ті часи Болгарія була доценту спустошена внаслідок візантійських воєн і нових печенізько-половецьких нападів. А печеніги, торки, берендеї — ці залишки дрібних степових орд, з-поміж двох лих — українського молота та половецького ковадла — вирішили вибрати менше і, пішовши на співпрацю з Васильком, селились на південному пограниччі Теребовельського князівства.

Так починалась колонізація Галицького Пониззя. Про це свідчать і назви деяких населених пунктів. Так, у Коломийському районі на Івано-Франківщині є село Печеніжин, Полівці — у Чортківському, Торське — у Заліщицькому районах Тернопільської області.

Відносини з Угорщиною також були далеко не дружніми. З угорських джерел відомо, що король Ласло Святий десь незадовго перед смертю (помер у 1095 р.) здійснив великий похід на Русь, а звідти — у Польщу і Чехію. Приводом до цього, як вважає угорська хроніка, послужило те, що русини покликали були половців на Угорщину. Як бачимо, Василько Ростиславич міг ходити з половцями не тільки на ляхів, а й на угрів. Щоб забезпечити себе від угорської агресії, Ростиславичі укладають союз з Візантією, скріплюючи його шлюбом Володаревої дочки Ірини з сином імператора Олексія Комнена — Ісааком. Російський історик минулого століття В. Васильєвський висловив здогад, що допоміжний полк хоробрих мужів із гірських країн, який прийшов у 1091 р. на допомогу Візантії у її боротьбі з печенігами, очолював Василько.

Ростиславичі використовували династичні зв'язки для налагодження дружніх стосунків також з іншими сусідами як на Русі, так і за її межами. Так, друга дочка Володаря вийшла заміж за Романа — сина Володимира Мономаха. З 1107 по 1109 р. Роман сидів на Волині. Син Володаря Володимирко був одружений із Софією — донькою угорського короля Коломана, а сам він мав за дружину доньку князя поморського. Син Василька Іван узяв за жінку Анну — дочку Всеволода Ольговича, який у 1139 р. став великим київським князем, а невідома на ім'я дочка була видана заміж за моравського князя Вратислава з Брно. Сестра Ростиславичів Анна була дружиною Давида Ігоревича.

Приблизно у 90-х рр. XI ст. Ростиславичі вступають у тісніший союз з Володимиром Мономахом. Спричинила це, мабуть, зміна їхнього ставлення до половців. А кращого союзника у боротьбі проти цих нападників, як Мономах, що здійснив не один похід у глибину їх степів, годі було шукати. До того ж Мономах, як і Ростиславичі, не бажав надмірного зростання Волинської землі.

У 1092 р. бездітним помирає старший Ростиславич — Рюрик. Його володіння молодші брати ділять між собою. Звенигородський князь Володар перебирається у Перемишль. Василько залишився у Теревовлі, але йому, напевно, належав тоді і Галич.

У 1093 р. помирає великий князь київський Всеволод — останній із старших Ярославичів. Згідно з принципами сеньйорату, стіл у Києві прийняв не Володимир Мономах, а син Ізяслава Ярославича — Святополк. Його князювання почалося дуже сумно. Цього ж року налетіли половці на Київщину і, розбивши військо Святополка і Володимира, пограбували всю землю і вивели з собою безліч бранців. Розбійницькі, спустошливі половецькі набіги траплялися і в наступні роки.

Ця трагедія українського народу відбувалася на тлі невгамовних міжусобиць князів, які замість того, щоб об'єднатися для сильної відсічі ворогам, використовували їх для зведення власних поррахунків і вказували степовикам шляхи для нападів.

Як пише літописець, розважливі мужі радили князям: “Чого ви чвари маєте межі собою? Погані ж гублять землю Руськую. Потім помиритесь оба, а нині підіте супроти них — або з миром, або з війною”.

Нарешті восени 1097 р. князі з'їхалися в городі Любечі, “щоб уладнати мир”. На з'їзд прибули Давид і Олег Святославичі (Чернігів), Святополк Ізяславич (Київ), Володимир Всеволодович (Переяслав), Давид Ігоревич (Волинь) та Василько Ростиславич (Теребовль). І, як пише літописець, “говорили вони один одному, кажучи: “Пощо ми губимо Руськую землю, самі проти себе зваду маючи? А половці землю нашу розносять і раді є, що межі нами війна донині. Відтепер з'єднаймося в одне серце і обережімо Руськую землю”.

Головним підсумком Любецького з'їзду була ухвала про володіння кожного своєю отчиною: Святополк — по Ізяславові, Володимир — по Всеволодові, Давид, Олег та Ярослав — по Святославові, а решта князів — волостями, що дісталися їм від Всеволода: Давид Ігоревич — Володимиром, Володар та Василько Ростиславичі — Перемишлем і Теребовлем. Тим самим закріпився поділ руських земель між окремими фаміліями княжого роду, а це означало кінець концентраційної політики “збирання” земель.

Друга ухвала встановленого союзу князів для оборони від зовнішніх ворогів відповідальність за його порушення поклала на весь союз князів. Третьою ухвалою заборонялося князям укладати приватні союзи між собою. Рішення Любецького з'їзду князів жити в мирі та злагоді було скріплене урочистою присягою і цілуванням хреста. “І

сказали вони: “А якщо відтепер хто на кого встане, то проти того будемо ми всі і чесний хрест”, — свідчить літописець.

Та рішення з'їзду дуже скоро були порушені: “вліз сатана в серце декотрим мужам”. Ініціатором нового розбрату виступив родич Ростиславичів волинський князь Давид Ігоревич. Полководницький і державницький талант теребовельського князя Василька, зростання його авторитету в Руській землі не могли подобатись Давидові, особливо, якщо він не знав справжніх намірів Василька — воювати Польщу. Знаючи про його військові приготування, він міг, звичайно, запідозрити свого сусіда в претензіях на Волинь. Тому Давид повірив нашіптуванням своїх бояр про те, що союз Василька і Володимира Мономаха спрямований проти нього і Святополка. Можливо, й не це спричинило майбутній злочин Давида. Він іще раніше ласим оком дивився на Галичину, вважаючи її своєю вотчиною, і не міг змиритися з тим, що з'їзд навечно закріпив цю землю за Ростиславичами. Як би там не було, але Давид ділиться своєю підозрою із Святославом і радить йому ув'язнити Василька, який також по з'їзді затримався трохи в Києві. Волинський князь звинуватив Ростиславичів у смерті Ярополка — Святополкового брата, а також страхав його тим, що Василько, заволодівши Волинню, забере від нього Погорину, Берестя і Турово-Пінщину, а Мономах візьме Київ.

Святополк повірив у це і став співучасником страшного злочину. Він запросив Василька до себе в гості, де його 5 листопада 1097 р. було ув'язнено і віддано Давидові. Потім привезли князя до Звенигорода, невеликого містечка поблизу Києва. Що було далі — оповідає літопис: “...І, привізши його на возі, окованого, зсадили його з воза, і ввели у невелику хижу. І коли він [тут] сидів, узрів Василько торчина, що гострив ножа, і зрозумів, що хочять його осліпити, і заволав він до Бога плачем великим і стогоном великим.

І тут увійшли, послані Святополком і Давидом, Сновид Ізечевич, конюх Святополків, і Дмитро, конюх Давидів, і стали розстеляти ковер. І, розіславши, вони схопили Василька обидва, намагаючись повалити його. Та він боровся з ними кріпко, і не могли вони його удвох повалити. А тут увійшли другі, і повалили вони його, і зв'язали його, і, знявши дошку з печі, поклали на груди йому. І сіли по обидва боки Сновид Ізечевич і Дмитро, і не могли його удвох вдержати. Тоді підійшло інших двоє, і зняли вони другу дошку з печі, і сіли оба, і придавили його так сильно, що груди затріщали. І приступив торчин, на ім'я Берендій, овчар Святополків, держачи ножа. Він намагався ввертати ножа в око, та не попав у око, а перерізав йому лице,

— і було знати [пізніш] рану ту на лиці його. Потім же він увертів йому ножа в око і вийняв зіницю, тоді в друге око ввертів ножа і вийняв другу зіницю. І по тім часі він був, як мертвий”.

Після цього доставили князя Василька у Володимир, і сторожило його тридцять мужів. Ця трагедія спричинила кровопролитну, так звану волинську війну 1097-1100 рр.

Володимир Мономах, почувши про осліплення Василька, жажнувся і, плачучи, сказав: “Сього ж не було в Руській землі ні при дідах наших, ні при отцях наших, такого зла”. Він відправив послів до Олега і Давида Святославичів з тим, щоб вони спільно вирушили під Київ для покарання Святополка. Але назустріч їм вийшли Всеволодова вдова Анна і митрополит й умовили князів не воювати на втіху половцям.

Рішення було прийняте досить несподіване. погодилися на тому, що в усьому винен Давид, і доручили Святополку покарати його. Отже, один злочинець мав покарати другого.

Давид же, маючи в руках Василька, зробив спробу заволодіти і його волостю. Та біля міста Бужська уже чекав на нього з сильною дружиною брат Василька Володар. Не відважившись розпочати бій, Давид заперся у Бужську. Володар обложив місто, вимагаючи відпустити брата. Це й було зроблено у березні 1098 р.

Василько повернувся у свій Тербовів і невдовзі спільно з Володарем вирушив на Давида Ігоровича. Брати взяли штурмом прикордонне місто Всеволож і запалили його. А коли люди, рятуючись від вогню, почали тікати, то Василько звелів своїм воїнам посікти їх. Про всі ці події детально розповідає “Повість про осліплення князя Василька Тербовельського”, що органічно увійшла в літопис Нестора.

Автор “Повісті...” прихильний до Ростиславичів, проте засуджує їх за “помсту на людях неповинних”. Потім брати стали облогою під Володимиром і вимагали від Давида видати їм бояр — призвідців Василькового нещастя. Давид змушений був це зробити, і Василькові слуги (за іншою версією — сини) постріляли їх стрілами. Після цього облогу міста Володимира було знято.

Тим часом Святополк, виконуючи рішення князів, рушив на Волинь і на початку 1099 р. обложив Давида у Володимирі. Після семи тижнів він здався, залишив місто Святополкові з умовою, що той випустить його з города, і втік до Польщі.

Проте, забравши Давидову Волинь, Святополк мав спокусу долучити до неї ще й Галичину, мотивуючи тим, що це волость його отця і брата. Ростиславичі зустріли його з військом на Рожнім полі (місце

на вододілі між Серетом і Бугом неподалік від сучасного м. Золочева Львівської області). Сліпий Василько виїхав з хрестом наперед війська і звернувся до Святополка, пригадуючи йому його присягу: “Сього ти цілував еси. Спершу, коли взяв ти еси у мене зір очей моїх, а нині осе хочеш ти душу відняти мою. Тож хай межі нами буде хрест-сей чесний”. Ці слова справили дуже сильне враження на воїнів. Багато побожних людей бачило під час битви високо вгорі хрест над Васильковими воями. Битва закінчилася повним розгромом Святополка, і він утік до Володимира. Брати не використали своєї перемоги і не пішли далі, сказавши: “Доволі нам обом на межі своїй стати”. І це є вагомим доказом того, що й раніше у них не було територіальних зазіхань щодо Волині.

По цій невдачі Святополк повернувся до Києва. Його син Мстислав сів у Володимирі, а другий син — Ярослав подався в Угорщину просити допомоги проти Ростиславичів. Це йому вдалося. Сам король Коломан із великим військом підійшов до Перемишля, де замкнувся Володар. Події ці відбувалися, очевидно, пізньої весни 1099 р.

Давид Ігоревич, який на той час став уже союзником Ростиславичів, ще раніше повернувся з Польщі. Він залишив свою жінку у її брата Володаря в Перемишлі, а сам кинувся за допомогою до половців. Тим часом облога Перемишля тривала. До Коломана вийшла мати Ростиславичів — княгиня Ланка, молячи його, щоб він не мучив облогою невинних людей. Та кульгавий Коломан відіпхнув свою рідну тітку зі словами: “Не гоже хороброму царю з жінками дружбу мати”.

Під Перемишль повернувся Давид з половцями, яких очолював хан Боняк. Відбулася битва, що закінчилася повною поразкою угорського війська. Половці, вдаючи, що втікають, спровокували угрів до погоні, а потім повернули назад і, оточивши переслідувачів з усіх боків, “збили їх у товпу, як ото сокіл галок збиває”. Угри кинулись утікати, і багато їх потонуло у р. Сян та її притоці Вягрі. Літопис пише, що загинуло їх 40 тисяч, хоча це є очевидним перебільшенням. Але й угорське джерело стверджує, що угри понесли величезні втрати. Коломану вдалося врятуватися, але королівський скарб половці захопили. Загинули і два угорські єпископи, які прибули разом з військом під Перемишль, напевне, для того, щоб навертати місцеве населення у католицьку віру.

Отож, катастрофа угрів під Перемишлем забезпечила Галичину на ціле століття від їхніх апетитів. Перемишльська битва 1099 р. також позбавила Галичину і від претензій волинських князів.

Тепер боротьба точилася тільки між Святополком і Давидом. Останньому після декількох спроб усе ж вдалося при допомозі половців оволодіти Володимиром. Проте Святополк збирає проти нього нову коаліцію, до якої входять Давид і Олег Святославичі, а також Володимир Мономах. З такою силою Давид боротися не міг і змушений був покоритися. На черговому з'їзді, що відбувся у серпні 1100 р. в Увітичах, князі заставили його піти з Володимира, давши йому взамін кілька другорядних волостей. Закінчив Давид своє бурхливе життя 1112 р. в Дорогобужі.

У Володимирі сів Святополків син — Ярослав.

Рішення Увітицького з'їзду князів видається дуже дивним, бо з покарання одного співучасника злочину — Давида інший змовник — Святополк здобув чималий територіальний і політичний виграв. Але інше рішення цього ж з'їзду було ще більш дивним. Заохочений тим, що так легко вдалося відібрати волость у свого співпровинника Давида, Святополк вирішив у такий же спосіб відібрати волость і в покривдженого ним Василька. “Тоді послали вони, — оповідає літопис, — послів своїх до Володаря і до Василька [Ростиславичів]: “Візьми, [Володарю], брата свого Василька до себе, і нехай буде вам одна волость — Перемишль. І якщо вам угодно, то сидіть [там] обидва, а як ні, то пусти Василька сюди, хай ми його прогодуємо тут. А холопів наших і смердів видайте!”

Ростиславичі рішуче відкинули цю нахабну пропозицію. Тоді Святополк і два Святославичі постановили йти на них походом, щоби силою добитися свого. Але проти цієї затії рішуче виступив Володимир Мономах, що й зупинило союзників. Можливо, їм відкрилася перспектива нової спілки Ростиславичів з Мономахом? В усякому разі галицьким князям після цього дали спокій, і Василько надалі залишився у Теревовлі. Так завершилася трирічна (1097-1100) волинська війна.

Головним у діяльності князів після Увітицького з'їзду стає боротьба проти половців. Об'єднавши свої сили, вони завдають їм ряд нищівних поразок. Особливо катастрофічні наслідки для іноплеменників мала битва, що відбулася 27 березня 1111 р. на річці Сальниці (права притока Дінця). Майже цілих п'ятдесят років половці вже не робили успішних походів на руські землі, задовольняючись тільки епізодичними нападами.

Душею і головним ініціатором цієї героїчної боротьби зі степовиками був Володимир Мономах. Про те, чи брали участь у цих походах на половців Василько і Володар Ростиславичі, у літописах нічого не

зафіксовано. Напевне, вони в цей час були зайняті боротьбою з Польщею. Можливо, галицькі загони, очолювані воєводами, і ходили у степ разом з воїнами інших руських земель, але відомостей про це немає.

16 квітня 1113 р. помирає великий князь київський Святополк. Ця смерть викликала чималі заворушення: кияни кинулися на двори тисяцького Путяти і соцьких, пограбували жидів, загрожували навіть монастирям.

Аби заспокоїти народ, київські вельможі звернулися до Володимира Мономаха, щоб він узяв владу в Києві. Така постанова порушувала спадщинний порядок володіння, бо Святополк залишив сина Ярослава. Якщо ж повернутися до престолонаслідування згідно з принципами “сеньйорату”, то всі законні права на Київ мав старший князь з лінії Святославичів — чернігівський Давид. Але серед київської аристократії перемогла думка, що в критичні моменти владу повинен мати найенергійніший і найпопулярніший князь.

У 1117 р. Володимир Мономах здійснив похід проти Ярослава Святополковича, який сидів у Володимирі. У цьому поході взяли також участь Василько і Володар Ростиславичі. Ініціатива такого спільного походу могла виходити як від Мономаха, так і від Ростиславичів, яких непокоїли тісні стосунки Ярослава з Польщею. Літопис причиною походу називає те, що Ярослав погано повадився із своєю жінкою, онукою Мономаха. По двомісячній облозі Ярослав покорився і “вдарив чолом перед стрием своїм”.

Та вимушена покірність Ярослава не була тривалою: незабаром він прогнав жінку, і Мономах знову зібрався в похід. Ярослав залишив Володимир і подався в Угорщину, а потім — у Польщу. Разом з ляхами він зробив спробу повернути Волинь, але це закінчилося невдалою облогою Червена.

У Володимирі Мономах посадив свого сина Романа — Володаревого зятя. Це було вдіяно, мабуть, для того, щоб зробити для Ростиславичів менш неприємним це приєднання Волині до Києва. Роман, однак, швидко помер, не прокняживши й року, і Мономах посадив там іншого сина — Андрія.

Для поляків же після осліплення Василька найбільш небезпечним противником був Володар Ростиславич, який не тільки водив на Польщу половців, а й мав союз з іншими її небезпечними ворогами — поморянами (його дружиною була дочка поморського князя) та пруссами.

Не маючи змоги здолати Володаря силою, вороги вирішили захопити його хитрістю. План реалізував якийсь Петро Власт, родом нібито

з Данії. Він відправився до Володаря у супроводі тридцяти чоловік і виставив себе перед ним вигнанцем та заклятим ворогом польського короля Болеслава III Кривоустого. Поступово ввійшов у довіру до Ростиславича. Одного разу вони обидва поїхали на полювання, і князь, погнавшись за дичиною, віддалився від своєї дружини. Біля нього зостався лише Власт зі своїми. Вони, використавши сприятливий момент, накинулись на Володаря, схопили його і помчали до польських кордонів. Сталося це у 1122 р. За викуп Володаря зажадали від Василька неможливу суму — 80 тисяч гривень; врешті-решт зійшлися на сумі 20 тисяч. Василько виплатив її грошима і дорогоцінностями. Відомий галицький історик Денис Зубрицький пише, що Василько зразу віддав більшу частину цієї суми, а решту пообіцяв виплатити пізніше, залишивши в заклад свого сина Ярослава. Проте в літописах жодних згадок про Ярослава не зустрічається. Перед звільненням Володар змушений був дати клятву, що більше не нападатиме на Польщу. Важко судити, чи ця клятва була дотримана, бо через два роки Володар помер. А те, що його сини розпочали свою діяльність походом на Польщу, мало б означати: пригода з Володарем не дуже сприяла поліпшенню відносин між Галичиною і Польщею.

Ярослав Святополкович усе ж не полишає надії повернути собі втрачені волості. Йому вдалося організувати сильну коаліцію, до якої увійшли поляки, угри, чехи, а також обидва Ростиславичі. 1123 р. об'єднані сили виступили під Володимир. М. Грушевський виступ Ростиславичів у антимономаховім таборі пояснює тим, що головним у політиці галицьких князів протягом XII ст. було прагнення не допустити об'єднання Волині з Київщиною. Адже вони розуміли: зміцнення київського князя неминуче викличе у нього апетит і на Галичину. Саме так було під час волинської кампанії Святополка. Крім того, можна припустити, що однією з умов звільнення Володаря з польської неволі була обіцянка Ростиславичів спільно з поляками боротися проти їхніх ворогів. У такому випадку поява Василька і Володаря під стінами Володимира була не добровільною, а вимушеною.

Цей великий похід захопив Мономаха несподівано. Він вислав сина Мстислава на Волинь з невеликим військом, яке мав під рукою, а сам розпочав збирати більші сили. Але й тут щастя було на його боці. Під час облоги Володимира Ярослава Святополковича було підступно вбито, після чого коаліція розпалася і союзники розійшлися по домівках. До Мономаха вони послали послів з подарунками і з проханням, “аби простив він їм, що вони осмілились на нього [піти]”.

Наступний запис у літописі під 1124 р. говорить, що в цей рік “помер Василько Ростиславич, а після нього преставився Володар, брат його старший”.

Сорокарічне княжіння Ростиславичів стало важливою віхою в історії не тільки Галичини, а й усієї України-Руси. В результаті тривалої боротьби вони відстояли незалежність Галицької землі від зазіхань Польщі й Угорщини, а це мало дуже важливе значення як з політичного, так і з національно-культурного боку для всієї України. Перші Ростиславичі значно розширили територію Галицького князівства і шляхом колонізаційної політики сприяли його господарському піднесенню. Можна сміливо стверджувати, що вони заклали підвалини тієї могутньої Галицько-Волинської держави, яка після упадку Києва в результаті монголо-татарської навали на ціле століття продовжила традиції української державності.

Володар похований у церкві св. Івана в Перемишлі. Місце захоронення Василька невідоме. Скоріш за все це можуть бути Галич, Теревовль або град Василів, заснований нашим князем (тепер с. Василів Чернівецької обл.).

Кожен з братів залишив після себе по два спадкоємці: Володар — Ростислава і Володимира, а Василько — Григорія (Ростислава) та Івана (Ігоря). Ростислав дістав Перемишль, Володимирко — Звенигород. Як поділили батьківську волость Васильковичі, не відомо. Але над цим питанням можна трохи поміркувати.

У своїй Хроніці Ян Длугош згадує Васильковичів під 1128 р. у такому порядку: Григорій та Іван. Звідси можна зробити висновок, що Григорій (хоча між князями вживалося ім'я Юрій) був старший. Отже, він мав би по смерті Василька сісти на батьківський стіл у Теревовлі, а Іван (беручи до уваги пізніше літописне повідомлення) — у Галичі.

Щоправда, російський історик В. Татищев вважає старшим братом Івана. Якщо дотримуватись такої думки, то, значить, теревовельський батьківський стіл опановує Іван. А після смерті Юрія, який сидів у Галичі, Іван об'єднує Теревовельське і Галицьке князівства і столицею робить Галич. Перекладач Літопису Руського Л. Махновець теж зазначає, що Іван Василькович спочатку був князем теревовельським, а вже потім — галицьким.

А М. Грушевський висунув припущення: в останні роки княжіння Василько Ростиславич зробив своєю столицею Галич, що розташований на важливому торговельному шляху з Балтійського моря в Чорне, а тому відігравав більшу економічну і стратегічну роль, ніж Теревовль.

бовль. Отже, за Грушевським, після смерті Василька в Галичі став княжити його старший син Юрій, а в Теревовлі — молодший Іван.

Останній раз Юрій та Іван згадуються в літописі спільно під 1138 р. Під 1139 р. згадується вже тільки Іван Василькович. Мабуть, тоді вже Юрія не було в живих.

Під 1141 р. той же літопис говорить про смерть у Галичі Івана Васильковича. Таким чином, можна зробити висновок, що після смерті Юрія (у 1138 чи 1139 р.) молодший брат Іван перебирається з Теревовля в Галич і сполучає під своєю опікою усю батьківську волость. Місцевий краєзнавець М. Ковальчук вважає, що не міг незрячий Василько переносити свою столицю в Галич. Адже в Теревовлі минула його звияжна, неспокійна молодість, тут він на дотик вивчив свої хоромы, знав найближчі околиці і всі закутки міста. Звичайно, в таких міркуваннях є резон. Але тоді важко пояснити, як міг так швидко піднятися над іншими галицькими містами другорядний Галич, який у 1141 р. Володимирко робить центром усієї Галичини. Версія ж Грушевського дає таке пояснення.

Отже, після смерті Володаря і Василька Галичина стала поділеною на чотири частини. Це, звичайно, послабило її авторитет і приховувало в собі майбутню небезпеку. Адже не всі сини перших Ростиславичів дорівнювали здібностям своїх батьків. Так, тільки поодинокі згадки у літописі про Васильковичів можуть навести на думку, що ці князі особливими талантами і роллю в Русі не відзначалися.

Трохи більше відомостей є про Володаревичів. Спочатку вони жили у злагоді між собою і продовжували батьківську політику. Длугош подає звістку, що брати по смерті батька спільно здійснили похід у Польщу і пограбували польське пограниччя.

Проте згода між ними була недовгою. М. Грушевський припускає, що першим її порушив енергійний Володимирко, який, мабуть, невдоволений був розподілом батьківської волості: йому дістався Звенигород, а не стольний Перемишль. Почалася війна між Володаревичами близько 1126 р. Ростислава підтримали Васильковичі і великий князь київський Мстислав Мономахович. Сторону Володимирка взяв угорський король Стефан II, який ще п'ять років перед тим виступив у поході Ярослава на Мономаховичів.

Проте військо угрів не надходило, а Ростислав тим часом, діставши допомогу від союзників, приступив до рішучих дій. Він двічі спробував здобути Звенигород, але у місті була сильна залога, і ці спроби закінчувались безрезультатно. Усе ж між братами дійшло до порозуміння, і кожен з них залишився на своєму місці. Після смерті Рос-

тислава, що сталася десь у 30-х рр. XII ст., Володимирко перейшов на старший стіл у Перемишль, а Звенигород передав Ростиславовому сину Івану.

У 1138 р. Васильковичі та Володимирко взяли участь у боротьбі між київським князем Ярополком Мономаховичем і чернігівським Всеволодом Ольговичем. Навесні цього року привів Ольгович половців і, захопивши Прилуки та інші міста Посулля, планував іти на Київ. Та “Ярополк тоді скликав братів своїх, і з синівцями своїми зібрався, і з суздальцями та ростовцями, і з полочанами та смольнянами, і [з] киянами та переяславцями, і Васильковичі [Іван та Ростислав прийшли], і Володаревич [Володимирко] прислав [на] поміч галичан, і король [угорський Бела Сліпий] угрів прислав у поміч, [і] берендичів [прийшло] тридцять тисяч. І туровці, і зібрав він воїв многих, і пішов до Чернігова”.

Як бачимо, і сини Ростиславичів були в союзі з Мономаховичами, і він був настільки міцним, що Іван Василькович виступає проти свого тестя Всеволода Ольговича.

Всеволод змушений був просити миру в Ярополка. Обидва князі дійшли згоди і, поцілувавши хрест, розійшлися по домівках.

У лютому 1139 р. Ярополк помер, і великим київським князем став третій Мономахович — В'ячеслав. Але займав він київський стіл усього 11 днів: 22 лютого вступив до Києва, а 4 березня без боротьби, виявивши свою повну нездарність, покинув його на незаконну вимогу Всеволода Ольговича чернігівського.

Всеволод II Ольгович не мав ніяких законних прав на Київ і тримався в ньому тільки інтригами, нацьковуючи одних князів на інших. Укладав союзи то з Мстиславичами, то з Ростиславичами, а то й наводив половців.

Наприкінці 1139 р. в союзі із Всеволодом уже виступають Іван Василькович, князь галицький, та Володимирко Володаревич, князь перемишльський, яких він посилає проти Ізяслава Мстиславича, що сидів у Володимирі. Та вони, зробивши спробу порозумітися з Ізяславом, повертаються назад.

Відсутність літописних згадок про Ростислава Володаревича та про Юрія Васильковича у тому часі мала би свідчити, що їх уже не було в живих.

А під 1141 р. в літописі є такий запис: “Сього ж року преставився в [городі] Галичі Василькович Іван, і взяв волость його Володимирко Володаревич. Він сів ув обох волостях, [Галицькій і Перемишльській], князюючи в Галичі”. З цього виходить, що Юрій та Іван Васильковичі

повмирили, не залишивши спадкоємців, а Володимирко переніс свою столицю з Перемишля в Галич, який по об'єднанню всього Підкарпаття в руках саме галицького князя надав назву всій країні.

Галич, як столиця об'єднаної держави, швидко переростає усі інші міста, а Теревовль, Звенигород, Перемишль продовжують залишатися крупними ремісничо-торговельними центрами й оборонними вузлами Галицької землі. Управляють ними воеводи-посадники, призначені галицьким князем.

Володимирко був людиною неординарною, немов зітканою із сучільних протиріч. Сучасники називали його “многоглаголивим”, однак не можна йому відмовити у наполегливості, енергії, хитрості в політичних розрахунках і дипломатичній грі. Ніхто з галицьких князів не накликав на себе стільки ворогів і походів, як Володимирко, але завжди він умів з вигодою для себе вийти із скрутного становища.

У зовнішній політиці галицький князь ішов дорогою, прокладеною попередниками. У справі боротьби князів за Київ він дотримувався позиції, яка приносила найбільше користі для себе і не дозволяла сусідній Волині надмірно посилитись.

Сила Мономахової династії, що тримала тоді у своїх руках і Волинь, була йому небезпечна. Тому, напевне, він і погодився взяти участь у поході Всеволода Ольговича на волинського князя Ізяслава Мстиславича. Але, ставши великим князем київським, Всеволод посадив у 1142 р. на Волині свого сина, і це, при його союзі з Польщею, створювало дуже грізну для Галичини силу на заході, півночі й сході. Політична рівновага порушилася, і між Києвом та Галичем дійшло до розриву. Це сталося приблизно влітку 1142 р., коли Володимирко повернув Всеволодові хресну грамоту. Всеволод зібрав дуже сильне військо і рушив на Галичину. Окрім київських, ішли волинські, чернігівські, переяславські, туровські, смоленські полки, а також поміч з Польщі. Ізяслава Давидовича було вислано до половців, щоб разом з ними вдарити на Пониззя, а головне військо йшло південною Волиню на Теревовль.

Володимирко звернувся за допомогою до своїх угорських родичів. Молодий угорський король Гейза II прислав полк у підмогу на чолі зі своїм воем Белушем. І Володимирко разом із союзниками вирушив назустріч Всеволодові. Вчасно підійшовши під Теревовль, заступив останньому перехід на правий берег Серету. Всеволод пішов угору Серетом, але по другім боці йшов Володимирко, не спускаючи ока з супротивника. Лише на верхнім Сереті військам коаліції вдалося перейти на правий бік і підійти до Звенигорода, куди якраз перед

тим увійшли галичани. Володимирко готувався дати бій на оболоні перед містом. Але Всеволод обійшов Звенигород й опанував стрімкі гори за містом з боку Галича, Перемишля, де до нього прилучився Ізяслав Давидович з половцями, перед тим зайнявши Ушицю і Микулин. Цей маневр привів до занепокоєння серед галичан, які заявили: “Ми тут стоїмо, а там жінок наших візьмуть”. Володимирко змушений був розпочати переговори і на знак покори прийїхав і покловився Всеволодові. Також він виплатив досить значну контрибуцію в сумі 1400 гривень срібла. Літописець іронічно зауважує, що Володимирко “спочатку багато наговорив, а потім багато заплатив”.

Після того повернув Всеволод йому міста Ушицю і Микулин і повернувся у Київ. Очевидно, цей Микулин був неподалік від Ушиці (можливо там, де тепер с. Микулинце біля м. Літин Вінницької обл.). Бо не міг Микулин — теперішнє селище Микулинці Терехівлянського району Тернопільської області — бути прикордонним містом.

Невдача Володимирка у війні зі Всеволодом посилила опозицію до нього серед галичан. Такий самовладний і непередбачуваний у своїх діях князь не влаштував багатьох бояр та інших знатних вельмож. Погляди їх звернулися до його племінника Івана Ростиславича, який сидів у Звенигороді. Ставку на цього князя робив і Всеволод, бажаючи замінити ним Володимирка і зробити з нього свого сателіта.

І ось на початку 1145 р., коли Володимирко був на ловах у Тисмениці, послали галичани послів до Івана Ростиславича у Звенигород і запросили його у Галич. Володимирко зібрав дружину і швидко повернувся. Місто замкнуло перед ним ворота. На третій тиждень облоги Іван із загоном галичан зробив вилазку і вдарив на Володимирка. Та в запалі битви Іван з частиною воїнів загнався надто далеко — і дорогу до міста йому було відрізано. Втративши надію повернутися у Галич, він із залишками своєї дружини подався у Пониззя, а звідти до Володимирового ворога — Всеволода. Галичани ще цілий тиждень тримали оборону без нього, але врешті змушені були піддатися. Володимирко, увійшовши в Галич, “багатьох людей порубав, а інших покарав карою лютою”. Після цього він забрав Звенигород і відтак став володарем усєї Галичини.

Іван Ростиславич після втечі до Києва розпочав з Володимирком війну на нижньому Дунаї, опанував його, став князем у Берладі і звідти пробував повернути Галич. Проте програв і змушений був покинути свою Берладь та податися в безпечніші краї.

Після смерті Всеволода у 1146 р. великим київським князем стає внук Володимира Мономаха Ізяслав Мстиславич, який від 1135 р. сидів

у Володимирі на Волині. Нове об'єднання Києва і Волині становить серйозну небезпеку для Галичини, і Володимирко стає у відкриту опозицію до Ізяслава. Досі він мав підпору в Угорщині, та відколи угорський король Гейза II оженився з сестрою Ізяслава, політична ситуація змінилася, й Угорщина перейшла на бік Києва. Володимирко входить у союз із суперницею Угорщини — Візантією (там його сестра віддана за царевича Ісаака) та з ворогом Ізяслава — Юрієм Долгоруким суздальським. Союз цей був зміцнений шлюбом Володимиркового сина Ярослава з Ольгою Юрїівною. Ізяслав пробував кілька разів знищити Володимирка, однак галицький князь зумів вирятуватись з найбільш небезпечних ситуацій. Одного разу він не допустив злуки угрів з Ізяславом і вчасно помирився з ним (1150 р.); другого разу, в момент розпаду боротьби Ізяслава з Юрієм, захопив Ізяславіві городи над Горинню (1151 р.). Новий похід Ізяслава і Гейзи під Перемишль (1152 р.) закінчився по корою Володимирка: він присягнув, що поверне Ізяславові Погорину й буде досмертним його союзником.

Та як тільки небезпека минула, Володимиркові й у голові не було повертати забрані міста чи коритися Ізяславові. Коли ж той послав у Галич посла з метою добитися від Володимирка виконання присяги, то він поглузував і над послом, і над присягою. Того ж дня, як повідомляє літопис, стався з князем галицьким якийсь удар, що звів його в могилу. Трапилось це в лютому 1153 р.

Зі сторінок літопису перед нами постає Володимирко як доволі несимпатична людина. Це — деспот, грошолоб, клятвopорушник і таке інше. Але не слід забувати: в державних справах він на перше місце ставив не етичні, а політичні аргументи. Головною його заслугою є те, що він свого часу не дав знищити, зліквідувати Галичину та поділити її між Угорщиною і Києвом.

Син-одинак Володимирка — Ярослав (пізніше названий Осмомислом) зійшов на батьківський престіл за нелегких обставин. Під прикриттям враженням батькової смерті, витлумаченої як Божа кара, він шле навздогін отрока, аби повернув з дороги київського посла. І передає через нього Ізяславові обіцянку віддати погоринські міста. Але обіцянки Ярослав не дотримав. Натомість йому вдалося перетягнути на свій бік угорського короля, тому під час останнього походу Ізяслава на Галичину серед його союзників угрів уже не було.

Не дочекавшись виконання Ярославом обіцянок, Ізяслав на початку 1154 р. виступив проти нього походом. Як і Всеволод Ольгович, ішов він південною границею своїх земель, прилучаючи до війська полки волинських князів. Очевидно, що під час цього походу він

повернув собі погоринські міста, а потім вступив на територію Галичини. Тут, у верхів'ях Серету, чекав на нього Ярослав. Ізяслав послав берестейського князя Володимира Андрійовича, сина Мстислава і чорних клобуків битися з ним з метою затримання, а сам з головним військом подався під Теробовль. І дійсно, поблизу Теробовля йому вдалось перейти Серет. Але, за літописом, “настала в той день [така] мла велика, що не [було] видіти до кінця списа. Ізяслав тому, перейшовши [ріку], тут і став”. Коли ж підійшов Ярослав, туман розвіявся, і стали обидва війська насупроти. Галичани мали досить слабкі надії на перемогу: сили Ізяслава переважали, та й сам він був відомий як першорядний стратег. Галицькі бояри, побоюючись за життя свого князя, умовили його сховатись у Теробовельську фортецю.

Від самого рана дзвонили дзвони і правилися молебні в усіх церквах Теробовля, а потім “зступилися полки, і була січа люта, і билися вони од полудня до вечора”. Остаточної перемоги не здобув ніхто. Ізяслав розгромив ту частину галицького війська, що стояла напроти нього, але волинські полки в іншому місці, не витримавши натиску галичан, пустилися навтьоки. Незважаючи на це, Ізяслав залишився на місці. Частина Ярославового війська заховалася за фортечними стінами. Штурмувати їх Ізяслав не наважувався, але вдався до ганебного підступу: на своєму наметі вивісив галицький прапор, і до нього почали збігатися рештки галичан, яких полонили. Ізяслав, боячись удару противника з Теробовля, залишив бойовище і наступного дня повернувся у Київ. Але перед цим наказав повбивати всіх галицьких невільників, тільки “ліпших мужів із собою забрав”, аби взяти за них викуп. “Був же плач великий по всій землі Галицькій”, — лаконічно закінчує цю сумну оповідь літописець.

Як бачимо, нічого путнього з цього походу в Галичину Ізяслав не досяг. Незабаром він помирає.

Ярослав Осмомисл править у Галичині до 1 жовтня 1187 р. і виводить її в число наймогутніших українських земель. Він брав участь у боротьбі за Київ, також послав свої полки проти половців. Безумовно, у військових походах під стягами галицького князя виступали і теробовельці.

В останні роки Ярославового княжіння посилювався вплив галицького боярства, але йому вдалось відстояти незалежність своєї внутрішньої і зовнішньої політики. “Я ось, однією простою своєю головою правуючи, вдержав усю Галицьку землю,” — каже мужам своїм перед кончиною Осмомисл. І навіть у ній лад, — стверджує літописець.

Син Ярослава Володимир також “думи не любив з мужами своїми”, але він не відзначався батьковим політичним хистом, і бояри

прогнали його з князівства. Володимир шукав допомоги в Угорщині, але король Бела III використав галицькі незгоди для своєї користі: він зайняв Галич, прибрав титул короля Галичини, а князем-намісником іменував свого сина Андрія. Володимира ув'язнив та разом з родиною тримав під пильним наглядом в Угорщині. В Галичі і, мабуть, в інших важливих містах (у тім числі й у Тербовлі) розмістилися угорські залоги. Це була перша чужинська окупація Галичини, що створила прецедент на наступні століття. Сталося це у 1188 р. Народ зустрів угорську окупацію з великим невдоволенням. За словами літописця, “угри... стали насильство чинити в усьому: і в мужів галицьких стали однімати жон і дочок на постелі до себе, і в божницях та в хатах коней почали ставити, і багато іншого насильства діяти. І галичани стали вельми тужити і багато каютися, що прогнали князя свого”.

Врешті Володимиру вдалося звільнитися з ув'язнення і в серпні 1189 р. при допомозі краківського князя Казимира Справедливого зайняти Галич й утвердитися в ньому ще на десяток літ.

На Володимирі закінчився рід Ростиславичів. Більш як столітнє князювання цієї династії дало Галичині основи її подальшого історичного розвитку. Ростиславичі зуміли оборонити свою країну від зазіхань сусідів — поляків та угрів, укріпити кордони князівства, розвинути господарство і торгівлю, колонізувати неосвоєні південні землі. Вони, забезпечивши Галичині визначне становище серед українських князівств, ставали навіть суперниками Києва; поширили свій вплив у Європі, бо виступали як постійні союзники Візантії, а також підтримували зв'язки з римсько-німецькою імперією. Невелика підкарпатська країна набула виразного політичного обличчя і витворила власні традиції. Ці здобутки Галичина зберегла й тоді, коли увійшла у державний зв'язок з Волинню.

Після смерті Володимира Ярославича галицький стіл у 1199 р. опанував волинський князь Роман Мстиславич. Він об'єднав Галичину з Волинню, і так постала Галицько-Волинська держава. Це була важлива подія: з'явилося нове сильне політичне утворення на заході, що могло перейняти на себе спадщину занепадаючого Києва. Нова держава мала добру економічну основу: вона лежала на шляху Буг — Дністер і тримала у своїх руках частину балтійсько-чорноморської торгівлі. Ця комунікаційна лінія заступала давню дніпровську артерію, що тоді вже втрачала значення. Важливим було й те, що Галицько-Волинська держава займала лише українські землі, тому легше було здійснювати внутрішню консолідацію.

Роман зарекомендував себе видатним державним діячем, дипломатом і полководцем. Спочатку він зміцнив свою князівську владу, розправившись з непокірними галицькими боярами. Потім здобув вплив на Київ і посадив там залежного від себе князя. Не раз ходив він походами на половців. Роман дбав також про забезпечення північної границі держави і поширив її на територію Литви. У міжнародній політиці продовжував традиції своїх попередників — Ростиславичів: тримав тісний союз з Візантією, що гарантувало його від угорських зазіхань на Галичину. Роман брав участь у боротьбі між польськими князями, допомагаючи своїм союзникам. У 1205 р. він виступив походом на Віслу, зайняв два польських городи, але в бою під Завихвостом положив головою. Смерть могутнього князя, “вікопомного самодержця всієї Русі”, як називає його літописець, знайшла голосний відгомін у тодішньому політичному світі.

По Романові залишилися двоє малолітніх синів — Данило і Василько. Галицькі бояри намагалися позбутися Романовичів і замість їх шукали собі князів, які б в усьому йшли під їхнім проводом. У справі Галицько-Волинської держави почали втручатися Угорщина й Польща, і так настав період сорокалітньої громадянської війни (1205-1245).

Першим здійснив спробу оволодіти Галичем Рюрик Ростиславич, який на той час коротко сидів у Києві. Разом з деякими руськими дружинами та половцями прийшов він у Галичину. Та на річці Серет, коло Микулина, його зустріли галицькі і володимирські війська. Був початок осені 1205 р. “І билися вони одні з одними весь день через ріку Серет, і многі ранені були, і, не видержавши, вернулися вони в город Галич”. Штурмувати Галич, в якому була сильна угорська залога, Рюрик не наважився і повернувся в Київ.

Через деякий час на заклик бояр оселилися в Галичині три брати Ігоревичі — сини новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, відомого своїм невдалим походом на половців у 1185 р., а мати їх Єфросинія (знана Ярославною) була дочкою Ярослава Осмомисла. Володимир Ігоревич сів у Галичі, Роман — у Звенигороді, Святослав — у Володимирі. У 1207 р. дійшло до усобиць між Романом та Володимиром. Роман при допомозі угрів оволодів Галичем, і Володимиру довелось утікати в Путивль. Того ж року белзький князь Олександр Всеволодович при допомозі поляків захопив Володимир і став там княжити, а Святослава Ігоревича було відвезено у Польщу. Тим часом угорський король Андрій II, дізнавшись про галицьку смуту, послає туди з військом свого головного воеводу Бенедикта. Він схоплює Романа, коли той мився у лазні, і відправляє його в Угорщину.

Правління Бенедикта в Галичі тривало менше року і було дуже жорстоким, “бо він був мучитель боярам і городянам, і, блуд чинячи [він і його вої], оскверняли і жінок, і черниць, і попадь”.

Весною 1209 р. Роман Ігоревич тікає з Угорщини. Звернемось знову до літопису: “І послали галичани його до брата його Володимира [в Путивль], говорячи: “Ми провинилися перед вами. Ізбав нас [од] мучителя сього Бенедикта”. Вони тоді пішли раттю, а Бенедикт утік в Угри. І сів Володимир у Галичі, а Роман у Звенигороді, а Святослав у Перемишлі. Синові ж своєму Ізяславу [Володимир] дав Теревовль”. Таким чином, із середини 1209 р. Теревовль на короткий час знову стає княжим містом.

Ігоревичі, сівши в Галичині, вирішили ні з ким не ділити свого правління, в першу чергу, з таким ненадійним, зрадливим і підступним галицьким боярством. Щоб зламати його опір, Ігоревичі вчинили акт, який С. Томашівський назвав “галицькою ніччю св. Варфоломія”: одночасно в різних містах Галичини було вирізано до 500 бояр, між ними кілька “великих”. Частині бояр вдалося втекти. Безумовно, що ця Варфоломіївська ніч не обминула Теревовля. Майно побитих і втікачів конфіскували.

Але результат цієї різни був зовсім несподіваним для Ігоревичів. Недобитки боярської знаті вирішили раз і назавжди покінчити з орієнтацією на Ігоревичів і звернулися до угорського короля Андрія II, щоб дав їм на княжіння Данила Романовича. Цікаво, що делегацію очолював славнозвісний ворог Романовичів Володислав Кормильчич. Величезне угорське військо, очолюване воеводою Потом і малолітнім Данилом, вирушило під Перемишль, жителі якого не стали оборонятися і видали Святослава Ігоревича.

Проте звенигородці боронилися завзято. Роман Ігоревич таємно вибрався з міста і поїхав у Київ шукати допомоги у свого родича Всеволода Святославича. Але по дорозі його спіймали і привели в табір союзників. Тільки переконавшись, що їхнього князя схоплено, звенигородці здалися.

Після цього коаліційні війська пішли до Галича. Володимир Ігоревич разом із сином Ізяславом, котрий на той час був у нього, втекли з міста. Союзники переслідували їх аж до Нізди-ріки (Гнізни). Тут Ізяслав дав їм бій, але в нього забрали в'ючних коней, і він залишився безпорадним. Повернувшись у Галич, волинські і галицькі бояри з великою парадом, в присутності угорських воевод у церкві св. Богородиці посадили Данила на столі його батька — великого князя Романа. Взятих у неволю князів Ігоревичів — Романа, Святос-

лава і Ростислава — угри хотіли взяти до себе. Але галицькі бояри бажали помсти. Вони принесли уграм великі дари з тим, щоб ті повісили князів. Це й було зроблено у вересні 1210 р. Факт в історії Давньої Русі нечуваний.

Літопис не повідомляє, чи союзники Данила здобули Теребовль під час битви на річці Гнізні (в літописі — Нізда). Але, оскільки Ізяслав втратив в'ючних коней, йому, очевидно, довелося рятуватися верхом без будь-яких припасів. Значить, місто усе ж мало бути зайняте об'єднаними військами. Бо навряд чи вони повернулися б у Галич, залишивши в тилу Теребовль зі своїми ворогами.

Про Володимира Ігоревича не знаємо більше нічого, а от про його сина Ізяслава Володимировича деякі відомості є. Так, за Любецьким синодиком, його хрестильне ім'я було Пилип, а ім'я його жінки — Агафія. За Воскресенським літописом, Ізяслав загинув у бою з татарами на р. Калці 31 травня 1223 р. Проте в “Истории Галичско-Русского княжества” Денис Зубрицький пише, що в другій половині 50-х рр. XIII ст., скориставшись незгодою між Данилом Галицьким і татарами, колишній теребовельський князь Ізяслав захоплює Галич. А до того він княжив у якійсь із придніпровських волостей. Проте дуже швидко молодий Данилів син — Роман відбирає Галич назад. Ізяслав, ймовірно, закінчив життя у темниці як Данилів в'язень. Правда, якими джерелами користувався Д. Зубрицький, не відомо.

Після перемоги над Ігоревичами знатні галицькі бояри, очолювані Володиславом Кормильчичем, захотіли взяти регентство над Данилом у свої руки. Та коли через це виникли суперечності з княгинею-матір'ю, Данила присилувано знову покинути Галич, і в 1213 р. Володислав Кормильчич проголосив себе галицьким князем. Це було щось небачене в тодішньому політичному світі, і таке “вокняження” боярина спричинило серед князів збурення: “не гоже є боярину княжити в Галичі”.

Такою ситуацією скористався польський князь Лешко Білий: разом із військом малолітнього Данила весною 1214 р. він пішов на Галич. Але здобути його не зміг. Відступивши, почав пустошити все “довкола Теребовля, і довкола Моклекава (біля с. Біла Чортківського району Тернопільської області. — *Авт.*), і Збаража, а Биковен (біля с. Олівів Зборівського району Тернопільської обл. — *Авт.*) узятий був...”

Невдовзі угорський король Андрій II і польський князь Лешко Білий в угорському місті Спішу уклали договір, за яким князем галицьким ставав п'ятилітній угорський королевич Коломан, одружений на дворічній польській княжні Саломеї. До Польщі відійшов

Перемишль, а Данилові і Василькові Романовичам залишено Володимир. Отже, в 1214-1219 рр. у галицьких містах (у тому числі й Теревовлі) знову розмістилася угорська залога.

Угорське правління черговий раз викликає загальне незадоволення, і галицькі бояри запрошують на престіл новгородського князя Мстислави́ча, званого Удатним. Княжив він тут з 1219-го по 1227 р. Як галицький князь Мстислав Удатний брав участь у першій битві русичів з монголами на річці Калці у 1223 р. У його війську було, безсумнівно, немало вихідців із Теревовельської землі. Був учасником цієї трагічної для руського війська битви і дістав у ній поранення також молодий Данило Романович.

У 1227 р. угорський король Андрій II в союзі з поляками вирушив проти Мстислава. Він став у Звенигороді, а воїнів своїх послав на Галич. Літописець переказує поголоску, що він не відважився йти сам під Галич, бо “вохви угорські сказали йому, що коли побачить Галич — не бути йому живим”. Угорський полк, що підступив до Галича, не міг перейти Дністер через велику воду і повернув назад. Тоді Андрій II пішов до Теревовля і взяв його, а потім узяв Тихомль. Але під Крем'янцем зазнав поразки і повернувся під Звенигород. Тут остаточно був розгромлений Мстиславом, після чого повернувся в Угорщину. Здавалося, Мстислав надійно утвердився в Галичі. Але несподівано для багатьох він погоджується на шлюб своєї доньки з королевичем Андрієм, віддає йому Галич, а сам виїжджає до Торчеська. Там захворів і помер, перед смертю постригшись у ченці.

Королевич Андрій сидить у Галичі до весни 1230 р., коли місто перейшло до рук Данила Романовича. Та незабаром проти Данила виступає белзький князь Олександр Всеволодович, який знову привів угрів та королевича Андрія. Галицьке боярство передає уграм усю країну, та в бою під Шумськом у 1233 р. Данило розбиває головну ворожу силу і повертає собі Галичину. Але у самому Галичі королевич Андрій, обложений Данилом, тримається ще до кінця 1233 р. В місті настає страшний голод, від якого помирає велика кількість людей, в тому числі і сам королевич. Нарешті бояри відчиняють браму, і Данило в'їжджає в жадане місто. В 1235 р., скориставшись відсутністю Данила, галицькі бояри запрошують до себе чернігівського князя Михайла Всеволодовича, якого замінив пізніше його син Ростислав Михайлович. Такий же маневр повторив Данило Романович у 1238 р: дізнавшись, що Ростислав з вірними йому боярами і військовою дружиною пішов на Литву, він швидко підійшов до Галича, і міщани відчинили ворота своєму князеві.

Ростислав подався в Угорщину і при допомозі короля Бели IV, який віддав за нього дочку, здійснив декілька спроб повернутися в Галичину. Але з того нічого не вийшло. Данило здобував успіх за успіхом. Він оволодів Києвом і поставив там свого намісника. Перед Україною відкривалася перспектива об'єднання всіх земель і відновлення могутності держави часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Але цьому не судилося збутися. Чорні степові хмари вже наближались до Дніпра.

Боротьба з Ростиславом за Галичину тривала з перервами ще п'ять літ і закінчилася лише в 1245 р. У кривавій битві під Ярославом Данило разом з братом Васильком вщент розгромив військо Ростислава та його союзників — угрів і поляків. Після цього взаємовідносини з Угорщиною стали приязними і скріпилися шлюбом сина Данила Лева і дочки Бели IV — Констанції. Галичина на століття забезпечила себе від посягань Угорщини та Польщі.

На жаль, скупі літописні повідомлення не дають можливості повною мірою окреслити роль і місце Теревовля у цій сорокалітній боротьбі князів та іноземних володарів за галицький стіл. Знаючи, проте, що Лешко Білий спустошив навколо Теревовля, а Андрій II здобув його, можна безпомилково стверджувати: населення міста воже ставилося до чужинців.

За Данила українська державність набула ще одного грізного ворога — татар. У той час, коли Данило докінчував відбудову держави, ці войовничі степовики вдруге вирушили на Русь, і на цей раз з набагато трагічнішими для неї наслідками. Оволодівши північно-східною Руссю, вони вступили у власне українські землі.

Здобувши у грудні 1240 р. Київ, татари швидко рушили на Волинь і Галичину (1241). Пограничних сильно укріплених городів (Крем'янець, Данилів) не здобували, а всією силою вдарили на столичний Володимир і взяли його приступом. Так само зайняли Галич. Потім пішли на Угорщину і Польщу.

У літописах не згадується Теревовль у зв'язку з татаро-монгольською навалою. Але, судячи з того факту, що його не було в списку міст, які наказав зруйнувати Бурундай у 1259 р., можна зробити висновок, що він був уже зруйнований під час першого вторгнення татаро-монголів у Галичину, тобто на початку 1241 р.

У 1264 р. Данило Романович Галицький помирає. Він прославився як видатний державний діяч, дипломат і полководець Галицько-Волинської держави. “Данило — це найбільша постать в історії Галицько-Волинської держави, — відзначає у книзі “Історія України” відомий

історик І. Крип'якевич. — Він вів свою діяльність серед надзвичайно важких обставин. З великими зусиллями він наново з'єднав розбиту державу, ведучи боротьбу з Польщею та Угорщиною і з анархічним боярством. Нічого не втратив з батьківських земель, забезпечив кордон у Карпатах і від Вісли, поширив державну територію на півночі. Привернув авторитет княжої влади, наново зорганізував державний апарат. Не дав знищити своєї держави татарам, особистими жертвами здобув мир і підготував свою країну до відсічі орді. Супроти наступу Азії ввійшов у зв'язки з Західною Європою, шукаючи там політичної і культурної допомоги. Трудом свого життя він відбудував державу свого батька Романа і поклав основи під її дальший розвиток”.

Після Данила залишилися князювати: на Волині — його брат Василько, у Галицькій і Перемишльській землі — син Лев, у Холмській та Белзькій — другий син Шварно. Третій син, Мстислав, на думку Грушевського, міг зайняти теребовельський стіл. Таким чином, є підстави вважати, що з 1264 р. Теребовль на певний період знову стає центром удільного князівства.

У 1288 р., після смерті Василькового сина Володимира, згідно із заповітом останнього, волинським князем стає Мстислав. Став Теребовль у той період складовою частиною Волинської землі чи відійшов до Галицької, — не відомо. А після смерті Мстислава (ймовірно, наприкінці XIII чи на початку XIV ст.) галицькі і волинські землі знову об'єднуються. Володарем Галицько-Волинської держави стає внук Данила Галицького Юрій Львович. Тогочасні літописці характеризують часи Юрія, як епоху добробуту і розвитку держави, що “процвітала обильністю і славою”.

Після Юрія його спадщину взяли сини Андрій і Лев. Вони вели спільну, згідну політику; може, це була і співрегенція, як за Данила і Василька. Щодо татар займали незалежну позицію; здається, вели з ними війну, може, й полягли у бою. Тогочасний польський князь Володислав Локеток у листі до папи заявляв, що вони були для Польщі “непереможним щитом проти жорстокого татарського народу”.

Андрій і Лев Юрійовичі були останніми нащадками роду Романа. Після них Галицько-Волинську державу одержав Болеслав — син мазовецького князя Тройдена і Марії, сестри Юрійовичів. Він прийняв православну віру і взяв ім'я Юрія (1323-1340). Проте бояри організували проти нього змову й отруїли у Володимирі.

Після смерті Юрія II у 1340 р. на Волині влада перейшла до литовського князя Любарта-Дмитра, сина Гедиміна, посвояченого з родом Романовичів. Того ж року відправився походом на Галичину польський

король Казимир Великий. Він здобув Львів та інші міста, в тому числі й Тереховль. Але втримати їх тоді під своєю рукою не зміг, і владу тут перебрали галицькі бояри. Їх проводир — Дмитро Детько — прибрав титул “старости й управителя Руської землі”, налагодив відносини з сусідніми державами і забезпечив торгівлю чужоземних купців. Володарем Галичини бояри признавали Любарта; пам’яткою його князювання залишився дзвін церкви св. Юрія у Львові з його іменем.

Наступний похід Казимира Великого (1349 р.), у якому брали участь також угри, вже надовго закріпив наші землі під владою Польщі. Але ще не остаточно: Галичина на той раз була під польською окупацією тільки до смерті Казимира Великого, тобто до 1370 р. Саме так постановляв Вишеградський договір 1339 р. між Угорщиною і Польщею. Підписали його королі Угорщини та Польщі Карл I і Казимир Великий. Договір цей був компромісом двох держав, що задовільняв обопільні історичні претензії на Галичину. Згідно з ним, Угорщина була союзником Польщі у її боротьбі за Галичину і визнавала її право на володіння цією територією. Але за умови, якщо Казимир не залишить після себе синів, то його спадкоємцем стане угорський король-вчч Людовік і Польща разом з Галичиною перейдуть до нього. Ці домовленості підтверджував новий договір 1350 р., підписаний між Казимиром Великим і новим угорським королем Людовіком I.

Так і сталося: після смерті Казимира у 1370 р. Галичина перейшла до Угорщини. Але Людовік I не приєднав її безпосередньо до Угорської держави, а тільки посадив тут, у так званому Руському королівстві, управителя Володислава Опольського. Він прийняв управління Галичиною, вірогідно, у 1372 р. і, як виходить з його грамот, називав себе не просто управителем, а “земель Руси паном і власником” і навіть “самодержцем Руси”. Як би там не було, але в особі Володислава Галичина мала ще раз, і вже останній, свого осібного князя, хоч і під зверхністю угорського короля.

У 1378 р. Людовік I позбавляє Опольського обов’язків управителя і висилає до Польщі, а Галичину приєднує безпосередньо до Угорщини. У Тереховлі, як і в інших галицьких містах, розміщено угорську залогоу.

Любарт же не міг змиритися із втратою Галичини і робив спроби повернути її. Так, відомо, що в травні 1353 р. його війська спустошили Львів, у липні здобули Галич, забрали багато невільників, здобичі, а в серпні воювали Сандомирську землю. Боротьба Литви і Польщі за Галичину тривала до Кревської (1385) унії. Очевидно, що від цієї колотнечі страждала й Тереховельщина.

Після смерті в 1382 р. Людовіка I угорською королевою стає його старша дочка Марія, а польською — молодша, Ядвіга. Це фактично означало кінець союзу Польщі й Угорщини. На противагу цьому союзові відбувається зближення Польщі й Литви, що завершується підписанням 1385 р. в замку Крево династичної унії між двома державами. Згідно з цією унією, великий литовський князь Ягайло після шлюбу з польською королевою Ядвігою проголошується польським королем. За це він зобов'язувався прийняти католицтво разом з усіма підданими, приєднати до Польщі землі Великого князівства Литовського і сприяти поверненню відторгнутих від Польщі земель.

На початку 1387 р. Ядвіга з невеликим військом вирушає прилучати Галичину до Польщі. Опікуном Галичини в той час знову був Володислав Опольський. Знаючи, що не дістане ніякої підтримки з боку Угорщини, зайнятої внутрішніми справами, він не чинив ніякого спротиву Ядвізі. Лише видавав грамоти-звернення до населення з роз'ясненнями ситуації, що склалася. В одній із грамот, датованій 17 квітня 1387 р., говорилося, що він усі землі і замки, які має в Угорщині, “також і руську землю, котрою мав володіти до свого живота”, передає королю чеському Венцелю яко опікуну угорських королів з тим, щоб той вернув їм їх, як вони того собі зажадають. Ніякого значення на той час ця грамота не мала. Аж через чотири століття австрійська дипломатія використала їх як “історичну підставу” для прилучення Галичини до Австро-Угорщини в 1772 р.

Тим часом Ядвіга продовжує свій похід. У лютому 1387 р. вона прилучає до Польщі Перемишльщину, в березні — Львівщину. Судячи з швидкості просування, українське населення, що зазнавало немало лиха з боку угрів, не чинило Ядвізі ніякого опору. Та в Галичині королеву чекало розчарування. Воевода Бенедикт не захотів піддатися і завчасно підготувався до облоги. Довелось посилати за підмогою у Литву. Ягайло на прохання дружини вислав кількох литовських князів на чолі з Вітовтом. Але й литовське військо не змогло здобути галицької фортеці. Лише після переговорів, під час яких Бенедикту було обіцяно ласку короля і недоторканість його маєтків у Галичині, галицька брама відчинилася.

Чеський дослідник д-р Прохаска, посилаючись на Яна Длугоша, вважає, що остаточно приєднано Галичину до Польщі в 1390 р. На підтвердження цього він наводить грамоту Ягайла (1391) Петру Добковичу на кілька сіл у Теревовельщині. З цього він робить висновок, що Ядвіга здійснила не один, а декілька походів для привернення Галичини і що Теревовельщину здобуто тільки десь у 1390 р.

На думку ж М. Грушевського, малоімовірно, щоби Теробовельська земля залишалася неприлученою до Польщі після походу Ядвіги в 1387 р. Він звертає увагу на слова в документі про те, що Ягайло приєднання Теробовельщини визнає за Ядвігою. А тому вчений вважає, що хоча Галич і тримався проти Ядвіги, але саму Галицьку землю окуповано значно швидше, ніж здобуто галицький замок. Отож 1387-й — рік, коли вся Галичина, а в її складі і Теробовельщина, була приєднана до Польщі.

Такою є коротка політична “біографія” Теробовельщини княжого періоду, висвітлити яку одірвано від історії Галичини і, певною мірою, від історії України в цілому — неможливо.

А тепер постараємося бодай приблизно локалізувати територію Теробовельського князівства за Василька Ростиславича й окреслити його границі. Для цього користуватимемося давньоруськими літописами, працями М. Грушевського, І. Крип’якевича та власними спостереженнями і міркуваннями.

У книзі “Галицько-Волинське князівство” Іван Крип’якевич пише: “Теробовлянське князівство займало південно-східний край Галичини. На півночі межувало з Луцьким і Дорогобузько-Пересопницьким князівствами, на заході — із Звенигородським і Галицьким, на сході — з Київським, на південному сході — з малозаселеними степовими районами”. Треба розуміти, що автор говорить тут про Теробовельське князівство тих часів, коли воно було поділене на Теробовельське і Галицьке між його синами Іваном та Юрієм. А за Василька Галич і землі навколо нього входили до складу Теробовельського князівства.

Отже, на заході його землі простягалися до Карпат. Про це ми читаємо у Михайла Грушевського: “Карпатський хребет служив угорсько-руською границею на цілім протязі від Тилицького проходу до Семигорода”. Порівнюючи карту Західної України XI-XIII ст. з сучасною картою даної території, будемо визначати границі Теробовельського князівства, прив’язуючи їх до теперішніх топонімів. Південні кордони бачаться в таких межах: приблизно від сучасного м. Вишніці вздовж течії Черемошу до впадіння його у Прут; далі вони тягнулися уздовж Пруту до того місця, де він різко повертає на південь (біля молдавського м. Ліпкани); потім повертали на північний схід і доходили до впадіння у Дністер рік Ушиця і Калюс, де знаходяться літописні міста Ушиця і Каліус. Про те, що південна границя князівства проходила по Пруту, свідчить розташування в межиріччі Дністра і Пруту таких давньоруських населених пунктів, як Тисмениця, Глумач, Коломия, Василів; та й неіснуючі сьогодні літописні

Кучельмин і Онут були також тут. Відомі рядки із “Слова о полку Ігоревім” про те, що Ярослав “зачинив ворота Дунаєви”, дають можливість посунути галицькі володіння чи галицькі впливи часів Ярослава Осмомисла ще далі — в землі по дунайському Серету і нижньому Пруту аж до нижнього Дунаю. Але долучати ці землі до володінь тербовельських князів було б занадто сміливо, хоча й відомо, що саме Василько почав їх колонізацію.

Східні і північно-східні рубежі князівства можна означити так: від гирла Калюсу вверх по руслу ріки і далі до верхів'їв Південного Бугу, залишаючи праворуч літописний Меджибіж, який належав уже до Київського князівства; потім вони повертали на північний захід і проходили через верхів'я річки Смотрич до верхів'їв Збруча в районі сучасного Підволочиська. Звідси, минаючи літописний Збараж, ішли біля с. Нижчі Луб'янки (саме по цій лінії пізніше проходив кордон між Галичиною, що була в складі Австро-Угорщини, і Волинню, що належала до Росії). Неподалік знаходиться с. Вишгородок Лановецького району. Воно під назвою Вигошев згадується в літописі поряд з такими містами Погорини, як Шумськ, Тихомль і Гнійниця. А Погорина була порубіжжям між Галичиною, Волинню і Київщиною. Таким чином, зі сходу і північного сходу Тербовельське князівство межувало з Київським.

З району Збаража границі князівства, сусідуючи на північному сході і півночі з Волинню, прямували до містечка Заложці Зборівського району, а потім — до верхів'їв Західного Бугу біля сучасного міста Золочева. Саме тут, поблизу Рожного поля, сходилися землі трьох князівств: Тербовельського, Волинського і Перемишльського. Розбивши Святополка на цьому полі, Володар і Василько далі не пішли, а заявили: “Доволі нам обом на межі своїй стати”.

На півночі і північному заході Тербовельщина межувала із Перемишльщиною, і кордони йшли приблизно так: від Рожного поля на захід по вододілу басейну рік Західний Буг і Дністер, включаючи верхів'я приток Дністра — Золотої Липи, Гнилої Липи і Свіржа; доходили до місця впадіння у Дністер р. Стрий. У верхній течії Гнилої Липи розташований давньоруський Рогатин. Далі границя між Тербовельським і Перемишльським князівствами збігалася з руслом Стрия і йшла до східних схилів Карпатських гір. Саме на цій річці розташовані населені пункти, історія яких сягає княжих часів. Це — Жидачів (літописний Удеч), Стрий (на його території знайдено чимало речей княжого періоду), с. Дуліби. Про с. Верхне Синьовидне Сколівського району є запис у Галицько-Волинському літописі. Від нього східними відрогами Карпат і йшла західна межа Тербовельського князівства.

Але зауважимо, що державні кордони в тих часах не були точно означені: їх часто творили широкі смуги лісів, степів, боліт. Перехід через ліси здійснювався вузькими “просіками”, або “ворітьми”, які при военній небезпеці можна була закидати стовбурами дерев. Від степу деякі князі намагалися позначити свої кордони земляними валами, але це було можливе тільки на невеликих просторах.

Таким чином, територія Тербовельського князівства за часів Василька Ростиславича охоплювала більшу частину сучасних Тернопільської та Івано-Франківської областей, досить значну частину Хмельницької і трохи меншу — Львівської та Чернівецької областей. Окреслимо цю територію на карті сучасної України і виміряємо її площу. Вона становила трохи більше 40 тис. квадратних кілометрів, або 20-ту частину від площі всієї Київської Русі.

Ряд учених вважає, що населення Київської Русі коливалося від 3 до 12 млн. чоловік. Зменшимо ці числа в 20 разів і, отже, вирахуємо, що в Тербовельському князівстві проживало від 150 до 600 тис. чоловік. Звичайно, цифри ці досить умовні. Адже густина населення в різних регіонах держави була різною, а в Галичині вона була однією з найбільших. У межах Тербовельського князівства було немало населених пунктів, про які є згадки у літописах. Серед них на території сучасної Івано-Франківської області — Галич, Коломия, Толмач (тепер Тлумач), Большів, Угольники; Львівської — Удеч, Станків, Рогожина, Синьоводсько, Голігори; Тернопільської — Тербовль, Микулин, Збараж, Биковен, Борок, Моклеков, Домажирова Печера; Хмельницької — Бакота, Каліус, Ушиця; Чернівецької — Хотин, Кучельмин, Онут, Плав, Василів.

Деякі з цих населених пунктів дійшли до нашого часу, інші — змінили свої назви, а ще інші не збереглися і їх місцезнаходження потрібно встановлювати. Так, парох с. Довжанки Тернопільського району о. Петро Білинський, досліджуючи наприкінці XIX ст. історію поселення Биковен, дійшов висновку, що лежало воно за 6 км на північ від Тернополя і за 2 км — на північний схід від с. Біла. Якраз там знаходиться білецьке поле, що зветься Бикове. Ряд дослідників Домажирову Печеру ототожнюють із сучасним с. Домаморич, яке лежить на відстані 12 км на захід від Тернополя.

В архівах тербовельського монастиря отців Кармелітів є запис про те, що уділ князя Василька складався з міста-столиці й 14 сіл. Згадуються такі села: Сади (як пригороддя Тербовлі є до сьогодні), Берів (можливо, нинішня Боричівка), Гординя, Великі Очі (за ними й слід пропав!), Кузьменець (розташовувалось у долині з такою ж назвою, за 2 км від теперішнього с. Ласківці).

Головним заняттям населення було хліборобство. Сільське господарство у князівстві було двох видів: перший — великих землевласників, князя та бояр, яким належали обширні площі землі, де працювали вільні смерди, напіввільні закупи та невільні робітники — холопи; другий — дрібне господарство смердів.

Вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес, просо, гречку. Сільськогосподарськими знаряддями були рало, соха, плуг. Сіяли вручну, жали металевими серпами, а молотили ціпами. Збіжжя зберігали у глибоких ямах, обмазаних глиною. Не раз хліборобам завдавали шкоди посухи або надмірні дощі, а також сарана, що налітала зі степів і нищила всю рослинність. Проте, усе ж, хліба було доволі, і значна частина його йшла на продаж.

На городах вирощували боби, горох, сочевицю, часник, цибулю, ріпу, капусту. У фруктових садах плекали яблуні, груші, сливи, черешні, вишні. Особливо славилось фруктовими деревами пригороддя княжої Теревовлі — Сади.

Було розвинуто й скотарство: рогата худоба, вівці, свині й, особливо, коні, яких потребувало військо. З походів на кочовиків воїни приводили додому немало всілякої худоби.

Займалися люди ловецтвом, полюванням, рибальством. Полювали в багатих на дичину лісах князівства (про це свідчать топоніми Бірки, Дубівці, Березовиця, Гаї, Соснів та ін.) та в степу Панталіха. Великі прибутки без затрат коштів давало бортництво (с. Бортники, с. Бортків). На мед та віск завжди був великий попит і в Україні, і в Західній Європі, бо мед замінював цукор, використовувався також для виготовлення міцних напоїв, а віск — для свічок.

Джерела свідчать про значний розвиток ремісництва. В XI ст. види ремесел уже об'єднувалися в корпорації. Взагалі в X-XII ст. спостерігається дуже детальна спеціалізація ремесла; деякі сучасні дослідники нараховують понад 60 його видів у княжі часи. Високого рівня досягло гончарство. Виробляли з глини не тільки різноманітний посуд, прикрашений орнаментом, а й глиняні плитки для підлоги й оздоблення стін.

Житло, церкви будували з дерева; укріплення у формі дерев'яних клітей ще закладали випаленою або невипаленою цеглою. Зводили мости. А столяри виготовляли меблі й різьбили по дереву.

З давніх часів залізо тут продукували з так званої багонної (болотяної) руди. Про це свідчать топоніми: Підруда, Гнила Рудка, Заруддя і т. п. У X-XII ст. асортимент виробів із заліза був досить широкий — від найпростіших цвяхів до сільськогосподарського реманенту і замків,

знаних в усій Європі (с. Колодне, с. Колодіївка). Про осередки ремесел, поширених у Теревовельському князівстві, свідчать і такі топоніми: Кровинка, Ковалівка, Гончарівка, Косів, Топорів, Ременів та ін.

Розвивалося і золотникарство (ювелірна справа). Так, скарби прикрас із срібла було виявлено в селах Старий Збараж Збараського, Вербів Бережанського і Семенів Теревовлянського районів. Кам'яні формочки для відливання прикрас, а також складаний хрестик-енколпійон (він мав дві половини, а всередині — маленькі перегородки для мошів) знайдено на околицях Теревовлі. Про поширення ювелірного ремесла на Теревовельщині також свідчать такі назви населених пунктів, як Золотники, Кульчики.

Внутрішня торгівля у князівстві зосереджувалась по містах, де були “торги”, “торговища”. Відомо, що в Києві діяло вісім торговельних майданів, а скільки їх було у княжій Теревовлі, — не відомо. Але ми знаємо, що в період середньовіччя тут працювали великий і малий ринки, а також іще один, де торгували живністю. Можливо, такий порядок зберігся із давніших часів. Торговельні майдани відігравали важливу роль у житті міста: на них збиралися віча, оголошувалися накази князя. На торгу продавали головним чином хліб, м'ясо, рибу, городину, ремісничі вироби. Мабуть, потрапляло туди і дещо з привозних товарів.

Розвиток Теревовельського князівства, як пізніше і Галицько-Волинської держави, зумовлювався його вигідним географічним розташуванням. Воно лежало на шляху, який найкоротшою лінією зв'язував Балтійське море з Чорним. Розквітала торгівля, а, отже, й усе господарство щораз підносилося, переймало західну техніку (млини). Хліб вивозили у сусідні держави. Іншим експортним продуктом, що мав велике значення для розвитку краю, була сіль. Її в основному постачали Перемишльська і Галицька землі. Так, у Києво-Печерському патерику під 1098 р. оповідається: “Коли Святополк з Давидом почали війну за Василькову сліпоту і не пустили гостей з Галича, ні людей від Перемишля, то не було солі в усій Руській землі”. Теревовль якраз і стояв на тому “соляному шляху” із Прикарпаття в Київ. Жвава торгівля велась у той час також з країнами Західної Європи. Літописні джерела вказують на ряд шляхів, якими сполучалися окремі міста, наприклад, Теревовль — Тихомль.

Близькість князівства до Заходу не могла не позначитись і на культурі, що зазнавала західних впливів. Це, зокрема, відбилосся на архітектурі храмів, коли основний візантійський план церкви поєднувався із західними орнаментальними мотивами (орнаменти пор-

талів у галицькій церкві св. Пантелеймона). Могли такі орнаменти мати і тербовельські святині — княжа церква св. Василя, св. П'ятниць та ін. Західними впливами можна також пояснити вживання латинської мови, толерантність до католицької церкви.

При монастирях та церквах існували школи і бібліотеки. Відомо, що у XVII-XVIII ст. велику книгозбірню мав Святоспаський Підгорянський монастир у Тербовлі. Проте започатковувалась вона, як і сам монастир, що в королівській грамоті іменується “старинним”, мабуть, ще в княжі часи.

До найдавніших літературних пам'яток Галичини належить, без сумніву, один з найпрекрасніших творів початку XII ст. — “Повість про осліплення князя Василька Тербовельського”. З неї ми дізнаємося про події кінця XI — початку XII ст. Повість написана живою мовою і містить багато подробиць про побут свого часу. З її змісту можна зробити висновок, що написана вона після смерті Давида Ігоревича, але ще за життя Василька Ростиславича, тобто між 1112 і 1124 рр.

Усі дослідники “Повісті...” звертали увагу на великий талант її оповідача. Читаючи цей твір, ми й сьогодні виразно уявляємо описані постаті та події, хоча минуло відтоді вже майже 900 літ. М. Грушевський писав у своїй “Історії української літератури”, що це оповідання “визначається простотою, силою та виразністю вислову і малюнка, підіймається до високого пафосу, до артистичної мальовничості місцями, але ніде не стає тривіальним і банальним”.

Психологічно тонко автор показує підступність і лицемірство князя Давида, під вплив якого мимоволі потрапив князь Святополк, зображує мужність і мудрість князя Василька. Завдяки багатій, образній мові, яскравій характеристиці постатей, композиційній вправності — автора “Повісті про осліплення князя Василька Тербовельського” можна віднести до найбільших давньоруських письменників.

То хто ж він був, автор цього високохудожнього твору? Літопис доносить до нас лише його ім'я: Василь. Жодних відомостей про нього немає. Можна лише здогадуватись та припускати.

Відомий дослідник давньоруських літописів О. Шахматов вважає, що “Повість...” написано в Перемишлі і автором її, можливо, є двірський священник князя Василька. Цієї ж думки дотримується і наш видатний літературознавець М. Возняк. На доказ того, що Василь-повістяр не був киянином і не в Києві писав свій твір, він наводить таку деталь з “Повісті...”. Оповідаючи про осліплення Василька у Звенигороді, автор додає, що “це є город невеликий коло Києва,

так із десять верстов оддалеки”. Для киянина таке пояснення виглядало б зайвим, а в Перемишлі воно було необхідне, бо недалеко від нього серед червенських городів знаходився другий Звенигород.

М. Грушевський погоджується з Шахматовим, що Василь був духовною особою. Мотивує він це його компліментами Мономахові за любов і поблажливість до “чорноризецького чину”. Наш видатний історик припускає, що автор “Повісті...” міг бути монахом Видубецького монастиря, куди заїздив Василько в Києві. Натомість здогад Шахматова, що твір написано в Перемишлі, на дворі Василька (котрий, одначе, був князем Теребовельським), він вважає зовсім безпідставним. Заперечує також ймовірність того, що Василь був духівником або двірським священиком князя Василька, оскільки він досить об’єктивно ставиться до останнього.

Упорядник і перекладач Літопису Руського Л. Махновець вважає, що відомості про Волинську війну 1097-1100 рр. і, насамперед, про долю Василька Ростиславича йдуть від безпосереднього свідка подій — киянина Василя, боярина Святополкового. Василь був присутній на вузьких княжих нарадах, став очевидцем осліплення Василька, супроводжував його до города Володимира і короткий час перебував там як посадник Святополка. Цю яскраву “Повість...” Василь або написав сам, або хтось записав з його уст.

Є. Пеленський, автор ґрунтового і цікавого дослідження “Василь-дружинник і його твір”, вважає, що “Повість...” могла бути написана в Перемишлі, бо князь Василько там часто бував у брата Володаря, очевидно, з цілим своїм двором. Він також доходить висновку, що твір цей написала людина недуховного стану, а, швидше всього, — військова, тобто дружинник теребовельського князя. Таку думку дослідник аргументує стилістикою письма: Василь реалістично зображає і співставляє факти, не пов’язуючи їх з вищими накресленнями, з Божим промислом і тим, що духовна особа обов’язково написала б про “чудесний” знак — затемнення сонця — над Володимиром, про яке пише літопис під 1099 р. А Василь навіть не згадує про нього, хоча Володимир знаходився тоді в центрі описаних подій.

Такі висновки Є. Пеленського рішуче заперечує Д. Чижевський у своїй “Історії української літератури”, висловлюючи думку, що “автор Василь-Самовидець був, мабуть, духівником теребовельського князя Василька”.

І ми погоджуємося з ним. Василь був із князем на з’їзді в Любечі. Він супроводжував його, осліпленого, до Володимира. Саме його, як найбільш довірену особу Василька, посилає до того Давид у дуже

делікатній справі переговорів з Володарем. Думається, тільки найближчій людині — особистому духівникові міг у найтрагічніший для себе час повідати про свої болі Василько Ростиславич і посвятити в найпотаємніші думи та замисли.

Щодо місця написання “Повісті про осліплення князя Василька Тербовельського”, то теж немає єдиної думки. Найімовірніше, це був Тербовль.

3. ПОВІДАЮТЬ МУРИ ЗАМКУ

Десь приблизно в 60-х рр. XIV ст., боячись народного гніву, король Казимир почав будувати в Галичині ряд замків. Перераховуючи їх, польський хроніст Ян з Чарнкова серед інших називає і Тербовельську твердиню.

Спробуємо коротко розповісти про замок, закладений у нашому місті за часів Казимира Великого. На превеликий жаль, майже ніяких відомостей про нього до нашого часу не дійшло. І лише на основі деяких історичних згадок можна описати його вигляд. За розмірами він був значно менший від сучасного і мурований з каменю. Про це знаходимо свідчення в ревізійному акті комісії від 1551 р. Про роботу комісії детальніше розповімо дещо пізніше, а тепер нас цікавлять ось такі її висновки: “Дерев’яними ділями з північної і східної сторін закривались пошкоджені місця, а західну і південну сторони замикав кам’яний мур, який залишився ще з Казимирового часу”. Можливо, деякі будівлі на території замку, перелічені в інвентарі, були зведені Тенчинським на місці колишніх Казимирових. Майже за два століття, що минули від часу спорудження замку Казимиром, Тербовля зазнала багато татарських нападів, від яких постраждала і фортеця.

І тому в 1534 р., за коронного гетьмана Яна Гарнавського, зусиллями каштеляна краківського і тербовлянського старости Анджея Тенчинського в кількамісячний термін, великим коштом замок було реконструйовано. Але в період, коли тербовлянським старостою був каштелян любельський Бернард Маційовський, будівля дійшла до занепаду. Після смерті Маційовського, за наказом скарбника великої корони, було створено уже згадувану комісію, яка детально оглянула споруду і склала для польського уряду інвентарний список. Сталося це в грудні 1551 р. Ось на основі цього списку ми й можемо уявити собі, як виглядав замок того часу.

Стіни будівлі, що стикалися з північної і східної сторін, були з дуба. Західну і південну сторони замикав кам’яний мур. Вхід до зам-

ку був з півночі, зі сторони прилягаючого підвищення, через браму, яку влаштовано у підніжжі чотирикутної дерев'яної сторожової вежі. Вхід замикали великі подвійні ворота. Піші входили через хвіртку, що, як і ворота, зачинялася на “колодки”.

Справа від воріт була комора для вартових, а над брамою — кімната для міського писаря, в якій комісія знайшла скриню з гродськими актами.

У внутрішньому дворі фортеці стояв ряд будинків. Зліва, зі сторони міста, до північної стіни тулилося дерев'яне помешкання. В його підвалі було шість комор для запасів їжі, а над ними — п'ять кімнат, до яких заходили сходами з дитинця. Із сіней через ліві двері потрапляли до великої кімнати з трьома заскленими вікнами, а праві вели в кімнату з одним незаскленим вікном. Умеблювання обох їх складали довгі прості столи і лави. Велику кімнату обігрівала біла піч. Звідси двері вели до кімнати з двома вікнами. Вона відрізнялась від інших розмальованими стінами, оздобленими до того ж портретами “панів з Тенчина”. Тут іще були стіл, помальований начорно, крісло, плетене з лика, і піч, викладена зеленими кахлями. Наступна кімната служила за спальню.

За цим помешканням, у куті замку з боку міста, стояв дерев'яний будиночок, де містилися замкова кухня і дві комори кухарські.

Під дерев'яною стіною замку з боку міста стояло одинадцять однакових за величиною комор, збудованих з дерева на кам'яному фундаменті. Призначені вони були для того, щоб у разі небезпеки оборонці і ті, хто шукав тут захисту, мали де жити. В одній з них пушкар тримав запаси вугілля, сірки і селітри для виробництва пороху. Дах комор, як і житла, служив одночасно за поміст для захисників замку: з нього можна було разити ворога “камінням і дерев'яними колодами” (був їх тут величезний запас), а також з вогнепальної зброї.

При мурованій церкві стояли дерев'яна стайня для одинадцяти коней, з жолобами і драбинами, та пекарня з двома вікнами і з двома печами: чорною і білою, кахельною на залізі. Відомо обладнання пекарні: стіл з дошки, дві діжки для хліба, одна — для борщу, два сита, корито велике для засолювання веприни; перед пекарнею була криниця, з якої за допомогою колеса тягли воду.

Характерно, що в замку не було інших веж, крім сторожової, бо з трьох боків він мав природний захист. Сторожова вежа стояла з північного боку, де хребет підвищення підходив до самої стіни і брами. Тільки великий перекоп міг утруднити доступ і зміцнити північну сторону. Такий перекоп шириною 40 ліктів (приблизно 20 м) почали

копати в 1551 р., і комісія застала цю роботу в розпалі. В коморах, справа від брами, тримали запаси вогнепальної зброї. Інвентар називає всі її види: дві старі середньовічні гармати, 15 рушниць, одна нова спіжева (бронзова) гармата на окутих колесах; гаківниць (важких рушниць) — 33 штуки, аркебузів — 26, рогатин — 21, мідних бубнів — 2, ядер — 404, куль гаківничих — 1234, куль аркебузів — 2401; пороху було п'ять великих і дев'ять менших бочок.

У замку мешкали підстароста зі слугою і хлопцем, писар зі слугою, два пушкарі, воротний, ключник, пекар, чотири гродських слуги, воловці — доглядачі стаєнь, два пастухи. Запаси харчів, судячи з опису, були невеликі і, напевне, призначались для харчування замкової служби. Поза замком стояли три фільварки: підзамковий з пивоварнею і два інших — у селах Зубів і Лошнів.

Одночасно в інвентарі відзначалося, що замок потребує уважного догляду та ремонту. Із занедбаного стану його виводить наприкінці XVI ст. теребовлянський староста Якуб Претвич. Замок, “що на два шляхи дивиться”, надійно боронив Львівське воєводство зі сходу і, реставрований Я. Претвичем, стояв ще довго. Але і він не раз ставав об'єктом різних нападів. Так, у липні 1595 р. ним оволодів керівник селянсько-козацького повстання Северин Наливайко. Допомогли йому у цьому тутешні міщани та селяни, і твердиня залишилась неушкодженою. Тут Наливайко захопив значні запаси одягу, харчів, зброї, пороху та 160 коней. Посеред замкового подвір'я козаки розвели велетенську ватру і спалили документи про феодалну залежність місцевого люду.

Протягом 1605-1629 рр. Теревовля і її фортеця зазнали близько 20 татарських нападів. Це змусило королівський уряд виділити кошти для будівництва нової, більш міцної оборонної споруди.

У 1632 р. теребовлянський староста Олександр Балабан завершив спорудження нового замку, значно обширнішого, мурованого. Зверху він мав вигляд видовженого п'ятикутника, вершина якого замикалась овальною баштою-ронделем. З протилежного боку боронили замок дві башти: п'ятибічна — від Драганівського вертепу і чотирибічна — від Гнізни, що сполучалися високими стінами. Стіни і башти мали багато бійниць, укріплених тесаним каменем; збудовані в два яруси, вони були зручні для ведення вогню з гармат і рушниць. Звідна брама знаходилась у східній стіні мурів, при чотирибічній башті. Загальна довжина мурів становила 107 м, найбільша ширина — 3,8 м.

На спорудження нового замку було витрачено 9000 золотих. По закінченні робіт сейм скерував ревізорів, які мали прийняти новобу-

дову і визначити, “які кошти і працю вклав пан староста”. Із документів ревізії довідуємось, що на території замку, ближче до східної стіни, зведено двоповерховий палац з квадратно тесаного каменю, критий гонтом. У ньому були кімната з розмальованою піччю та дверима чудової столярної роботи, зала й кімнати з вікнами, оздобленими оловом. Під палацом обладнано чотири підвали; з четвертого мурований хід вів до п'ятого підвалу, а від нього — до шостого, призначеного для зберігання вин. Звідси йшов хід до сьомого підвалу.

У дворі замку викопано глибоку криницю, а при воротах влаштовано хвіртку. Далі ревізійний акт повідомляє, що в замковому дитинці виявлено руїни монастиря або якогось старого замку, які заважали будівництву нової фортеці, і що на усунення їх пішло немало сил і коштів. Як ми уже зазначали, були це залишки споруди давніх українських часів — найімовірніше, княжої святині.

У люстрації за 1664 р. теж описується стан фортеці. “Замок лежить на дуже високій горі, дорога до нього дуже крута, брама звідна. В дитинці є мурований будинок з гарними кімнатами і залами. Є другий будинок і мурована криниця (глибина 45 м). Було три вежі: перша — шляхетська, друга — наріжна, третя — коло брами, а в ній два підвали для зберігання книг гродських і земських та актів. Гармати: фортечні бронзові гармати — 3, одна з них пошкоджена, а в другій запал зірваний; гармати і мортира пана старости Казимира Маковецького — 3; 4 бронзові гармати пана Замаховського, теребовлянського вояка; бронзова гармата пана Людецького — 1; 1 — пана Каліновського; 1 — монастирська; 20 гайдуків і пушкар”.

Замок Балабана також піддався неодноразовим нападам. Так, у часи Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького його здобули повсталі теребовлянці. У 1651 р. козаки і татари облягали Теребовлю дев'ять тижнів, але твердиня вистояла. В 1656 р. спробу здобути фортецю здійснили опришки, а в 1672 р., після тривалої турецької облоги, вона капітулювала.

У 1675 р. Теребовлянський замок опиняється в центрі подій польсько-турецької війни: дев'ять днів турецькі загони, очолювані Їбрагім-пашею, тримали його в облозі. Але залога під команду Яна Самуеля Хшановського боронилася завзято. Тоді турки вирішили знищити мури замку мінами. Чотири рази яничари під охороною артилерійського вогню робили підкопи, закладаючи міни. Їх вибухи змусили тридцятьох шляхтичів покинути свої пости. На спільній нараді оборонців було прийнято рішення здати фортецю, бо й запаси пороху та продовольства закінчувалися.

Але випадково підслухала розмову на цій нараді дружина Хшановського — Анна-Дорота (Софія) і розказала про все чоловікові. Він з мечем у руках розігнав шляхтичів і заявив, що скоріше висадить замок у повітря, ніж здасть його туркам. Незабаром підійшов на допомогу із значним військом король Ян Собеський, і турки покинули табір.

Існує й інша, трохи змінена, але більш романтична версія тих подій. Переконавшись у неможливості дальшої оборони, сам Хшановський на таємній нараді запропонував виконати вимоги Ібрагімапаші і здати фортецю. У той момент відчинилися двері, й у кімнату зайшли жінки і діти. З гурту виступила Софія Хшановська і, показавши зібраним два кинджали, сказала: “Немає і бути не може ніяких переговорів із загарбниками. Будемо битися разом! Або помremo, або відіб'ємо ворога... До тебе звертаюсь, муже мій, і заявляю, що один кинджал вразить твоє серце, а другий моє, якщо у них погасне любов до свободи і честі Вітчизни”. Такі палкі слова підбадьорили обложених, і вони тримали оборону. А коли незабаром надійшла очікувана допомога, туркам довелося тікати.

Вдячні теребовлянці спорудили відважній жінці пам'ятник, який стояв на штучному пагорбі поза замком. Остання згадка про нього датується 1829 р. Як виглядав цей перший пам'ятник, не відомо; трудно тепер дізнатися, що й сталося з ним. Але через певний час Теребовлянська рада гміни постановила побудувати на тому ж місці новий пам'ятник Софії Хшановській. Цю прекрасну роботу виконав із застіноцького каменю теребовлянський скульптор Я. Бохенек. Постаць жінки з рішучим і водночас благальним виразом обличчя, яка однією рукою затискувала вихоплений з-за пояса кинджал, а другою вказувала на місто, тривалий час була окрасою Теребовлі. Пам'ятник знищено в 1944 р., а в 1982-му відновлено пагорб, де він стояв, і вмуровано плиту, що залишилася незруйнованою. Пагорб увінчано кам'яною чашею.

У пам'яті теребовлянців збереглися перекази і про таку подію. Рятуючись від бусурман за мурами замку, ченці з Підгорянського монастиря взяли з собою дорожності і найбільший скарб — чудотворну ікону Пречистої Діви Марії. Там вони щиро молилися і благали Пречисту про допомогу. Спроба турків підірвати мури не вдалася. Пролунав страшний вибух, але мури залишилися неушкодженими: вся величезна вибухова хвиля відбилася від них і вдарила на турків. Цілі гори турецького війська валялися трупом. То Пречиста Діва сотворила чудо...

У зв'язку з тим, що Теробовлянський замок мужньо витримав облогу Ібрагіма-паші, сейм у 1676 р. прийняв ухвалу, що зобов'язувала міську владу тримати фортецю у найкращій консервації. Тому-то незабаром фортецю було капітально реставровано. Але вже у 1688 р. новий напад татар завдав споруді таких сильних руйнувань, що відтоді вона зовсім занепадає. Теробовлянська твердиня втрачає своє виняткове оборонне значення і поступається перед відвойованою в турків у 1699 р. Кам'янець-Подільською Старою фортецею. І саме туди в 1734 р. передано всі гармати, а віцілілі приміщення почали використовувати для міських та земських установ.

Руйнацію замку довершили австрійські окупанти, які збудували серед мурів військові казарми, а після їх знесення у 1880 р. дозволили брати фортечне каміння на мощення доріг та будови. Це безладдя тривало до ХХ ст. Під час Першої світової війни з дозволу старости Рудніцького на Замковій горі було викопано окопи.

Наприкінці 1920-х— на початку 1930-х рр. з ініціативи комісара міста Сильвестра Комісевича і бургомістра Казимира Міссони на замку проведено реставраційні роботи. Головну вежу фортеці розчищено і в ній відкрито корчму. Розчищено і колодезь, з якого воду доставали насосом. У травні 1930 р. учні Теробовлянської гімназії влаштували на фортеці театр під відкритим небом. Сцену обладнали в чотирикутній вежі, а поряд — гримерну і місце для оркестру. В східну стіну фортеці було вмуровано плити з прізвищами теробовлянців, які зробили найбільший внесок у впорядкування території.

Кожної весни і літа на широкій площі Замкової гори відбувалися багатолюдні українські фестини з виступами читальняного оркестру, хорів, танцювальних колективів не тільки з Теробовлі, а й цілого повіту. Особливо величаво пройшло свято української пісні в 1937 р. Але того ж року магістрат вирішив не давати нікому дозволу на фестини та інші імпрези на Замковій горі, мотивуючи це турботою про збереження пам'яток старовини. Відтоді українці стали проводити свої свята й інші урочистості на Княжій горі.

На жаль, після Другої світової війни територія замку все більше і більше приходила в запустіння, хоча й були спроби впорядкувати її. Так, на початку 1980-х рр. силами колгоспів, установ і підприємств району вимощено камінними плитами замкову дорогу, побудовано багато дерев'яних альтанок, упорядковано дитячий майданчик, встановлено ліхтарі. Але дуже швидко все це стало (не без допомоги місцевих жителів) руйнуватися. Тодішнє керівництво району зініціювало грандіозне будівництво нової зони відпочинку. Було вит-

рачено величезні суми грошей, але справу до кінця не доведено. Тепер знову все руйнується, заростає бур'янами. Рідкісна сосна європейська чорна, що росте на Замковій горі, по-зłodійськи вирубуеться. Про сучасний стан замку не можна писати без болю в серці.

Чимало цікавих легенд пов'язано з Теробовлянською фортецею. Ось одна з них.

Давно колись жила в Теробовлі бідна вдова з маленькою дівчинкою. Наслухалася вона від старших людей, що десь на замку зберігаються закопані під землею скарби. Але вхід до того підземелля відчиняється раз на рік — коли священик читає св. Євангеліє у Страсний Четвер. Вдова з донечкою пішла вночі на замок. І от у момент читання св. Євангелія раптово перед ними відчинився вхід до підземелля. Вони ввійшли туди й побачили багато золотих монет і самоцвітів. Захплена жадобою багатства, вдова почала згортати ті скарби в запаску. Зі зворушення забула про донечку і вибігла наверх висипати скарби. В цій хвилині священик закінчив читання, і брама до склепу замкнулась, вхід засипався. А там залишилась маленька доня... Довго була в розпачі бідна жінка. День у день ходила на замок, шукала засипаного входу, але марно. Так проминув рік. Аж знову у Великий Четвер перед вдовою відкрилось підземелля. Вона ввійшла туди і побачила свою доню, що сиділа з яблуком у руці. Її русяве волосся виросло за рік і спадало по плечах. Дівчинка розповіла мамі, що кожного дня приходила до неї якась пані і приносила їй яблуко. Щаслива мати випроварила свою дитину з підземелля і всім розповіла про її чудесне визволення. Та не довго тишилася вона своєю донечкою: через якийсь час незнана пані забрала її в інший світ...

4. СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ставши частиною Польської держави, Галичина вступила у новий період своєї історії — героїчної і трагічної.

З утворенням Кримського ханства українські землі зазнають постійних нападів татар. Трьома шляхами сунули ординці на Україну — Покутським, Кучманським і Чорним. Теробовля, через яку проходив торговий тракт з Києва через Галич і Перемишль на Угорщину і Польщу, опинилась на Кучманському шляху. По ньому нападники через Гримайлів, Теробовлю, Зборів і Золочів прямували до Львова. Про один з перших татарських нападів на Поділля (1453) розповідає польський хроніст Ян Длугош. Скориставшись тим, що Теробовля на той час не мала надійної оборони, кримчаки захопили велику

кількість полонених і худоби. Але орендар із Вінківців Іван Лящ швидко зібрав загін і, наздогнавши ворогів, визволив бранців.

У 1469 р. один з татарських відділів знову завернув до Теробовлі. Але, дізнавшись про те, що тут зібране значне військо, повернув назад, взявши з собою 40 чоловік у ясир.

У 1497 р. через місто проходило польське військо, очолюване королем Яном Ольбрахтом. Проте цього разу похід на турків закінчився нищівною поразкою поляків у Волощині.

Очевидно, ця поразка спричинила в наступному році напад на Галичину молдавського господаря Стефана Великого, під час якого Теробовля дуже постраждала. За деякими джерелами, тоді у полон потрапило близько 100.000 чоловік, яких поселено у Молдавії. Звичайно, така цифра явно перебільшена, але сам факт колонізації Молдавії полоненими з наших країв не викликає сумніву. Тоді ж король Ян Ольбрахт звільнив Теробовлю від податків на 8 років.

Татарські набіги відзначалися особливою жорстокістю. Ординці не милували навіть священиків. Так, у 1503 р. вони замордували священика домініканського костелу св. Миколая в Теробовлі о. Яна, а в 1508 р. — о. Мацея Рушля. У 1508 р. Теробовля була настільки знищена, що засідання гродських судів довелося перенести до Бучача.

У березні 1515 р., коли король перебував у Братиславі, двотисячне татарське військо увірвалось на Поділля і раптовим ударом захопило Теробовлю. Нападники, однак, були вибиті загоном Яна Творовського із Бучача. Тоді вони підпалили місто і під прикриттям диму та вогню спробували знову оволодіти ним. Та зробити цього їм не вдалося, і вони повернули назад, “розсіявшись по полях, як птахи”.

Наступного року перекопський хан, обдуривши польського короля, якому обіцяв свою підтримку, вислав Чорним шляхом сорокатисячну орду з наказом спустошити українські землі. Польська шляхта не зуміла організувати відсічі ворогам і пропустила їх аж до Буська, де вони розбили свої намети. Лише подільський воевода Мартин Кам'янецький і староста Станіслав Лянцкоронський під Теробовлю напали на загін завойовників і визволили бранців.

У 1518 р. король Сигізмунд I, зважаючи на зубожіння міста від руйнівних татарських нападів, звільнив городян від усіляких мит, данин і тягарів. А в 1539 р. він же видав диплом, згідно з яким магістратові навічно віддавався дохід з горілки на укріплення і розвиток міста. В цьому ж привілеї говорилося: “З приводу того, що Теробовля в цій стороні лежить, з якої на часті напади неприятеля виставлена, хочемо, щоб була вона укріплена і щодень набирала росту...”.

Оскільки старий, збудований ще в часи Казимира Великого Теревовлянський замок був майже повністю зруйнований, то настала потреба в його капітальній реконструкції. Вона була здійснена в 1534 р. за часів коронного гетьмана Яна Тарнавського зусиллями краківського каштеляна і теревовлянського старости Анджея Тенчинського.

Але під час старостинства в Теревовлі каштеляна любельського Бернарда Маційовського замок дійшов до занедбаного стану, з якого його вивів новий староста Бернард Претвич. Починав він свою службу на Поділлі у 1530-х рр. як ротмістр. У 1540 р. стає старостою барським і бере найактивнішу участь в обороні краю від татар, організовуючи походи на їх територію. Бернард Претвич залишив записки про ці походи, з яких дізнаємось, що участь у них брали воеводи Семен Пронський, Федір Сангушко, Богуш Корецький і Дмитро Вишневецький (Байда). Відбулося близько 70 боїв Претвича з татарами. Найбільш славним епізодом цієї боротьби був його похід під Очаків 1541 р.

Очевидно, реагуючи не безперервні скарги турків і татар, король переводить цього лицаря трохи далі від степу — на захід, у Теревовлю. З'явився тут Претвич близько 1550 р. За його урядування для жителів краю настали спокійніші часи. Мабуть, тоді й виникло прислів'я: "Za pana Pretwicza wolna od tatar granica".

Після смерті Бернарда Претвича теревовлянським старостою став його син Якуб. Мирне життя позитивно позначилось на розвитку міста. Важливим джерелом доходів для його відродження стало збільшення числа ярмарків. У 1550 р. король Сигізмунд II надав привілей відбувати тут ярмарки щосуботи, а в 1555 р. — право брати мита з мостів і доріг. Із тогочасних львівських актів дізнаємось, що при подорожі каравану з осетриною від волоської границі до Львова у Кам'янці митник брав три камені (близько 40 кг) риби і по грошу від запряжених волів; у Скалі — по півгроша від вола, риби — до 6 каменів і два талари; у Теревовлі — камінь риби, 3 талари і 5 грошів (по півгроша від вола) і ще мито возове. У 1565 р. у місті мешкало близько 1400 чоловік, з них 237 господарів і 51 комірник. За люстрацією 1572 р., в Теревовлі налічувалось 248 будинків, було два священики, десять жидів, десять різників. Загальний дохід виносив 5007 золотих, з яких на місто припадало 1678 золотих.

Але розвиток економіки був зупинений новим страшним татарським нападом у 1575 р. Після цього польський король Баторій надав знищеному місту привілей, копія якого збереглася до наших часів. Затверджений 30 листопада 1576 р., він дає цінні відомості про тогочасний стан міщан. У ньому ж говорилось про необхідність посилю-

вати обороноздатність міста: “Мури, паркани та інші потреби приготувати якісніше до оборони”. Саме тоді Якуб Претвич капітально реконструює та реставрує замок.

При описі меж міста, що в деталях наводиться у згаданому документі, використано якесь дивне першоджерело, можливо, ще давньоруського часу, копія якого виготовлена у 1485 р. На це вказують слова привілею 1576 р. про те, що межі міста встановлюються “згідно із стародавнім вживанням”.

Судячи з опису, вміщеного у привілеї, Тербовля займала досить значну територію, а саме: “ Від річки Гнізни по крайні могилки, від села Залав`є по саму церкву Святого Спаса, так як вона сама в собі з цвинтарем і тим пасічиськом, яке міщани тримають, з давніх часів називається Малів. Звідси починається міський ліс за замком, що називається Ровузня, біля Містечної від Ровузні до городища, де є знак у річки Гнізни, а звідти по криниці під явором, а від тієї криниці до стародавньої пасіки, що знаходиться у діброві від Кровинки; від тієї пасіки до білої криниці, а від тієї білої криниці аж до річки Боричівки; звідтіл до кам`янистої криниці, а потім через село Боричівку до могил і дуба, на якому є хрест і поруч якого проходить Збараський гостинець.

Звідтіля йде границя долиною аж до гнилої криниці, що творить границю між городським полем і боричівським; звідти аж до могили, що знаходиться над Боричівкою, і аж до двох дубів, на яких є хрести, що ділять городську боричівську діброву від міської, званої Хорошою.

Від тих двох дубів — до п`ятьох наріжних могил, а від них до берези. Від берези до наріжної могили, що відграничує міський ґрунт, поля і діброву від Ілавча і від Глешави; а від тієї могили і діброви аж до двох могил у діброві, які граничать від Глешави, аж до лози, що є на полі, а там від лози до глибокої долини аж до дерева іви; переїхавши Збараський гостинець, від іви до Іванівської дороги, що йде з міста, а від тої дороги до могили коло головного гостинця, звідси аж до камення і до криниці, що її називають Щєблівка, де є фільварки і міські сади, а від Щєблівської криниці знову аж до могили в напрямі до Плебанівки. Від тієї могили аж до річки Гнізни, згідно з границями від Плебанівки. Хочемо, щоб ті границі мали вічну силу”.

Тепер іще раз підкреслимо, що територія, яка належала до міських володінь, була визначена С. Баторієм на основі давніших документів, можливо, ще княжих часів. Очевидно, для теперішнього читача важ-

ко буде уявити міські межі на основі вищенаведеного документа, в якому часто вживаються такі орієнтири, як дуб, хрест, іва, крайні могили тощо. Давним-давно вже немає тих дерев, переорані ті могили, стерлися з людської пам'яті деякі назви урочищ. І тому ми на підставі власних спостережень та користуючись назвами, що збереглися, спробуємо більш доступно окреслити межі Теробовлі, визначені у привілеї Баторія.

Отже, почнемо з того місця, де Гнізна впадає у Серет. Звідси границя міських меж розділяла села Семенів і Зеленче (останнє належало до міста). Далі вона проходила схилом гори, на якій стоїть Підгорянський монастир, захоплювала більшу частину с. Малів. Потім межа йшла узбіччям височини, минала с. Острівець, охоплювала міський ліс зі сторони замку, далі заокруглювалась до просіки, яка ще й тепер відокремлює кровинківський ліс від теробовлянського. Цією просікою границя доходила до саду лісництва, пролягала долиною Гнізни і, перетнувши річку, сягала Кровинківської стінки, а потім тяглася угору по старій дорозі, що існує й досі і відділяє стінку від невеличкого лісу Кудриці, який належав до міських володінь. Потім межа простягалася полями аж до потічка Боричівка і перетинала село (зазначимо, що боричівські поля знаходились від боку Лошнева), а звідси продовжувалася до ілавецько-іванівської дороги, залишаючи Ілавче трохи в стороні і майже підходячи до Іванівки. Звідси вона повертала праворуч від старої дороги, що вела з Теробовлі до Іванівки (теперішньої дороги, що веде у ці села, не було, а та, що сполучала Теробовлю з Іванівкою, проходила через Волицю; вона існує і зараз як польова) і прямувала аж до Плебанівки. Від Плебанівки границя продовжувалась униз до Гнізни і далі до того місця, де вона впадає в Серет. Саме звідси ми й починали простежувати межі території давньої Теробовлі.

Кінець XVI ст. позначений зростанням антифеодальних і національно-визвольних рухів селян та козаків. Одне з найбільших селянсько-козацьких повстань очолив уродженець містечка Гусятин, що на Тернопільщині, Северин Наливайко. Син простого кушніра, він після насильницької смерті батька від рук магната Калиновського їде в Остріг, де у знаменитій академії викладав його старший брат Дем'ян. Деякий час Северин поповнює тут свої знання з граматики, мов, риторики. Але невдовзі подається на Запоріжжя, де в походах, у кривавих сутичках з ворогами гартується, мужніє, набуває бойового досвіду. Після повернення в Остріг Северин стає сотником надвірного війська Костянтина Острозького. Влітку 1593 р., під час боїв шляхетського війська з повстанцями К. Косинського, він був при охо-

роні князя. Пізніше, за дозволом Острозького, Северин набирає військо з козаків для захисту Поділля від татар. Весною 1594 р. він змушує татар повернутись назад і переслідує їх аж до Молдавії. Після цього Северин відправляє частину загону і дві тисячі коней на Січ. Його посланці закликали запорожців виступити разом з військом Наливайка супроти Польщі. Незважаючи на опір частини старшини, запорожці і реєстровці, що були на Січі, об'єдналися із наливайківцями і рушили на Брацлавщину. Під їхніми ударами впали Брацлав, Бар, Вінниця.

Успіхи повстанців на Брацлавщині викликали ентузіазм у патріотично настроєних жителів Тереховлянщини. Так, тереховлянські міщани під проводом Михайла Олесиці захопили один з острогів і, засівши в ньому, взяли під контроль вихід з міста. В той час, коли дідичний війт Тереховлі Якуб Варшавський із загоном шляхтичів виступив проти Наливайка, частина городян вирушила йому на допомогу. За ними кинувся бургграф (начальник замку) зі своїми людьми та бургомістр Гранцак, намагаючись повернути їх назад. Та міщани напали на урядовців: бургграфа гнали аж до замку, а бургомистра загрожували втопити.

Опір тереховлянців ставав дедалі сильнішим. Вони рішуче відмовились працювати на будові укріплень міста, виконувати додаткові повинності. Більше того: вони обирають своє керівництво в складі Михайла Олефіра, Матвія Шопиця, Стася Волиця, Семена Урбана, Кулі Пекаря, Мартина Сушика, а з бургомістром не бажали мати ніяких справ.

Тим часом загоном Наливайка наближались до Тереховлі. Як свідчить лист тереховлянського старости Якуба Претвича до коронного гетьмана Польщі Я. Замойського, шляхту охопила паніка. Сам староста відправив свою родину під захист мурів замку. Проте завдяки підтримці місцевого люду, а також хитрошам козацького ватажка, який розпустив чутку, що йде на боротьбу з татарами, він без жодного опору здобув місто і замок. Тут Наливайкові дісталися великі запаси продовольства, одягу, 160 коней, багато зброї та пороху.

Далі шлях його війська пролягав до рідного Гусятина. Слід зауважити, що під час походу до Тереховлі та Гусятина С. Наливайко знищував документи про феодальну повинність селян, що є красномовним доказом намірів козацького керівника.

Як пише Іван Крип'якевич, були в Наливайка широкі плани організувати між Дністром і Бугом козацьку державу, аби звідти вести боротьбу з турками і татарами. Але цим планам не судилося здійсню-

тись. Королівський уряд Речі Посполитої кинув проти повсталих регулярне військо.

Наступний період після здобуття Северином Наливайком Теревовлі у 1594 р. був вільним від нападів і дозволив міщанам осушити деякого добробуту. Судячи з люстрації 1616 р., на Старім і Новім місті було 246 домів, з яких 45 стояли пустою. Крамниць було шість, жидів — вісім господарів, коморників — чотири.

У цей час старостою Теревовлі був Петро Ожга — один з найбагатших людей Речі Посполитої. Відомий він був ще як вправний оратор. Саме йому належить одна з головних ролей у підписанні польсько-турецького перемир'я в 1618 р.

8 грудня 1626 р. у Теревовлі відбулася нарада православних у справі боротьби з різними сектами, в першу чергу, з бережанськими аріанами. Було утворено збройний союз, який очолив дяк Успенської церкви у Львові Василь Борівійчук. Під його керівництвом понад 100 озброєних чоловік увійшли в Бережани й обступили костел аріан. Але проти них виступив бережанський пан зі своєю залогою і прогнав їх.

У 1637 р. сталася в Теревовлі велика пожежа, що завдала населенню значних збитків. Тоді король Владислав IV надав місту новий привілей, а всі інші підтвердив. Місто відбудовувалось, економічно міцніло, розширювало свої межі. Його обвели валами і парканом. Було три брами: Кам'янецька, Галицька і Львівська.

У 20-х — на початку 30-х рр. XVII ст. теревовлянським старостою був племінник львівського владики Гедеона Балабана Олександр Балабан. Дядько його, як відомо, брав участь у підготовці унії, однак на Берестейському соборі зайняв позицію князя К. Острозького і став її противником. Очевидно, що Олександр також дотримувався православної віри. Значну частину свого життя він провів у військових походах. А під час боротьби за московський престіл у 1610 р. був посланий гетьманом Жолкевським до бояр московських із запевненням про недоторканість православ'я у разі обрання московським царем королевича Владислава. У битві під Цецорою в 1620 р. потрапив у полон до турків, як і Б. Хмельницький. У 1625 р. був комісаром на переговорах з повсталими козаками Марка Жмайла на Куруковому озері.

У 1632 р., за старостинства Олександра Балабана, у Теревовлі було завершено будівництво нового мурованого замку, руїни якого дійшли до нашого часу. У 1633 р. він, за згодою короля Владислава IV, відпустив старостування в Теревовлі сину Юрію. Народився Юрій Бала-

бан близько 1610 р. Замолоду разом із своїм братом перейшов на унію. У 1637-1638 рр. воював ротмістром у полку брацлавського воеводи Станіслава Потоцького проти козаків Павлюка, Остриниці і Гуні. В 1639-1642 рр. господарив у старостві і вів процеси проти сусідів. Не обходилося без кривавих сутичок і наїздів, під час яких загинув каштелян Скотницький. Пізніше брав участь у битві з татарами під Охматовом. У 1643 р., запідозрений у вбивстві Якуба Понятовського, був покараний судом честі. А в 1645 р. Юрія Балабана усунуто від управління староством через численні порушення і легковажне ставлення до господарювання.

Під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького під Корсунем потрапив у полон до татар і пробув там 2 роки. Після викупу брав участь у битвах під Берестечком і Білою Церквою. Але в наступній битві — під Батогом — знову потрапляє у татарський полон, з якого звільняється в 1654 р. Потім воює з козацькими і російськими військами у чині полковника. В листопаді 1655 р. його полоняють козаки, але незабаром обмінюють на молодого Бутурліна. Після цього воював проти шведів. У 1663 р. за військові заслуги отримав від короля пенсію в сумі 3 тисячі польських флоринів та маєтки на Самбірщині.

У 1645-1650 рр. теребовлянськими старостами були Мартин Калиновський і Петро Фірлей, а після них — Рафаїл Маковецький.

Татарські напади не припинялися і в XVII ст. Так, протягом 1605-1629 рр. Теребовля 15 разів відбивалася від ворожих наїзників.

Згідно з адміністративним поділом, Теребовлі, як центру повіту, підпорядковувалося декілька міст і містечок, а саме: Тернопіль, Микулинці, Струсів, Янів, Будзанів, Хоростків, Сатанів, Товсте, Чортків і Бучач. Усі вони мали свої оборонні замки, які початково були дерев'яними. І тільки згодом, коли вороги їх понищили, там побудовано нові, кам'яні, твердині.

Події Визвольної війни середини XVII ст. сприяли піднесенню національної свідомості жителів краю, збудили надії на відновлення власної держави. Тисячі теребовлянців влилися в ряди селянсько-козацького війська, формували власні загони. Але наслідки війни для економічного життя Теребовлянщини були дуже важкими.

Особливо постраждало місто в 1649 р., під час облоги Збаража козаками і татарами. Окремі їх відділи нападали на міста і села, грабували та спустошували їх. Це трапилося і з Теребовлею, яку настільки було пограбовано, що 1650 р. настав страшний голод. З тодішньої записки Кармелітського монастиря відомо, що люди кору з

липи мололи, змішували з половою і з цього пекли хліб. Жінки ловили псів і їли, а деякі — і трупи дітей.

Король Ян Казимир, аби повернути місто до давнішого стану, звільнив 1650 р. Теревовлю від тягарів і мит на чотири, а пізніше на вісім років. На нещастя, в 1652 р. вибухнула морова зараза, що зде-сятькувала населення і частково розпорошила. Про занепад і знищення міста свідчить люстрація 1664 р. “На Новім місті, — сказано в ній, — було домів 127, пустих — 9, а тепер — тільки 17; на Старім місті було домів 107, пустих — 9, на валі — 16, пустих — 2, тепер є тільки 7 домів; жидів-господарів — 6, що платять уже не по червоному золотому, але з причини убогости по два золотих”.

У 1667 р. через Теревовлянщину проходило військо під проводом гетьмана Петра Дорошенка. У ньому нараховувалось 24 тисячі козаків, кілька десятків тисяч татар та 3 тисячі турецьких яничарів. Гетьман обложив 15-тисячне регулярне польське військо та кілька тисяч озброєної челяді у Підгайцях. Командував обложеними Ян Собеський. Незважаючи на вигідну оборонну позицію Собеського та добрий вишкіл його військових, битва мала б закінчитись для нього поразкою. Але саме тоді, коли сили обложених почали слабнути, надійшла звістка, що запорозький кошовий Сірко напав на Крим, спустошив його і забрав у полон тисячі татарських жінок і дітей. Ця новина стривожила Дорошкових союзників, і вони почали переговори з Собеським. За чотири години договір був готовий. У такій ситуації гетьман не мав іншого вибору, як присягнути на підданство польському королеві. Такий підсумок походу був вельми невдалий для цього великого державного мужа.

Процес поступового відродження Теревовлі перервала польсько-турецька війна. Теревовлянщина стала ареною боротьби військ цих двох держав. У 1672 р. трьохсоттисячна турецько-татарська армія султана Магомета IV увірвалася на Поділля. Після кількадечної героїчної оборони впав Кам'янець-Подільський, а султан з ордою пішов на Бучач. Один з турецьких загонів на чолі з Каплан-пашею підступив до Теревовлі. У замку закрилися загін місцевої шляхти з ріднею, духовенство і міщани. Командував обороною фортеці ловчий Галичини Хіронім Кавецький. 4 вересня, як свідчить записка ченців-кармелітів, нападники підпалили місто. Згоріли костел, монастир, цегельня та багато інших будівель. Ординці пустошили довколишні села. Але замок тримався. Лише після того, як обложеним стало відомо, що всі інші фортеці вже здобуто, було вирішено здатися, хоча запасів пороху, зброї, свинцю і продовольства вистачило б надовше. Захис-

ників замку разом з комендантом відправили до обозу султана під Бучач, де шляхті даровано життя і відпущено на волю, а бідніших перетворено на рабів.

Падіння Тербовлянського замку викликало в Польщі справжню паніку. Боротьбу проти султанських військ продовжував тільки Собеський із невеликими загонами. Сили були нерівні. Тому королівські комісари підписали пам'ятний Бучацький договір, за яким Поділля (у тому числі частина сучасної Тернопільщини, але без Тербовлі) увійшло як Чортківський пашалик до складу Турецької імперії. На сторожі здобутого Поділля у Чорткові, Ягільниці, Гусятині та багатьох інших населених пунктах стояли турецькі залоги. Крім того, Польща зобов'язувалась платити султанові щорічно "харач" (податок).

У поході 1672 р. знову брав участь Дорошенко зі своїми козаками. Але плани гетьмана про поширення державних кордонів аж до Перемишля не здійснились.

У 1673 р. султан Магомет IV, не отримавши харачу, відправив на Польщу нову армію. Дорогу їй заступив Собеський із польсько-литовськими військами. В листопаді того ж року він здобув блискучу перемогу над армією Гусейна-паші під Хотиним.

Туреччина прагнула взяти реванш за цю поразку і тричі, рік за роком, посилала на Польщу татар. Дві з цих воєнних акцій проводились у нашому краї. В 1675 р. увірвалися орди Ібрагіма Шишмана, які здобули Скалат, Гримайлів, Буданів, Збараж, Підгайці, Завалів, Тернопіль. Але всі спроби оволодіти Тербовлянським замком виявилися безуспішними.

Певним чином перенестися в той час нам допоможе гравюра про облогу Тербовлі турками 1675 р. та про звільнення її Яном Собеським, виконана секретарем Собеського Франсуа Гратом і гравірована на міді художником Р. де Хоохе. Вона відтворює вид замку, а під ним та на лівому березі Гнізні поруйновані воєнними діями будівлі міста. Збірка гравюр, у якій міститься і згадана вище, видана тиражем усього 100 примірників, і володіють ними найбільші бібліотеки світу. Фотографію названої гравюри опубліковано в книзі "Тербовельська земля", виданій за кордоном у 1968 р.

А наступного року татарська армія, очолювана Ібрагімом Шейтан-пашею, підійшла з боку Кам'янця. За короткий час вона здобула Чортківський, Ягільницький, Бучацький і ряд інших замків. Та Тербовля знову вистояла.

У серпні 1680 р. спільна польсько-турецька комісія визначила кордон між обома державами. Із заходу його створювала ріка Стрипа

— від гирла аж до с. Цвітова. Бучач, за взаємною згодою, залишався під Польщею. До неї також повертався ряд сіл: Трибухівці, Джурин, Ридодуби, Хам'янівка, Майдан, Гадинківці, Шманьківці, Жабинці, Крогулець; вони стали прикордонними. Поблизу с. Личківці кордон сягав Збруча, а далі були турецькі володіння. У Микулинцях і під Теревовлю, на плебанівських полях, стояли обози польських хоругв (військових з'єднань). Майже сім років тривав спокій, і вояки не мали багато роботи. Тому вони займалися господарюванням: орали, сіяли, збирали врожай, косили сіножаті. А взимку варили мед і пиво. Городянам вигідно було купувати у них товари і продукти, бо коштували вони значно дешевше, ніж у місті. У той час знову відреставровано Теревовлянський замок.

Тільки похід короля Яна Собеського під Відень у 1683 р. відірвав теревовлянських вояків від приємних занять.

У період відносного затишся у нашому краї проживало багато біженців з територій, окупованих турками. Притулок вони знаходили у найближчих прикордонних містах Речі Посполитої і поповнювали військо, не втрачаючи надії повернутися у рідні домівки.

Після перемоги над турками під Віднем розпочалося визволення Поділля. Внаслідок переможних битв до Польщі повернуто весь Чортківський пашалик, здобуто всі замки, окрім Язловецького. У 1684 р. Ян Собеський здобув і Язлівець, що відразу став важливим польським плацдармом для боротьби з турками, які засіли в Кам'янці-Подільському. Комендантом цієї фортеці король призначив Самуїла Хшановського.

Та набіги татар не припинялися. Так, у 1684 р., після Зелених свят, вони пограбували Сади, Зеленче, Підгайчики та інші села біля Теревовлі і забрали багато людей у полон. Наступного року ординці, переодягнені у поляків, знову з'явилися біля брами міста. Сторожа, не запідозривши нічого злого, впустила їх. Татари кинулися грабувати, але гарнізон фортеці швидко прогнав нападників.

Городяни, переконавшись, що небезпека минула, забули про обережність. І ось 9 травня, у полудень, татари із значно більшими силами повернулися і вдерлися у місто. В нерівному бою захисники відбили дві атаки, але під час третьої загинули комендант і багато жовнірів. Ординці, захопивши величезну здобич, повернулися у свої степи, підпаливши перед тим місто і фортецю. Подібна доля спіткала Теревовлю і в 1688 р. А в зв'язку з відвоюванням у турків у 1699 р. Кам'янця-Подільського, замок втрачає значення важливого оборонного форпосту. Його приміщення дещо реставрують лише для того, щоб розмістити у них канцелярії гродського та земського суду.

У 1699 р. в Карловцях було підписано мирний договір між Польщею і Туреччиною, за яким Польща повністю повертала свої володіння. Туреччина зобов'язувалася назавжди припинити набіги на Поділля.

Під час Північної війни (1700-1721) через Теревовлю проходили російські війська, які разом з козацькими частинами йшли на допомогу польському королеві Августу II у його боротьбі із ставлеником шведського короля Карла XII Станіславом Лещинським. У місті побував командуючий цими військами князь Олександр Меншиков. 26 грудня 1706 р. він від імені царя Петра I видав грамоту, за якою Підгорянський монастир брався під царську охорону.

А взагалі ця війна також негативно позначилася на житті Теревовлі: переходи військ, їх квартирування, контрибуції нищили місто.

У 1721 р. знову навідала Теревовлю морова зараза.

1729 р. Август II, а 1744 р. Август III підтвердили місту давні привілеї. Це зробив також Станіслав Август 1765 р. Тоді ж проведено чергову люстрацію, згідно з якою Теревовля з передмістям мала 246 господарств християн, 89 господарств жидів, два костели — один парафіяльний, а другий Кармелітів, дві церкви і монастир отців василіян.

У XVIII ст. припинилися ворожі напади, місто залюднилося й економічно піднеслося, розвивалися торгівля і промисли, зростав добробут мешканців. Та в 1770 р. теревовляни знову довелися відчувати смертельний подих морової зарази.

А Річ Посполита у цей час переживала глибоку кризу. Важке становище простого люду погіршувалося зростаючою анархією всередині країни. Влада короля була номінальною, панувало всесилля магнатів, які мали власні війська, видавали свої закони і постанови, чинили розправу над населенням міст і сіл. У Теревовлі в 1768 р. також формується конфедерація з дрібної шляхти, і це внесло розлад у життя міста. Колись могутня Польська держава наближалася до неминучої загибелі.

1772 р. відбувся її перший розподіл між сильнішими сусідами — Росією, Пруссією і Австрією. Теревовлянщину, як і всю Східну Галичину, забрала Австрія. У 1782 р. австрійський уряд поділив новопридбані землі на так звані циркули. Теревовлянське староство було ліквідоване. Теревовля стала повітовим містом Тернопільського циркулу. 1778 р. в місті налічувалося 395 будинків, 420 сімей, або 2100 мешканців. Діяли винокурня, три млини, школа. Певне уявлення про вигляд міста наприкінці XVIII ст. дає картина А. Ланге “Тере-

бовлянський замок”, що зберігається у Тернопільській картинній галереї.

Щоб ознайомитися з умовами життя нових підданих, майбутній австрійський цісар Йосиф II здійснив поїздку по Галичині і на власні очі побачив, у якому важкому становищі перебувають тут селяни. 30 липня 1773 р. він писав зі Львова своїй мамі — імператриці Марії Терезі, що “селянин виглядає взагалі дуже бідно і тяжко уявити собі їхню мізерію... і велику вбогість”. Австрійський уряд провів ряд реформ з метою полегшення становища селян Галичини і впорядкування їхніх відносин з панами-дідичами. Головним у цих реформах було скасування особистої залежності селянина.

На початку XIX ст. Теробовлянщина, як і вся Галичина, опинилась на перехресті інтересів різних держав і політичних сил. У 1809 р. поляки, використовуючи політичне становище в Європі (наполеонівські війни), намагалися захопити Галичину в свої руки. Сюди вступив із військом Йосиф Понятовський як генерал Наполеона Бонапарта. Протягом того року Тернопільщина декілька разів переходила із рук одних правителів до інших. До 27 травня тут були австрійці; з 27 травня до 19 червня управління здійснювало так зване “французько-галицьке військо” — один із загонів Йосифа Понятовського під проводом полковника Стрижевського, званий “Президія уряду адміністрації Тернопільського повіту під протекторатом Найяснішого Цісаря і Короля його Милості Наполеона Великого”. Поляки вимагали від населення рекрутів (трое чоловік від 100 номерів будинків) та харчів для війська. Так, Тербовля змушена була дати 192 корці вівса, 38 сотнарів сіна, 272 кварта гречаних круп, 219 буханців хліба, 9 і 1/16 гарнця меду, 56,5 гарнця горілки, 58 фунтів м'яса, 2 фіри соломи, 1 коня, 120 аршинів полотна, 1038 флоринів готівкою.

Своїм розпорядженням полковник Стрижевський зобов'язував місцеве духовенство повідомити населенню про перемогу над австрійськими військами під Винявкою, а також відспівати у церквах молебень за здоров'я Наполеона.

На зміну тій “Президії” 20 червня 1809 р. прийшла австрійська влада, але протривала там усього 7 днів. Після цього від 28 червня до 14 грудня на Тернопільщині було російське військове та австрійське цивільне правління.

За підписаним 14 жовтня 1809 р. Шенбруннським трактатом, Австрія змушена була піти на значні територіальні поступки, зокрема втратити Східну Галичину на користь Росії. Демаркацію нових кор-

донів між Австрією і Росією здійснено згідно з Львівським актом у березні 1810 р. Після детального зондування настроїв місцевої людності нові господарі мали намір дати цій території назву “Новоросійська” чи “Червоно-руська”. Але зупинились на “Тернопільському краї”, що й було закріплено указом Олександра I від 14 серпня 1810 р.

Але ще 22 березня цього року російський цар передав управління новопрیدбаними землями в руки досвідченого таємного радника, сенатора й орденоносця Ігнатія Антоновича Тайльса, фламандця за походженням. Для допомоги йому призначено Міхала Стаженського, підляського громадянина, що вславився в часах чотирилітнього сейму та повстання Костюшка. Тернопільщина в цей період була сильно знищеною. На додаток до всіх негараздів австрійський комісар Дике вивіз із Тернополя велику кількість готівки та скарбових облігацій. Нову адміністративну одиницю Тайльс поділив на дві округи: Тернопільську і Заліщицьку, а в 1814 р. утворено третю — Теребовлянську.

За рішенням Віденського конгресу (відбувся протягом вересня 1814 — червня 1815 р.), Тернопільський край знову перейшов під владу Австрії. Населення переживало тоді нелегкі часи: збіжжя впало у ціні, цілі стоги стояли немолочені по кілька літ, бо значно зменшилися державні закупівлі. Так Австрія мстилася польським дідичам за участь у воєнних діях на боці Наполеона.

21 лютого 1823 р. владою цесаря Франціска I дозволено відбувати у Теребовлі 4 великих щорічних ярмарки і тижневі — шоп’ятниці. Найбільший ярмарок відбувся 7 липня, в Іванів день. Тоді в Теребовлю приїжджали селяни з інших повітів і навіть купці із заходу. Торгували збіжжям, льоном, коноплями, макухою, олією, картоплею, капостою, а також худобою і кіньми.

У березні 1848 р. в Австрійській імперії почалася революція. У краї посилюється селянський рух. Уряд змушений був навесні 1848 р. скасувати панщину. Селяни звільнялися від кріпосної залежності, їм надавалися громадянські права і права власності на ту землю, якою за панщини вони користувалися на правах спадковості. В 1849 р. Головна Руська Рада звернулася до галичан з відозвою ознаменувати першу річницю скасування панщини встановленням хрестів, насадженням коло них лип. Пізніше в народі ці пам’ятні знаки названо Хрестами свободи.

Після реформи 1848 р. настає майнова диференціація селян. Початково кожний селянин діставав рівний наділ землі. Одначе дехто “з радості”, що став власником, поступово пропивав майно, землю, яку скуповували тверезі газди. Декому не велося господарство через хвороби чи інші причини, і їхня земля також переходила до заможні-

ших господарів. Значна частина збіднілих селян за безцінь продавала свої господарства і в пошуках кращої долі емігрувала за кордон. Тільки за 10 років, з 1873-го по 1883 р., 12,5 тисячі селян Східної Галичини (переважно Тернопільщини) виїхали у США, Канаду, Аргентину, Францію та інші країни. З Тербовлі протягом 1895-1898 рр. виїхала 41 родина.

Найбільше українців поселилося у трьох лісостепових провінціях Західної Канади — у Манітобі, Саскачевані й Альберті. Одним із перших прибув у Манітобу тербовлянець Василь Ксьонжик. Виїхав він з дружиною, п'ятьма дітьми та шість інших родин із Вінніпегу у вересні 1896 р. Поїздом прибули до Нипави — останньої залізничної станції. Там Ксьонжик купив пару волів, віз та інше господарське знаряддя. Інші родини закупили на спілку два вози і дві пари волів. Діти їхали на возах, а дорослі йшли пішки кілька десятків миль, доки не прибули до призначеного місця, що знаходилося північніше містечка Давфин. Доріг тоді не було. Скрізь — пуща, ліси і де-не-де втопані індіанцями стежки. Приїхавши, перш за все розпочали будівництво хат-землянок. Важко переживали труднощі першої зими. Невдовзі число переселенців збільшували інші тербовлянци, переважно мешканці с. Глешава.

Василь Ксьонжик, якому тоді виповнилося 42 роки, став провідником і духовним батьком поселенців, яких поповнили також вихідці з Боршова, Чорткова, Бучача. Це був грамотний, здібний, енергійний і свідомий український патріот. Він гордився рідною Тербовлею, колись княжою столицею, і тому подбав, щоб назвати так само нове поселення у Канаді. У 1897 р. там збудовано школу і маленьку церковцю св. Трійці. Навесні того ж року у канадській Тербовлі мешкало вже близько 80 чоловік. Немало їхніх нащадків здобули вищу освіту і відіграють помітну роль у житті канадського суспільства.

У самій Галичині наприкінці XIX ст. життєвий рівень більшості населення залишався на низькому рівні. Трудовий люд був майже позбавлений медичної допомоги. У 1890 р. у Тербовлянському повіті було десять лікарів, тобто один лікар припадав на 14 тис. 365 чоловік. Протягом 1881-1890 рр. у повіті, як свідчить статистика, померло 14 тис. 60 дітей до п'яти років. У 1889 р. у Тербовлі працювали невеличкі чоловічі і жіночі п'ятикласні та народна школи, в яких учні дуже рідко чули рідну мову.

Наприкінці XIX ст. у місті налічувалося 8 тисяч мешканців. Діяли каменоломні (120 робітників), цегельня (6 робітників), механічна майстерня (5 робітників), 4 млини (9 робітників). Залишився нереалізованим план заснування єдиного промислового підприємства — фабрики цементу.

Тепер постараємось розповісти про економічне життя середньовічної Теревовлі і Теревовлянщини, про управління і судочинство, стосунки між різними верствами населення.

Приєднання Галичини до Польщі наклало свій відбиток на розвиток, зокрема, ремесла і торгівлі. В першу чергу, Казимір Великий взяв під свій контроль торгівлю з “руськими землями”, зробивши її монополією польських купців, передусім краківських; іноземні купці (насамперед німецькі) відтепер могли купувати товари з Русі тільки у Кракові від польських купців. Звичайно, така політика негативно вплинула на розвиток Теревовлі, яка віддавна лежала на торговельному шляху і була важливим торговим центром у період Київської Русі. Але дуже скоро іноземні купці почали торгувати з Руссю через Литву, обминаючи польські кордони, і Казимир змушений був відмовитись від своєї жорсткої протекціоністської політики.

У наступних роках теревовлянська торгівля, як і інших галицьких міст, зазнала різних перешкод і з боку львівських купців, які “кривим оком” дивилися на торговіці, що піднімалися і розвивалися навколо Львова, і намагалися всіляко ослабити їх конкуренцію. Так, наприкінці 1461 р. вони внесли скаргу до уряду, що провінційні ярмарки дуже підрізають торгівлю Львова і зменшують прибутки королівської митниці. Спеціально вказували на ярмарки у Тисмениці, Рогатині, Гологорах, Теревовлі і Язлівці. Король видав розпорядження ліквідувати ярмарки в тих містах, а Одровонжу — воеводі й старості львівському, наказав пильнувати, щоби ярмарків там не справляли, не пускати туди купців і людей, арештовувати і забирати товари.

Це спричинило значний занепад міста, і в 1543 р. король новим дипломом знову дозволяє проводити ярмарки в Теревовлі. Привілеєм 1550 р. дозволялося відбувати ярмарки щосуботи. В місті знову поживляється торгівля. Цьому сприяли і теревовлянські умільці-ремісники, які славилися своєю майстерністю ще з княжих часів. Особливо відомими були металеві вироби слюсарів, ковалів, ливарників, котлярів, бляхарів, мечників, ножівників і голкарів.

Уже в книгах кінця XIV ст. згадуються ремісники цих професій. Коли саме створився цех ковалів і слюсарів — не відомо. Але в XV ст. він об'єднав також ремісників споріднених професій — мечників і ножівників. Тоді в цеху було чотири ковалі, чотири слюсарі, два мечники, два голкарі і два ножівники.

Щоб вступити до цеху, необхідно було виготовити “шедевр”, внести до цехової скриньки 5 золотих і влаштувати банкет. Наприклад, ковальський “шедевр” — це зроблені з одного куска при дворазовому нагріванні і під контролем двох майстрів сокира і підкова.

У майстрів-слюсарів, згідно з розподілом праці, одна група виготовляла остроги і стремена, а друга — замки, ключі і завіси. Сини майстрів звільнялися від “шедевр”, а тільки платили внески і влаштовували банкети.

Ремісники-ливарники відливали дзвони, гармати, цинковий посуд. Відливання дзвонів було знане тут ще з глибокої давнини: є відомості про дзвони, які привозили з Теревовлі до Холму та в інші міста Галицько-Волинської землі.

Письмові згадки про теревовлянських ливарників відносяться до 1383-1384 рр. На початку XV ст. міський муніципалітет мав свого ливарника, який відливав гармати та виготовляв порох. У 1462 р. було збудовано міську ливарню, в якій працював ливарник Гавриїл, а в 1473 р. — ще й майстер Олекса. Вони удвох забезпечували міський арсенал гарматами, бомбардами і навіть селітрою та порохом.

Вивчалось ливарницьке мистецтво протягом чотирьох років. Підмайстрам у XVI ст. платили 7 грошів на тиждень. За провини їх карали штрафами.

Про котлярів згадують джерела XV ст. Дуже піднеслося це ремесло в XVI ст. У 1571-1600 рр. чотири котлярі одержали міське право. У 1616 р. вони заснували цех, одержали окремий статут. Але котлярство розвивалося досить повільно. Навчання у цеху тривало три роки. Учень, який вивчився, залишався на 4-й рік у майстра, але вже одержував плату. На навчання не приймали українців, а тільки поляків. “На навчання нашого ремесла не приймається ніхто з русинів-схизматиків”, — гласив статут.

За виготовлення котла для пива платили 12 грошів, котла для варіння мила — 9 грошів. Статут нормував тривалість робочого дня: влітку він починався на світанку і закінчувався з настанням темряви. Дуже суворо каралися виступи підмайстрів проти майстрів. Підмайстрові, який побив майстра, відрубували руку. Котлярі виробляли казани з міді і бляхи, каструлі, пляшки.

Найдавніша згадка про теревовлянських мечників, зокрема мечника Конрада, відноситься до 1388 р. У 1406 р. міське право одержали три мечники, а в 1623 р. — дев'ять.

Ножі переважно виготовлялися для потреб міста і його околиць, а не для продажу в інші населені пункти. Статут зобов'язував ножівників при вступі до цеху виготовляти “шедевр” — столові ножі різних форм і розмірів, з ручками із слонової кістки, бурштину, з різноманітною різьбою і прикрасами.

Об'єднання голкарів з'явилося в Теробовлі наприкінці XV — на початку XVI ст. У 1634 р. вони вийшли із спільного з ковалями і слюсарями цеху й організували власний. Кожен підмайстер, який хотів стати майстром, був зобов'язаний виготовити такий “шедевр”: за 4 тижні — 1500 голок, з них 500 — кушнірських (із спеціальними вушками), 500 кравецьких і 500 шевських. У міських книгах зберігся надзвичайно бідний перелік майна голкарського майстра 1631 р. Це такі виробничі знаряддя: великі ножиці, прикріплені до дерев'яної колодки, кліщі, малий молоток і скриня.

На початку XVI ст. у Теробовлі було декілька медоварів і пивоварів. У 1525 р. вони вже об'єдналися в цех, статут якого не передбачав суворих правил і точної регламентації виробництва та збуту готової продукції. Згідно з ним, на чолі цеху стояли старший і молодший цехмістри і чотири майстри — два медовари і два пивовари. Документи свідчать, що учні навчалися ремеслу протягом 2-7 років. Підмайстрів при вступі до цеху вписували у спеціальний реєстр. Статючі майстрами, вони не виготовляли “шедевр” і не влаштовували банкетів, а лише робили відповідний грошовий внесок та здавали до цеху зброю: пивовар — шаблю, медовар — сокиру і порохівницю. А солодовники, які увійшли до цеху пізніше, здавали ще й мушкет. Це пояснюється тим, що члени цехів зобов'язані були почергово нести варту на брамах і мурах міста, а в разі ворожого нападу — виставляти озброєний загін. Людям, які жили поза муром або парканом, не вільно було варити напоїв, а тільки купувати в місті.

Названі ремісники продавали вироблену продукцію у власних шинках. Цікаво, що пивовари могли протягом тижня варити тільки три вари пива, а медовари — не більше десяти півбочок меду.

У 1641 р. в Теробовлі було чотири пивоварні, дві медоварні і три солодовні. Пиво варили з пшениці та ячменю, а з XVIII ст. почали додавати до пива хміль. Слід відзначити, що право продавати напої мали не всі, а лише ті, хто їх виробляв.

Декретами короля від 1537, 1580, 1628 і 1638 рр. заборонялося духовним особам та шляхті мати корчми як на території міста, так і в радіусі однієї милі від нього.

Виготовленням горілки та лікеру займалися також теробовлянські аптекарі. Горілка у XV-XVI ст. була не дуже популярним напоєм. Населення здебільша споживали пиво та мед, а багаті — ще й вина, які привозили з Молдови, Угорщини, Греції та Італії.

Королівські декрети та привілеї дозволяли варити пиво лише тим, хто вступив до цеху, одержав міське право і був власником майна

вартістю не менше 3 тисяч золотих. Статут 1698 р. нормував якість і кількість напоїв. Так, на один вар пшеничного солоду необхідно було затратити 24 півмірки пшениці, а з нього виходило 90 гарнців пива.

Згідно з люстрацією 1572 р., було у Теревовлі десять різників.

Певне уявлення про теревовлянське ремісництво дає диплом Стефана Баторія від 1576 р., згідно з яким ні замкових, ні міських ремісників насильно до жодної роботи не можна було брати. Згадуються у цьому документі і воскобійники. Дипломом сильно обмежувалися права єврейського населення, якому заборонялося виробляти пиво, мед, горілку і торгувати ними. Але від 1578 р. ці обмеження поступово звужуються.

У 1578 р. виникли кушнірський і шевський цехи, у 1617-му — кравецький, а в 40-х рр. XVII ст. — ткацький і різницький.

В люстрації 1616 р. згадуються такі теревовлянські ремісники: пекарі, різники, мечники, голярі, слюсарі, боднарі, мулярі, золотники, гончарі, пивовари, медовари, кушнірі, воскобійники, дьогтярі та інші. За різними джерелами 1590-1648 рр. нараховуємо 25 видів ремесел.

Щороку в Теревовлі відбувалося по декілька ярмарків. Тільки протягом літа й осені 1607 р. через місто з Поділля і Брацлавщини на торговиці було прогнано 6 тисяч волів. На ярмарках продавалися й іноземні товари, бували купці навіть з далекої Кафи.

Право складу, за яким купець певний час мусив сидіти зі своїм крамом у складському місті, спеціальна теревовлянська торговельна міра, розвиток ремесел — усе це вказує на те, що Теревовля була типовим ремісничо-торговельним осередком, чим і відрізнялася від більшості галицьких міст, де населення в основному займалося землеробством.

Розвиток ремесла і торгівлі сприяв швидкому збільшенню чисельності населення Теревовлі, яке до середини XVII ст. сягнуло майже 3 тисяч чоловік. Соціальний склад його був строкатим. До верхівки належали багаті купці, власники броварень, млинів, гуралень, солодовень, шляхтичі. Середній прошарок складали цехові майстри, торговці, власники будинків і ґрунтів. Бідняками були малоземельні збігли селяни, ремісники-партачі (не члени цеху), комірники, халупники, жебраки та інші.

Мешканці відновленого і дещо розбагатілого міста знову почали обкладатися численними податками. Вони платили побор на користь держави, який іноді збирався по кілька разів на рік: у 1613 р. — тричі, у 1620-му — 8, у 1628-му — 12 разів. З 1629 р. в Польщі запро-

ваджено подимний податок (по 2-3 золоті від будинку). На користь міста стягувалася плата за житлові будинки та ґрунтовий податок від ланів і лісів.

Були ще підводна та станційна повинності — обов'язок перевозити королівських слуг і гінців, чужоземних послів, утримувати їх під час перебування в місті. Та одним з найтяжчих було утримування військ узимку. Витрати на це у декілька разів перевищували всі інші податки і платежі. Розквартировані війська грабували населення, чинили різні насильства, у зв'язку з чим теребовлянци вступали з ними у збройні конфлікти, як, наприклад, у 1602, 1618 і 1619 рр. Особливо жорстокою була сутичка у 1619 р., вона переросла у справжню битву між мешканцями Теребовлі і ротою жовнірів-грабіжників Хіроніма Стадницького.

Такі ж сутички виникали і з шляхтичами, які оселялися в навколишніх селах і грабували на дорогах купців, завдавали шкоди господарствам міщан, силою повертали селян-втікачів у місто. У 1631-1632 рр. теребовлянські міщани тричі поранили шляхтича Збігнева Рожнятовського, в 1633 р. поранили і кинули до в'язниці шляхтича Олександра Заплатинського, а в 1648 р. — Кшиштофа Славського.

Утискували городян і старости та війти, які разом з владною верхівкою шляхом накладання важких повинностей на бідніші верстви населення грабували їх для свого збагачення. Проти свавілля старости і міської знаті спільно виступало українське і польське незаможне селянство. Так, на початку XVII ст. в боротьбі проти старости на чолі бідняків стали українці і поляки: Михайло Харковський, брати Юрій, Семен і Федір Микитичі, кравець Олесь, солодовник Юзько, різник Гладко. У 1606 р. у відповідь на постійні утиски теребовлянци відмовилися сплачувати податки державі та на потреби міста; у 1609 р. не допустили обрання на бургомистра Симона Бульовича, якого підтримував війт; у 1616 р. міщани відмовилися від сплати податкових боргів та виконання робіт по зміцненню замку, чого вимагав староста. Виступи невдоволених очолили ремісники-кравці Ян Тимбарський, Ремігіян Лабайчик, Каліш Щуцький, міщанин Данило Малиш. У ніч з 14 на 15 листопада 1616 р. представники бідноти Олесь Захарчин, Ремігіян Лабайчик, Юрій, Семен, Федір Микитичі та інші організували таємні збори жителів Теребовлі, де вирішили не признавати влади старости. На збори всі прийшли добре озброєними.

Для розправи з непокірними король Сигізмунд III надіслав до Теребовлі слідчу комісію, яка від його імені засудила Каліша Щуцького та міщанина Данила до страти. Інші учасники руху — Ян

Тимбарський, Ремігіян Лабайчик, Семен Микитич, Олесь Захарчин — за вироком короля були кинуті на шість тижнів у в'язницю, після чого їх позбавлено міських прав і вигнано з Теревовлі. Ще інших засуджено на піврічне ув'язнення у Теревовлянському замку.

У 1631 р., після пожежі, що знищила Теревовлю, міщани знову відмовилися від сплати податків та відбуття повинностей. У відповідь на це староста Олександр Балабан посилив утиски, змушуючи їх до безплатних робіт на будівництві замку та у своїх маєтках. Почастішали кари городян, конфіскація їхнього майна, коли відбирались навіть хліб і тісто. Одного разу загін озброєних теревовлянців, очолюваний Ліфантом, напав на гайдуків, які везли конфісковане добро до замку. Під час сутички кількох гайдуків було поранено.

У 1633 р. війт виступив проти української громади, яка не визнавала нової міської ради: “Не хочемо нових радних, нехай будуть старі”, — прямо заявили міщани.

У 1640-х рр. посилилась боротьба не тільки міщан, а й жителів навколишніх сіл та й містечок. Так, мешканці Могильниці, Романівки та Хмелівки виступили проти орендаря Якуба Понятовського: коли в 1641 р. він їхав у Люблін, по дорозі на нього було вчинено замах. Селяни напали також на панський маєток у Могильниці. У 1644 р. населення містечка Янів (тепер с. Долина) разом із жителями сіл, що належали до Янівського маєтку пані Стадницької, виступили проти цієї поміщиці.

Розгулові й сваволі шляхти не було меж. Так, селяни Романівки і Хмелівки у своїй скарзі від 1 липні 1647 р. до Львівського суду на теревовлянського старосту Мартина Калиновського пишуть, що він разом із слугами захопив їхні землі, знищив господарський інвентар.

Особливо загострилася антифеодальна боротьба в краї, коли на Україні почалася Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Вістки про перші перемоги козаків налякали шляхту. Вона скликає збори-сеймики, приймає ухвали, погрожуючи населенню. В Теревовлі начальник фортеці збирає раду знаті для обговорення планів оборони не тільки від козацьких полків, а й, передусім, від тутешніх селян, які, на його думку, тільки й чекають слушної хвилини, щоб розплатитися з ненависними їм панами. В ухвалі наради говорилося, що “посполиті обох народів як католицької, так і грецької релігії Старої і Нової Теревовлі” заявляють готовність “замку й особи старости згідно боронити”; причому, “коли б з міста Старого, де католиків немає, яка-небудь зрада виявилася ... тоді вже ніколи староміщани

до прав, королями поданих, ані їх потомки на віки-вічні належати не будуть; також і на Новому місті, коли б це показалося, тоді від своїх маєтностей будуть прогнані, а їх добра на Річ Посполиту мають бути конфісковані...” Підписали цю “ухвалу” бургомістр Роман Лабайчик, Ян Непелни, Ярош Круда, Пилип Микитич, Семен Бюхенек як радні та піп Кинат.

У Тереховлянському замку зачинено браму, поставлено скрині й гармати на валах. Місто і фортецю мала захищати залога війська із 100 чоловік, а також міщани. Але на шляхтичів, за словами самого старости, не можна було “покластися, оскільки їх лякала найменша тривога”. Тому тільки 60 міщан-католиків вважалися надійними оборонцями. Українським мешканцям було відведено місця в окопах за мурами, щоб відмежувати шляхтичів і не допустити до якої-небудь “зради” чи “змови”.

Після перемоги Б. Хмельницького під Жовтими Водами і Корсунем народні рухи набирають усе ширшого розмаху. 16 серпня 1648 р. тереховлянський староста пише львівському підкоморю, що “...в мене вже справжня Україна...”. А після розгрому польської армії під Пилявцями 13 вересня 1648 р. шляхта панічно почала тікати. Першими покинули Тереховлю монахи-кармеліти. Підстароста Тшеческі пробував організувати оборону фортеці, де сховалася частина шляхти, намагався держати під контролем і саме місто. Проте навколо Тереховлі вже бушувало всенародне повстання, і вона стала його центром. 5 жовтня в місті відбулася нарада повстанців, на якій озброєні міщани, за прикладом козаків, поділились на сотні, вибрали старшину. В історичних джерелах згадуються керівники повстання — сотники Федір Бориславський, Яцко Великий, Іван Рудий, Кипріян Швець і осаул Василь. Озброєні тереховлянці великим загonom напали на старостинський замок, знищили католицький костел, повністю заволоділи містом, обрали своє самоврядування на чолі з Іваном Лавринівим.

До загону міщан приставали селяни з околиць. Так, з Кровинки прийшли сини Грицька, Семко Процик, Макар Мельник, Мацько Галушка та інші. Число повстанців зростало. Поблизу Тереховлі вони здобули двори шляхтичів Марцела Рачинського, Яна Чернецького. А Юрія Пекарського зловили в Кровинецькому лісі і прилюдно засудили в одній із церков до смертної кари. Присуд виконав міщанин Яцько Зубашин.

Об’єднані міщансько-селянські загани вирушили на Підгайчики, де захопили маєток шляхтича Станіслава Баліцького. Одночасно з

теребовлянцями повстали й жителі містечка Янів та мешканці с. Кобиловолоки. Вони вчинили розправу над шляхтичами Войцеховським, Сабінським, здобули укріплений янівський католицький костел, знищили його; потім пішли на панський замок у Будзанові, підпалили фільварки панів Замаховського, Блажевського. Допомогу повсталим надавали козаки Максима Кривоноса, який стояв коло Хоросткова. Під їх керівництвом мешканці сіл Кровинка, Дарахів, Варваринці, Різдяни і, особливо, міщани Струсова, сформувавши великий загін, вирушили на Соснів і Соколів, розгромили маєток пана Осмольського, а його добро — 95 волів, 45 корів, 60 телиць, 300 овець — роздали бідним.

Активну участь у боротьбі брали жінки. В загоні теребовлянців виступала вдова Куцилиха з трьома синами; в групі селян-соснівців діяла Анушка Гуглянка з сином Іваном, а до будзанівських міщан приєдналися Костиha з сином Іваном, “стара” Пилипиha з синами Паньком і Василем.

Та воля тривала недовго. Наприкінці 1648 р. головні сили селянсько-козацької армії Б. Хмельницького залишили західноукраїнські землі. Це зумовило спад всенародної боротьби. Пани в супроводі каральних загонів поверталися у свої маєтки, чинили криваві розправи над непокірними за заподіяну шкоду: лише в одній Теребовлі їм нанесено збитків на 16 тисяч золотих...

У книзі радних м. Теребовлі (1638-1679) збереглися судові протоколи і вироки того часу. За діяльність “під час козащини” “на горло” був покараний учасник повстання Крупа, якого тричі, а потім, “мимо права”, четвертий раз “підтягали” на тортури, щоб довідатися про його діяльність восени 1648 р. Потрапив до рук шляхти і був засуджений у Теребовлі зборівський міщанин Грицько Турченок.

У 1651 р. армія Хмельницького знову прийшла в Галичину. 11 травня козаки облягли Теребовлю і, як говориться у записці Кармелітського монастиря, “монастирську пасіку вибили, коні і інше майно забрали, фільварки і двори попалили. Під той час усі замки і містечка здобули і попалили, за винятком самої Теребовлі, під яку протягом трьох днів підходили”.

Серед селян знову піднялася хвиля повстань. 5 червня теребовлянська шляхта прийняла спеціальне рішення, в якому визнала, що не може приєднатися до польської армії, бо шляхи перерізано. В 1652 р. Хмельницький розбив під Батогом армію польського гетьмана Калиновського. Відгук про цю подію дійшов до Теребовлі. Довколишня шляхта знову заховалась за мурами фортеці; готуючись до

облоги, вибрала нового коменданта — Замеховського. Але до облоги не дійшло.

Влітку 1655 р. об'єднані війська під командуванням Хмельницького і воеводи Василя Бутурліна вступили на Поділля. Їх шлях на Львів пролягав через Тереховлю. Але у зв'язку зі складною міжнародною обстановкою українські і російські полки змушені були залишити Галичину.

Антифеодальна боротьба тривала і після Визвольної війни. Тереховлянський повіт став одним із центрів опришківського руху на Поділлі. У 1656 р. опришки навіть зробили спробу здобути Тереховлянський замок. Шляхта, неспроможна придушити цей рух власними силами, покликala на допомогу сусідів з Коломийського і Галицького повітів. Король наказав їм “тих опришків, де лише можна, громити і нищити”. Особливо активно діяли опришки в 1657 р. У 1685 р. на околицях Тереховлі з'явився загін опришків під проводом козака Сулименка, але штурмувати укріплене місто не наважився. Проте Янівську фортецю Сулименко все-таки здобув.

Не раз доводилося тереховлянням вирішувати суперечки з власниками навколишніх маєтків. Особливо напруженими були стосунки з поміщиком с. Іванівка Станіславом Шуманчовським. 1716 р. він відсидів за розбій цілий місяць у вежі. Навесні 1720 р. Шуманчовський напав на кількох орачів у полі, забрав їх до Іванівки і смертельно побив, а худобу і реманент привласнив. Терпець у міщан увірвався, і вони вирішили відомстити поміщикові. Міський радник Войцех Серадський ходив від хати до хати, закликаючи мешканців озброюватися. Він підняв міську міліцію і залучив до неї відділ драгунів. Приєдналися навіть євреї. Руський священик Ярема освятив той загін. Піші і кінні, зі зброєю в руках, тереховляниці вступили в Іванівку й атакували двір Шуманчовського. Назустріч їм виїхав бундючний і п'яний господар, одягнутий у дороге вбрання, що ще більше їх розлютило. Козак Лесько вистрілив йому у голову, а міщани накинулись на вбитого і почали мордувати. Перелякані слуги та деякі шляхтичі, що гостювали у Шуманчовського, повтікали. Переможці, захопивши трофеї та тіло поміщика, повернулися до Тереховлі. Але це їм не минулося безкарно. Почалися довгі судові процеси. Закінчилися вони тим, що в 1722 р. буський та кременецький суди винесли вирок: головних призвідників — Войцеха Серадського та козака Леська — скарати на смерть. Їх видано родині Шуманчовських для виконання вироку. Інші учасники суперечки відсиділи у вежі 12 тижнів і заплатили великий грошовий штраф.

Однією з форм класової боротьби в австрійський період були громадські віча. На них звучали гнівні вимоги передати селянам поля, ліси і пасовиська, підвищити наймитську платню, зменшити податки, гарантувати трудящим виборчі права, відкрити українські школи.

Підпавши під владу Польщі, Галичина, як пише Грушевський, увійшла до складу держави досить старої, з традицією довгого історичного життя, з державним правом, культурою, розвиненим хоча не вище, та, мабуть, не нижче тодішньої Русі. Однак Польща зразу не спіщила ламати місцевий лад, і до 1430-х рр. тут зберігалися старі порядки — як названо в пізніших актах, “часи руського права”.

Лише після того, як було підготовлено ґрунт для офіційного переходу до польського права, руські провінції в 1434 р. зрівняно з коронними, заведено польський адміністративний і судовий устрій та шляхетську самоуправу.

З українських провінцій створено три воєводства: Руське, Белзьке і Подільське. До складу Руського воєводства входило чотири землі: Львівська, Галицька, Перемишльська і Сяноцька. Галицька земля поділялась на Галицьке і Теревовлянське староства. Найвища влада у старостах-повітах належала старостам, які призначалися королем. Староста призначав усіх інших чиновників свого повіту: начальників сільських громад — вйтів, писарів. У Теревовлі правління здійснювалося старостою ще з часів Володислава Опольського.

Обов'язком вйта було: стежити за регулярною сплатою податків, контролювати дотримання порядку в громаді, здійснювати судочинство. Як правило, сільський вйт розв'язував дрібні суперечки і карав за незначні порушення. Він міг арештувати винного на кілька діб, для чого в його будинку була спеціальна кімната-в'язниця.

Кожна земля мала земський суд. Це був шляхетський виборний суд, що складався із судді, підсудка, писаря і коморників. Під час судових засідань велися протоколи, т. зв. земські акти. До компетенції земських судів належали всі справи, що стосувалися шляхти, за винятком важливих карних справ. Земський суд Галицької землі засідав по чергово в Галичі, Теревовлі і Коломиї.

У деяких землях заведено гродські (старостинські) суди. Це були державні суди першої інстанції у великих карних справах, і вони поступово витіснили земські. Розглядали справи, що стосувалися не тільки шляхти, а й людей інших прошарків. Гродські суди очолювали старости; їм допомагали писарі, що вели гродські акти, в яких, крім вироків, записували також угоди та заяви приватних осіб з метою надання їм правової сили. Галицька земля мала гродські суди у

Коломії та Теребовлі. Згідно з реформою 1435 р., в кожній землі запроваджувалися соймики — збори представників шляхти. Вони були вищою інстанцією для земських судів і мали ще й установчі права. Соймики Галицької землі збирались у Теребовлі.

Селян судили комірничі суди, що в основному розглядали справи, пов'язані з переходом їх від одного пана до іншого та їхніми втечами. Суперечки шляхти з міщанами вирішували королівські асесорські суди.

Міста, які ще з князівських часів жили у тісному господарському зв'язку з землею, у XIV–XV ст. відокремилися від села і стали самостійними одиницями. Причиною такого усамостійнення було зростання чисельності населення, яке виключно займалося ремеслами і торгівлею, а головне — надання містам Магдебурзького права. Згідно з ним, місто зі своєю територією вилучалося з-під місцевої адміністративної влади й одержувало самоврядування з власними урядами і судами. Такий устрій передбачав вільний розвиток міста. Але в Україні тільки великі центри, такі, як Київ, Львів, Луцьк, дістали широке самоуправління з виборною радою і лавничим судом; щодо менших міст і містечок, то вони підлягали владі королівських старост або своїх панів-дідичів.

Теребовлі надано Магдебурзьке право дуже рано. Але цей документ застерігав, щоб складні справи, які не входять до компетенції вйта та членів магістрату, передавались до Львова для остаточного вирішення й виголошення вироку. Як бачимо, Теребовля мала обмежене Магдебурзьке право.

Більш детальну інформацію про організацію міського управління почерпнемо з диплома Стефана Баторія за 1576 р. “Хочемо, — говорить в документі, — щоб кожний чоловік був утриманий у Магдебурзькому праві та щоб вільні були від замкового послушення і жодних справ на замку перед старостою не мали, а тільки перед своїм вйтом, і ніхто не повинен буде йти зі скаргою на замок, за винятком насильства і грабунку з боку неприятеля. Радники мають бути обрані: один — від старости, другий — від вйта, третій — від звичайних людей, а ті три радники мають обрати собі четвертого, і поміж тими радниками не має бути двох приятелів ні свояків. Новий міщанин, що прибуває, має дати за прийняття радникам одного золотого. Міщани повинні платити до скарбу з дому по три гроші, а від наріжних у ринку — по чотири гроші. Кожний з лану має давати по 20 грошів, з півлану — по п'ять грошів, а жодної стації як вівсяної, так і всякої людської живності, як також жодної поголовщини ані десятини давати ані платити не будуть зобов'язані.

Радниками мають бути обрані люди чесні, гідні довір'я, у нічому не підозрілі, богобоязливі, в загальній християнській вірі статечні, не єретики, які будуть зобов'язані берегти не свого, а Речі Посполитої добра і статечно обороняти вольностей, прав і привілеїв. Зобов'язані вони будуть сходитися на Ратуші в середу і в п'ятницю і суди чинити”.

Отже, у середньовічній Тереволі діяли дві паралельні управлінські структури: перша — державна (староста та вїйт зв'язували місто з державою), друга — громадська (магістрат, що обирався міщанами).

Староста — це представник короля, що здійснював адміністративні, судові та інші функції у повітовому старостві, а, отже, в місті. Старости стежили, щоб міста використовували свої доходи на укріплення замків та інших оборонних споруд, а тому контролювали їх господарство. Міські уряди зобов'язані були щорічно подавати фінансові звіти старостам. Фіскально-поліцейський нагляд за торгівлею, оборона замку і повіту, наявність у містах значної частини населення, яке залежало від нього, а не від магістрату, — все це давало старостам можливість широкого втручання у міські справи.

Першим старостинським урядником був підстароста, або бургграф, — начальник повітового замку. Він часто заступав старосту у суді.

Вїйт був тою сполучною ланкою, що зв'язувала відокремлену міську громаду з державною системою. Як і старосту, вїйта не обирали, а призначали. Його уряд був спочатку спадщинним. До прерогатив вїйта відносились: загальна адміністрація, управління міськими добрами і судові компетенції, виконувані при допомозі лавників. Певною мірою залежний від королівського старости, вїйт контролював діяльність радників та лавників і мав право звільняти їх з уряду в разі зловживань або на вимогу громадян. Так, наприклад, зробив у 1747 р., на вимогу збунтованих міщан, теревовлянський вїйт Казимир Вільхен. Вїйт головував під час засідання колегії лавників, але його роль при цьому була чисто символічною і полягала лише в оголошенні присуду. За свою службу вїйт брав частину податків, прибутків із торгівлі і судових оплат; він міг свій уряд відступити або продати. Іноді саме місто відкупляло вїйтіство, і тоді посада вїйта була виборною. Наявність посади вїйта характерна для міст з неповним Магдебурзьким правом. У Тереволі вїйтіство (помешкання вїйта з канцелярією) знаходилося на околиці міста “Під грабиною”.

Бували випадки поєднання влади вїйта і старости в одних руках — “інкорпорація”. Місто потрапляло тоді у подвійну залежність від вїйта — старости. В такій ситуації обов'язки вїйта у суді виконував лентвїйт — один з міщан, призначений старостою.

Органом самоуправління у містах із Магдебурзьким правом був магістрат (міська рада), що, як правило, складався з вільта, бургомистра і двох колегій — ради (райців) і лави (лавників), яких обирали населення. Рада діяла постійно, її утримувало місто. Лавники (присяжні засідателі) працювали на громадських засадах.

У Теревовлі, згідно з дипломом Баторія, колегія радників формувалася таким чином: одного радника призначав староста, другого — вільт, третього вибирало населення, а ці троє обирали четвертого. Діяла така рада протягом року. Цікаво, що виборче право при відсутності вільта могла здійснювати його дружина. Про це свідчить запис у протоколі виборів 1705 р., наведений у книзі Я. Байгера “Повіт Трембовельський”. З нього дізнаємось, що “у відсутність пана Хомця — вільта пані вейтова сама по своєму рішенню вибрала на уряд радника кс. Лекицького”. Ось ще один протокол виборів ради з цієї ж книги: “З волі пана на Чорткові і Полонному Потоцького, старости теревовлянського... з свого рішення обирає на громадський уряд Шимона Капланського.

— З волі і по своєму рішенню пан Равель Хомець — вільт привілейований обирає Ярему Солошия на громадський уряд.

— З волі та вимоги цілої громади околиці і всього народу вибраний на уряд радник Станіслав Цітек.

— З волі панів радників новообраних обрано пана Яна Кунчака на радника”.

Радники з-поміж себе обирали бурмістра. Спочатку термін його повноважень становив рік. Але пізніше, декретом від 18 листопада 1521 р., Сигізмунд I постановив, щоб функції бурмістра радники виконували протягом шести тижнів по черзі. Такий порядок зберігався до кінця польського періоду.

Обов'язки бурмістра і радників широко висвітлені у польському підручнику міського права, уривки з якого наведено у п'ятому томі “Історії України-Руси” М.Грушевського. Отже, “бурмістр і рада мають обов'язком принаймні раз на тиждень або кожного разу, як буде вимагати потреба, сходитися на Ратушу радити про добро громади, здобувати нові користи для громади і запобігати шкодам, лагодити і розсуджувати всякі спори, прибирати способи, аби їжа і напитки в місті не були дорогі, а продавців, які б переступали розпорядження райців або загальні ухвали, — карати. Окрім того, мають наглядати пекарів, різників і шинкарів, пильнувати обманств у мірі й вазі, в продажі їжі й напитоків і всякого товару, щоб кірці й інші міри мали на собі міський знак: міський “гетьман”, або хто інший бути мати се порученне, має з дво-

ма райцями зчаста, а принаймні раз на місяць, їх контролювати. Має також рада запобігати сварам у місті, боронити від кривд сиріт і вдів, не дозволяти їм викорінювати шкідливі й безчесні гри — як карти, кости й інші невідповідні. Кожного року рада має складати рахунки з усіх доходів міських перед старшими й визначнішими з громади. Всі ухвали, прийняті і поставлені на Ратушу, на зібранню, за відомістю й участю громадської старшини, мають бути завсіди виконувані під карою, бо що старші ухвалють, інші повинні сповняти”.

Радників утримувало місто. Привілей Баторія визначав доходи бурмістрові та радникам від власності міщан і від торгівлі. Лавники (присяжні) одержували один золотий від кожного, хто прибував у місто на постійне проживання.

Судові компетенції належали і до “ради”, і до “лави”; їх розмежування не завжди було виразне. Загалом же члени “лави” розглядали карні й певні категорії цивільних справ. За приписами Магдебурзького права, лавників обирала міська громада; на практиці нових лавників не раз кооптували до лави її старі члени.

В особливо складних справах збирався міський суд, що складався з бурмістра, радників, лавників і вїйта, якого у випадках “інкорпорації” заміняв лентвїйт (“віце-адвокат”).

Засуджений мав право апелювати до Львівського суду.

Характеризуючи судівництво, Ян Байгер використовує витяги з протоколів, що знаходились тоді в актах магістрату. За найменшу крадіж, блюзнірство, перелюбство загрожувала кара смерті від меча або на шибениці. Чарівників же спалювали живцем; тільки в деяких випадках, як доказ особливого милосердя, замінювали смертну кару на сотні ударів різками і вигнання з міста.

Так, у 1734 р. теребовлянський суд засудив Станіслава Возного за крадіж срібла і грошей зі скарбнички монастиря Кармелітів на 200 ударів різками. У вирокі було сказано: “Право Боже таких наказує карати мечем, але, беручи до уваги молодість і недосконалий розум його, звільняємо його від меча. А тому дістати повинен публічно по 50 різок на чотирьох сторонах міста і навечно із нього вигнаний”. В іншому випадку було встановлено: жінка якогось Демка за те, що підсипала зілля під порогом будинку тогочасного бурмістра Остапа Шпаковського, заслуговує на кару вогнем. Але, враховуючи поважний вік підсудної, а також те, що вона мати багатьох дітей, суд призначив їй 200 ударів різками, які вона мала одержати посередині ринку на Старому місті. За святотатство і вбивство покарано Яна Олфінера у 1780 р. на смерть; спочатку було відрубано праву руку, а потім — голову.

Траплялися й курйозні присуди, як, наприклад, цей: “Яцента Возняка покарано на 25 батогів і три дні ув’язнення: батоги має отримати по половині — 12,5 ударів до ув’язнення і 12,5 — після нього”.

Для виконання екзекуцій утримували ката, який мав титул “майстер святої справедливості” і діставав за свою роботу сталу винагороду із міських фондів. Він також добивався зізнань від “чарівників” та інших злочинців. Про це свідчить такий запис у радницькій книзі від 1774 р.: “Для повної і достатньої для суду інформації в’язня Івана Беднаша з допомогою “майстра святої справедливості” тричі запаленими свічками до боку припекти”.

За дрібні правопорушення карали короткостроковим арештом та грошовим штрафом, що йшов на потреби старости, віта і міського уряду. Цікавими є також міркування, якими подеколи керувався суд. Наприклад: “Якщо хто вночі збіжжя покраде — має бути повішений, а якщо вдень те зробить — має бути стятий”. Це може свідчити про те, що в тогочасному судочинстві ще досить міцними були традиції старого звичаєвого права.

Суд міський також мав право розпорядження ґрунтами, що стояли пустою або були залишені вигнаними з міста злочинцями. Такий ґрунт конфісковувався і ділився за малу плату або й безкоштовно між бідними, але порядними людьми. Міський податок стягували спеціальні чиновники, а рахунки здавали старості чи королівським доглядачам.

Після приєднання Галичини до Австрії почалися зміни у всіх сферах життя, у тому числі й в управлінні та судочинстві. В 1777 р. у Терєбовлі було ліквідоване вйтівство, і всі справи управління і суду зосередив у своїх руках магістрат. Терєбовлянське староство перестало існувати.

Сверідним було управління в краї під час короткого перебування Тернопільщини у складі Російської імперії. На чолі окружного уряду стояв городничий. У Тернополі ним був майор Занковський, у Заліщиках — майор Бартошевич, а в Терєбовлі — Ян Гільфердінг. Крім городничого, його помічника і канцелярського персоналу, до складу окружного уряду входили два-три засідателі, що були представниками від населення і дорадниками городничого. В Терєбовлянській окрузі засідателями були: Петрицький з Хмелівки, Шувальський з Чорткова і Годуровський з Нижбірок (тепер село Гусятинського району). Крім того, намісник російського імператора створив ще так званий Комітет — фіктивний, напівавтономний орган, який формально управляв краєм, хоча в дійсності це робив сам намісник. Комітет

працював у Тернополі, в приміщенні Домініканського монастиря, і до нього було покликано багатьох визначних і впливових громадян. Тут видавали паспорти на виїзд за кордон, а також з кожної округи вибирали вісім депутатів. А ті, в свою чергу, з-поміж себе вибирали окружного маршалка. Маршалком Теребовлянської округи був Іван Громницький — дідич із с. Ласківці.

З 1815 р. знову відновились австрійські порядки. Згідно із законом Галицького сейму 1866 р., уставодатним і контрольним органом міського самоврядування ставала міська рада, що обиралася за куріальною системою (коли виборці ділилися на групи-курії — згідно з майновим, становим, інтелектуальним, професійним чи національно-релігійним цензом). Її виконавчим органом був магістрат, що складався з бурмістра, його заступника і делегатів міської ради. До компетенції міських органів влади належали господарські, фінансові, поліцейські та комунальні справи. Усі вони ділилися на так звані власні, — визначені законом і виконувані міськими органами самостійно, та доручені державною адміністрацією. Залежно від цього міська рада підлягала наглядові повітового старости або віділу повітової ради.

Такий порядок зберігався до перших десятиліть ХХ ст., коли в результаті Першої світової війни Австро-Угорська імперія розпалася і для Галичини відкрилася перспектива возз'єднатися з Великою Україною для створення єдиної Української держави.

5. БУРЕМНЕ ХХ СТОЛІТТЯ

Кінець ХІХ — початок ХХ ст. характеризується посиленням організації суспільно-політичного життя українців Галичини, які все більше включаються у боротьбу на захист своєї віри, церкви, національно-політичних ідеалів. Долучилась до справи зміцнення почуття національної гордості наших земляків і Мандрівка руської академічної молоді, що влітку 1885 р. пройшла шляхами золотого Поділля. Організувало її львівське студентське товариство за ініціативою І. Франка. В ході цієї подорожі у містах Тернопільщини відбувались літературно-музичні вечори з розвагами молоді. Ця студентська Мандрівка була третім етапом культурних подорожей по Галичині (попередні проходили по Лемківщині і Бойківщині). Вона ставила за мету ближче пізнати життя і звичаї Поділля, ознайомитися з його історико-культурними пам'ятками, а також нести в народ освітні знання з історії та культури. Учасники подорожі мали чоловічий хор під дири-

гуванням О. Нижанківського, ставили концерти, читали лекції про скасування панщини та її тяжкі наслідки для народу, виголошували реферати про творчість Т. Шевченка, М. Шашкевича. Вони йшли за маршрутом: Тернопіль — с. Прошова — Микулинці — Теребовля — Хоростків — Чортків — Чернівці.

У Мандрівці, яка 1-3 серпня почалась у Тернополі, взяли участь письменники І. Франко, К. Устиянович, історики К. Антонович-Мельник, О. Барвінський, художники М. Івасюк та Ю. Панькевич, літературознавець К. Студинський, публіцист К. Левицький, оперний співак Є. Гушалевич, народний поет П. Думка.

Після урочистостей у Тернополі, здійснивши зупинку у с. Прошова, мандрівники заїхали возами до Микулинців, де мешканці міста зустріли їх теплим словом та хлібом-сіллю. Але тут же з'явилися сім жандармів з Тернополя на чолі з комісаром Совінським і заборонили будь-які урочистості.

З Микулинців учасники подорожі, ображені переслідуванням жандармів, пішли у сусіднє с. Конопківку. Власниця водолікарні п. Рибачик гостинно прийняла їх і відкрила світлу залу для танців та розваг молоді. Незважаючи на присутність жандармів, які стояли під вікнами, в залі аж до ночі танцювали, співали народних пісень.

Наступного дня, 4 серпня, студенти знову прибули у Микулинці, де оглянули руїни старовинного замку. А звідти возами вирушили до Теребовлі. На одному з них їхав Іван Франко і разом з друзями захоплювався навколишньою мальовничою природою.

Отже, 4 серпня 1885 р. мандрівники прибули до княжої Теребовлі. На мості перед в'їздом у місто їх зустрічав комітет на чолі з парохом о. Іваном Залуцьким та бурмістром Юліаном Ольпінським, який, подавши хліб-сіль, висловив українською мовою радість і вдячність, що подорожуючі не минули Теребовлі. Після того, як о. Іван Залуцький відправив у церкві молебен за "путешествующих", вони оглянули історичні пам'ятки Теребовлі — замок, монастир Кармелітів і ратушу. Увечері в міській залі влаштували вечорниці, в яких взяв участь також староста з родиною. Тоді ж студент Володимир Коцовський зробив доповідь про хід Збараської битви та її історичне значення. До вечірнього концерту приєднався майстер художнього слова І. Гриневецький, артист і режисер Львівського театру товариства "Руська бесіда", який на той час тут гастролював. Директором цього театру був теребовлянин Іван Біберович.

На другий день молодь оглянула ще Святоспаський монастир у с. Підгора, зарисовки його руїн зробили Ю. Панькевич та М. Івасюк.

Панькевич виконав ще олівцем портрети підгорянських парубка і дівчини.

На жаль, переслідований на кожному кроці поліцією, Великий Каменяр змушений був залишити Тереховлю і повернутися до Львова. А студенти після дводенного побуту тут вирушили за маршрутом далі.

Пожвавлювали місцеве культурне життя також відвідини популярного львівського театру під керівництвом Йосипа Стадника, хору богословів зі Львова, студентського хору “Бандурист” і відомого у всій Галичині хору Осипа Вітошинського із с. Денисів (тепер Козівського району Тернопільської обл.).

Тереховлянські міщани на початку ХХ ст. горнулися до своєї церкви, не ділилися на касти чи партії, звали себе “русинами”, мали свою маленьку читальню при церкві, щороку справляли в м’ясиці так званий “руський баль” за запрошеннями. Молодь без опіки батьків чи когось із старших не могла приходити на цю забаву.

До Першої світової війни населення міста ще мало було залучене до політичних справ. Не існувало в Тереховлі української політичної партії. У міській раді українці мали свого провідника Андруха Грицишина, багатого міщанина, хоча й неграмотного, але доброго промовця з “хлопським розумом”. Дуже часто за його пропозиції голосували і поляки, і євреї.

У 1907 р. австрійський парламент запропонував новий виборчий закон, за яким проведено загальні, таємні і прямі вибори. Українське населення міста і повіту масово пішло до виборчих дільниць. Послом до австрійського парламенту з виборчого округу Тереховля-Чортків абсолютною більшістю був обраний професор Львівського університету Олександр Колесса. На виборах 1911 р. О. Колесса знову переміг.

Особливо зросла політична активність городян з приходом до Тереховлі у 1908 р. о. Степана Мохнацького. На всіх виборах тереховлянці йшли однак за порадами і вказівками свого пароха, який з 1912 р. був до того ж головою повітового комітету Української національно-демократичної партії. У 1914 р. о. С. Мохнацький кандидував на посла до Львівського сейму, але для перемоги йому не вистачило лише два голоси.

Великий вплив на формування національної свідомості населення повіту мало слово геніального Кобзаря. Вшановуючи пам’ять великого поета і борця, трудящі мріяли про спорудження йому пам’ятника. 17 травня 1914 р., на відзначення 100-річного ювілею Тараса Григоровича, йому було відкрито пам’ятник у с. Залав’є. Кошти на

його спорудження зібрали селяни Теробовлянщини. Тоді відбувся концерт, на якому декламували твори Шевченка, співали пісні з циклу “Вечорниці” Н. Нижанківського. Того ж дня відбулось відкриття пам’ятника Кобзареві, спорудженого на добровільні пожертви, у с. Лошнів. На концерті з цієї нагоди звучали пристрасні рядки улюбленого поета, хор виконував кантату на честь Шевченка.

14 червня 1914 р. урочисто заклали перший камінь на місці, відведеному під спорудження пам’ятника поетові у Теробовлі.

З початком Першої світової війни українці, що перебували під владою Австрії, леліючи надії на визволення з-під іноземного ярма, організували легіон добровольців Українських Січових Стрільців, який мав би в майбутньому стати ядром збройних сил незалежної України. Українська молодь Теробовлі і повіту масово зголошувалася до українського війська. Головними квартирами, де збирались добровольці, були Українська бурса і читальня “Просвіти”. Проте далеко не всі змогли стати вояками легіону Українських Січових Стрільців: їх кількість австрійський уряд обмежив числом 2,5 тисячі. Пощастило стати січовиком нашому славному маляреві Северину Борачку. Був мобілізований до австрійської армії і посланий в офіцерську школу в Єгерсдорф письменник Володимир Гжицький. Протягом усієї війни служив у діючій армії Іван Козак. Покликано до війська і призначено капеланом о. Євгена Турулу. В ряди австрійського війська тоді призвано багато інших теробовлянців.

Воєнні дії почались із невдач австрійської армії. Під Сатановом на австрійсько-російському кордоні московські кулемети “перетеребили” цілу дивізію австрійських уланів, серед яких було немало галичан. Розбиті улани і мадярські гусари на спінених конях утікали через Теробовлю і по дорозі вішали невинних людей тільки за те, що вони “руси” і “зрадили” їх під Сатановом. Австрійці примусили місцеве населення копати окопи на Покрівці і на Замковій горі.

23 серпня 1914 р. російські війська вступили у Теробовлю. Тоді згоріло багато будівель, зокрема школа, головний корпус гімназії.

Місто за російської окупації було центром Теробовлянського повіту й адміністративно підлягало Тернопільській губернії. Старостою повіту було призначено Монастирського, бурмістром став Хрущевський, а секретарем магістрату — його син. Після двох років Монастирського усунуто, а його місце зайняв Картачев, який у Теробовлі залишився і працював лісничим у магістратському лісі.

Із зайняттям Галичини у 1914 р. російськими військами власники великих маєтків виїхали на Захід. Скориставшись з цього, мешканці

сіл, за дозволом російської влади, забрали весь інвентар з цих маєтків, а також і землю, хто скільки міг обробити.

Через Теревовлю, як прифронтове місто, часто проходили війська. Багато будинків використовувалось під стайні для коней, а в таких, як гімназія, повітова рада, монастир Кармелітів, магістрат, розмістились шпиталі. Польові шпиталі в наметах облаштувались на головних вулицях і на полях. На оболоні, де по війні знаходилося торговище, стояли військові кухні і пекарні. Теревовля була основним постачальником продуктів для російської армії, що займала позиції над Стрипою. Вздовж залізниці, від станції аж до с. Плебанівка, стояли під відкритим небом великі склади муки, сала, цукру, накриті тільки брезентовими плахтами. Дороги в місті були розбиті, бо по них везли амуніцію та продукти на фронт. Після того, як армійські склади і магазини забрано з Теревовлі, тут почали формуватись нові частини і відправлялись на фронт. Через те місто часто обстрілювалось австрійською артилерією і піддавалось бомбардуванню з літаків. У січні 1916 р., на Йордан, два літаки скинули бомби на місце, де святили воду в Гнізні, і розположили людей. У монастирі Кармелітів тримали полонених. Легкопоранених пішки відправляли в Росію. Померлих ховали у братніх могилах збоку міського цвинтаря.

Хоча Теревовля знаходилась в активній зоні бойових дій, але і в тих умовах торгівля не згасала. Багато хто їхав за Збруч і звідти привозив необхідні товари. А от громадське життя призупинилось: суд, школи, читальні і взагалі всі культурні інституції не діяли. Щоправда, обійшлося без переслідувань, ексекуцій, пограбувань. Люди працювали нормально. Вивезено в глибину Росії як австрійських шпигунів тільки двох осіб — сліпого Марка, який вештався на залізничному вокзалі, та гімназиста Федора Маковського. Школи відкрито щойно після Лютневої революції 1917 р., яку в армії вітали урочисто. В Теревовлі, на площі поблизу цвинтаря, відбувся мітинг. Трибуну обставлено вінками і прапорами. Вишикувались армійські частини з оркестром. Грالی “Марсельезу”, співали революційних пісень, проголошували палкі промови на різних мовах. Офіцери змушені були зняти Миколаївські відзнаки. Повсюдно створювались солдатські ради — “совети”. Щоденно відбувались солдатські мітинги та походи через місто з червоними прапорами. Значною подією стало тоді коротке перебування у Теревовлі Керенського, який їхав до Тернополя на перегляд військ. З автомобіля розкидали революційні листівки.

Після невдалого наступу Брусилова німецько-австрійські війська розпочали контрнаступ. Росіяни поспішно відступали. В Теревовлі

знову згоріло багато будівель, зокрема магістрат, кошари, де містився шпиталь, магазини, млини, висаджено в повітря мости.

16 липня 1917 р. до Теревовлі вступили австрійсько-німецькі війська. Хазяями тут стали німці, відсунувши австрійців на задній план. Німці займались в основному збиранням продовольства: кожен німецький солдат, який їхав додому у відпустку, віз із собою щонайменше 40 кг продуктів. Серед мешканців Теревовлі та околиць почались реквізиції; в місті запроваджено карткову систему.

Нові зміни в житті Теревовлі, як і всієї Галичини, настали в листопаді 1918 р., після поразки Німеччини й Австро-Угорщини у Першій світовій війні. Австро-Угорська імперія почала розпадатися. На її руїнах утворювалися нові незалежні держави. Українські національні сили випередили поляків, які знову заявили про свої права на Східну Галичину, і встановили українську владу у Львові. Відразу ж після цього і в інших містах та селах Галичини влада почала переходити до українців. У Теревовлі це відбувалось так.

У четвер, 31 жовтня, увечері на парафії під головуванням о. Степана Мохнацького зібралася нарада з участю о. Савина Дурбака, адвоката Антона Заплітного, судді Володимира Дейницького, Івана Козака, скарбового урядовця Михайла Перепилинського, Івана Синенького, четьаря Василя Шкварка і ще декількох міщан. На ній вирішено назвати себе Ширшим комітетом, а для фактичного переобрання влади створено дійовий комітет з трьох чоловік — двох старшин австрійської армії (на жаль, прізвища їх невідомі) та адвоката Антона Заплітного. Комітет розробив план взяття влади в місті і повіті.

Уже протягом 1 і 2 листопада у Теревовлі згуртовано загін із 93-х добровольців, озброєних 25 крісами. До містечок і сіл вислано наказ zorganizувати місцеві відділи добровольців, які б у разі потреби вступили у місто. Рівно о 24-й годині з суботи на неділю, 3 листопада, почали підходити загони добровольців для виконання намічених завдань: здобути військовий магазин на східному березі Гнізни, роззброїти неповний мадярський курінь піхоти, що стояв у польській бурсі, взяти під свій контроль пошту, залізницю, староство, повітову раду, скарбовий уряд і жандармерію. Одним з перших прибуло відділення із с. Зубів, яке налічувало до 80 вояків. Його привів поручик австрійської армії Микола Кухаршин.

Командир мадярського куреня сприйняв звістку про утворення Української держави досить спокійно. Він заявив, що ніякого опору його солдати не чинитимуть, якщо їм дадуть змогу виїхати додому. Також не було жодних інцидентів під час зайняття староства, подат-

кового уряду, повітової ради, пошти, залізничної станції. Найдовше затягнулась справа із роззброєнням жандармів, але, зрештою, і це було вирішено.

Таким чином, на 17 годину 3 листопада 1918 р. всі уряди та установи в місті були в руках українців, і земля князя Василька знову стала частиною Української держави. Вранці на всіх урядових установах, державних будинках і міській ратуші вже майоріли синьо-жовті прапори. Ширший комітет перейменував себе на Українську повітову Національну Раду, яку очолив о. Степан Мохнацький. Дійовий комітет перестав існувати.

Повітова Національна Рада доручила Антону Заплітному виконувати обов'язки повітового комісара. Бурмістром знову затверджено Івана Хрущевського. Про безпеку в повіті дбала повітова команда жандармерії. Командантом став поручик Коцко, а пізніше — старший булавний Пилипець. Податковий уряд очолив Михайло Перепилинський.

Повітовим шкільним інспектором призначено п. Луку Гарматія — директора народної школи у Могильниці. Він відкрив майже всі школи в повіті, крім самої Теревовлі, бо тут українські військові частини зайняли всі шкільні будинки. З тієї ж причини не міг відкрити української гімназії професор Дмитро Цибушник.

Нагляд за справами охорони здоров'я в повіті перейшов до лікаря Левицького. Дуже справно діяла повітова харчова команда, очолювана о. Савином Дурбаком, а потім — п. Павлом Ковальським, директором народної школи в Кобиловолоках. Завдяки їхньому досвіду та великій енергії вдалося втримати поміщицькі економії при нормальній праці. Значна частина продуктів пішла на потреби армії. Задовільно проведено весняну сівбу 1919 р.

Повітова Військова Команда виконувала всі накази Державного Військового Секретаріату щодо організації та поповнення армії. Її очолював поручик Василь Шкварок, а опісля — сотник Василь Болюх. Від самого початку працював в ній п. Іван Козак. Командантом залізничної станції був хорунжий Юрко Дурбак. Деякий час посаду повітового комісара Теревовлянського повіту займав адвокат Дмитро Юркевич, а з квітня 1919 р. — знову Антін Заплітний.

Від грудня 1918 р. в Теревовлі постійно стояло українське військо. Першою такою військовою частиною був 3-й Збараський курінь 1-го полку ім. Симона Петлюри. Тут він проходив військовий вишкіл. Куренем, який мав чотири сотні (приблизно 450 вояків), командував надпоручик Остап Кметик. На початку березня 1919 р. цей курінь

виїхав на фронт коло Жмеринки. На його місце прибув 5-й курінь того ж полку, приблизно з таким же числом вояків під командою надпоручика І. Любачевського. Розташовувався він, як і попередній, у будинку гімназії, а на початку травня 1919 р. також вирушив на Велику Україну.

Немало теробовлянців стали воїнами УГА. Офіцером цієї армії був Володимир Гжицький. Пішли в Українську Галицьку Армію і 12 хлопців місцевої оркестри разом з керівником Іваном Козаком. Воювали в українському війську брати Мар'ян та Юстин Панаси та багато інших міщанських і селянських хлопців.

Запеклою була боротьба за свою державу. Наприкінці травня 1919 р. під ударами переважаючих сил польської армії генерала Галлера УГА відійшла за Дністер і зайняла кругову оборону в трикутнику між річками Збруч, Дністер та залізницею Гусятин—Чортків. Теробовля була окупована. Але вже 7 червня УГА, керована генералом Грековим і полковником Тарнавським, перейшла в районі Чорткова у контрнаступ, у результаті якого польські війська відступили аж під Львів.

11 червня розпочався бій за Теробовлю. У нього вступили зі сторони Мшанця 5-та Сокальська та 6-та Равська бригади. Але визволення міста залежало від здобуття, в першу чергу, с. Іванівки, де зосереджувалося найбільше вороже угруповання. Основні укріплення противника сконцентрувались на Вишневій горі. Перший наступ на Іванівку, супроводжуваний безперервним гуркотом артилерійської канонади, розпочався о 4-й годині ранку. Але закінчився невдачею. І лише коли вдалося обійти ворога зі сходу і повести новий наступ уже з двох боків — із Мшанця та Глещави, противник безладно почав відступати у бік Микулинців. Шлях на Теробовлю був відкритий. Стрімкий наступ українських військових частин не дав можливості полякам висадити в повітря мости.

Пізно ввечері 12 червня 1919 р. Теробовлю було звільнено. Проте на початку липня ворог знову зайняв місто. А 27 липня 1920 р. в результаті радянсько-польської війни в Теробовлю вступили червоні козаки Віталія Примакова. Було створено повітовий ревком з 14-ти чоловік. Головою його став Василь Сірко, а військовим комісаром — Максим Луковський. 2 вересня у теперішньому приміщенні спортивної школи відбулася повітова конференція українських учителів, на якій були присутні голова Галревкому Володимир Затонський та його заступник Михайло Баран.

Проте незабаром польська армія разом з армією Української Народної Республіки перейшла в контрнаступ, форсувала Дністер і зму-

сила більшовицькі війська відступити на схід. На теребовлянському напрямку наступала Окрема кінна дивізія УНР, якою командував генерал-хорунжий Іван Омелянович-Павленко, а начальником штабу був полковник Іван Цапко. В Теребовлі тоді перебувала 41-ша піхотна дивізія більшовиків.

17 вересня 1920 р., пополуночі, 4-й кінний Ніжинський полк ім. Кошового отамана Івана Сірка під командою полковника Корчуніва навально атакував Теребовлю і оволодів нею. Але сподівання на те, що Східна Галичина буде мати хоча б автономію у складі Польщі, не виправдались. У грудні 1920 р. її поділено на три воєводства: Львівське, Станіславське і Тернопільське. Теребовлянський повіт прилучено до Тернопільського воєводства. Тоді ж скасовано Галицький сейм.

Урядова політика зводилась до поступової полонізації українського населення. А спроби українців чинити опір привели до насильницького “умиротворення” — так званої паціфікації. В Теребовлянському повіті її здійснювали улани 9-го полку, що квартирував у Теребовлі, і поліція. Постраждало багато сіл. Улани хотіли провести паціфікацію і в самій Теребовлі, але староста Шрайбер рішуче запротестував і не допустив цього.

В роки окупації краю Польщею Теребовля залишалася відсталим в економічному відношенні містом. Діяли лише дрібні кустарні майстерні, каменоломня, цегельний завод, на яких разом працювало 354 робітники. У 1935 р. відбувся великий двотижневий страйк теребовлянських будівельників, організований П. Туревичем, Т. Верезумським та П. Ягушаком. Підприємець змушений був збільшити заробітну плату.

Матеріальне становище селян повіту дещо поліпшилося після відкриття у с. Ягільниця (біля Чорткова) тютюнової фабрики. За вирощений тютюн вони одержували добру платню і мали за що одягнути і взути сім'ю та заплатити податки. Але так тривало лише декілька років: тютюн досить швидко вибрав із землі всі поживні речовини, і їй потрібен був тривалий відпочинок.

Найвпливовішою українською політичною силою на Теребовлянщині в цей час було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Головою його повітового комітету обрано о. Степана Мохнацького. Частина населення перебувала під впливом КПЗУ, інша — симпатизувала ОУН. Усе ж, незважаючи на різноманітні утиски властей, громадсько-культурне життя в повіті напередодні Другої світової війни було доволі активним.

Ігноруючи заборони, трудящі Теребовлянщини відзначали Шевченківські дні. 24 травня 1931 р. у Глещаві відбувся вечір, на якому

звучали “Кавказ”, “Заповіт”, “Мені тринадцятий минало”. Боялася буржуазно-поміщицька влада Шевченка! Але гнівні рядки Кобзареві усе-таки були на устах українців.

Під час Шевченківського концерту в березні 1933 р. у с. Ђоманівка зала не могла вмістити всіх бажаючих, тому ту ж програму було повторено наступної неділі. Особливо гарно співав місцевий хор. Того ж року Поетові урочини відбулися в Тереховлі, Іванівці, Винявці (тепер с. Хмелівка). А 10 червня 1934 р. в Тереховлі проведено повітове свято на честь Тараса Шевченка. У ньому взяли участь об’єднані змішані хори з читалень “Просвіти” сіл Чистилів, Біла, Великі Бірки, Ступки, Довжанка, Озерна, Велика Березовиця, Кип’ячка та відомий тернопільський хор “Боян”. Клично лунав над древнім містом “Заповіт” у виконанні зведеного хору з-понад трьохсот чоловік.

З нападом 1 вересня 1939 р. гітлерівської Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна, а вже 7 вересня фашистські літаки бомбили Тереховлю. Удар був спрямований на залізничний вокзал, але бомби впали на подвір’я костелу і приватні будинки на вул. С. Хшановської. Загибло декілька осіб. Другий наліт — на залізничний міст біля Плебанівки, проте бомби знову у ціль не влучили. У наступні дні через Тереховлю у бік Румунії переїжджали президент Польщі Ігнацій Мосьціцький, кардинал Август Хлопд, уряд, дипломатичний корпус та інші чиновники. Генерал Владислав Сікорський провів одну ніч у місцевому готелі.

Радянські війська вступили у Тереховлю 17 вересня 1939 р. з боку Плебанівки. Поручик Броніслав Комплікович і декілька хлопців спробували чинити їм збройний опір, стріляючи з Покрівки. Але їх схопили. Незабаром розпочались арешти як серед польського, так і серед українського населення.

22 червня 1941 р. Гітлер напав на Радянський Союз, і вже 6 липня в Тереховлю вступили німецькі війська. Період окупації був важким і трагічним. Немало невинної крові пролилось і через ворожнечу між українцями та поляками. Багато молоді забрано на роботу в Німеччину. Усіх євреїв міста фашисти зігнали у спеціально влаштоване гетто на території, що прилягала з двох боків до сучасної вул. Січових Стрільців. Гетто займало площу від будинку, де тепер розміщений продуктовий магазин (у роки окупації він був зайнятий німецькою жандармерією), до взуттєвої фабрики. Методичну ліквідацію єврейського населення проводили у два етапи. Під час першої акції — ранньою весною 1943 р. — знищено близько 1800 осіб, переважно бідніших жителів. Другу групу, багатших міщан у кількості 800 осіб,

страчено на початку червня того ж року. Знищували нещасних на місці давніх каменоломень — поблизу залізничного мосту біля с. Плебанівка. При другій акції чимало приречених розбіглося і сховалося у селах Сади і Плебанівка. Гітлерівці виловлювали їх при допомозі спеціально натренованих собак.

Заслужують на найвищу пошану ті теребовлянці, котрі, ризикуючи власним життям і життям своїх родин, рятували від смерті євреїв, переховуючи їх. Декількох чоловік врятувала сім'я Дроздовських, що мешкала на Підзамчу, та сім'я секретаря суду Парібка. Кількох чоловік переховав Степан Левандовський, який проживав на вул. Підзамче, 10. Дочку Марієндорфа врятував лікар Поліщук, родом із Чорткова. Родина Миколашеків переховувала на горищі одного єврея протягом трьох років. На хуторі Піддубина, що біля Теребовлі, в будинку Едварда Лободзького знайшла притулок сім'я фотографа Шнеліхта, а в підвалі родини Шайдекових, дім яких стояв при дорозі до Садів, — адвокат Парілле з дружиною. Ветеринар Відота і його дружина врятували єврейську дівчину. Протягом двох років переховував у лікарні Наталю і Якуба Вейсельбергів та їхню дочку Людвігу головний лікар Олег Дейницький, якому допомагав секретар Залеський. Пізніше цією сім'єю опікувався Ян Гончарський із Садів. Але, мабуть, таких добрих людей у Теребовлі було й більше.

23 березня 1944 р. частини 60-ї армії під командуванням генерала І. Черняховського звільнили Теребовлю від гітлерівських загарбників. Першим увірвався в місто батальйон 1-ї Чортківської танкової бригади М. Гавришка. Активну участь у боях за вигнання ворога з Теребовлянщини взяли льотчики 256-ї авіадивізії, полки якої базувалися у населених пунктах Зубів, Микулинці, Великі Гаї.

Післявоєнний період життя Теребовлі та району теж був дуже нелегким. Поряд з переходом до мирної праці, значним промисловим і житловим будівництвом — продовжувались репресії та депортації, проводилася послідовна політика русифікації українського населення. Але завжди знаходилися патріоти, які відстоювали і пропагували українську мову і пісню, народні звичаї та обряди, свою духовну культуру.

Тепер Теребовлянщина, невід'ємна часточка матері-України, переживає нелегкий період становлення й утвердження нашої самостійної, незалежної держави, яка, віряться, займе своє гідне місце серед демократичних, економічно розвинутих країн світу.

II. ПОДОРОЖІ ВУЛИЦЯМИ МІСТА

У цьому розділі книги пропонується дев'ять екскурсійно-тематичних маршрутів, пройшовши якими, читачі і прогуляються вулицями Теробовлі, і водночас багато ще довідаються про її далеку та новітню історію. Зауважимо: місто наше невелике і обійти його можна за декілька годин. Тому ми вибрали такий варіант подорожей, за яким вони починаються біля замку, пролягають головними вулицями, де є варті уваги пам'ятки, і завершуються також біля замку.

Можливо, когось із читачів здивує те, що ми описуємо, здавалось би, на перший погляд, малозначимі об'єкти. Та це тільки на перший погляд. Книга розрахована насамперед на жителів міста, які хочуть знати свою історію, на теробовлянців, які давно вже не живуть тут, але цікавляться усім, що відбувається на їхній батьківщині (для них не існує другорядної інформації, якщо мова йде про рідне місто), і на тих, хто житиме після нас.

1. ПІД ЗАМКОМ

Отож, зі стін замку, ніби з висоти пташиного польоту, поглянемо на привабливу панораму міста, оточеного рамками зелених стінок і садів та оздобленого руслом Гнізни.

Ріка ділить Теробовлю на дві частини: Старе і Нове місто. Старе лежить по правому боці Гнізни. Беручи початок від скверу Шевченка (колишнього ринку), на північ тягнеться рівна смуга Підзамча, що доходить аж до цегельного заводу. З протилежного боку на південь пролягла вул. Січових Стрільців (колишня Собеського, Червоноармійська). Ці дільниці міста та передмістя мали такі назви: Під Покрівкою, За палацами, На Плянтах, За касарнями.

На захід від замку, за стрімким ярм Пичинії (Дмухальця), лежить мале передмістя Теробовлі — так звані Садики, а його частина над ярм називається Зап'ятнички. Інші назви цього місця — Зазамче, Попівщина, Дзюбачина.

За Зап'ятничками, через яр, яким протікає потічок Пичивник, стоїть Княжа гора. На протилежному березі Гнізни розташоване Нове місто. Зліва від вул. Шевченка знаходяться дільниці Від Кровинки,

Під Стінками, Раковець, а справа — Сади Великі, Королюха, Грабина, Волиця. Між цими кварталами і річкою розкинулась центральна частина Нового міста, південна околиця якої неофіційно називається “Коло білої фігури”.

Отже, як бачимо, Теребовля не дуже скупчена — навпаки, простягаючись у різні напрямки довгими вулицями, створює враження великого міста.

Оглянувши стародавні і середньовічні квартали Теребовлі, намилювавшись її неповторними краєвидами, спустимось тепер із замку вниз, у місто, побродимо його вулицями, відпочинемо в затінку старих лип і каштанів — і знову будемо вслухатись у відгомін віків, завважуватимемо прикмети новітнього часу.

Отут, біля підніжжя Замкової гори, за травматологічним відділенням райлікарні, на місці гаражів і трохи далі, можливо, стояв дерев'яний парафіяльний костел св. Трійці. Перша згадка про нього сягає 1423 р. Саме тоді польський король Владислав Ягайло видав у Галичі диплом, на підставі якого вивінував латинський костел у Теребовлі, що існував тут від XIV ст., призначаючи на утримання його та парафіяльної школи сусіднє село Плебанівку.

У 1425 р. Ягайло надав костелові нову дотацію. У 1588 р. права костелу св. Трійці підтвердив король Стефан Баторій. Ця споруда була зазначена на карті 1779 р., що зберігалась у міському магістраті. Наступна згадка у міських актах за 1784 р. свідчить про те, що костел поступово почав бідніти: саме тоді вартість його будівлі оцінено в 200 золотих. А коли через деякий час споруду зруйнувала пожежа, парафія перейшла до костелу Кармелітів. Відтак наприкінці XIX — на початку XX ст. на місці костелу св. Трійці споруджено будинок протипожежної охорони. Правда, існує припущення, що цей костел знаходився при дорозі на Плебанівку.

Біля Замкової гори міг знаходитися і дуже давній костел св. Миколая, заснований монахами-домініканцями. Перша згадка про нього відноситься до 1413 р. Цей костел та інші монастирські споруди зазнавали руйнувань з боку турків і татар у 1503 і 1508 рр., після чого ніяких згадок про нього немає.

На користь припущення, що костел св. Миколая стояв біля підніжжя Замкової гори, свідчить таке. Як відомо, після зруйнування парафіяльного костелу римо-католики відбували релігійні обряди в костелі Кармелітів, а пізніше в греко-католицькій церкві св. Миколая. Під час Першої світової війни російська окупаційна влада заборонила їм там це робити. І тоді з ініціативи ксьондза Коженьовсько-

го саме під Княжою горою було побудовано велику каплицю. А, за традицією, нові культові споруди будувалися на місці старих, зруйнованих. На таку думку наштовхують і залишки оборонної вежі, що збереглися тут до нашого часу.

Тепер повернемо ліворуч і підемо вул. Зазамче в напрямі до центру міста. Справа, на розі цієї вулиці, стоїть гарний двоповерховий будинок травматологічного відділення районної лікарні. Споруджений він у 1930-х рр. як резиденція повітового старости. З вересня 1939 р. тут розмістилися райком партії і райвиконком, у роки німецької окупації — староство, з 1944 р. — знову райком і райвиконком, потім — райсільгоспуправління. Перед цим будинком — гарний і затишний сквер ім. Т. Шевченка з пам'ятником поетові роботи скульптора Коробка.

Уже на початку нашого століття теребовлянці мали намір встановити пам'ятник Великому Кобзареві. 14 червня 1914 р. відбулось урочисте закладання першого каменя біля церкви св. Миколая, де мав стояти монумент. Про це засвідчив кам'яний стовпець із написом: “На цьому місці буде стояти пам'ятник Т. Г. Шевченку. 1914 рік”, відкопаний при реконструкції вулиці у 1960-х рр. Перша світова війна перешкодила здійснити задум. Нинішній пам'ятник, відкритий у 1954 р., початково стояв у парку. При спорудженні будинку держадміністрації і районної Ради його перемістили в південно-східну частину скверу. В 1991 р. сквер розширено і реконструйовано, а пам'ятник поетові перенесено на теперішнє місце, звідки він краще проглядається. Згаданий сквер закладено на місці колишнього Великого ринку, відомого ще з ХІХ ст.

Вийшовши зі скверу, повернемо ліворуч і побачимо триповерхову споруду культосвітнього училища. Цей дім вартістю майже 30 тисяч золотих збудовано в 1930-х рр. на кошти теребовлянських українських купців. Він так і називався — купецький. У ньому містилося шість крамниць, одна з яких належала широковідомій чеській фірмі взуття “Батя”. Власниками купецького дому були Яків Галанджій і Володимир Старик — спільники мануфактурної крамниці та Мар'ян Курочка і Володимир Качорівський — крамниці залізних товарів.

А взагалі піонерами купецької справи у Теребовлі ще до Першої світової війни були Петро Гіркоперець — власник ресторану на залізничній станції, Іларій Вацик, котрий мав сніданковий льокаль і крамницю колоніальних товарів, яку тоді називали “Народна торгівля”. Таку ж торгівлю вів Мар'ян Кардпінський, а Павло Миколаєнко мав харчову крамницю.

Першими купцями в Терєбовлі зразу ж після Першої світової війни були Теодор Благітка, учитель Іван Скоморівський та Ганна Галовська. Теодор Благітка, за фахом різник, тримав м'ясарську крамницю. Пильнував її від ранку до вечора, а коли не було покупців, виносив столик і крісла та засідав з приятелями до гри в шахи. Іван Скоморівський був власником крамниці шкільного приладдя і підручників, галантереї, іграшок, роверів та інших спорттоварів. Ганна Галовська володіла галантерейною крамницею. Своєю працею терєбовлянське купецтво спричинилося до зміцнення української громади в повіті. В 1930-х рр. воно за своєю організованістю і масштабами діяльності займало друге в Галичині (після Сокальщини) місце. Проте у вересні 1939 р., коли прийшли більшовики, ця діяльність згорнулася.

У вересні 1940 р. в купецькому домі відкрито бібліотечну школу, де навчалося 90 учнів. У червні 1944 р., після другого приходу більшовиків, навчальний заклад відновив роботу уже як технікум політосвіти з бібліотечним і клубним відділами, у 1945-му — технікум підготовки культосвітніх працівників. З 1961 р. це — культосвітнє училище, а в 1990 р. навчальний заклад перетворено на Вище училище культури з підготовки молодих спеціалістів. Тут працювали і працюють прекрасні спеціалісти, чудові знавці своєї справи. Серед них можна назвати драматурга Василя Анохіна, викладачів Петра Ткачука (театральний відділ), Ярослава Оленчика і Ярославу Куйбіт (народний відділ), Володимира Лагошняка (клубний відділ), Анатолія Зайця (відділ суспільних предметів), Галину Гордій і Галину Александрович (хореографічний відділ), керівника ансамблю народного танцю "Любисток" і викладача Ігоря Николишина, випускників училища, а потім його викладачів Євгена Ваврика, нині режисера Дрогобицького драмтеатру, заслужених працівників культури України Миколу Мечника й Івана Громика...

У різний час училище закінчили В. Лавренюк — директор Тернопільського обласного краєзнавчого музею, автор багатьох краєзнавчих нарисів і статей, М. Ілюшин — артист хореографічної групи народного хору ім. Г. Верьовки, Л. Куб'юк — артистка Київського українського драмтеатру ім. І. Франка, М. Форгель — директор Тернопільського драмтеатру, Т. Скрипник — кандидат історичних наук, викладач Харківського інституту культури, Б. і В. Польові — артисти ансамблю ім. П. Вірського, С. Савка — заслужений артист України, лауреат міжнародних конкурсів, П. Лобатий — заслужений артист України, соліст Донецького оперного театру, Л. Череватий — режисер українського телебачення, М. Марциняк — заступник директора

київського Будинку художника, О. П'єкний — керівник народного танцювального колективу “Кременчанка”. Цей список можна продовжити. Знаменно, що сімдесят відсотків нинішнього викладацького складу училища становлять його ж випускники. Вчать студентів любові до прекрасного викладачі живопису — талановиті художники, автори багатьох прекрасних робіт, присвячених Теревовлі, Україні, рідній природі, Мар'ян Субчак, Микола Шевчук, Ярослав Баран.

Працюють тут також відомі в області і за її межами композитори Василь Сорока і Вадим Вільчанський.

Сьогодні Теревовлянське Вище училище культури очолює досвідчений педагог і фахівець Орест Олійник. Він закінчив Львівську консерваторію ім. М. Лисенка. Був головним диригентом Оперного театру у Львові, радником і хормейстером опери в Улан-Баторі, завідувачим кафедрою хорового диригування в Рівненському Інституті культури. Орест Михайлович користується великим авторитетом серед викладачів і студентів училища та серед усіх теревовлянців.

Далі від будинку українських купців, у напрямі вул. І. Франка, була раніше двоповерхова синагога, з'єднана після війни з корпусом культосвітнього училища. Тепер про цю будівлю нагадують дві колони біля її тодішнього входу, що виступають зі стіни. Навпроти на вул. І. Франка привертає увагу триповерховий житловий будинок, що сягає вул. Підзамче. У правому його крилі з 1940 р. містяться редакція районної газети та друкарня. Першу друкарню заснував у Теревовлі в Старім місті Йосиф Геллес наприкінці XIX ст. Пізніше вона мала черенки українські, німецькі і польські та одну велику машину для відбивання. Обслуговувала головним чином урядові структури, для яких постачала канцелярські книги, табелі, бланки, оголошення, афіші тощо. Іноді виконувала замовлення на випуск літературних творів, зокрема “Подільської театральної бібліотеки” з Тернополя. 1900 р. в Теревовлі виходив урядовий тижневик цісарсько-королівського староства і шкільної ради. У 1914 р. тут побачив світ часопис “Ziemia Trembowelska”, а з травня 1932 р. — щомісячник “Czar wiersza”.

Друкарня Геллеса діяла на сучасній вул. Січових Стрільців у будинку, який пізніше тривалий час займала стоматполіклініка, а виробничий цех — біля колишнього магазину “Барвінок” (тепер хлібомолочний); а з другого боку жила сім'я власника друкарні. За польських часів (після 1920 р.) другу друкарню на нинішній вул. Князя Василька в будинку, де тепер кафе “Калина”, заложив Макс Штайнік.

Її зліквідували більшовики в 1939 р., перевізши обладнання до друкарні Геллеса. Вони видавали газету “Сталінським шляхом” під редакцією Бабенка. З приходом німців друкарню перебрала управа міста, перенісши устаткування в будинок по вул. Князя Василька навпроти фінвідділу, з правого боку дороги, що веде на фабрику ялинкових прикрас. Друкарнею завідував тоді Ілля Чайковський, який організував випуск газети “Теребовлянські вісті”. Деякий час газету редагував директор народної школи в Теребовлі Франц Яворський. Всього її було випущено 15 номерів.

У 1945 р. друкарню перенесено на теперішнє місце. Районна газета стала виходити під назвою “Ленінський шлях”, а пізніше — “За комуністичну працю” і “Трудова слава”. Редакторами газети були Василь Деркач, Михайло Шепеленко, Мечислав Стефанкевич, Михайло Стечишин, Олександр Калашник, Іван Вандяк.

3 липня 1990 р. в Теребовлі почала виходити газета “Воля”. Упродовж року вона творилася на квартирі редактора Григорія Кушнерика — талановитого поета і невтомного краєзнавця. Хоча в довіднику “Неурядова преса України”, виданому київським науково-інформаційним підприємством “Пошук” у 1991 р., її зазначено за адресою вул. Шевченка, 8, де примістилася районна рада Руху.

22 вересня 1990 р. в Теребовлі відбулася Всеукраїнська установча конференція уповноважених підготовчого комітету ДемПУ, на якій було проголошено заснування Демократичної партії України, а газету “Воля” затверджено центральним органом партії. З березня 1991 р. за зазначеною вище адресою почала виходити ще одна газета — “Теребовлянські вісті”, орган міської Ради народних депутатів та осередку Руху (редактор Ярослав Рошко). Через рік редакція цієї газети зайняла місце зліквідованої “Трудової слави” на вул. І. Франка, 1. А “Воля” під тиском економічної кризи та окремих лідерів місцевого Руху припинила своє існування, що є сумною ознакою нашого часу.

18 вересня 1992 р. “Воля” знову побачила світ. Вона стала органом райдержадміністрації, районної Ради народних депутатів і товариства “Просвіта”. Редакція працює в адмінбудинку на вул. Князя Василька, 104 а.

Перші сторінки районної газети у 1940-х рр. набирала Марія Заставна. Немало праці для її вчасного виходу докладали також верстальник Володимир Чорний, складачі Юстина Кацімон і Петрунеля Невідома, друкарі Богдан Ліщинський і Євген Бугаєнко.

Наступний будинок за друкарнею — критий басейн дитячо-спортивної школи, зведено на місці першої єврейської синагоги, однієї

з найдавніших споруд міста. На цій же вулиці, в приміщенні ідальні культосвітнього училища, до Другої світової війни діяла єврейська пекарня. Принагідно згадаємо, що неподалік, на вул. Підзамче, навпроти сучасної лазні, в двоповерховій кам'яниці містилася українська пекарня Санітели. Польська пекарня розташовувалась на Плянтах, на території колишнього маслозаводу. Маленька вуличка у цьому районі так і називалася: Пекарська.

Повертаємось назад і вул. Т. Шевченка йдемо у напрямі до центру міста. Відрізок цієї вулиці від скверу Т. Шевченка до середнього мосту через Гнізну до 1939 р. носив ім'я Бартоша. Теребовлянець Бартош Гловацький командував загоном воїнів і відзначився у битві під Грюнвальдом (1410 р.) здобуттям хоругви хрестоносців.

Відразу ж перед мостом, праворуч, простягається вул. М. Паращука. На її розі справа стоїть аптека, закладена аптекарем Шпунарем із Кракова у першій половині 1920-х рр. До Другої світової війни в Теребовлі було ще дві аптеки. Одна знаходилась там, де тепер кафе "Варенична", інша, так звана "Дрогерія", — у нинішньому молочному магазині. Її власник не мав права виготовляти ліки, лише міг продавати готові. Це було щось середнє між аптекою, парфюмерним складом і, по-сучасному, магазином хімічних реактивів. А взагалі є відомості про існування аптеки в Теребовлі ще в першій половині XVII ст.

Трохи далі за аптекою — дитячий садочок "Сонечко", а ще далі — садочок "Ромашка". Обидва ці будинки зведені вже у післявоєнний період. І в "Сонечку", і в "Ромашці" працюють чуйні, добрі люди. І діти, і їхні батьки завжди добрим словом згадують вихователів, нянь, медсестер, музичних працівників цих установ. Ще один садочок — "Малятко" — знаходився на вул. Т. Шевченка, зразу ж за залізничним переїздом. Він займав кілька будинків. В одному з них до Другої світової війни діяла українська захоронка. У 1995 р. через економічні труднощі "Малятко" довелося закрити. Але перед цим у головному корпусі виникла пожежа... Після ремонту тут заплановано відкрити історико-краєзнавчий музей.

2. ВІД МОСТУ ДО МОСТУ. СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВАЛИ

Повертаємось до аптеки і переходимо через красивий двохарочний кам'яний міст, побудований у 1930-х рр. на місці стародавнього дерев'яного. У 1970-х рр. поряд з кам'яним спорудили дерев'яний пішохідний міст.

Ділянка вул. Т. Шевченка від мосту до перетину із вул. Князя Василька до Другої світової війни носила ім'я А. Міцкевича. Зліва за мостом перед нами відкривається чудова панорама монастиря і костелу Кармелітів. Ченці-кармеліти (перша громада їх виникла приблизно у 1156 р. на горі Кармаль у Палестині) прибули в Теробовлю у 1617 р. Запросив їх сюди староста міста Петро Ожга, подарувавши ґрунт для будівництва костелу і кляштору (житлового приміщення монастиря). У 1624 році кармеліти збудували невеликий дерев'яний костел і монастир. У 1635 р. Адам Коморовський, власник с. Лошнів, подарував на будівництво мурованого костелу і кляштору 6 тисяч золотих. Цим роком найчастіше датується теробовлянська пам'ятка, хоча дехто вважає, що сучасний ансамбль споруд міг виникнути лише в кінці XVII або на початку XVIII ст.

Характерною особливістю монастиря є його пристосованість до оборони. Будівництво укріплених культових споруд — як монастирських комплексів, подібних до теробовлянського, так і окремих церков, костелів, синагог — починаючи з XV ст. набуло широкого розмаху на території Волині, Галичини і Поділля. Протягом трьохсот років воно велося паралельно зі спорудженням численних оборонних замків для магнатів і шляхти. Спричинювали таке будівництво безперервні руйнівні напади кримських татар, що не припинялися до кінця XVII ст. Постійні збройні виступи корінного українського населення проти панів-гнобителів, у тому числі й проти католицької церкви та її служителів, ворожнеча, грабівництво в самому магнатському і шляхетському середовищі теж зумовлювали спорудження численних і різноманітних укріплень.

Монастирі-фортеці зустрічаються і на власне польській території. Але найбільше їх було на західноукраїнських землях, так званих східних кресах Речі Посполитої. Через сусідство цих земель з агресивною Турецькою імперією та її васалом — Кримським ханством питання оборони тут завжди (до початку XVIII ст.) були першорядними.

У воєнному відношенні теробовлянський монастир Кармелітів не був скільки-небудь серйозною перешкодою для нападників. У ліпшому випадку він міг успішно протистояти лише невеликим загонам татар, озброєним повстанцям-селянам, а також наїздам магнатів і шляхти. Для цього, мабуть, він і був пристосований. У разі, коли загрожував чисельний і сильний противник, його і не пробували захищати, а рятувались за потужними стінами замку.

Ансамбль монастиря складається з монументального костелу, двоповерхового житлового корпусу келій та стін з чотирма наріжними

оборонними баштами, що оточують монастирську територію. Огороджена мурами територія являє собою майже правильний квадрат, орієнтований по сторонах світу. Мурованою стіною, яка впиралася у головний фасад костелу (після Другої світової війни її розібрано), уся квадратна територія ділилась на дві частини. Одна з них, південна, прилягала до костелу; друга, що була монастирським подвір'ям, прилягала з північного заходу до келій. Таке ж відгороджене мурами подвір'я було з протилежного, східного, боку келій. Далі на північ, уздовж річки Гнізни, лежали оточені мурами монастирський сад і город.

Головний вхід на територію монастиря влаштовано в центрі південної стіни (з боку вул. Т. Шевченка). Він має вигляд проїзної арки, над якою у ХІХ ст. надбудовано трьохарочну дзвіницю з фронтоном ускладненої форми. І ще одна дзвіниця, що не збереглася, стояла навпроти головного фасаду костелу від річки. Своїми формами вона нагадувала першу і була, мабуть, давнішою від надбрамної.

Успенський костел — найбільша за величиною споруда монастирського комплексу. Його архітектурні форми й об'єми прості і суворі, пропорції приземисті й важкі. Храм, орієнтований по осі схід-захід, являє собою чотиристовпну базиліку з видовженою гранчастю вівтарною частиною. Середня нава костелу вдвічі ширша від низьких бічних. Вона сполучається з вівтарною частиною високою і широкою аркою. Із заходу до нави примикає нартекс (притвор, передня частина храму за папертю), над яким влаштовано хори. Його стіни мають значно більшу товщину, ніж стіни нави й вівтарної частини. Найбільшу товщину (майже 3 м) має стіна головного — західного — фасаду. Це пояснюється тим, що цей фасад спочатку був двобаштовий і, отже, відіграв важливу оборонну роль.

У старому інвентарі й описі монастиря та костелу Кармелітів, зробленому наприкінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст. (його цитує у своїй монографії Я. Байгер), говориться, що костел не має веж, бо їх колись знищили. Як відомо, сталося це в другій половині ХVІІ ст., під час польсько-турецьких війн. Тоді фасадні вежі втратили верхні яруси, і вони не були відновлені при відбудові зруйнованого храму в першій половині ХVІІІ ст. Їх зрівняно по висоті з бічними навами і покрито спільними односхилими дахами.

На відміну від суворого характеру екстер'єру костелу його інтер'єр завдяки багатому й різноманітному декору був значно пишнішим і витонченішим. Стіни й склепіння, бічні нави покриті стінописом, квадратні стовпи аркад оздоблено пілястрами та ліпними позолоче-

ними капітелями. Доповненням до цього декору були муровані і різьблені дерев'яні вівтарі з численними фігурними скульптурами й орнаментами, ікони в золотих і срібних оздобах, меморіальні дошки, надгробки, портрети фундаторів. Від усього того убрання частково зберігся лише майстерно виготовлений амвон з лівого боку середньої нави.

Монастир, як і все місто, неодноразово піддавався руйнуванням. Перший раз це сталося, напевне, під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. У 1672, 1675, 1685, 1687 рр. Терехівля та комплекс Кармелітського монастиря зазнавали нападів з боку турків і татар. І лише в кінці XVII — на початку XVIII ст. можна було приступити до відбудови костелу і кляштору. Мабуть, це сталося за часів Стефана Потоцького — власника Бучача, який з кінця XVII ст. і до 1727 р. був також старостою Терехівлі. Відтоді монастирський ансамбль в основному зберіг свій зовнішній вигляд до наших днів.

Інтер'єр храму ґрунтовно відреставровано у середині XVIII ст., внаслідок чого він набув пишного барокового характеру. Нави прикрашено складними і динамічними вівтарями — як дерев'яними, так і мурованими, із застосуванням великої кількості фарбованих і позолочених фігурних скульптур, а також ікон у пишних шатах.

Стіни і склепіння розписав фресками у 1750 р. Йосиф Майєр, один з найкращих майстрів фрескового стінопису, які у XVIII ст. працювали на території Речі Посполитої. Тоді ж на хорах споруджено орган на три міхи і з подвійною клавіатурою. Його викрали австрійці у Першу світову війну.

Кошти на оздоблення інтер'єру виділила подільська баронеса Єлизабета Дульська та її чоловік Самуель Дульський. Їх портрети висіли на стінах Успенського храму; Самуелю Дульському, крім того, спорудили в костелі гробницю і прикріпили над нею пам'ятну таблицю. Гробниця знаходилась біля правого стовпа середньої нави навпроти амвона.

Із розписів костелу центральне місце — над головним вівтарем — займав образ Матері Божої, намальований на дереві і прикрашений червоним атласом. На образі була позолочена корона, оздоблена коштовним камінням: коралями, оправленими в срібло, а між ними на вершечках — по два коштовні камені і одна прикраса з 12 рубінів; було багато й інших дорогих прикрас. Позолочена корона Ісуса Христа мала 32 камені різного кольору. Ці корони також викрадено в роки Першої світової війни.

Наприкінці XVIII ст. монастир почав поступово занепадати. Австрійські власті вирішили зменшити кількість теребовлянських кармелітів, обмежити їх діяльність і прибутки. В той час у місті згорів дерев'яний парафіяльний костел, і з 1810 р. за згодою кармелітів для парафіяльних цілей став використовуватися монастирський храм. Це тривало до кінця 1920-х рр., коли було збудовано новий парафіяльний костел.

З 1933 р. до початку Другої світової війни в монастирських спорудах проводились значні реставраційні роботи. Художниця С. Климовська-Біньковська за реставрацію фресок отримала 6 тисяч золотих.

На початку 1945 р. останні кармеліти виїхали до Центральної Польщі, забравши з собою костельні та монастирські речі, насамперед образ Матері Божої Скарлежної. Тепер він знаходиться в костелі св. Катерини у Гданську.

У післявоєнний період колишній монастирський комплекс взяла в оренду фабрика ялинкових прикрас. Це призвело до плачевних наслідків. Справу довершила пожежа 1987 р. Цінний культурний, історичний і мистецький пам'ятці, спорудженій у стилі ренесансу і бароко, завдано непоправної шкоди.

У 1991 р. костел Кармелітів почала використовувати міська громада Української автокефальної православної церкви. Перша Служба Божа відбулася на Провідну неділю 9 квітня. Того ж року тут побував святійший патріарх УАПЦ Мстислав. З 1993 р. священником церкви св. Володимира є о. Володимир Якубишин. Під його керівництвом проведено велику роботу з реконструкції костелу. Над притвором зведено два куполи, що надало будівлі прикмет православного храму. Всередині церкви встановлено два нових вітари, ведеться розпис стін і стелі, здійснюється ряд інших робіт.

Нині в монастирському двоповерховому житловому корпусі келій живуть і навчаються студенти Тернопільської духовної семінарії, відкритої у 1990 р. Перший рік вона діяла в Тернополі, у церкві Воздвиження Чесного Хреста. Рішенням Верховної Ради України для потреб семінарії в 1991 р. було виділено приміщення монастиря Кармелітів у Теребовлі.

Семінарія підпорядкована єпископу Тернопільському і Бучацькому Василю. Готує священнослужителів із середньою богословською освітою. Усі викладачі мають вищу освіту, отриману в Московській і Ленінградській духовних академіях. У 1994 р. відбувся перший випуск вихованців семінарії, які навчалися 4 роки. Відтоді семінарія перейшла на трирічний термін навчання.

Тепер 70 семінаристів вивчають тут такі предмети: церковний устав, Святе Письмо Старого Завіту, Святе Письмо Нового Завіту, катехизм, догматику православної церкви, сектознавство, моральне, основне, порівняльне та пастирське Богослов'я, практичне керівництво для пастирів, літургику (порядок відправлення Служб), гомілетику (наука проповідуння), церковний спів, біблійну історію, історію християнської церкви, історію української церкви, церковно-слов'янську, грецьку, латинську та англійську мови.

Кращі випускники скеровуються на навчання до Київської духовної академії. Ректор семінарії — о. Роман Сливка, проректор — о. Олександр Тарасюк.

У 1939 р. на території монастирського ансамблю розмістився цех промкомбінату, на базі якого в 1964 р. створено фабрику ялинкових прикрас. Тепер вона займає величезний виробничо-експлуатаційний корпус на чотири поверхи.

Прямо навпроти костелу Кармелітів стоїть двоповерховий будинок міської ратуші, споруджений ще в минулому столітті. На ратуші був встановлений годинник. Крім резиденції бурмістра, до 1890 р. тут містилася чотирикласна хлоп'яча школа з польською мовою навчання, яка пізніше стала шестикласною. В 1930-х рр. вона ще діяла. У Першу світову війну будинок магістрату зруйновано, а потім відновлено з дещо зміненою вежею і вже без годинника. На верхівці вежі встановлено флюгер у вигляді герба Теревовлі, а на фасадній стіні — ядро, знайдене на фортеці. У холі магістрату на стінах висіли давні пам'ятки: два королівських дипломи з привілеями для міста від 1660 р., стара карта Теревовлі, ярмаркові привілеї, надані австрійським цісарем Йосифом II.

У середині 1970-х рр. жителі Теревовлі знову одержали чудову можливість слухати мелодійний передзвін магістратського годинника. І в тому завдячують місцевому майстрові-умільцю А. Чайці. Трохи раніше такий же годинник він встановив на головному фасаді пошти.

За костелом Кармелітів у 1964 р. на місці монастирського саду і городів збудовано кінотеатр ім. Т. Шевченка на 440 місць. Раніше цей куточок був зайнятий Малим ринком та єврейськими крамничками і помешканнями. Біля кінотеатру є будинок, в якому містився магазин “Спорттовари” (тепер — комерційний). Колись його замешкувала сім'я Замерфельдів. А відомий він був теревовлянням як будинок Росі (за іменем його власниці). На першому поверсі працювала крамниця, де продавались різноманітні товари, а кімнати другого здавались під житло. У підвалі був колодязь з підключеною помпою.

Вона накачувала воду в бак на горищі, а звідти вода по трубах надходила у квартири. В період між Першою і Другою світовими війнами це було великою рідкістю у Теробовлі.

Там, де нині магазин “М’ясо”, діяла крамниця Вінера, а в напівпідвальному приміщенні під нею торгували всілякими ласощами — фігами, помаранчами, цитринами тощо. На другому поверсі збирався єврейський кагал, де розбирались різні суперечки та розподілялись сфери торгових інтересів. А ще далі через дорогу, на території теперішньої пошти, стояла відома м’ясарня Готліба та багато інших торгових яток.

Минаємо магазин-майстерню “Оптика” і повертаємо ліворуч. Вул. Князя Василька йдемо в напрямку с. Кровинки. Відразу ж за поштою є продовольчий магазин, званий Тернопільським, а трохи далі — телеательє, за яким бачимо розкішну двоповерхову віллу. Її займає зубопротезна поліклініка. Поряд — двоповерховий будинок райфінвідділу. В ньому до Другої світової війни містилася польська захоронка. Постійний контингент цього закладу складали діти-сироти, які тут жили, харчувались і виховувались.

Проходимо трохи далі і опиняємось на території автостанції. Вона побудована у першій половині 1970-х рр., а колись, у давнину, це місце називалося “Під окописьком”. Попереду відкривається панорама трьох мостів: двох залізничних й одного автодорожного. Автодорожний і залізничний від автостанції прокладені над річкою Гнізна, а другий залізничний проходить над шосе Тернопіль—Чернівці. Саме в цьому місці можна побачити невеликий відтинок середньовічних валів, які на певній відстані збігалися із залізничним насипом у напрямі Тернополя, а потім повертали ліворуч, в сторону височини, на якій стоїть фортеця. По схилу височини вони піднімались уверх. Там, у районі вул. Підзамче, трохи далі від фігури Божої Матері, в бік до цегельного заводу, стояла в’їзна брама — Львівська.

Від неї вали тягнулися уверх і трохи вище теперішньої зони відпочинку, наприкінці саду п. Синенької, змикались з останніми фортечними валами. Потім вони, напевно, спускались західним схилом височини і в долині Пичинії, а точніше — в урочищі Черпало, переходили в систему шлюзів і дамб. Минаючи Зап’ятнички і Княжу гору, вали підходили до дороги на Галич.

Десь тут мала стояти друга брама в місто — Галицька, або Зубівська. Звідси вали повертали ліворуч і паралельно з сучасною вул. Застіноцькою, а подекуди збігаючись з нею, підходили до південно-східного підніжжя гори Покрівка. Потім тягнулися вниз і, перетинаючи су-

часну вул. Січових Стрільців, частково перетиналися з нинішньою вул. 22 Січня, де була дуже заболочена місцевість, пізніше названа Плянтами. Тут вали знову переходили у систему шлюзів і дамб і простягалися до річки поблизу теперішнього мосту, який ще донедавна був дерев'яним. Потім перетинали вул. Князя Василька і по Широкій підходили до залізничного вокзалу; звідси різко повертали ліворуч і пролягали на північ. Трохи вище від місця, де вул. Т. Шевченка перетинає залізницю, знаходилася третя в'їзна брама — Кам'янецька. Вали ще продовжувались аж до залізничного мосту, звідки ми почали простежувати їх напрям і місцезнаходження.

Зауважимо, що вали не оточували суцільним кільцем місто. Подекуди вони замінювались міцним частоколом і ровами, а в річкових долинах переходили в шлюзи і дамби. В оборонну систему Теревовлі входили і два великих стави, які в середньовіччя служили важливою перепорою при нападі ворога на місто. Один з них починався від Кровинківської стінки і, заливаючи всю ділянку на північ від Теревовлі, закінчувався під окописьком. Ще до сих пір місцеві люди називають долину, що лежить ліворуч від Раковця, — Стависьком. Завершувався цей став великою греблею і шлюзом, за яким мешканці міста мали постійно доглядати.

Другий став знаходився з південної сторони міста.

3. НАВКОЛО КАМ'ЯНЕЦЬКОЇ БРАМИ

Продовжуючи мандрівку, від мостів підемо залізничним насипом до центру міста. Там, де вони перетинають річку, в 1930-х рр. з ініціативи бургомістра К. Міссони було споруджено човнову станцію й обладнано пляж. А взимку ця водна поверхня перетворювалась на ковзанку. Зліва — міська дільниця, звана Раковцем, де колись був єврейський цвинтар.

У поле нашого зору потрапляє чепурний двоповерховий будинок із балконом і кімнатою, врізаною у покрівлю. Тут, на другому поверсі, жив учитель географії, краєзнавець і філателіст Іван Йосипович Снітовський (1922-1980). Саме в цій кімнаті, яку жартома називали “кабіною”, пізніми вечорами працював він над історією рідного краю. Його статті, що публікувались у районній, обласній і республіканській періодичній пресі, суттєво допомагали вчителям історії та географії в їхній роботі.

Далі бачимо триповерховий навчально-лікувальний корпус школи для глухих дітей, зведений у 1990 р. На цій території ще з ХІХ ст.

знаходились австрійські кавалерійські казарми. На домагання населення австрійська влада заснувала в Тереховлі 1907 р. державну класичну гімназію з польською мовою викладання. За згодою управи міста її розміщено в колишніх казармах. Спочатку працювали перші класи, в яких навчалося 120 учнів. Вони займали головний одноповерховий будинок. Але з кожним роком прибувало все більше учнів, тому міські власті вирішили відреставрувати і пристосувати для класів та кабінетів колишні стайні. Російські війська спалили головний будинок гімназії в 1914 р. З приходом німецьких і австрійських військ восени 1917 р. навчання в гімназії відновилося. Але в середині листопада 1918 р. учні перейшли до української гімназії в Тернополі. Восени 1919 р. польська влада знову відновила навчання в Тереховлянській гімназії. Вона проіснувала до приходу більшовиків у 1939 р.

Із багатьох директорів гімназії на добру згадку заслужили, зокрема, Владислав Філяр і Казимир Міссона, які працювали в другій половині 1920-х — першій половині 1930-х рр. Перший із них дбав про піднесення науки і моралі серед молоді, упорядкував шкільні класи і зали, на території гімназії завів багато квітників. Щоб усунути такі шкідливі вади з часів війни, як картярство, пиятика, куріння, відновив серед старшої молоді скаутську організацію “Гарцерство” для поляків і “Пласт” — для українців.

Казимир Міссона старався, щоби в гімназії панувала приязнь між поляками і українцями. Для гімназистів створювались усі умови для занять музикою (були прекрасні український і польський духові оркестри), хоромим співом, участі у театральних виставах. Міссона — автор книг “Путівник по Тереховлі і околицях”, “Москалі в Тереховлі 1914—1917 рр.”, “Оборона Тереховлі 1675 р.”, “Бартош з Тереховлі”, що видані у місті в 1930-х рр.

Загальноулюбленими вчителями були: природознавства — І. Рагушняк, математики, фізики і хімії — А. Татарчук та І. Зарицький, української і німецької мов — М. Капій. Релігію викладали катехити: для українців — о. Є.Турула, згодом о. Є. Веселовський, а для поляків — ксьондз В. Пухала.

Трохи детальніше хотілося би розповісти про о. Євгена Турулу та Мирослава Капія. Євген Турула народився 4 січня 1882 р. в м. Бережанах, у родині греко-католицького священника Теодора Турули. Після закінчення Бережанської гімназії вступив до Львівської духовної семінарії. У 1906 р. закінчив і семінарію, й (одночасно) Львівську консерваторію, діставши диплом учителя музики. У тому ж році Є. Турула одружився, висвятився на священника і був призначений катехи-

том гімназії в Тереховлі, де працював до 1914 р. Тут він організував чудовий гімназійний хор, допомагав у створенні і навчанні тереховлянської трубною оркестри.

З початком Першої світової війни його мобілізовано до австрійського війська і призначено капеланом. Був поранений. Після одужання організував хори та оркестри в Німеччині та Австрії. У 1923 р. на запрошення єпископа Н. Будки прибув до Канади й очолив парафію у Вінніпегу. Там організував хор “Канада”, що дістав велике визнання. В 1934 р. відкрив школу музики і співу, скомпонував чимало п’єс для скрипки, фортепіано та оркестру, чоловічого і жіночого хорів. Є. Турула відомий також як автор статей на музичні теми, як-от: “Музика і спів між українцями в Канаді”, “Як мають наші діти вчитися музики”. Цікаве є його оповідання “До Зарваниці” — цього славного на все Поділля й Галичину відпустового місця. Помер Є. Турула 3 грудня 1951 р. у Вінніпегу на 76-му році життя.

Мирослав Дмитрович Капій — відомий український поет, прозаїк, перекладач, фольклорист і педагог. Народився він 5 травня 1888 р. в с. Коцюбинці Гусятинського району на Тернопільщині. (Це село є також батьківщиною поета і публіциста Миколи Тарнавського.) Дитячі роки Мирослава пройшли в с. Іванівка на Тереховлянщині, де його батько 14 років працював учителем у місцевій школі. Після закінчення Тернопільської гімназії майбутній письменник розпочав студії на відділенні україністики і германістики філософського факультету Львівського університету. Навчався у таких видатних учених і суспільно-культурних діячів, як М. Грушевський, О. Колесса, К. Студинський. Писати вірші та публікувати їх М. Капій почав ще гімназистом. Львівські часописи “Світ” та “Бжоза” 1906 р. видрукували низку його поезій: “Колисала мене неня”, “В.Т.”, “Цвітуть цвітки”, “Я люблю...” Олена Пчілка вмістила кілька його віршів на сторінках редактованого нею часопису “Рідний край”. До сотих років геніального народного поета Т.Г. Шевченка у Львові виходить збірник “Не вмере, не загине”, до якого увійшла й поезія М. Капія “Відбився я, нене, від тебе...” За свідченням його дочки Святослави, яка мешкає у м. Косові Івано-Франківської області, він готував до видання поетичну збірку, але для випуску її в світ забракло грошей.

По закінченні університету Мирославу Капію довелося усі свої знання, талант віддати гімназіям, педагогічній семінарії, середнім школам. Вісім років викладав у Тереховлянській державній гімназії, потім — у гімназії Лежайська Жешувського воєводства; якийсь час працював у торговельній школі м. Ярослава, а наприкінці життя

вчителював у середній школі м. Косова. Помер 24 березня 1949 р. Серед його вихованців — майбутній лауреат Шевченківської премії, відомий літературознавець Ф. Погребенник. Дружина Мирослава Капія Стефанія Іванівна була педагогом-географом. Освіту здобувала у Львівській жіночій семінарії разом з наймолодшою дочкою І. Франка Ганною.

На літературно-перекладацькому та фольклористичному матеріку рідної культури Мирослав Капій залишив значний доробок, що, на жаль, майже невідомий широкому читацькому загалу. Будучи вихідцем із села, вихований у любові і шані до народної творчості, він чимало записував народних пісень, казок, легенд, притч, прислів'їв та приповідок і друкував їх у збірниках В. Гнатюка. Так, у 33 і 34 томах “Етнографічного збірника” за 1912 р. маємо сто сорок його записів з української карпатської демонології, у 35 томі — десять зразків колядок та щедрівок.

Очевидно, фольклорні інтереси, поетичне чуття і блискуче знання мов добре прислужилися М. Капію в його оригінальній творчості, а також у перекладацькій роботі. Уже стали бібліографічною рідкістю науково-фантастична повість “Країна блакитних орхідей” (1932), повість “Із-під срібного Сяну” (1937) та “Фантастичні оповідання” (1939). На превеликий жаль, безслідно зникли з квартири Капія у Косові рукописи незавершеної повісті, присвяченої Морозенку, і підготовленої до друку поетичної збірки про Карпатський край. Прикро констатувати, що крадіжка сталася в день похорону письменника.

Одна з перших українських фантастичних повістей — “Країна блакитних орхідей” розповідає про експедицію землян на планету Марс. Тут чимало наукових здогадів, прогнозів та передбачень, які згодом матеріалізувалися у реаліях нашої дійсності.

Перекладацькі інтереси й зацікавлення Мирослава Капія були широкі, а результати їх — втішні. З російської він, наприклад, переклав оповідання В. Дорошкевича “Пісенька паяца”, “Гостина”, О. Купріна — “Щастя”, поему М. Лермонтова “Демон”; з польської — ряд творів В. Реймонта, М. Конопніцької; з німецької — поезії Ф. Шіллера, Г. Гейне. Та найбільший і найвагоміший ужинок — це переклади з французької мови, зокрема романів Ж. Верна “Чорна Індія”, “Плесом Амазонки”, “Діти капітана Гранта”, “Зоря Півдня”, “Монт-Оріоль”, “Шансероль”.

У 1998 р. минатимуть 110-ті роковини нашого славного земляка. Виявом найбільшої шани до Мирослава Капія стало б, очевидно,

таке: якби усі, хто знав цю людину, написали свої спогади, постаралися відшукати по архівах, приватних колекціях його рукописи й опубліковані речі — і запропонували українським видавництвам надрукувати бодай один том вибраних творів цього обдарованого письменника.

На початку ХХ ст. у Галичині був ще незначний прошарок української інтелігенції, і підготовка освічених людей набирала першочергового значення. Провідні кола “Просвіти” та інших громадських організацій кинули клич: “Післати якнайбільше здібних хлопців із сіл до міста для вступу у середні школи”. Щоб їм полегшити побут, засновувались бурси — приміщення, де учні, вихідці із сіл, не тільки навчались, а й мешкали та харчувались.

Була така бурса і при повітовій філії “Просвіти” у Тереховлі. Вона містилась у винаймаючому домі міщанина Теодора Панаса. Там проживало 10-12 хлопців з III і IV класів народної школи. Коли в Тереховлі відкрили державну гімназію, ці хлопці стали її студентами. Потім бурсу перенесено до хати Івана Фриза, що мала більше побутових зручностей. Але й це приміщення не могло забезпечити всіх потреб бурси. Треба було думати про власну домівку, адже число гімназійних класів збільшувалося, а, отже, й молоді, яка потребувала належних умов проживання.

Наприкінці 1906 р. засновано комітет будови дому для бурси, який очолив Теодор Цегельський — голова філії “Просвіти”. Комітет звернувся до населення з проханням збирати кошти для будівництва. Трохи більше як за рік було зібрано майже 7 тисяч австрійських корон. Решту коштів позичили в тереховлянській касі “Поміч” та в крайовому банку у Львові. 24 жовтня 1908 р. 26 гімназистів переселилися до власної бурси, спорудженої на ділянці, яку закупила каса “Поміч” (тепер тут головний адміністративний корпус райспоживспілки). Головою товариства “Руська бурса” став Касіян Лешишак, засновник позичкової каси “Поміч” і багатолітній її директор (він опікувався також українською захоронкою), а настоятелем — о. Євген Турула.

Пізніше тут мешкало до 40 учнів. Велику суму грошей пожертвував для утримання бурси о. Іван Залуцький.

Гімназія в Тереховлі проіснувала до приходу більшовиків у 1939 р. Тоді її розділили на дві десятирічки — з українською і польською мовами навчання. Українська залишилась у гімназії, а польська перейшла в новий будинок, де тепер СШ № 2.

У червні 1941 р., перед врученням свідоцтв про закінчення 9-10 класів, учнів викликали до директора нібито для уточнення анкетних даних. Із 53 осіб з кабінету не вийшло 15. Їх заарештували і перевезли в приміщення НКВС, а невдовзі відправили в тернопільську тюрму, де жорстоко закатували.

Восени 1993 р. в стіну колишньої гімназії було вмуровано меморіальну таблицю із прізвищами замордованих юнаків. Ось вони:

*Берестянський Григорій Степанович, с. Слобідка
Гаврилюк Юрій Семенович, с. Гумниська
Гардецький Микола Михайлович, с. Різдва
Заячківський Михайло Дмитрович, с. Застіноче
Курочка Мар'ян Михайлович, с. Дарахів
Михалків Михайло Іванович, с. Семенів
Нич Мирослав Миколайович, с. Сади
Нич Степан Миколайович, с. Сади
Новицький Михайло Антонович, с. Могильниця
Снітовський Іван Антонович, с. Могильниця
Сороцький Петро Григорович, с. Гумниська
Стечишин Володимир Степанович, с. Глещава
Фещак Володимир Михайлович, с. Різдва
Яворський Антін Михайлович, с. Романівка
Янюк Іван Теодорович, с. Семенів.*

З приходом німців у Теревовлі замість гімназії відкрито торговельну школу, до якої записалось понад півтори сотні юнаків та дівчат. Вона мала два відділи — торговельний і бюровий. Директором школи був І. Ратушняк, людина надзвичайно працьовита, тактовна, щирий приятель молоді. Навчання в торговельній школі припинилось після приходу радянських військ у березні 1944 р.

Зразу ж після війни, 15 травня 1945 р., у приміщеннях колишньої гімназії організовано дитячий будинок, де утримувалися діти-сироти із Молотовської і Чкаловської областей. З ними працювали шість вихователів. Пізніше до цього закладу спрямовувались діти-сироти з усієї України. Спальні корпуси, їдальні, виробничі майстерні і господарські будівлі займали територію колишньої гімназії і декілька суміжних будинків по вул. залізничній. А на навчання діти ходили до міської школи. З 1962 р. тут діє школа-інтернат для глухонімих дітей.

Тепер ідемо до перетину вул. Залізничної з вул. Т. Шевченка, де, як уже зазначалося, стояла в'їзна Кам'янецька брама. Повертаємо вліво і мандруємо у напрямку Садів. Перший ошатний будинок справа займала колись українська захоронка. Її історія починається з того часу, як у березні 1909 р. довголітній парох у Теребовлі о. І. Залуцький записав перед смертю між іншими дарами великий дім вартістю 30 тисяч австрійських корон для українських дітей-сиріт. Таку ж суму для потреб захоронки він передав і готівкою.

Урочисте освячення цього закладу відбулося навесні 1912 р. Тоді ж обрано управу захоронки в складі: голова — Наталія Мохнацька, заступник — Євгенія Гарматій, секретар — Текля Сташків, касир — Текля Яремчук.

Першою вихователькою була Анна Миколаєнко; вона дбала про релігійне і патріотичне виховання дітей, учила пісень і віршів, ігор та вправ. Першою імпрезою став Святомиколаївський вечір, улаштований у захоронці.

Членкині управи постійно піклувалися про те, щоб діти були всім забезпечені, мали повноцінне й калорійне харчування. З цією метою вони збирали різноманітні продукти по селах. У наступних роках настоятельками захоронки були Єлисавета Сайко, Марія Рушицька, Стефанія Франчук, Софія Сидорак, Іза Куликовська. В 1923 р. настоятелькою стала Осипа Ракоча. Вона вправною рукою вела захоронку 14 років. Було в той час тут 25 дітей, а між ними 15 сиріт.

Кожного року діти готували декілька імпрез до національних урочин — ялинки, гагілки, Шевченківського свята, свята Матері, Святомиколаївського вечора. Всі ті заходи були вельми популярні, збирали багато публіки до читальняної зали “Просвіти” та збільшували фонди захоронки. Дуже часто дитячі концерти супроводжувала теребовлянська трубна оркестра під проводом диригента Івана Козака. Активну участь у підготовці цих урочин брала Марійка Болещук, яка згодом стала першорядною садівничкою й організатором дитячих імпрез. У пошитті одягу для дітей допомагали управі членкині “Союзу українок”. Після Осипи Ракочі до керівництва захоронки прилучилися сестри-василіянки, продовжуючи виховувати дітей у релігійно-національному дусі.

Війна 1939 р. перервала корисну працю захоронки. Добрі люди розібрали сиріт, а старші діти пішли вже працювати. Влітку 1941 р. зійшлися знову сироти давні й нові, вернулися сестри-василіянки, і захоронка знову працювала. Велику матеріальну підтримку їй надав тоді Український допомогивий комітет.

У березні 1944 р. захоронка перестала існувати. Сиріт знову розібрали добрі люди, а сестри-василіянки і члени управи покинули Теревовлю. Треба відмітити, що 30 років куратором фундації о. Івана Залуцького був о. Степан Мохнацький, який завжди оточував сиріт батьківською турботою. Довголітнім безплатним лікарем захоронки був доктор Григорій Гарматій, а після його смерті — доктор Тома Воробець.

Захоронка виховала багато дітей справжніми патріотами. Як приклад можемо назвати Софію Йосипівну Щуцьку — вона до наших днів пронесла естафету теплоти, безкорисливості і добрих справ, передану їй чуйними і милосердними опікунами із захоронки. Не перелічити всіх дітей, яким вона прищепила любов до народної пісні, танцю, звичаїв і традицій рідної України. І сьогодні Софія Йосипівна клопочеться нашими дітьми, онуками, вчить їх розуму, добру й любові до нашого національного мистецтва.

Наш погляд зупиняється на своєрідній будівлі, що складається з двох корпусів. Вони побудовані в різний час, але, з'єднані між собою бічними стінами, настільки повторюють один одного, що їх називають “близнюками”. Перший з них займає Будинок дитячої творчості, а другий, споруджений дещо пізніше, — Теревовлянська музична школа. Її відкрито в 1965 р.; першим директором був Григорій Григорович Куций.

У музичній школі навчається понад 250 учнів, працює 40 викладачів, 14 з яких є її вихованцями. П'ять випускників працюють викладачами Тернопільського музичного училища ім. С. Крушельницької. Третина всіх викладачів Теревовлянського Вищого училища культури в різний час закінчувала місцеву музичну школу. Її випускником є також відомий львівський композитор і виконавець, керівник музично-пісенного гурту Олег Кульчицький.

Багато років очолює колектив школи Людмила Іванівна Туревич. Влітку 1995 р. учень Теревовлянської музичної школи Дмитро Губ'як представляв Тернопільщину на Всеукраїнському конкурсі молодих бандуристів у Полтаві. Жюрі належно оцінило високу виконавську майстерність Дмитра і присудило йому гран-прі конкурсу. В цій перемозі юного теревовлянина значна заслуга і його вчителів: по класу бандури — Я.В. Куйбіт, по класу вокалу — О.М. Олійника.

Тепер ми стоїмо на роздоріжжі двох вулиць — ім. Т. Шевченка та Лошнівської. Вони утворюють клин, який зі східного боку замикається цвинтарем. За австрійських і польських часів там була торговиця, де торгували лише живністю.

У 1930-х рр. римо-католики хотіли побудувати тут костел, навіть навели уже каменю. Але греко-католицька громада звернулася із протестом у Рим і будівництва не дозволили. Після Другої світової війни це місце перетворилось на пустир, частину якого займали городи. А потім поступово він почав забудовуватися. Тепер тут завершується спорудження молитовного дому громади християн євангелістської віри.

Трохи вище від нього — міське кладовище. Згідно з існуючими давніми традиціями, кладовища розташовувались біля церков. Був такий цвинтар і поблизу давньої і нині діючої церкви св. Миколая в Тереховлі. Він простягався в бік залізниці. Але після приєднання Галичини до Австрійської імперії власті, побоюючись поширення епідеміологічних хвороб, розпорядилися винести кладовища за межі міст. Очевидно, з тих часів, а саме з кінця XVIII ст., бере початок і нинішній тереховлянський цвинтар. На нього перенесено частину поховань з давнішого, а надмогильні плити, до яких ніхто не признавався, пізніше використано для укріплення схилів залізничних насипів.

При вході на кладовище, зліва, споруджено меморіал на честь загиблих воїнів ОУН-УПА. А справа привертають увагу прекрасні нагробки 1920-х рр., автором яких є скульптор із с. Струсів Й. Земський.

Трохи далі від входу — могила одного з найвидатніших галицьких акторів Василя Юрчака. Народився він 1876 р. в селищі Скала-Подільська на Тернопільщині в сім'ї шевця. У двадцятирічному віці стає актором театру товариства “Руська бесіда” у Львові. Майже двадцять років чарував він глядачів майстерністю свого сценічного перетворення. Найвідоміші із зіграних ролей — Максим Кукса (“Пошилися в дурні” М. Кропивницького), Феноген, Крамарюк (“Хазяїн”, “Житейське море” І. Карпенка-Карого), Семен (“Учитель” І. Франка), Хома (“Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” М. Старицького), Осип (“Ревізор” М. Гоголя), Протасов (“Живий труп” Л. Толстого) та інші. Своїм учителем називали Юрчака Амбросій Бучма та Мар'ян Крушельницький.

Влітку 1914 р., коли почалася Перша світова війна, трупа розпалась, і Василь Михайлович опинився в Тереховлі, у батьків своєї дружини Ганни Степанівни. А вже восени того року невблаганна смерть забрала цього талановитого майстра сцени — в 38-річному віці і в розквіті його творчих сил.

У Тереховлі знайшла свій вічний спочинок артистка Львівського українського мандрівного театру товариства “Руська бесіда” Юлія

Здерківна (1865-1899), відома під театральним прізвиськом Миколаєнко. Місто знало і любило свою уродженку. І коли з'являлись афіші театру “Руська бесіда”, квитки розкуповувались вмиль. Виступала вона в цьому театрі в 1893-1899 рр. Серед зіграних ролей — Моґря (“Сто тисяч” І. Карпенка-Карого), Мотря (“Шельменко-денщик” Г. Квітки-Основ'яненка), Проня (“За двома зайцями” М. Старицького), Маруся (“Кам'яна душа” І. Франка). Сценічне життя Юлії було коротке, але вона залишила помітний слід в історії українського театру.

Неподалік від могили В. Юрчака можна побачити високий металевий хрест. Його поставлено на могилі українських січових стрільців, яку розшукали в 1920-х рр. ентузіасти із Товариства охорони воєнних могил. Вони встановили, що тут поховано 13 стрільців з Української Галицької Армії, які впали в бою під Тереховлею у червні 1919 р. Цю братську могилу значно підвищили й обклали дерном, на ній поставили великий дубовий хрест з написом на табличці: “Тут спочиває 13 стрільців Української Галицької Армії, які впали за волю рідного краю”. Щороку на Зелені свята йшов до неї церковний хресний хід з великою кількістю народу.

Хоч хрест на могилі січових стрільців був міцний, але з бігом часу дерево стало псуватися. Товариство охорони воєнних могил мало намір поставити замість нього масивний залізний хрест, але з початком Другої світової війни цього не вдалося зробити. Задум реалізовано лише тепер.

Поруч поховано в 1934 р. о. Зенона Кузьму, колишнього воїна УГА, катехита, невтомного громадського діяча, доброго промовця, палкого патріота України.

Поряд із міським кладовищем знаходиться військовий цвинтар, де поховано воїнів, полеглих у Другій світовій війні. Саме тут могила льотчиків 86-го бомбардувального авіаполку старшого лейтенанта Т.С. Малієнка, штурмана лейтенанта С.Г. Костика і стрільця-радиста сержанта Н.Д. Петрова, які на двомоторному бомбардувальнику на світанку 22 червня 1941 р. здійснили у тереховлянському небі один з перших повітряних таранів.

На вул. Лошнівській, у будинку № 13, жив журналіст і краєзнавець Мечислав Стефанкевич (1931-1986).

Повертаємось назад до Кам'янецької брами і звідти прямуємо до центру міста. За залізничним переїздом, по лівому боці, там, де тепер спортивний майданчик військкомату, колись стояла заїжджа корчма, — за свідченнями старожилів, ще з турецьких часів.

У невеличкій глиняній хатині, неподалік від корчми, жив Марко Штогрин. Народився він у родині бідняків-зарібників. Був найстарший з чотирьох дітей. У три роки захворів на віспу і незабаром осліп. Зате природа щедро обдарувала його феноменальним слухом, прекрасною пам'яттю і чудовою орієнтацією. Запам'ятовував усіх, з ким хоча б один раз розмовляв. Був активним у громадському житті, співав у церковному хорі. Займався усім, що йому доручали: розносив телеграми по селах, був нічним сторожем коло церкви, збирав членські внески. Годинник, якого постійно носив при собі, вичитував, намагаючись пальцями позначки, і в кожній порі дня і ночі знав точний час.

У Першу світову війну російські власті вивезли сліпого Марка, запідозривши його у шпигунстві. Звільнений після Лютневої революції 1917 р., він повернувся до Тереховлі. На початку листопада 1918 р., в дні становлення Західно-Української Народної Республіки, Марко Штогрин як зв'язковий виконував найвідповідальніші доручення української влади в Тереховлі. Помер на Різдвяні свята. Велелюдний похорон був гідним вшануванням щирого патріота своєї землі.

У приміщенні військкомату до Другої світової війни містилося Товариство св. апостолів Петра і Павла. Воно об'єднувало всіх греко-католицьких священиків Тереховлянського повіту. На першому поверсі жив відомий громадський діяч, адвокат Степан Мішко; деякий час мав тут велику крамницю український купець Іван Скоморівський.

Навпроти, через дорогу, знаходився дім повітової Ради, який не зберігся.

4. ТЕРЕХОВЛЯНСЬКІ ЦЕРКВИ

Від військкомату підходимо до церкви св. Миколая. Її величава споруда є окрасою Тереховлі. Храм існував уже в XVII ст., але початки його губляться ще в давніших часах.

Перша згадка про церкву відноситься до 1614 р. Під 1648 р. зустрічаємо звістку про те, що до повсталих міщан приєдналися священики трьох церков: Олекса — від св. Миколая, Теодор — від св. П'ятниць, Кирило — від св. Покрови. Наступна писемна згадка про храм св. Миколая датується 1662 р., коли король Ян Казимир спеціальним документом підтверджує священикові Гелофрегові Римбалі право на попівство при ній. Цим же документом король надає священикові та його нащадкам право виробляти горілку, ситити мед, ловити рибу,

рубати дрова в королівських лісах Теробовлянського староства, відбувати празники в день св. Миколая і, нарешті, звільняє їх від стацій, податків та інших виплат.

У 1752 р. король Август III підтверджує згаданий привілей, а також відписує Миколаївській церкві ґрунти П'ятницького храму, який на той час уже не існував.

Первісно церква св. Миколая була досить великою мурованою спорудою, з трьома банями, дві з яких криті білою бляхою, а третя, над входом, — гонтом. Але її у XVIII ст., за о. Антона Римбали, перебудовано. Гродські книги зафіксували прізвища тих, хто і яку суму пожертвував на перебудову. 18 серпня 1784 р. львівський єпископ Петро Білянський освятив церкву. Вона мала великий вівтар старовинної різьбярської роботи з образом Матері Божої на дереві, з прегарними шатами, із золотими та срібними оздобами. До 1939 р. ця ікона була заслонена блакитною завісою, яку відкривали в день храмового свята, а також при шлюбі (на побажання молодих), при благословенні, щоб Мати Божа охороняла молоде подружжя перед нещастями і гріхами.

Завдяки турботам о. Римбали навколо храму і цвинтаря збудовано мур з подвійною брамою та дзвіницю із сімома дзвонами, з яких один важив 22 камені (приблизно 3 ц). Біля церкви споруджено дяківню, яка початково служила для дяківської школи і карцеру. В 1890-х рр. у ній містилася Руська читальня. Поряд зведено шпиталь.

У XIX ст. настали нові зміни. В 1896 р. від старої церкви залишилась тільки пресвітерія з великим вівтарем (на її готичне походження вказує зірчасте ребристе склепіння). На місці дяківні і шпиталю збудовано двоповерховий дім, де були читальня, крамниці і приватні помешкання.

Спорудження нового храму значною мірою здійснювалось за рахунок щедрих пожертвувань прихожан. Так, наприклад, міщанин Яськевич подарував на це будівництво виграні в процесі дві тисячі золотих.

У 80-х рр. XIX ст. у Теробовлі вже був змішаний церковний хор. Диригував ним офіцер десятого полку драгунів, розквартированого у місті, на прізвище Кубаш. Походив він із Відня, був добрим музикантом і освіченою людиною. Підучившись трохи української мови, кожної неділі приходив до церкви на Богослужіння, щоб диригувати хором. Потім диригентами були міщанин Семко Дроздик, учитель Дмитро Андрейко, дяк Ігнатій Криштальський, о. Євген Цегельський і Модест Левицький. А відтак аж до Другої світової війни хором

керував дяк Петро Готь. У наш час цим хором диригує М. Чекурлій.

З багатьох священиків церкви св. Миколая чи не найбільше прислужилися містові отці Іван Залуцький та Степан Мохнацький. Перший був парохом у Теревовлі у 1879-1909 рр. Завдяки своїй енергії, розумній ошадливості й фінансовому таланту син бідного боднаря став одним із найбагатших людей того часу. Широ дбав про парафіян, закликав їх шанувати батьківську віру. Помираючи, усе добро записав на народні цілі. Дуже добре сказав про покійного на його похороні о. Михайло Світенький: “Нині отець Залуцький воскрес! Через свою смерть — почав щойно жити, через свої записи — народився наново на світ, а пам’ять про нього як великого добродія триватиме од рода в рід!”

Отець Степан Мохнацький став парохом у Теревовлі у 1910 р. і був аж до березня 1944-го. Тоді виїхав до Німеччини і був парохом та деканом українців-католиків у Мюнхені. В 1950 р. переїхав до Америки, де продовжував душпастирську місію. Помер у 1955 р. від серцевого приступу в сповідальниці на 78-му році життя і на 54-му році священства. У Теревовлі від 1912 р. очолював філію “Просвіти”, пізніше — надзирні ради каси “Поміч”, повітового союзу “Кооператив”, Українбанку. У 1912-1930 рр. о. Степан Мохнацький — голова повітового комітету Української національно-демократичної партії, від 1925 р. — Українського національно-демократичного об’єднання. За гідну подиву жертвовну працю для добра українського народу дістав найвище на той час відзначення в Галицькій Україні — почесне членство матірнього товариства “Просвіта”. Також був почесним членом української ремісничої бурси у Львові, членом-добродієм Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Належав майже до всіх товариств у Теревовлі. Як людина чистого характеру, надзвичайно тактовний і товариський, працьовитий і обов’язковий — здобув собі авторитет, пошану і любов серед українського населення.

Восени 1995 р. на будинку, де тривалий час жив о. Степан Мохнацький, відкрито меморіальну дошку.

На церковному подвір’ї, зліва від вхідної брами, привертає увагу пам’ятник, споруджений за проектом інженера Ярослава Мохнацького. Він має форму піраміди, що спочиває на квадратній плиті, у чотирьох кутах якої стоять чотири стовпчики з червоного теревовлянського каменю. Вони з’єднані звислим ланцюгом, що водночас служить за прикрасу. Піраміда створює враження скелі. На її вершині підноситься стрілецький хрест, що, зливаючись з масивом піраміди, творить гармонійну цілість. На трьох стінах піраміди вмурова-

но три таблиці. На фронтовій, зверненій до вул. Т. Шевченка, вирізьблено тризуб, а під ним напис: “Всім знаним і незнаним Героям, які впали на полі слави за волю рідного краю — вдячні громадяни землі князя Василька”. На другій — уривок з вірша поета Богдана Лепкого:

*“Сніть, хлопці, сніть,
про волю-долю тихо сніть,
про волю-долю вітчизни
чи ж можуть бути кращі сні...”*

А на третій — староримський вислів у перекладі українською мовою: “Солодко й почесно вмерти за рідний край”.

Однієї червневої неділі 1929 р. відбулося урочисте посвячення пам’ятника при великому зібранні народу з усього повіту. Але під час горезвісної пацифікації, восени 1930 р., цей пам’ятник було зруйновано. І тільки в наш час, у 1992 р., його відтворено у первісному вигляді.

Від незапам’ятних часів у Теробовлі завжди урочисто святкували Водохрестя. У надвечір’я перед Йорданом збиралися члени церковного братства, йшли на річку Гнізну, де із вирубаной льодяної брили вирізували пилами великий трираменний хрест і встановлювали його на краю ополонки, прикрашаючи синьо-жовтими паперовими стрічками і сосною. На доріжці, посипаній піском, ставили у вигляді алеї два ряди ялинок. Уранці зводили дерев’яний престіл із свічками і хрестом.

За часів Австрії до церкви приходили у парадних уніформах староста та інші урядовці. Почесна сотня австрійського війська, егери 32-го піхотного полку з Кошиць, що стояв залогою в Теробовлі, першими виходили з церкви та марширували на Кровинецький міст. Збоку йшов горніст і час від часу грав на трубі. Їнколи брав участь і військовий оркестр. Велика маса народу повагом посувалася в напрямі річки. Попереду хлопці несли великий хрест, патерицю і хоругви, а дівчата — великі образи Ісуса Христа й Матері Божої. Малі хлопчики йшли по боках і безперервно дзвонили. Потім крокувала читальнянська оркестра під керівництвом Івана Козака, награвачи колядки та пісні релігійної тематики, а за нею — о. парох Степан Мохнацький з іншими священиками, дяк з хором, що виконував колядки та йорданські тропарі. Тоді вже ступали члени братства, представники різноманітних товариств та всі вірні.

Нарешті хресний хід зупинявся біля ополонки, що трохи нижче Кровинецького мосту. Починалася урочиста церемонія водохрещення, під час якої трубить горніст і лунає салют. Після цього дійства люди набирали свячену воду і радісно верталися додому. Тепер, коли Україна стала незалежною, свято Водохреста в місті відновилося.

Є при церкві св. Миколая і чудовий дитячий хор. Як і дорослий, він створювався в наш час, з початком національного відродження українського народу. Тоді й українська греко-католицька церква підноситься з руїн, а її священники — виходять з підпілля. Одним серед таких був і о. Віталій Дудкевич — перший священник церкви св. Миколая, яка у 1989 р. знову стала греко-католицькою. Велика його заслуга в організації дитячого хору.

... А був то вересень 1990 р. В церковній канцелярії в присутності о. Віталія і монахині сестри Сильвестри відбулася перша репетиція, на яку зібралось лише шість хористів. Відразу приступили до розучування пісні “В Назареті зацвіла лелія”, присвяченої Божій Матері. Тепер у хорі близько 40 юних учасників. Репертуар досить великий. Це — пісні до всіх визначних свят церковного календаря, а найголовніше — Служба Божа.

Неодноразово хор співав Службу Богу під час відпусту в Зарваниці. Разом з о. Віталієм діти побували у Львові, де, з дозволу кардинала М. І. Любачівського, брали участь у Святій Літургії в соборі св. Юра. Також співали у церквах Івано-Франківська, Дрогобича, в селах нашого району. Не раз спів хору транслювався по радіо з Ватикану. Вчили дітей мистецтву співу викладачі Тереховлянської музичної школи п. Лідія Кіцила і п. Віра Українець. Нині керівником хору є п. Кіцила, а п. Українець керує хором церкви Різдва Івана Хрестителя на Підгорі.

На сьогодні душпастирем парафіян церкви св. Миколая є отець Іван Сивак, декан УГКЦ Тереховлянського району. Він як ревний священник є вчителем релігійного життя, проповідником Христової віри, безустанно дбає, щоб його парафіяни і їхні діти були свідомими членами рідної нації, засіває в їх душі світле, мудре, прекрасне, добре і вічне.

Великим авторитетом серед віруючих користується і другий священник Миколаївської церкви — о. Степан Манорик.

Принадібно розповімо читачам про всі церкви, які в різний час існували у Тереховлі. Зазначимо, що, готуючи цей матеріал, ми посплугувались даними досліджень Я. Байгера, О. Чоловського, Л. Чачковського, а також згадками про той чи інший храм у королівських привілеях та люстраціях.

Про княжу двірську церкву мова йшла раніше. Додамо тільки, що, ймовірно, вона носила назву св. Василя Великого, оскільки будував її ще князь Василько Ростиславич. Про це пише і письменник Осип Назарук у повісті “Ярослав Осмомисл”, написаній у 1918 р.: “А в неділю по великій Службі загув із дзвіниці вічевий дзвін церкви Василя Великого, яку побудував перед півстоліттям рідний брат Ярославового діда по батькові князь Василько Теребовельський. Один із найліпших господарів української землі, осліплений перед півстоліттям князем київським Святополком за саме підозрінне, що хоче його позбавити Погорини. Василько будував ту церков уже по осліпленню і приказав урядити її так, щоб мала біля вітваря тільки світла, кілько має найкрясша весняна днина по дощи, коли веселка грає красками на цвитучих бозах і ясминах, і щоби при вході була така понура, як осінній вечір, коли з хмар олов’яних летється пільма довжелезних шнурочків дошу на безмежні лани, дірками стерні покриті. В сімох склеплених вікнах святині над головним вітварем були шиби з дорогого римського скла в сімох красках мозаїки-веселки на ясно-синім тлі. Райські картини ясного щастя пишалися в тій частині святині. А в другій, мальованій на темно, без ніяких вікон, представлена була на стінах Оливна Гора в час бурі, і чаша горя Христова, і гора Голгофа, і гробниця Божа у святій землі із срібною ляпою князя Мономаха”.

Думаємо, що, працюючи над повістю, О. Назарук консультувався з істориками-спеціалістами і, мабуть, насамперед з Ярославом Пастернаком.

У цьому ж творі, при описі битви військ Ярослава Осмомисла і київського князя Ізяслава в 1154 р. під стінами нашого міста, читаємо таке: “... Від самого рана дзвонили дзвони й правилися молебні в усіх церквах Теребовлі”. Очевидно, що, крім двірської святині на фортеці, тоді вже були й інші церкви.

Одна з них — церква св. П’ятниць, що стояла на узгір’ї Зап’ятнички, або Попівщина. У П’ятниці (по-грецьки — Параскева) втілились риси давньоруської язичеської богині Мокоші. Церква вважала П’ятницю покровительською торгівлі, а також такою, що допомагає жінкам від безпліддя. В часи татаро-монгольської навали цей храм, напевно, знищено. Десь у XVI ст. на тому місці споруджено василіянську церкву св. П’ятниць. Але з часом, приблизно у другій половині XVIII ст., її вже не стало, бо в люстрації 1778 р. вона не згадується.

У 1937 р. при вирівнюванні земельної ділянки на Попівщині, де мали проводитися фестини, натрапили на фундамент будівлі. Запро-

шений тоді до Теробовлі Ярослав Пастернак ствердив, що це залишки козацької церкви XVI ст. Мабуть, вона згоріла, бо на місці вітваря залишилось трохи попелу. Виявлені муровані фундаменти дерев'яного храму мали злегка хрестовидну форму розміром 780х1560 см. Про те, що ця церква стояла на місці значно давнішої, ще княжих часів, свідчать знайдені під її фундаментом бронзовий нагрудний хрестик-енколпійон з XI-XII ст. та уламки глиняного посуду того періоду. Аналогічну історію має і львівська П'ятницька церква середини XVII ст., зведена на залишках давнього храму, від якого з XIII ст. збереглися абсида та рештки стін.

Церква з козацьких часів, можливо, була монастирською. Про це свідчить факт, що на одному з декількох надмогильних кам'яних хрестів кирилицею було написано таке: “Тут спочиває раб Божий Антоній Куля, ігумен із скиту, убитий від кулі”.

На превеликий жаль, у 1970-х рр. на цій території розпочалось будівництво житлових будинків і фундамент церкви було зруйновано, а хрести звалено в рови та засипано землею. І лише в 1993 р. за ініціативою голови львівської громади “Теробовлянщина” п. Андрія Куликівського мешканці Зап'ятничок та автори цих рядків розчистили і впорядкували пустир неподалік від колишньої церкви. При цьому було відкопано надгробні плити і хрести. Отець Іван Сивак освятив великий дерев'яний хрест і наріжний камінь під будівництво на цьому місці каплички. Тут же було встановлено пам'ятний знак із зображенням святої Параскеви-П'ятниці, виготовлений київським скульптором Олександром Мельником.

Мешканці дільниці міста пожертвували гроші на будівельні матеріали. Значну суму внесла славетна українська співачка Ніна Матвієнко, яка саме виступала з благодійним концертом у Теробовлі. В даний час спорудження каплички завершується, і в цьому велика заслуга добродія Володимира Понятишина та його дружини Ольги, які взяли на себе чимало пов'язаних із цим турбот.

Назва узгір'я “Покрівка” дає можливість припустити, що тут була колись церква чи монастир св. Покрови. Старші люди пам'ятають, що ще перед війною на Покрівці від сторони міста серед групки дерев збереглися три дубових хрести. Поблизу виднівся округлий насип, де, можливо, стояла капличка або невеличка церковця. У північно-західній збочі був вхід до природної чи штучно створеної печери. Висота її сягала зросту людини, а довжина — декількох десятків метрів. У кінці порожнини був завал з уламків вапняку, відірваних від склепіння. Важко сказати, для яких цілей служила печера:

можливо, це був вхід у якийсь підземний монастир чи просто підземний хід. Проте, найімовірніше, вона служила захистом від нападників.

Біля підніжжя гори Покрівка, на тому місці, де нині територія і будівлі Терехівлянської районної електромережі, ще у XVIII ст. стояла дерев'яна церква Успіння Пресвятої Богородиці, а поряд з нею був цвинтар. До початку нашого століття тут ще стояло декілька надгробних кам'яних хрестів. Три надгробні плити з польськими написами на початку 1920-х рр. було вмуровано в зовнішні стіни монастиря Кармелітів (зі сторони кінотеатру), а дві — з українськими написами — покладено біля південної сторони цього ж костелу. Але в роки Другої світової війни вони зникли.

То де ж усе-таки стояла церква св. Покрови? Точних відомостей про те немає. Можливо, це була невелика дерев'яна церковця на узгір'ї Покрівки? Може, вона стояла на тому місці, де пізніше зведено храм Успіння Пресвятої Богородиці? Але в цьому випадку виникає природне запитання: чому ж тоді нова церква дістала іншу назву? А може, вона, як і церква Успіння, стояла під Покрівкою, тільки з іншої сторони, неподалік так званого Галицького гостинця?

Існує ще одна версія. По вул. Січових Стрільців, поблизу консервного заводу, ще після Першої світової війни виднілися горбки цвинтаря. На деяких з них збереглися надгробні кам'яні плити. Також залишалися там руїни невеликої вежі — ймовірно, рештки дзвіниці. Місцеві старожили пам'ятають, що кілька кам'яних хрестів тут стояло ще й після Другої світової війни. Отже, можемо припустити, що тут, де декотрі дослідники розташовують церкву Успіння, насправді стояла церква Покрови, а Успенська разом з кладовищем знаходилась на сучасній вул. Січових Стрільців, неподалік від консервного заводу.

Існує легенда, пов'язана з Покрівкою, яка пояснює походження тих трьох хрестів. Вона послужила основою для написання Климом Поліщуком історичної повісті з однойменною назвою "Три хрести".

Згідно з легендою, осліплений князь Василько повернувся у свій палац на горі Покрівці. До нього зайшов ігумен монастиря, що знаходився неподалік від Терехівлі. Цілу ніч вони проговорили віч-навіч. А вранці вийшов поважно князь до своїх домочадців і повідомив їм, що покидає мирське життя і разом з ігуменом йде у монастир. При цьому Василько попросив, щоб на горі вони закопали три хрести: перший — на знак спокути гріхів, другий — на знак примирення з ворогами, а третій — в надії на те, що в Україні-Руси настане злагода і спокій.

Щойно сани з Васильком та ігуменом від'їхали від палацу, будівля зайнялася полум'ям. І хоча ми знаємо, що після свого осліплення Василько Ростиславич ще майже 30 років княжив у своїй волості, — все ж ця легенда заслуговує на увагу.

Наприкінці вул. Князя Василька, з боку Плебанівки, біля цеху трикотажних виробів, стоїть так звана Біла фігура. Трохи в давніші часи це був кількадеметровий чотиригранний стовп, вимуруваний з каменю та побілений вапном. Його дашок спирався на чотири малі колони (їх тепер немає) та прикривав скульптуру Ісуса Христа.

Фігура стояла на насипі, що мав вигляд видовженого чотирикутника розміром 28 x 11 м. Він займав у давнину значно більшу площу, але поступово її звужували для під'їздів і дороги.

Фундамент пам'ятника був викладений плитами, що не збереглися. На одній з них кирилицею вибито напис, але з часом літери стерлися, і слова стали нечіткими. Також на насипі стояв хрест з написом про те, що тут спочивають якісь Стефан та Марія — дочка Симеона Рогатинського, обивателя гумницького. Повністю напис прочитати не вдалося через нерозбірливість деяких слів.

Існує переказ, що на цьому місці в давнину стояла церква св. Михайла. Літні люди пам'ятають: переказ цей дійшов до їхніх батьків від однієї з найстарших теребовлянських родин Хробаків. Про те, що він має під собою певний реальний ґрунт, свідчить факт: о. Степан Мохнацький щороку відправляв тут Службу Божу. Про це нам розповідав старожил міста п. Павло Душак.

Посередині ще однієї дільниці нашого міста, званої Волицею, колись стояла церква Воздвиження Чесного Хреста Господнього. Ця споруда позначена на карті 1779 р., що висіла у міському магістраті. Залишки колишнього церковного цвинтаря існують і тепер: стоять тут чотири надгробні кам'яні хрести з вибитими на них написами кириличними буквами. Привертає увагу великий дерев'яний хрест посеред цвинтаря з вирізьбленою датою: 1018. Звісно, що жодна деревина не втрималася б відтоді. Але коли з роками хрест псувався, його замінювали новим — з тією ж датою. Це ще раз вказує на те, що церкви ставились на місці попередніх святинь ще в далекі часи.

На початку книги ми вже писали про карту, на якій показано шлях повернення 1018 р. Болеслава Хороброго з Києва в Польщу. Він проходив через Теребовлю, і місто на ній позначено. Але чи є тут зв'язок із згаданим вище хрестом, — загадка. Залишається тільки сказати, що храмове свято на Волиці припадає якраз на Чесного Хреста.

На околиці Теробовлі, в лісі, поблизу гімназії-інтернату, знаходиться давнє городище. Із півночі і заходу воно обведене двома рядами півкругло вигнутих валів, а з півдня і сходу має захист у вигляді природного спуску. Довжина внутрішнього валу — 80 м, зовнішнього — 110 м, ширина валу — 10 м, а рову — 4 м. Огороджене місце займало первісно більший простір, та внаслідок розширення сусідньої каменоломні воно помітно звузилось. Тут трапляються куски перепаленої глини. Здавна тутешні жителі називають цю ділянку лісу “костелок” або “коцюлек”. У старих польських актах немає ніяких відомостей про костел у цій околиці. Але в привілеї короля Стефана Баторія від 1576 р., де зазначено межі міста, згадується церква св. Спаса; вона могла стояти якраз на тій місцині поряд з цвинтарем.

Усе вищесказане підводить нас до думки, що на місці, званім “костелок”, у давнину стояв монастир з церквою св. Спаса. Після того, як він згорів чи був зруйнований нападами, монахи перебравися, ймовірно, туди, де зараз руїни Підгорянського монастиря, який також носить назву св. Спаса.

Ще одна неіснуюча нині церква (на жаль, її назва нам невідома) була в с. Плебанівка — колишній околиці Теробовлі. Вона могла стояти на невеличкій громадській площі внизу узгір'я “Під окопом”: ще перед Другою світовою війною сільська молодь відправляла там великодні гаївки.

Отже, назвемо ще раз храми, які в різний час стояли чи існують і нині у Теробовлі: двірська княжа церква св. Василя Великого, церква св. Миколая, св. П'ятниці, св. Покрови, Успіння Пресвятої Богородиці, св. Михайла, Воздвиження Чесного Хреста Господнього, св. Спаса, церква у Плебанівці, церква Івана Хрестителя Підгорянського Святоспаського монастиря, церква св. Володимира.

Не виключена можливість, що церков у Теробовлі було і більше. Так, у документах за 1663 р. згадується ще якийсь невеликий жіночий монастир, але місцезнаходження його невідоме.

5. ПІД КРИЛОМ “ПРОСВІТИ”

Від церкви св.Миколая виходимо на центральну вулицю Теробовлі — ім. Князя Василька. Впродовж часу її назва неодноразово змінювалася. Була вона Панською, Широкою, ім. С. Хшановської, Сталіна, Леніна. А тепер зовсім закономірно носить ім'я князя Теробовлянського, одного із засновників Галицької держави, який усе своє життя дбав про її міць і розквіт. Сподіваємося, що ця назва вулиці — уже на віки!

З лівої сторони від церкви простягається ряд будинків. Кожен з них має свою історію, і, по можливості, ми розкажемо про них. Ось відразу ж за церквою двоповерховий будинок, на першому поверсі якого гастроном, а на другому — ресторан “Високий замок”. До Другої світової війни тут стояла жіноча школа ім. С. Хшановської.

Зупиняємось перед триповерховим будинком, що є окрасою центральної частини Теревовлі. Належав він товариству каси “Поміч”, яке було одним з найстаріших у місті. Заснована 1895 р., каса “Поміч” пізніше розрослася до поважної кредитової установи. Першим головою її Надзірної ради був парох о. Іван Залуцький, а урядуючим директором — Касіян Лещишак. Каса “Поміч” нарахувала в 1912 р. 1923 члени, в тому числі селян і міщан 1785. Загальний оборот її досягав тоді майже 1,5 мільйона корон. Каса відіграла велику економічну роль, надаючи населенню позички для обороту в господарстві і рятуючи його в такий спосіб від лихварства приватних осіб та різних єврейських банків. Але не меншу роль вона сповняла і в культурному житті повіту. Не було, здається, жодної просвітньої чи якоїсь іншої гуманітарної або народної організації, яким би каса не допомагала своїми пожертвами. Щороку “Поміч” виділяла із своїх чистих прибутків певні суми на українську бурсу, на підмогу незалежним учням, на українську захоронку, читальню “Просвіти”, “Рідну школу” та інші інституції.

Від 1895 до 1903 р. канцелярія каси “Поміч” містилася у приватному помешканні директора Касіяна Лещишака, навпроти залізничної станції, а пізніше — в офіцинах старого дому (“Стара аптика”). У 1903 р. заходами дирекції закуплено велику площу при головній вул. ім. С. Хшановської (маленька вулиця, що йшла в напрямі до теперішньої обітації райспоживспілки). В 1910-1912 рр. тут і побудовано триповерхову репрезентаційну кам’яницю, найкращу, найбільшу в Теревовлі. Перший поверх займали українські торговельні установи: торговельно-споживча спілка, спілка для збуту худоби, повітовий союз українських кооперативів, “Жіночий базар” та ін. На другому поверсі містилися канцелярії каси “Поміч”, товариства “Сільський господар”, українських адвокатів, повітового суду.

З 1905 р. постійним директором каси “Поміч” був Касіян Лещишак, а книговодом — Іван Козак, людина, яка багато зробила для культурного розвою міста.

У вересні 1939 р. цей дім “облюбували” служби НКВС, а там, де тепер фірмовий магазин “Надія”, був паспортний стіл. У 1941 р. німці розмістили тут жандармерію. З часом вона перебралась в інше при-

міщення (на сучасній вул. Січових Стрільців), а цей дім віддали під житло. Перший поверх займали склади. Після війни до 1954 р. тут містився райвідділ міліції, у 1954-1959 рр. — школа механізації. Тепер це житловий будинок.

Від каси “Поміч” повертаємо вліво і провул. ім. Князя Василька йдемо в напрямі до залізниці. Справа бачимо будинок, де нині міститься клуб райспоживспілки. Дім побудований у 1905 р. архітектором Яковом Козаком на кошти каси “Поміч”. Призначався він для читальні “Просвіти”.

Заснована в жовтні 1903 р., Теребовлянська повітова філія товариства “Просвіта” стала центром культурно-освітнього та громадсько-політичного життя міста і повіту. Вона підготувала ґрунт для створення інших установ, зокрема таких, як “Кооперація”, “Сільський господар”, “Рідна школа”, “Союз українок”, товариств “Сокіл”, “Січ”, “Луг”, “Пласт” та ін. Але сама “Просвіта” виникла не на порожньому місці. На той час у Теребовлі вже були українські товариства, що поставали завдяки жертвній праці ще нечисленної провідної верстви української інтелігенції, головним чином священиків і вчителів. Найдавнішу згадку про перше руське (українське) товариство в Теребовлі знаходимо в газеті “Руська правда”, що виходила в Коломиї. В її другому номері за 1886 р. описуються звітно-виборні збори “Читальні”, які відбулися 23 грудня 1885 р. В тих зборах брали участь теребовлянські міщани і члени братства “уміренности” (тверезості) під проводом пароха Івана Залуцького, вчителя народної школи Кирила Електоровича. Отже, “Читальня”, як і братство тверезості, виникла раніше — в 1885 р. На зборах було вибрано новий виділ у складі: о. Іван Залуцький — предсідник, Кирило Електорович — заступник, Василь Ксьонжик — секретар, Семко Дроздик — бібліотекар. На тому зібранні іменовано Юліяна Ольпінського — бурмістра Теребовлі почесним членом “Читальні”, бо він, хоч і поляк, завжди ставився прихильно до українського населення.

Ті товариства були першими народними організаціями, що торували стежки до українського міщанства і селянства. Це вони започаткували боротьбу проти пияцтва, яке так нищило духовно і фізично наш народ, і підняли протест проти перетягування наших міщан і селян на латинський обряд. Заслугою тих іще нечисленних інтелігентів було посилення боротьби проти зловживань польської адміністрації, яка перекупством, фальсифікацією голосів, іншими засобами не допускала до виборів послів руської (української) народності як до сейму, так і до австрійського парламенту.

У 1892 р. в Теревовлі виникло товариство “Руська бібліотека”. Ініціатором його створення став суддя Пилип Евин, який був у ті часи душею всього культурно-освітнього й економічного життя міста. До товариства належала переважно місцева інтелігенція. Воно мало свою бібліотеку, передплачувало українські часописи. Члени “Руської бібліотеки” влаштовували концерти, вечірки для молоді та дітей; вони ініціювали відзначення національних свят на честь Тараса Шевченка, Маркіяна Шашкевича.

Читальня “Просвіти” мала велику залу зі сценою і три кімнати. В читальній залі, яка вміщувала понад 300 осіб, постійно відбувалися всі заходи української громадськості — збори, наради, концерти, театральні вистави, доповіді, конференції, імпрези й вечорниці. При читальні був змішаний хор: спочатку ним керував о. Є. Цегельський, потім дяк П. Готь, учитель П. Чайківський та о. І. Гаврилук.

Трубна оркестра читальні “Просвіти” в Теревовлі під довголітнім проводом п. Івана Козака здобула собі заслужену славу й популярність не тільки в повіті, але й у всьому Поділлі та Галичині. Вона часто виступала поза межами Теревовлянщини, навіть у Львові. Оркестра завжди брала участь у Йорданському хресному ході, граючи колядки, релігійні і патріотичні пісні. Вона була неперевершена у виконанні та в інтерпретації військових маршів та стрілецьких пісень.

Читальня “Просвіти” мала досить велику бібліотеку. Щонеділі тут проводилося голосне читання українських газет, журналів та книжок. Головою читальні впродовж 25 років був п. Теофіль Томашевський, касир повітової каси “Поміч”. За його ініціативою дідич с. Ілавче Трайстер закупив багато книжок для бібліотеки. Тут дуже часто читалися цікаві доповіді на різні теми. Так, лікар Гриць Гарматій інформував про домашню гігієну, інфекційні хвороби, догляд за немовлятами; парох Степан Мохнацький та Євген Турула виступали з доповідями на історичну тематику; о. С. Дурбак — про модернізацію сільського господарства, а вчитель Е. Целевич — про шкідливість куріння й алкоголю.

У 1939 р. книгозбірня бібліотеки налічувала 2000 томів. Крім художньої літератури, були також науково-популярні книжки з історії, етнографії, географії, природи, техніки, медицини, виховання, краєзнавства тощо.

Провід філії “Просвіти” тривалий час очолював о. Степан Мохнацький, парох Теревовлі і теревовлянський декан. Членами виділу філії були: адвокат Антін Заплітний (секретар), професор Павло Чайківський (заступник голови), п. Іван Козак (скарбник), катехит з

Теребовлі о. Зеновій Кузьма, о. Платон Карпінський з Острівця, о. Іван Яворський з Могильниці, учитель Франц Яворський з Гумниськ. Виділ філії звичайно раз на місяць відбував свої засідання, на яких обговорювалися всілякі просвітянські справи: про щорічне свято “Просвіти” в грудні, план збору коштів на дар “Просвіти”, залучення нових членів, спровадження книжок до читальняних бібліотек, конкурси хорів на святах пісні тощо. В тих засіданнях завжди брав участь урядовець філії, який готував письмовий звіт про працю в її канцелярії та про свої поїздки до читалень. Довший час таким урядовцем був д-р Степан Годований, який залишив детальний опис діяльності теребовлянської “Просвіти”.

З нього ми довідуємось, що в 1926 р. “Просвіта” організувала в Теребовлі велике повітове дійство з нагоди 10-ї річниці смерті І. Франка. В програмі вечора були залучені хорові колективи з сіл Ласківці, Романівка, Могильниця та духова оркестра читальні “Просвіти” з Теребовлі. Незважаючи на протест представників влади, у концерті прозвучав гімн Великого Каменяря “Не пора, не пора”.

Під час Першої світової війни читальня була знищена, бо в ній стояли коні російської армії. Але п. Томашевський відновив її у 1920-х рр. при допомозі теребовлянців з Америки.

Спортивно-руханкове товариство “Сокіл” організував у Теребовлі ще до Першої світової війни купець Петро Гіркоперець. Члени “Сокола” організовано виступали на всіх українських національних святах, брали участь у маніфестаціях, політичних зібраннях та фестинах. Активність виявляло теребовлянське товариство “Січ”. Але по Першій світовій війні польська влада заборонила його діяльність. Тільки після 1930 р. замість “Січі” засновано нове товариство “Луг”.

Перед Другою світовою війною у Теребовлі відбувся повітовий здвиг організації “Лугу”. Зі Львова тоді прибув д-р Роман Дашкевич — голова крайової організації “Лугу”.

Восени 1912 р. в Теребовлі виник пластовий курінь ім. Гетьмана Івана Мазепи. Він налічував близько 100 членів, переважно учнів нижчих класів гімназії. До “Пласту” належали всі вихованці української бурси ім. Князя Василька. Пластові сходи відбувалися в залах місцевої гімназії. Опікувався пластунами професор Іван Франчук. Члени “Пласту” детально вивчали життєпис свого головного патрона—гетьмана Мазепи, історію України. На зборах набували різних умінь, вивчали картографію, сигналізацію прапорцями, азбуку Морзе, краєзнавство. У жовтні 1913 р. в Теребовлю з метою інспекції пластових виправ і маневрів прибув Петро Франко — представник

головної пластової старшини, син великого поета. У своїй промові він наголосив, що завдання пластунів — готуватись до боротьби за відновлення Української держави. Не пройшло і року, як старші пластуни вступили в ряди Українських Січових Стрільців. Немало тербовлянських пластунів взяло активну участь у листопадовому зриві. Була в Тербовлі і дівоча чота пластунок ім. Княгині Ольги. Після Першої світової війни відновив діяльність “Пласту” в Тербовлі Мар’ян Борачок.

Філію Українського гігієнічного товариства (УГТ) засновано в Тербовлі на початку 1931 р. з ініціативи лікаря Томи Воробця. Товариство започаткувало свою діяльність популярними рефератами, в першу чергу, про туберкульоз та інші інфекційні хвороби. Засновникові товариства у цій справі допомагав студент медицини Володимир Сташків. Згодом усі лікарі повіту (Родіон Сліпий, Осип Шкварок, Олег Мохнацький, Олег Дейницький, Остап Баран, М. Терлещький) радо включилися в діяльність УГТ. У липні 1931 р. в міській читальні “Просвіти” було відкрито першу на Поділлі гігієнічну виставку. Протягом 10 днів українські лікарі виголосили низку рефератів з демонстрацією відповідних картин, а постійні чергові пояснювали експонати, розповсюджували популярну медичну літературу та залучали в ряди філії нових членів. Виставку відвідало 10 тисяч осіб.

У 1934 р. з таким же успіхом пройшла друга гігієнічна виставка. Голова крайового Українського гігієнічного товариства відомий лікар, професор Мар’ян Панчишин привозив тоді зі Львова матеріали й експонати своїм автомобілем. У 1932 р. зусиллями філії УГТ у Тербовлі відкрито дитячу консультацію, в якій досвідчені лікарі давали молодим матерям поради щодо догляду за дітьми. Отець декан Степан Мохнацький відпустив для консультації безплатне приміщення в парохіяльному будинку. Постійно працювала там висококваліфікована лікарка-гігієніст п. Марія Тим’яківна.

Філію “Сільського господаря” в Тербовлі відкрито в 1910 р. Головою управи став М. Дичковський, дідич із с. Хмелівка, секретарем — о. Савин Дурбак. Стараннями філії закладено шкільку овочевих дерев у с. Кобиловолоки та племінну станцію свиней у Тербовлі. Члени товариства розповсюджували серед населення сільськогосподарські календарі, популярну літературу, читали тематичні лекції. У жовтні 1912 р. філія провела практичний курс виготовлення повидла та виробництва овочевих вин у Кобиловолоках, у березні 1913-го — кількадевні господарсько-ветеринарні навчання, а потім тримісячні курси домашнього господарства для дівчат з куховарства, крою і шиття,

українознавства. У 1912 р. завдяки філії виникла Спілка господарсько-торговельна, що займалась продажем господарських машин, мінеральних добрив, насіння та інших товарів. Товариство “Сільський господар” виховало багатьох фахівців сільського господарства. Його багаторічна діяльність спричинилася до значного піднесення добробуту українського селянства.

Немало зусиль доклали для налагодження культурного і громадського життя в місті та повіті теребовлянські жінки. В період визвольних змагань 1918-1920 рр. вони влаштували шпиталь для поранених, збирали для них білизну та продукти. Після поразки визвольних змагань для українських вояків, які поверталися з полону, жінки організували кухню, налагодили допомогу в'язням та інтернованим. Щоб залучити ширші кола жіноцтва до громадської діяльності, у 1922 р. засновано товариство “Союз українок”. Головою управи стала Наталя Мохнацька, Євгенія Франчук — її заступником, Анна Ковальська — секретарем, Євгенія Гарматій — скарбником; Олена Дурбак і Броніслава Целевич очолили контрольну комісію. За час свого існування теребовлянська філія “Союзу українок” влаштувала у місті кільканадцять концертів і вистав.

У 1926 р. відкрито курси крою та шиття під проводом п. Марії Заводовської. Тоді ж організовано при філії “Кружок молоді”, а в 1933 р. — секцію домашніх помічниць. У 1936 р. відкрито курси вишивальниць під керівництвом п. Северини Скоморівської та гігієнічні курси, які вели лікарі п. Олег Дейницький та п. Олег Мохнацький. Від початку існування філія “Союзу українок” містилася в читальні “Просвіти”, в 1931 р. перейшла до церковної домівки, де мала окрему кімнату. Ще в 1927 р. за ініціативою філії засновано кооператив “Жіночий базар” з мануфактурним та галантерейним відділами.

У гуртках “Союзу українок” налічувалось близько 2000 членкинь. Великою поміччю у їхній праці були журнали “Жіноча доля” та “Жіноча воля”, які масово розходилися по селах. Багато ще добрих справ міг здійснити “Союз українок”, але війна у 1939 р. перервала плани на майбутнє і знищила майже всі його здобутки. І лише в наш час, а саме 30 червня 1991 р., відновила свою діяльність міська філія “Союзу українок”. На установчих зборах прийнято Статут організації, обрано її голову та заступника. Ними стали пп. Оксана Біла та Євгенія Бучковська. Певний час філію очолювала п. Світлана Пасіка. Свою діяльність союзнянки спрямовують на культурне і національне відродження та благодійні заходи.

З листопада 1991 р. в районному Будинку культури “Союз українок” організував урочистий вечір з нагоди 73-ї річниці встановлення

в Теробовлі української влади. А в січні 1992 р. проведено вечір, присвячений пам'яті героїв, які загинули під Крутами. В концерті взяли участь дитячий хор церкви св. Миколая під керівництвом пп. Лідії Кіцили й Віри Українець, хор с. Ілавче, діти СШ № 3 та гурт п. Софії Щуцької. “Блакитне небо мені світило” — таку назву мав вечір-реквієм, проведений союзняками і центральною районною бібліотекою, присвячений відомій українській поетесі Олені Телізі. В червні 1992 р. філія одержала власне приміщення в клубі райспоживспілки (колишній читальні “Просвіти”). Постійно бувають членкині “Союзу українок” у місцевій військовій частині. При їх допомозі тут оформлено кімнату-світлицю. Із захопленням сприймають теробовлянці і жителі сіл району виступи хору “Союзу українок” під керівництвом п. Михайла Облещука.

Проведено ряд зустрічей із представниками теробовлянської діаспори. Так, надовго запам'ятається вечір-зустріч у листопаді 1992 р. з дочкою всесвітньо відомого художника Михайла Бойчука п. Ганною, яка працює репортером радіо “Свобода”. При “Союзі українок” організовано курси крою та шиття, які веде п. Ярослава Проценко.

Отже, як бачимо, навіть за такий невеликий період відроджений “Союз українок” встиг зробити чимало корисних та цікавих справ.

Голова філії п. Оксана Біла і членкиня п. Стефанія Облещук були делеговані на Установчі збори “Союзу українок” у Київ 20-21 грудня 1991 р. Перша з них увійшла до складу Всеукраїнської координаційної ради “Союзу українок”.

У другій половині 1980-х рр. в Україні виникла організація, якій судилося відіграти визначну роль у духовному відродженні нації — Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка. На Теробовлянщині це Товариство бере початок з 1989 р.: тоді створено перший його осередок у Микулинецькій СШ, який очолила п. М. Олексій. Потім осередки виникли на взуттєвій фабриці, в Буданівському СПТУ-28, Теробовлянській СШ № 1, школі-інтернаті для слабозорих дітей, Теробовлянському вищому училищі культури, Садівській неповній середній школі, Ілавченській СШ, у с. Довге. Проте тоді діяльність цих осередків не знаходила належної підтримки з боку місцевого та районного керівництва. І лише в 1991 р. на засіданні методоб'єднання вчителів української мови та літератури відбулися Установчі збори, на яких було засновано районну організацію. Голови осередків Микулинецької СШ п. М. Олексій, Буданівського СПТУ-28 п. М. Мудра, Садівської неповної середньої школи п. О. Біла були делеговані на конференцію ТУМ ім. Т. Г. Шевченка, яка відбулася в Києві 29-30 вересня.

З проголошенням Акта про незалежність України, після розпаду СРСР сталися суттєві зміни в суспільно-політичному розвої нашого народу. Життя висунуло нові завдання національно-просвітницької діяльності щодо розбудови та утвердження незалежності Української держави, поширення знань серед народу з метою формування свідомості нової особистості — господаря у власному домі, на власній землі. Товариству української мови з його обмеженою, специфічною діяльністю такі масштабні, різнобічні завдання були вже не під силу. Потрібна була культурно-освітня громадська організація, яка б усебічно охоплювала питання національного і духовного відродження, якнайкраще ідеологічно забезпечувала важкий, не завжди рівний перехідний період державотворення. Придумувати таку структуру не доводилося, бо вона вже свого часу функціонувала на теренах України. Це — товариство “Просвіта”. Засноване у Львові в грудні 1868 р., а на Наддніпрянській Україні — на початку ХХ ст., воно за період свого існування (на Західній Україні — до 1939 р., на Великій Україні — до початку 1920-х рр.) дуже багато зробило для формування національної свідомості українців, розвитку рідної мови, культури, ліквідації неписьменності, в справі боротьби за здоровий спосіб життя, сприяло утворенню багатьох дочірніх українських товариств, організацій, установ.

У 1991 р. передова освітянська інтелігенція у Тереховлі та районі починає утворювати первинні осередки товариства “Просвіта”, що виникають на базі осередків Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. 24 червня 1992 р. відбувся Установчий збір, який прийняв рішення про створення міського об’єднання товариства “Просвіта” й обрав його виділ у складі: п. Богдан Золотий — голова, пп. Микола Брездень, Мирослав Смаліга, Григорій Кушнерик, Петро Майовський, Євген Дутка — заступники, пп. Богдан Гнатюк, Роман Шкварок, Іван Пельо, Йосип Кацан, Надія Мазун, Марія Гладій, Марія Куліковська — члени виділу.

Свою роботу міський виділ розпочав із поширення знань з історії України, культури, відродження народних традицій, обрядів, звичаїв, виховання молоді на християнських засадах. 19 липня 1992 р. він організує свій перший захід — зустріч громадян Тереховлі з районним та міським керівництвом, де порушувалися питання економічного та культурно-освітнього життя, благоустрою міста, роботи закладів торгівлі і харчування.

27 серпня 1992 р. на Установчому зборі створено районне об’єднання товариства “Просвіта”, яке вже здійснило чимало корисних справ

на Теробовлянщині. Головою Ради і виділу обрано Михайла Михайлюка, завідуючого районним відділом освіти.

Поряд із читальнею “Просвіти” знаходиться територія райспоживспілки. Взагалі українська кооперація на Теробовлянщині започаткувалася до Першої світової війни. Саме тоді стали виникати окремі сільські кооперативи і кооперативні крамниці (переважно при читальнях “Просвіти”). Для координації їх діяльності в 1926 р. був створений повітовий союз “Кооператив”, який об’єднав 25 кооперативів Теробовлянського повіту. До надзірної ради союзу увійшли: о. декан Степан Мохнацький — голова, о. Іван Яворський з с. Могильниця — заступник голови, о. Зіновій Кузьма з Теробовлі — секретар, директор школи Франц Яворський з с. Гумниська, П. Апостол з с. Ласківці — члени ради. Директором запрошено інженера Степана Мацькевича, діловодом став Андрій Чайківський, а касиром — Іван Козак.

Повітовий союз “Кооператив” містився спершу в будинку своєї “посестри” — кредитової каси “Поміч”. Але незабаром він розрісся, і приміщення стало тісним. Каса “Поміч” виділила безкоштовно велику частину площі навпроти бурси. Тут у 1930 р. і було збудовано кам’яницю. Водночас споруджено модерний будинок для м’ясарні, бо союз не обмежувався тільки торговельною діяльністю, а ще й займався виробництвом продукції. Він мав, крім м’ясарні, власний млин у Струсові, склад вугілля коло залізничної станції Деренівка, склад муки у Надвірній; вів також торгівлю бочками у Коломиї, що експортувались навіть до Америки. До збільшення торгового обороту повітового союзу значною мірою спричинився його новий директор Петро Палійчук.

Із середини 1930-х рр. “Кооператив” почав скуповувати збіжжя в повіті. Щорічно він відправляв за кордон близько 50 вагонів яєць. Найбільше їх експортувалось до Англії, Німеччини, Італії, Іспанії (в обмін на цитрусові). Варто згадати і про те, що теробовлянський союз єдиний у всій Галичині відправив кілька транспортів живих раків у кошиках до Швейцарії.

У 1937 р. “Кооператив” побудував великий двоповерховий будинок вартістю 50 тисяч золотих, де містилися магазин для продажу збіжжя, власні м’ясарські верстати і крамниця, експортний магазин яєць, а на другому поверсі — канцелярійні кімнати. Щорічно тут заготовляли до 55 вагонів свинячих туш на експорт, головним чином до Німеччини, Англії, Австрії. Але частина товару залишалась для власної м’ясарні, яка виробляла доброякісні продукти, що розсила-

лися до інших повітових союзів і до центросоюзу у Львові. Тереховлянська суха ковбаса, так звана “Ловецька”, мала добру славу в Галичині, а майстром з її виготовлення був Іван Куцан.

Союз “Кооператив” не обмежувався тільки торговельними справами. Він створив робочі місця для сотень людей, проводив також освітню і виховну роботу. Систематично їздили кооператори по селах, виступаючи з доповідями на агрономічні теми та про найефективнішу організацію торгівлі.

Тут було влаштовано також кухарські курси для жінок, кооперативно-торговельні курси для крамарів і книгознавців. Багато старань докладав повітовий союз, щоб поліпшити становище економічно зuboжілого українського села. І хоч Друга світова війна і всі зміни, що настали після неї, знищили майже всі матеріальні надбання “Кооперативу”, його виховна праця в повіті не пропала.

6. ПО ДОРОЗІ НА ПЛЕБАНІВКУ

Прямуємо до с. Плебанівки, що розташоване на лівому березі Гнізни, за 2 км на південь від Тереховлі. Село відоме з 1425 р. Саме тоді король Ягайло своїм декретом призначив його для потреб парафії (плебанії) тереховлянського костелу св. Трійці. Звідси — і назва Плебанівка.

Навпроти будинку каси “Поміч” на вул. Князя Василька, відомого як Народний Дім, через дорогу стоїть багатопверхова будівля районної Ради народних депутатів, споруджена в 1969 р. для райкому партії і районної Ради народних депутатів. А до того там був міський парк із пам’ятником Т. Г. Шевченку. Також тут на початку 1960-х рр. зведено літній кінотеатр, від якого тепер залишилась кінобудка, що стоїть за приміщенням відділення Держбанку.

Відразу ж за районною Радою, якщо йти в напрямку до Плебанівки, знаходиться дитяча спортивна школа. До 1964 р. там був кінотеатр. Цей будинок споруджено всього за півроку — з червня по грудень 1905 р. для потреб польського спортивно-гімнастичного товариства “Сокіл”.

З початком Першої світової війни, коли Тереховлю зайняли російські війська, цей будинок обладнано під православну церкву для російських військових і окупаційних чиновників. У міжвоєнний період, до 1939 р., його займали деякі польські громадські організації, а велика зала служила місцем для зібрань.

Тереховлянську дитячо-юнацьку спортивну школу засновано у 1966 р. Тепер тут працюють чотири секції — боксу, вільної боротьби, футболу-

лу, плавання, в яких під керівництвом 12 тренерів займається 570 дітей міста та інших населених пунктів району. Вихованці школи неодноразово займали призові місця на обласних та республіканських змаганнях.

На розі вулиць Князя Василька і Северина Наливайка стоїть довгий двоповерховий будинок, в якому на початку 1950-х рр. містилося медичне училище. Спершу в ньому був відділ з дворічним терміном навчання, який готував медичних сестер. Згодом відкрився ще й фельдшерський відділ, де навчання тривало три роки. Училище випускало спеціалістів для фельдшерсько-акушерських пунктів і пологових будинків області. Студентами його ставали учні (в основному дівчата), які мали семирічну освіту. Училище мало свій гуртожиток, велику бібліотеку. Директором була Новикова Валентина Петрівна.

У другій половині 1950-х рр. училище було розформовано, а студентів переведено в Кременець, Підгайці, Бережани і Чортків.

Навпроти, через дорогу, бачимо особняк, збудований у 1929 р. До війни він був приватним, згодом тут розмістилась центральна районна бібліотека. Книжковий фонд бібліотеки становить понад 60 тисяч книг; у читальному залі є до 100 назв періодичних видань. Вона обслуговує близько 5 тисяч читачів.

Перед бібліотекою у 1993 р. встановлено пам'ятний знак літописцю Нестору роботи скульптора-бойчукіста Київського товариства св. Алімпія Б. Рудого.

Центральна бібліотека, очолювана п. Л.Крючиніною, продовжує кращі традиції української читальні (вона наприкінці XIX — на початку XX ст. займала будинок біля церкви св. Миколая) та читальні “Просвіти”.

Поряд з бібліотекою споруджено новий торговий центр. Постав він у 1992 р. на місці, де за часів Польщі була бурса ім. А. Міцкевича. В ній жило кілька десятків гімназистів-поляків, які не мали помешкання в місті. Перший поверх займав великий магазин, а в дворі були квартири для здачі в найм та бібліотека.

У 1940-1941 рр. тут перебував штаб 86-го бомбардувального авіаполку, в 1944 р. — штаб 32-го винищувального авіаполку 256-ї авіадивізії, а пізніше — російська школа і будинок піонерів. На початку 1980-х рр. цей дім завалився.

Навпроти, через дорогу, знаходився “старий” універмаг. Тепер цей будинок перейшов у власність райвідділу зв'язку. Після ґрунтовної реставрації, здійсненої у гуцульському стилі, він став однією з найкрасивіших споруд міста.

За торговим центром, у будинку, який колись займала римо-католицька плебанія, тепер районна поліклініка. В 1970-х рр. це приміщення добудовано, і воно значно змінило свій первісний вигляд.

Відразу ж за ним відкривається велична споруда парафіяльного костелу св. Петра і Павла. Його будівництво розпочато в 1924 р. завдяки старанням ксьондза Еловіцького, а завершено в 1928 р. Костел збудовано за проектом Адольфа Жишко-Богуша, одного з авторів реставрації всесвітньо відомого королівського Вавельського замку в Кракові. Костел імпонував своїми розмірами, був першою на території Польщі святинею, спорудженою в стилі старих римських базилік. Має 38 м довжини, 24 м ширини, його дві вежі висотою 39 м було видно здалека. Тепер їх уже немає. Інтер'єр костелу тринефний, розділений двома рядами кам'яних колон. Центральне місце в ньому займав простий, але дуже гарний і оригінальний головний вівтар з чотирма колонами та балдахіном на них, як у стародавніх базиліках. Тепер єдиною зовнішньою оздобою костелу є ряд прекрасних колон на фронтоні. Територія перед костелом, що може вмістити кілька тисяч осіб, оточена колонами з тесаного каменю, добутого у теребовлянських кар'єрах, а також привезеного з Ямни та Яремча. Вся будова коштувала близько 500 тисяч золотих. У 1956 р. костел був пристосований під Будинок культури.

Після клопітливих старань римо-католицької громади в 1990-1991 рр. місцева влада віддала їм у користування приміщення, де колись були хори і встановлений орган (знищений повністю в роки Другої світової війни).

Під керівництвом пробоща ксьондза Яна Кхиська з хорів зроблено капличку, а на площі перед костелом встановлено дерев'яний хрест. З березня 1992 р. почалися систематичні відправи Святої літургії. В неділю та на великі свята за християнським (григоріанським) календарем римо-католики мають дозвіл відправляти Службу Божу в костелі.

Відкриття і посвячення каплички та хреста відбулося 4 квітня 1992 р. На цю урочисту церемонію приїжджав єпископ Марціян Трофим'як зі Львова, римо-католицькі та греко-католицькі священики з навколишніх місцевостей.

29 червня 1993 р., на свято св. Петра і Павла, іменами яких названо костел, до Теребовлі прибули кардинал Антоніо Франко з Італії — представник Папи римського в Україні (він мешкає у Києві), та єпископ Марціян Трофим'як.

Свята літургія відправлялась на площі перед костелом. Її супроводжував хор зі Львова.

З жовтня 1993 р. наставником римо-католицької парафії у Теребовлі є ксьондз Муригін Михайло — молодий, ревний поборник хри-

стіянської віри, відданий благородній справі служіння Всевишньому та всім парафіянам святого храму.

Від лютого 1996 р. в костелі звучить орган, привезений із Вроцлава. Він супроводжує відправи, молебні, а до і після них звучить духовна музика Баха, Генделя, Фрескобальді. Органістка — Лідія Кицила. Вірні шанують свою святиню, дбайливо приводять костел до духовного життя.

Колектив Тереховлянського районного Будинку культури зробив чимало для розвитку самодіяльного мистецтва, забезпечення культурного відпочинку жителів міста і району. В 1965 р. було створено агітаційно-художню бригаду, керовану Б. Шейнманом. Із цікавими програмами цей колектив об'їздив майже всі населені пункти Тереховлянини. В 1967 р. він удостоївся почесного звання “народний”, а керівник — звання “Заслужений працівник культури”. Театру естради і мініатюр, яким керувала Н. Кондратьєва, в 1968 р. присвоєно звання “Самодіяльний народний”. Музичне оформлення виступів агітбригади та театру естради і мініатюр здійснював І. Павлік.

Сценарій тематичного вечора “Уклін тобі, невтомний хліборобе”, створений в РБК, був перекладений молдавською, литовською та білоруською мовами. Певний час художнім керівником у Будинку культури працював поет і композитор Ярослав Григорович Вишиваний.

Тут діяли ще такі колективи: хореографічний (керівники А. Долганова, М. Зима), симфонічний оркестр (керівник М. Литвин), циркова студія (керівник З. Кріль), народний хор (керівник М. Облещук), оркестр тірольських народних інструментів (керівники М. Ляхович, М. Облещук). Тепер у РБК працюють: народний симфонічний оркестр (керівник Я. Оленчик), театр української пісні “Тереховляни” (керівник І. Бойчук), самодіяльний народний хор (керівник М. Поздик), вокально-інструментальний ансамбль (керівник О. Ганчин).

За костелом — невеликий сквер. Після війни тут було встановлено два пам'ятники — Сталіну і Леніну. У 1956 р., коли розвінчали культ особи Сталіна, його зображення замінили скульптурою матері і дитини. Пізніше скверик реконструювали і цю скульптуру усунули. Пам'ятник Леніну височів тут до 1992 р. Тоді за рішенням міської Ради його демонтовано. До 900-річного ювілею Тереховлі тут 6 липня 1997 р. урочисто відкрито пам'ятник князю Васильку Ростиславичу.

На розі вулиць Широкої і Князя Василька є будинок, перший поверх якого займає кафе “Беркут”, а на другому ще донедавна містив-

ся готель. Тепер тут контора громадського харчування. До речі, готель із рестораном містився у цьому будинку ще з 1930-х рр. Власником його був Фішер.

Трохи віддалік, у напрямі вул. Широкої, видніється залізничний вокзал. Збудований він наприкінці XIX ст., коли введено в дію відтинки Галицької залізниці Тернопіль—Копичинці. Тоді ж з'явилися і два прекрасні залізничні віадуки (арочні мости) біля Кровинки та Плебанівки, виглядом яких можемо помилуватись і сьогодні. Перед Першою світовою війною на залізничній станції заложив ресторан український купець Петро Гіркоперець — засновник “Сокола”.

Навпроти костелу стоїть модерний двоповерховий будинок (другий поверх надбудовано у 1980-х рр.). У ньому від післявоєнного часу і донині знаходиться Державний банк. Колись це було приватне помешкання лікаря Дейча.

У будинку на розі вулиць Князя Василька і 22 Січня перший поверх займає фотоательє, другий же — шевська майстерня.

Минаємо декілька приватних помешкань і підходимо до невеликого будинку з колонами, де тривалий час працювала районна прокуратура. А за ним бачимо споруду рембуддільниці. Колись тут містився кінотеатр “Світ” на 150 місць, власником якого був Ф. Миколашек. Його збудували у 1922 р. Фільми (на той час “німі”) крутив сам господар, а його дружина супроводжувала показ кінострічки грою на фортепіано. Часто вона помилялась і грала не ту музику, яка б відповідала перебігу подій на екрані, що викликало пожвавлення в залі. Фільми були здебільшого американського, французького чи німецького виробництва і тривали 20-30 хвилин. Двічі на тиждень теребовлянці мали можливість відвідати кінотеатр. Квитки коштували по-різному, в залежності від того, в якій “клясі” (так тоді говорили) сидів глядач. Перша “кляса” коштувала 75, друга — 50, третя — 30 грошів. При кінотеатрі працював буфет. У зв'язку з цим у місті з'явилась така пісенька:

*“Ті тіна та ті тіна,
Я за сином шусть до кіна,
До кіна Миколашка,
А там буде вина фляшка”.*

Проте це аж ніяк не дає підстави вважати, що в ті часи було більше любителів оковитої, ніж сьогодні.

Миколашек разом із братами володів також майстернею, де працювали наймані робітники, і будував тартак на Раковиці.

Минаємо невеличкий потічок Королюху і справа бачимо приміщення цеху “Індтрикотажу”. Поряд з ним знаходиться Біла фігура.

На південний схід від міста, біля дороги, що веде до с. Плебанівки, розкинулось поле, зване Обозиськом. Тут традиційно в різні часи ставали табором війська. Саме на цьому місці, мабуть, стояв великий князь київський Ізяслав, коли взимку 1154 р. стрінувся з військами галицького князя Ярослава Осмомисла. Стояло тут і військо короля Яна Собеського, яке в 1683 р. йшло у переможний Віденський похід проти турків.

Зліва від села, за залізничним віадуком, на місці старих каменоломень, у 1980-х рр. встановлено пам’ятний знак розстріляним євреям у роки Другої світової війни.

7. ДО ПЛЯНТІВ. ТЕРЕБОВЛЯНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО

Повертаємось з Плебанівки до Теревовлі і біля фотоательє звертаємо на вул. 22 Січня. Переходимо бетонний міст, споруджений на початку 1980-х рр. на місці дерев’яного, і потрапляємо на Плянти. Так здавна називають ділянку міста, що займає рівну, ніби сплановану, долину річки Гнізни.

Відразу ж за мостом, праворуч, — вулиця, що носить ім’я Героя Радянського Союзу Я. Шишкіна (колишня Пекарська). Це він у роки Другої світової війни хоробро бився із фашистськими стерв’ятниками у небі Теревовлянщини.

Наступна вулиця — Паркова повертає ліворуч і веде до Молодіжного парку. Жителі міста ще пам’ятають ті часи, коли він був більш-менш упорядкований, з дитячим майданчиком, різними атракціонами. Тепер у цьому парку проводяться свята на честь Івана Купала.

Поряд із Молодіжним парком розташований місцевий стадіон. Збудовано його в 1930 р. за участю 9-го малопольського полку уланів, розквартированого в Теревовлі. Тут було обладнано тир і тенісний корт. У 1970-х рр. стадіон капітально реконструйовано: впорядковано футбольне поле, зведено нові трибуни, побудовано спортивний комплекс.

За останні роки теревовлянські спортсмени досягли помітних успіхів. Вихованці тренера з вільної боротьби Степана Підперигори неодноразово ставали призерами обласних, республіканських і міжнародних змагань. Протягом 1994-1995 рр. виходила переможцем у чем-

піонаті області і теребовлянська футбольна команда “Нива”. В розіграшу кубка України у її послужному списку є перемоги над такими знаними у футбольному світі командами, як “ФК” (Львів), “Буковина” (Чернівці) та ін. Великим досягненням можна вважати друге місце волейбольної команди, зайняте нею на Других всеукраїнських сільських спортивних іграх у червні 1995 р.

З переїздом до Теребовлі талановитого спортсмена і тренера, кандидата в майстри спорту, уродженця с. Могильниці Романа Чемериса особливо пожвавилось шахове життя в місті. Сам Р. Чемерис двічі підряд — у 1993 і 1994 рр. — виходив переможцем відкритого чемпіонату м. Тернополя, а в грудні 1995 р. став чемпіоном області. Із 76 шахістів, які брали участь у Кубку України 1993 р. у Львові, наш спортсмен випередив понад 50. Причому, залишив позад себе одного гросмейстера, десятки майстрів міжнародного класу. У змаганнях за листуванням Роман Чемерис виступив в 1/4 першості Європи і світу. Його вихованці Світлана Козак, кандидат у майстри спорту, стала чемпіонкою області з шахів у 1994 р., а Олександр Вятчанінов успішно виступив у фіналі чемпіонату України 1995 р. серед юнаків.

Справа від стадіону бачимо теребовлянський довгобудований Будинок культури. В 1950-х рр. на цьому місці у багатьох павільйонах діяла виставка досягнень сільського господарства району. Пізніше ці будиночки перетворились у різноманітні магазинчики, один з яких носив жартівливу назву “райвино”.

За Будинком культури розташовувався міський ринок. У наш час люди називають його музеєм. Можливо, через те, що абсолютна більшість населення міста не має можливості купити тут дорогі товари, а тільки оглянути їх, неначе експонати в музеї. А може, через те, що теребовлянці ніяк не дочекаються відкриття справжнього музею.

Наприкінці вул. 22 Січня, з лівої сторони, розташований корпус районної лікарні. Взагалі широкої інформації про стан медицини в Теребовлі у різні періоди немає. Відомо, що ще у XVIII ст., за часів священика Римбали, збудовано біля церкви св. Миколая шпиталь. Напевне, він був невеличким, типу амбулаторії. Згодом це приміщення стало непридатним для користування і на початку XX ст. стараннями священика Івана Залуцького збудовано двоповерховий церковний будинок. Очевидно, що як за Австрії, так і за Польщі теребовлянські лікарі приймали хворих у себе вдома. При крайній необхідності пацієнтів відправляли в Тернопіль. Правда, в 1908 р. ксьондз Коженювський освятив місце під будову шпиталю. Але спорудження його затягувалося, а потім почалася Перша світова війна.

Будинок районної лікарні споруджено в 1935 р. Він був власністю Зигмунда Грицишина. Про це свідчить таблиця, вмурована в стіну від вул. Січових Стрільців. Цей Грицишин 12 років працював на шахтах в Америці і заробив досить грошей. Повернувшись у Тереховлю, купив ділянку землі (вона простягалась з одного боку майже до стадіону, з другого — приблизно до дитячої консультації) і почав зводити будинки для здачі в найм. У 1939 р. прийшли більшовики і все це конфіскували, а власника маєтностей вивезли в глибину Росії.

Тоді ж у цьому будинку відкрито лікарню на 150 ліжок. Вона мала всі відділи: загальних недуг, хірургічний, пологовий з модерними лабораторіями й устаткуваннями. Директором став Тома Воробець. Крім нього, працювали ще хірург, два гінекологи і два лікарі внутрішніх недуг. Тома Воробець прибув до Тереховлі в 1931 р. зі Львова і почав допомагати своєму тестеві — відомому лікареві Григорію Гарматію. Після смерті останнього продовжив його справу. Він завоював довіря людей своєю добросердечністю, чуйним ставленням до хворих, яких часто лікував безплатно. Потім переїхав до Львова, де став директором санаторію для хворих на туберкульоз. Після війни він — голова Українського Червоного Хреста в Мюнхені, а по переїзді до Америки осів у Чикаго. В роки Другої світової війни лікарня, особливо інфекційний відділ, була переповнена хворими і пораненими, яких довозили з фронту.

Навпроти корпусу лікарні, через вул. 22 Січня, стоїть корпус середньої школи № 2. Про неї мова піде трохи нижче — у контексті розповіді про розвиток освіти в Тереховлі взагалі. Можна стверджувати, що тереховлянське шкільництво бере свій початок з того часу, коли в нашому місті виникали церкви. Адже відомо, що дяківні при церквах були одночасно і школами, де дяки вчили дітей читати і писати. Відвідував таку школу і геніальний український поет Тарас Григорович Шевченко. Подібна школа проіснувала при церкві св. Миколая до кінця XIX ст. Про латинську школу при костелі св. Трійці знаємо, що діяла вона вже в 1423 р.

Різні джерела доносять відомості, що в середині минулого століття в Тереховлі були: чоловіча школа із 184 учнями (містилася в магістраті), жіноча школа ім. С. Хшановської із 110 ученицями (займала дуже давній будинок, на місці якого тепер гастроном). Деякий час хлопці навчалися у будинку колишньої пожежної (на території теперішнього травматологічного відділу райлікарні, що знаходиться під замком). До 1890 р. і хлоп'яча, і дівоча школи були чотирикласними, з польською мовою навчання. Від 1891 р. вони стали шести-

класними. Директором хлоп'ячої школи був Кирило Електорович, а дівочої — Філіпіна Чемеринська. У хлоп'ячій школі вчителювали такі українці: Дмитро Андрейко, Вітовт Целевич, Микола Підгірний, Микола Бунт; у дівочій — Ганна Ковальська та Северина Панас-Скоморівська. Після 1902 р. обидві школи підвищили до семикласних виділових шкіл. У тих часах небагато наших міщан посилало своїх дітей до вищих учбових закладів, бо Теревовля не мала середніх шкіл і доброї комунікації з більшими містами. До Першої світової війни з теревовлянських міщан вийшли такі вчителі: два брати Ситники, Теодор Фриз, Доця Башняк, Доця Скоморівська, Северина Панас-Скоморівська, Володимир Губіцький, Микола Штик, Олександр Штогрин. Директором 7-класної хлоп'ячої школи був після Першої світової війни В. Комплікovich, а з 1932 по 1939 р. — Л. Обмінський; жіночою школою напередодні Другої світової війни керувала Ю. Соболевська. Існувала ще народна початкова школа в Садах.

Варто відмітити, що до 1888 р. Теревовлянський повіт у справах шкільництва підпорядковувався тернопільському шкільному інспекторові і Тернопільській шкільній раді. Від 1 липня 1888 р. утворено з Теревовлянського повіту окрему шкільну округу з осідком шкільного інспектора й шкільної ради в Теревовлі. До їх компетенції приділено також і Гусятинський повіт. Цікавими є такі статистичні дані, наведені Яном Байгером у книзі "Повіт Трємбовельський". У 1890 р. в повіті проживало 71.823 чоловіка. З них 16.669 осіб уміли читати і писати, 4442 — тільки читати, 50.712 чоловік були зовсім неграмотними. Серед жінок неграмотність була дещо вищою.

У 1930-х рр. жіноча школа ім. С. Хшановської поволі почала руйнуватись, тому виникла потреба у спорудженні нового приміщення. Будівництво великого, гарного триповерхового будинку завершено в 1937 р. Сюди перейшли хлопці з магістрату, а дівчата перебрались у головний корпус колишнього староства (тепер дитяче відділення райлікарні) на вул. Січових Стрільців.

З приходом німців у цьому новому корпусі розмістилася семирічна школа з українською мовою навчання. У 1945 р. вона стала середньою. Першими її керівниками були М. Сюткіна, І. Свистун, Л. Климак, П. Щетина, І. Ліверко, З. Черниченко, Д. Шквір, Х. Бокотюк. Про Івана Васильовича Свистуна хочеться розповісти детальніше. Народився він 25 листопада 1894 р. в с. Сорочьке у багатодітній сім'ї. Початкову освіту здобув у Гримайлові, а середню — в Тернополі. Курс біології студіював у Краківському університеті, який закін-

чив 1925 р. Після цього аж до 1940 р. викладав біологію в гімназіях Ланцута (Польща) і Тернополя. В січні 1936 р. Кураторія Львівської шкільної округи присвоїла І. Свистуну титул професора. Певний час працював методистом Інституту вдосконалення вчителів при Тернопільському облвно. По закінченні війни (з 1944 р.) два роки був директором Теребовлянської СШ № 1, згодом — учителем природознавства у цій же школі (аж до 1960 р.). Володів кількома іноземними мовами.

Працюючи в Теребовлі, Іван Васильович прищеплював учням любов до рідної природи, розкривав перед ними невичерпні можливості біологічних наук, вводячи у таємничий світ цікавих досліджень рослин. На шкільних дослідних ділянках разом з вихованцями досяг дивовижних результатів у селекційній справі: вивів багато нових сортів кукурудзи, пшениці, проса, чумизи, буряків, моркви, цибулі, тільки одних помідорів — 42 сорти. Здобутки теребовлянських натуралістів часто представлялися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Таким чином матеріали досліджень і їх результати благодійно пливли до рук московських учених, які нерідко, присвоюючи плоди чужої праці, давали новим сортам провінційного селекціонера свої імена.

Починаючи з 1954-го і до 1959 р. І. Свистун щорічно був учасником Виставки досягнень народного господарства у Москві, неодноразово нагороджувався там золотими, срібними та бронзовими медалями. Нагороджений також ювілейною Мічурінською медаллю та удостоєний звання “Відмінник народної освіти”.

У 1949 р. його дочку Оксану, студентку Львівського університету, засуджено на 10 років. З ув’язнення вона повернулася з надломленою психікою. А батька — Івана Васильовича — тим часом під постійним наглядом тримали органи КДБ.

Друга дочка Свистуна — Наталя здобула вищу медичну освіту. Нині працює у Львові.

Чимало учнів талановитого педагога сьогодні — поважні працівники вищих навчальних закладів та наукових установ, відомі вчені і керівники трудових колективів.

Помер І. В. Свистун 13 серпня 1983 р. і похований у Теребовлі.

У 1982 р. школа перейшла у нове приміщення на вул. Січових Стрільців. З 1946 р., коли в Теребовлі відкрилась СШ № 2 з російською мовою навчання, ця школа стала йменуватись СШ № 1. Сьогодні її відвідують близько 1,5 тисячі учнів, яких навчають понад 100 педагогів. Протягом кількох років педколектив працює над пробле-

мою здійснення диференційованого навчання. Кожного року близько 40 відсотків випускників поповнюють студентські аудиторії. Вихованцями школи були поет В. Гдаль, журналісти В. Краснодемський та О. Снітовський, вчені С. Гумінецький, С. Дунець, М. Луцків, З. Стефанкевич, В. Чоп, І. Яцків, О. Штогрин і багато інших тепер відомих людей. 17 років колектив школи очолює відмінник народної освіти Л. Сендешкий. У різний час міцні знання учням давали такі вчителі, як Г. Ситник, Е. Кенс, Л. Кенс, А. Кашук, Л. Махніцька, Е. Яремчук, І. Снітовський. А вчителі М. Луцків і Г. Сіра в числі кращих педагогів України стали лауреатами міжнародної премії Фонду Сороса.

Теребовлянська СШ № 2, відкрита в 1946 р., нараховувала близько 300 учнів. У той період тут навчалось багато вихованців дитячого будинку та дітей військовослужбовців. Навчання велось російською мовою. Школа містилася в будинку, де тепер терапевтичний і дитячий відділи районної лікарні. З 1982 р. займає нинішнє приміщення. Першими вчителями СШ № 2 були А. Дерев'янченко, А. Калашникова, Л. Махніцька, С. Турчина. Сьогодні колектив школи очолює М. Пасіка.

Теребовлянська СШ № 3 у Садах до 1991 р. була неповносередньою, а в 1994 р., після зведення нових корпусів, стала середньою. Уже з першого класу тут вивчається англійська мова.

Теребовлянську середню спецшколу-інтернат для слабозорих дітей відкрито в 1975 р. на базі восьмирічної школи-інтернату, навчальний корпус якої знаходився в колишньому Народному Домі на вул. Князя Василька. У 1962 р. ця школа перейшла у триповерховий будинок на вул. Застіноцькій, 41.

Першим директором школи був Г. Костюк, завучем — Л. Іваншина, вчителями — Л. Махніцька, З. Боднар, Б. Нич. З 1969-го по 1994 р. педколектив незмінно очолював М. Смаліга.

Перший випуск вихованців середньої школи-інтернату для слабозорих дітей відбувся у 1978 р. Навчаються тут діти з різними порушеннями зору з усієї області. Чимало випускників закінчило вищі та середні спеціальні заклади, інші працюють у різних галузях народного господарства. Крім навчання, діти проходять у спеціально обладнаних медичних кабінетах курс лікування. Завжди добрим словом вихованці школи згадують учителів і вихователів Т. Семанів, С. Жарського, П. Юхмича, В. Янюка, М. Пузакову, О. Павзюк, Л. Скореньку, Б. Франкевича, Г. Палій, В. Бодашка, Г. Яворську, О. Гарнагу, В. Заїку, І. Наконечного, Н. Марійовську, Д. Дзюму, М. Дзюму, О. Сагайдак, О. Титжинську, Г. Баранчук, О. Пилипчук, О. Гуме-

нюк, Г. Безверхного, І. Дзяду, Й. Яворського, Х. Максимову, Р. Смільську, Г. Грабарчук, Н. Маркушевську, У. Столярчук.

У 1994/1995 навчальному році на базі школи відкрито гімназію-інтернат з гуманітарними та природничо-математичними класами. Першим директором її затверджено М. Михайлюка. За три роки педагогічний та учнівський колективи досягли значних успіхів у навчально-виховному процесі. Багато школярів стало переможцями і призерами районних та обласних шкільних олімпіад. У 1996/97 навчальному році гімназія за всіма показниками зайняла третє місце в області серед навчальних закладів нового типу. І в цьому велика заслуга директора, який докладає максимум зусиль, щоби в гімназії працювали досвідчені педагоги, а навчально-матеріальна база відповідала вимогам часу. Допомагають йому в нелегкій праці заступники М. Наболотна, О. Сидорак, Н. Мартинчук, І. Юрків, Б. Курило.

Міцні знання своїм вихованцям дають педагоги О. Сидорак, Р. Шкварок, Г. Гондович, М. Вівчарик, Г. Городиська, Г. Буртак, О. Сніцаренко, С. Пасіка, І. Самолук, О. Невідома, О. Галушак, О. Ясінська, В. Мигаль, Р. Гичко, В. Мацюк, І. Бородай, М. Михайлюк, О. Малиш, І. Калиновська, Ж. Гайва, Т. Григорович, І. Яворська, І. Перхалюк, Л. Голець, С. Бодак, О. Палій, С. Самолук, О. Скрип'юк.

До послуг гімназистів і вчителів — добре укомплектована навчально-методичною та художньою літературою бібліотека, якою завідує досвідчений фахівець Н. Субчак.

Школа-інтернат для глухонімих дітей почала працювати в Тереховлі зразу ж після війни. Займала вона приміщення колишньої захоронки на вул. Шевченка, а з 1962 р. і по сьогоднішній день — приміщення колишньої гімназії. Довголітніми директорами її були І. Любарський та В. Сімонович. Немало зусиль для будівництва нового навчального корпусу доклав нещодавній директор А. Титжинський. Тепер колектив школи очолює Й. Кацан.

Сьогодні тут навчаються і виховуються 120 дітей зі всієї області. Працює і дошкільне відділення, на яке скеровуються малюки з трирічного віку. Безпосередньо учні навчаються 10 років і отримують неповну середню освіту. Завершальним етапом перебування учнів у школі є дворічне навчання в ПТУ, яке діє при ній. Тут діти оволодівають професією кравця. При допомозі німецьких благодійних товариств в училищі створено належну матеріально-технічну базу.

Говорячи про тереховлянське шкільництво, не можна не згадати і про діяльність педагогічних товариств. Філія "Рідної школи" виникла в Тереховлі у 1903 р. З її ініціативи було відкрито курси для підготовки учнів сільських шкіл до гімназій і вчительських семінарій. Також кожної зими влаштовувались курси з ліквідації неписьменності.

Товариство “Взаїмна поміч українського вчителівства” засновано в лютому 1906 р. Тоді було обрано відділ товариства у такому складі: І. Миськів — голова, П. Ковальський — заступник, М. Підгірний — скарбник, М. Бунт — писар, В. Целевич — контролер. Прийнято в товариство 26 дійсних і 11 спомагаючих членів. Тоді ж створено секцію правової оборони вчителів у складі П. Ковальського, І. Миськіва й адвоката П. Евина. Заходами М. Бунта засновано вчительську бібліотеку. В Тереховлі, Кобиловолоках та Іванівці товариство організувало курси для підготовки сільських дітей до навчання у середніх школах. За 1906-1914 рр. на них підготовлено більше 100 учнів до гімназій і семінарій. На сходах товариства виголошувалося відчити на педагогічно-дидактичні теми. З 1908 р. до Першої світової війни головою відділу Тереховлянського товариства “Взаїмна поміч українського вчителівства” був Вітовт Целевич, секретарем — Микола Бунт.

У 1918-1919 рр., за існування Західно-Української Народної Республіки, деяких учителів покликано до праці в повітових державних установах. Так, Лука Гарматій виконував обов’язки повітового шкільного комісара, Павло Ковальський був головою, а Степан Томків книговодом повітової харчової управи. В лютому 1919 р. у Станіславі відбувся з’їзд народного вчителівства Східної Галичини.

У комісії з укладання тимчасових підручників працював Павло Ковальський. Він же з 1925 р. став очолювати відділ товариства у Тереховлі.

На 1996 р. у Тереховлянському районі діяло 66 загальноосвітніх шкіл (з них 17 — середніх), в яких навчалось 10.560 учнів. Працював 1251 педагог та 1100 чоловік технічного й обслуговуючого персоналу. За останні 15 років побудовано 10 шкіл і закінчується спорудження ще трьох. Районний відділ освіти в післявоєнний період очолювали З. Черниченко, Г. Костюк, І. Васильченко, М. Смаліга, П. Юхимич, А. Титжинський, М. Михайлюк. Тепер ним завідує І. Пельо.

8. СВЯТОСПАСЬКА ОБИТЕЛЬ

Мета нашої подорожі — відвідати цінну пам’ятку архітектури й історії — Підгорянський монастир. Ідучи цим маршрутом, ми також ознайомимось з іншими цікавими об’єктами древньої Тереховлі.

Навпроти середньої школи № 2 розкинулися корпуси взуттєвої фабрики, що заснована в 1946 р. Спочатку взуття виготовлялось кустарним способом, усі операції здійснювались вручну, і в день виходило десь 50 пар взуття. В 1950-х рр. у виробництво було впроваджене

но верстати для обтяжки заготовок та допельні — для пришиття підошви. Випуск взуття з кожним роком зростав, і в 1960 р. він складав 1000 пар у день. З вересня 1961 р. фабрика увійшла до складу львівської фірми “Прогрес”. На ній було встановлено дві конвейерні лінії, механізовано ряд ручних операцій; процес механізації тут становив уже 50%. Фабрика спеціалізувалась на виробництві шкільного взуття та взуття для хлопчиків.

У 1974 р., після закінчення реконструкції виробничого корпусу, введено в дію два швейно-пошивочних потоки з виготовлення шкільного та жіночого взуття, а також розкрійний цех.

У 1981 р. збудовано другий виробничий корпус. На двох потоках виготовлялося літне чоловіче взуття. Денний випуск продукції зріс до 10,5 тисячі пар.

З 1986 р. теребовлянська фабрика вийшла зі складу львівського виробничого об'єднання “Прогрес” і стала самостійним підприємством. Тут працювало 1100 робітників. Сьогодні фабрика переживає серйозні економічні труднощі.

За взуттєвою фабрикою, якщо йти в напрямку до с. Зеленче, стоїть багатоквартирний житловий будинок, зведений наприкінці 1980-х рр. на місці колишніх туберкульозного диспансеру і судмедекспертизи. Зліва, за дитячою консультацією, — невеликий дім. У ньому до Другої світової війни містилася польська польова жандармерія. Цих жандармів у народі називали “канарками”.

Трохи далі, на пагорбку ліворуч, колись у давнину, ймовірно, стояла церква Успіння Пресвятої Богородиці і цвинтар. Поряд — приміщення консервного заводу, за ним — новий корпус середньої школи № 1, збудований у 1982 р.

Навпроти школи, через дорогу, знаходиться військова частина. Розташувалася вона в колишніх кавалерійських казармах ім. наслідника престолу архієпископа Рудольфа, який у 1888 р. відвідав Теребовлю. Тоді, очевидно, і збудовано казарми. Вартість будівництва — 410.000 золотих — оплатила гміна. А до цього військові мешкали, мабуть, у казармах, споруджених у 1809—1815 рр. для російського війська. Як відомо, Тернопільський, Теребовлянський і Чортківський повіти були в той час у складі Росії.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. у казармах перебував 10-й полк драгунів, рекрутований виключно з наших гуцулів. Далі стояли висунуті в поле до Зеленча урядові казарми для 24-го піхотного батальйону егерів та військовий шпиталь. З 1924 р. до початку Другої світової війни тут квартирував особовий склад 9-го полку уланів ма-

лопольських. Деякий час служив у Теребовлі майбутній генерал Бур-Комаровський, пізніше один із керівників Армії Крайової та організаторів антифашистського повстання у Варшаві на початку 1945 р. З приходом більшовиків у 1939 р. в кавалерійських казармах розташувалась особовий склад радянської авіачастини. Аеродром базувався на полі біля с. Семенів.

У роки окупації Теребовлі німецькими фашистами на цьому місці влаштовано табір для військовополонених. Спочатку червоноармійців, а потім і французів, яких перевели сюди з Рави-Руської, налічувалось тут близько тисячі чоловік. Двом полоненим полякам, які раніше служили у французькій армії, вдалося підробити документи і втекти з табору. В травні-червні 1942 р. військовополонені вдруге робили спробу втекти з полону. Таємно вони копали тунель. Землю виносили в кишенях плащів, коли виходили за територію табору. Вибратися вдалося лише п'ятьом. Утікачі сховалися в одному домі на вул. Валовій, поблизу гімназії. Хтось, однак, викрив місце схову французів і їх заарештували.

Іншим пунктом, де певний час утримувались радянські військовополонені, було приміщення школи ім. С. Хшановської.

У 1944 р. на території казарм організовано концтабір уже для німецьких військовополонених. Серед них спалахнув тиф. Хворих розмістили в будинку навпроти шпиталю, виселивши господаря.

Після війни тут розташувалась артилерійська частина, а потім її замінила ракетна частина протиповітряної оборони. В 1992 р. воїни цього військового підрозділу прийняли присягу на вірність народові України.

Перед самими казармами стояв ошатний, чепурний будинок парохів с. Ілавче о. Юліяна Борачка. Він був надзвичайно активним пастирем і мистецьки обдарованою людиною — музикантом, маляром.

За військовою частиною розкинулася територія заводу сухого знежиреного молока і малого експериментального виробничого підприємства "ТЕРКАЗ". Воно займається виготовленням казеїну і надає платні транспортні послуги населенню та організаціям.

Завод засновано в 1947 р. поблизу ринку (тепер там знаходиться цех з виробництва безалкогольних напоїв консервного заводу). Виготовляли цільномолочну продукцію, тверді сири, масло, морозиво. На цьому місці завод діяв до 1973 р.

З 1969 р. почалося будівництво (за чеським проектом) нового заводу на околиці Теребовлі. З березня 1973 р. підприємство запрацю-

вало на повну потужність, переробляючи щодоби 150-200 тонн молока. Виготовлялось 5 тонн на добу сухого молока, 5-6 тонн масла, цільномолочної продукції для потреб міста. Сухе молоко відправляли в різні точки колишнього СРСР, на Кубу, в Угорщину, Голландію, Бельгію. Тепер на заводі знежиреного молока працює 150 чоловік. Його продукція znana в Україні і в країнах Прибалтики.

За “ТЕРКАЗОМ” починається невеликий лісок. Ледве примітною стежкою прямуємо догори, виходимо на узлісся і зліва бачимо поле, яке здавна називається Гуртівня. Цікаве воно тим, що колись тут було трипільське поселення. Чимало пам’яток цієї археологічної культури знайдено тут авторами даної книги. Зокрема, ритуальну жіночу статуєтку, декілька пряселєць, випалені з глини тягарці для риболовецьких сітей, уламки ретушованих ножів, вироби з кістки, безліч нуклеусів (кусок кременю, від якого відбивали відщепи або ножевидні пластини для виготовлення кам’яних знарядь), інші речі. Отож, прямуючи цим маршрутом, не забувайте поглянути на землю: можливо, і вам пощастить натрапити на уламок крем’яного ножа чи намістину трипільської красуні.

Праворуч від Гуртівні відкривається панорама руїн Підгорянського Святоспаського монастиря. На досить високому пагорбі, майже неприступному з боку річки Серет, а з трьох інших сторін оточеному лісом, стоїть ця обитель, оповита туманом сивої давнини. Не можна без хвилювання дивитися на масивні, пощерблені століттями, ворогами і людським невіглаством стіни та наріжні башти. Прекрасний малюнок цієї споруди залишив нам український маляр і графік, виходець з Тернопільщини Юліян Панькевич (1863-1933).

Первісно Підгорянський монастир був дерев’яний, значно менший за розмірами, забезпечений земляними укріпленнями і частоколом. Сліди цих укріплень затерлись при пізнішій побудові мурованих будинків. Рештки імпозантної споруди, які споглядаємо сьогодні, походять із середини XVII ст.

Монастир отців василіян обведений оборонним муром форми трапецеїдального чотирикутника, довжиною 144 м із західного боку, по 85 м — із східного і північного, 75 м — південного боків. З чотирьох наріжних округлих двоверхових башт найкраще збереглася східна — вона ще навіть затримала свою первісну циліндричну стелю.

Західна башта вже в новіших часах була перетворена на дзвіницю. Головна вежа з в’їзною брамою завершена щойно в 1716 р., про що свідчить напис в обрамленні вікна у її західній стіні. Від західної вежі в південному напрямі, рівнобіжно до східного муру тягнеться масив-

на монастирська будівля (63 x 10 м), де на першому поверсі містилися кухня, їдальня, чернечі келії, а на другому — просторі зали. До неї з півдня прилягає побудована з червоного теребовлянського каменю тридільна церква (24 x 14 м) Різдва Івана Хрестителя, звернена святилищем до сходу. Вона зберігала до останніх часів аркадне склепіння й інші прикмети пізньоготичного стилю усуміш з ренесансовими впливами в прикрасах одвірків і наличників. Відомий дослідник Галичини Б. Януш вважає церкву старшою від оборонних мурів і датує її XVI ст.

Король Ян Казимир однією своєю грамотою від 1663 р. підтверджує для монастиря посілости с. Семенів, а другою (за той же рік) дозволяє йому вільний вируб у старостинських лісах. З кожним роком монастир набирає розвитку, міцніє. Зростанням свого авторитету він значною мірою завдячує чудотворній іконі Божої Матері, яка там була.

На початку XVIII ст. Святоспаська обитель входить до числа найзначніших галицько-подільських чернечих осідків. Це видно з того, що на першому з'їзді об'єднаного чернецтва Львівської дієцезії в Уневі 1711 р. святоспаський ігумен Діонісій Александрович підписується під соборовими рішеннями зразу ж після ігуменів обителей Унева, скиту Манявського, Крехова і Львова. Заслужене ім'я цього довголітнього ігумена ще й сьогодні видніється на горішньому облямуванні вікна на західній стіні масивної дзвіниці, яку він побудував у 1716 р.

На той час у монастирі перебувало аж 19 ченців, а в інших подільських монастирях — по два, найбільше п'ять монахів. Під управою Святоспаського монастиря знаходились тоді Звиняцька і Збараська обители. На початку 60-х рр. XVIII ст. ігуменом тут був о. Іраклій Костецький. Він уславився згодом місійною працею на Східному Поділлі і Київщині й загинув мученицькою смертю під час Коліївщини (уманська різня 23.06.1768 р.).

У другій половині XVIII ст. Святоспаська обитель стала поважним осередком студій для чернечої молоді. Байгер називає цю школу гімназією. Викладали тут богословський і філософський курси, користувались також багатою бібліотекою. Треба зазначити, що північно-східна башта, як вважав Я. Байгер, крім виконання сторожових і сигнальних функцій, служила ще монахам за астрономічну обсерваторію.

Та розквіт монастиря припинився наприкінці XVIII ст.: 1789 р. його скасувала австрійська влада. Монастирський будинок продано за 704,50 гульденів, а вікове його надбання розпорошилось по всіх уся-

дах. Більшість книг із його бібліотеки передано Львівському університету, а решту — до Бучацького монастиря. Головний церковний престіл опинився в Янівському костелі, іконостас — у парафіяльній церкві св. Михайла в Могильниці, розкішний 12-раменний свічник — у теребовлянській синагозі, а великий дзвін дістався аж до Зарваниці. Колись величава церковно-оборонна твердиня поступово приходила в запустіння. Але на початку ХХ ст. монастирську церкву було відновлено, покрито бляшаним дахом і залочатковано церковні відправи літньою порою в недільні й святкові післяполудні.

З початком Першої світової війни російські війська висаджували в повітря мури й льохи динамітом, мотивуючи тим, що ця оборонна споруда — австрійська. Одна стіна була знищена повністю. Недобросовісні ж люди не тільки розтягнули церковне начиння, а й здерли бляху та розібрали дах. Після Другої світової війни через байдужість місцевих властей (а монастир спочатку не був включений до каталогу пам'яток історії та архітектури, що охороняються законом) мури почали розбирати на мощення доріг. Згодом військова частина довершила руйнацію комплексу монастиря, використовуючи його під складські приміщення.

На початку 1990-х рр. парафіяни сіл Зеленче і Підгора під керівництвом о. Ярослава Стрілки почали відбудовувати церкву Різдва Івана Хрестителя.

Оглянувши руїни Підгорянського монастиря, ми вершиною стрімкої збочі прямуємо в сторону с. Малів і підходимо до старих каменоломень. Зупинимось на мить і поглянемо вниз. Краса така, що перехоплює дух! У широкій долині, серед верболозів, плавно несе свої води Серет. Уздовж його русла, ніби коралове намисто, нанизалися села Гумницька, Малів, Підгора, Семенів, Зеленче...

Зліва від каменоломень знаходиться старе городище “костелок”. Лісова стежина приводить нас до липової алеї. Колись тут була дорога, що з'єднувала місто з недіючими нині каменоломнями. Тепер цією алеєю люди із Підгори ходять до Теребовлі.

Ідучи нею, виходимо на гостинець, що веде до с. Застіноче. Зліва — корпуси Теребовлянської районної санітарно-епідеміологічної станції, що побудована за типовим проектом у 1972 р. Лабораторії її укомплектовані сучасним обладнанням, яке спроможне виконати різні медичні дослідження на високому рівні.

Трохи далі видніються приміщення міжрайонної станції переливання крові, спорудженої у 1984 р. Вона має все необхідне обладнання для забору донорської крові та її переробки на компоненти і препарати.

Прямуємо вниз у напрямку гори Покрівки і вул. Застіноцькою доходимо до середньої школи № 2, замкнувши кільце цього нашого маршруту.

9. І ЗНОВУ ДО ЗАМКУ

Відразу за середньою школою № 2 розташовані корпуси дитячого відділення районної лікарні. А раніше, більше двохсот років тому, там містилися головні урядові установи Тереховлі.

Ось історія цього будинку. В 1688 р. на Тереховлю напали татари. Фортеця, як і місто в цілому, була зруйнована. Пожежа знищила старостинську садибу та інші урядові будівлі на замку. І на початку XVIII ст. земські та гродські суди із замку перенесено до міста, де для цього збудували будинок. Тут також жив староста. Будинок відомий під назвою “палац”. Залишився його опис від 1778 р. З нього ми довідуємося, що в палаці було не менше 10 кімнат, а саме: передпокій ясновельможної пані, покій наріжний, гардероб пані, гардероб пана старости, кухня, кабінет, покій спальний старости, передпокій до великої зали з кахельною піччю білополив’яною, велика зала для прийому гостей (з липовою паркетною підлогою, що натиралась воском), покій для прийому їжі, різними фігурами розмальований.

У другому будинку були кімната цукерняна, скарбова палата, кухня з каміном на філярах та з вимуруваною піччю для випікання хліба, покій для гостей з гардеробом та інші кімнати. Вся територія обгороджена парканом. В сторону річки, аж до мосту, тягнулась висипана гребля. Навпроти брами знаходився кінний двір, а на ньому маштарня, стайня мала на верхові коні, стайня велика на 64 коней, возівня. На господарському дворі стояв будинок з кімнатою для челяді, сіньми, кухнею, спіжарнею та ванькирем; трохи далі — склади для продовольства та зброї; стайня для корів, волівня і псарня збудовані під одним дахом. Усі будівлі криті новим гонтом.

Пізніше в цьому палаці жили граф Дзедушинський і його служби.

У 1851 р. місто купило у графа Дзедушинського палац і на його підвалинах збудували двоповерховий будинок, де спочатку знаходився магістрат, а потім (аж до 1930-х рр.) повітове староство. В 1854 р., під час Кримської війни, це приміщення пристосували під військовий шпиталь. У 1930-х рр. тут розмістилась жіноча школа.

Продовжуємо наш шлях вул. Січових Стрільців до парку Т. Шевченка. Минаємо корпуси райвідділу міліції і Служби безпеки України та довгу одноповерхову споруду (зараз її вже розбирають), в якій

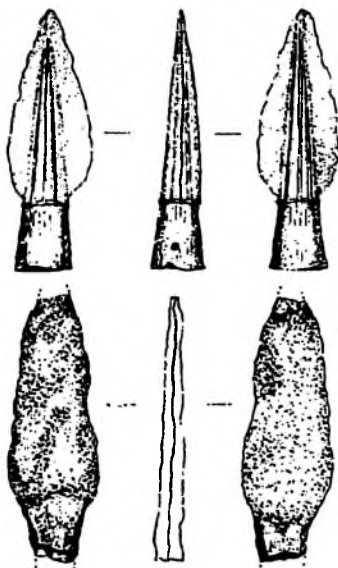
I. КРИЗЬ ГОМІН ВІКІВ

Д-р Ярослав Пастернак

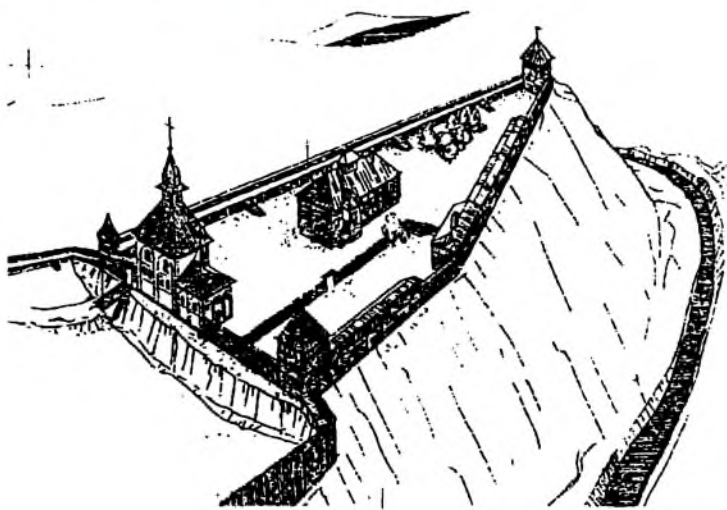

Карта археологічних досліджень на Теребовлянщині (1980-ті — 1990-ті рр.)

Наконечники до списів, знайдені у с. Лوشнів

*Теребовлянський
князь Василько.
Художник
П. Андрусів*

*Відкриття пам'ятника князю
Васильку Теребовлянському
(скульптор П. Кулик, архітектори В.
Блюсюк, І. Хотієнко).
Виступає міністр культури та
мистецтв України Д. Остапенко.
Теребовля, 5 липня 1997 р.*

*Можливий
вигляд
Теребовлянського
замку часів
князя Василька.
Реконструкція
М. Ковальчука*

*Президія урочистої академії, присвяченої 900-літньому ювілею м.Теребовлі. Зліва—направо:
поет Р.Лубківський, міністр культури та мистецтв України Д. Остапенко, голова
Тернопільської облради І.Бойчук, народний депутат Верховної Ради України по
Теребовлянському виборчому округу Л.Кравчук, голова Теребовлянської міськради С.Грод,
голова Теребовлянської райдержадміністрації П.Вовчук, голова Тернопільської
облдержадміністрації Б.Бойко, голова ювілейного комітету В.Гусаков, владика І.Борецький.
5 липня 1997 р.*

Теребовельський замок. Рис. XVIII ст.

Облога Теребовлі турками в 1675 р. Гравюра Ф. Грата і Р. де Хоохе

*Чудотворна ікона Матері Божої
Теребовельської, перенесена до
кафедрального храму св. Юра у Львові*

Веселі каруселі на Замковій горі

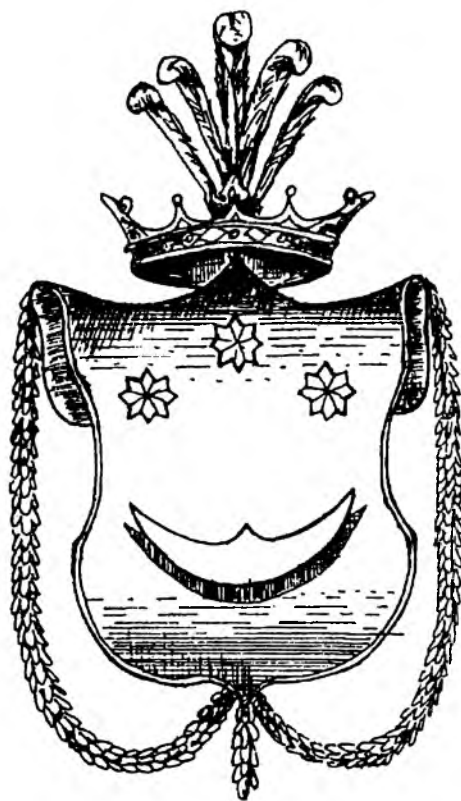
Вежа-ротонда Тербовлянського замку

Пам'ятник Софії Хіановській на Замковій горі, знищений у роки Другої світової війни

Герби м. Тереховлі на печатках XVI і кін. XVIII ст.

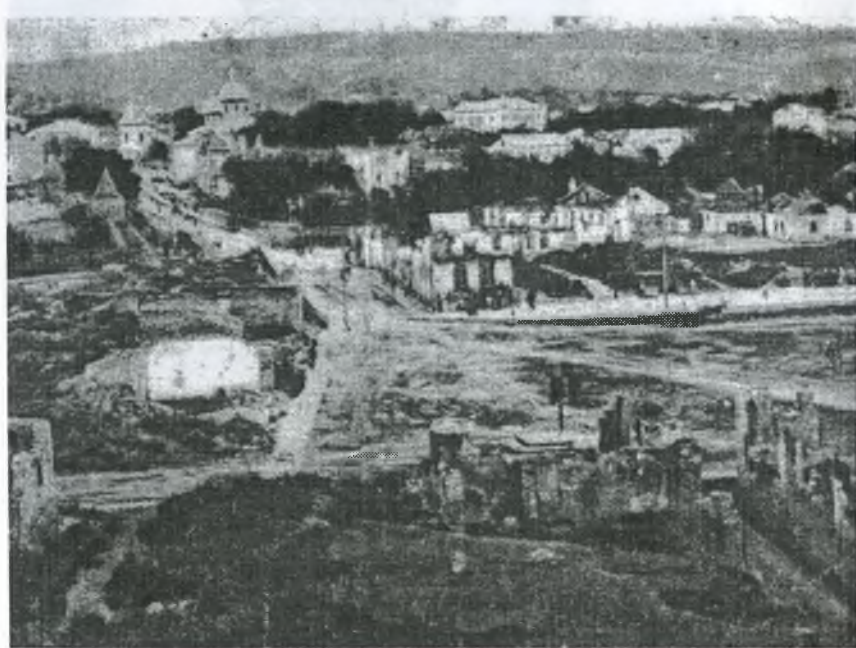

Герб м. Тереховлі XIX ст.

Теребовля перед Першою світовою війною.

Руїни Теребовлі після Першої світової війни

*Ветерани 256-ї авіаційної та 147-ї стрілецької дивізій на військовому кладовищі в Терешкові.
9 травня 1990 р.*

Президент України Л.Д. Кучма у Тербовлі. Травень 1996 р.

Юна тербовлянка Христина Хвалибога і Президент України Л.Д. Кучма. Травень 1996 р.

Президія конференції ДемПУ на підтримку кандидата в депутати Верховної Ради України по Тербовлянському виборчому округу Л.М.Кравчука. Зліва—направо: М.Шергей — голова районної організації ДемПУ, Р. Гром'як, М. Горинь, В. Яворівський, М. Василик — голова обласної організації ДемПУ, Д. Павличко, В. Дончик, О.Добрянський — член обласної організації ДемПУ Тербовля, 1994 р.

Зустріч депутата Верховної Ради України по Тербовлянському виборчому округу Л.М. Кравчука з виборцями. 1996 р.

II. ПОДОРОЖІ ВУЛИЦЯМИ МІСТА

Торговиця у Тербовлі — так званий Великий ринок. Фото поч. 1920-х рр.

Пам'ятник Т.Г. Шевченку, споруджений у Тербовлі в 1954 р.

Вид із замку на гору Покрівку

Вид на Підзамче

*Тербовлянське Вище училище
культури*

Свято св. Миколая у дитячому садочку "Сонечко". 1996 р.

*Колони, що залишилися від
входу до колишньої єврейської
божниці (тепер на будинку
Вищого училища культури)*

Студентський хор Вищого училища культури

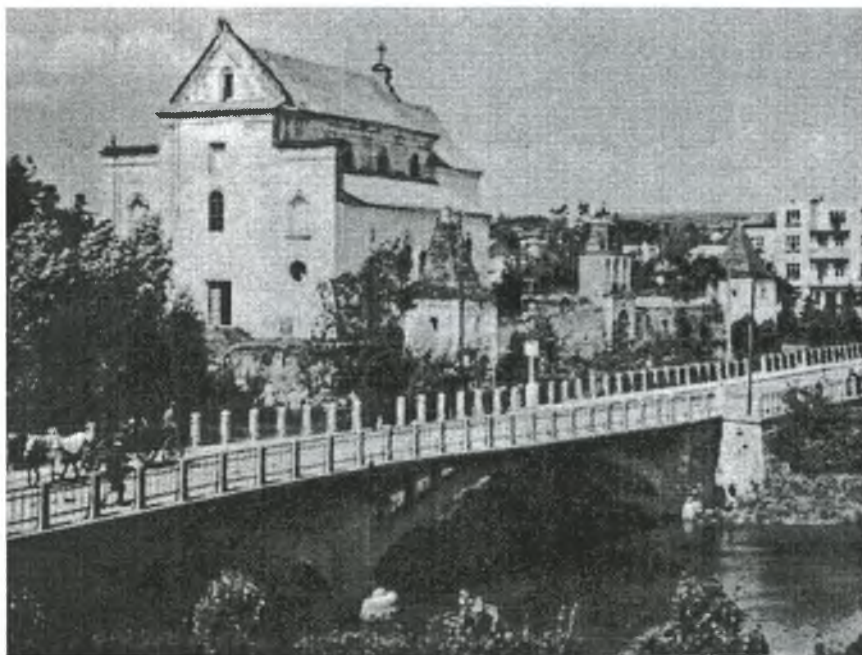
Ансамбль танцю "Любисток" Тербовлянського Вищого училища культури. 1996 р.

Народний майстер художньої вишивки, викладач Вищого училища культури Петро Ткачук на виставці своїх робіт у районному Будинку культури. 1995 р.

Середній міст на р. Гвізна в Терешчеві. Фото 1970-х рр.

Костел оо. Кармелітів. Фото 1970-х рр.

*Образ Матері Божої з
теребовлянського костелу
оо. Кармелітів. Тепер
ікона знаходиться в
костелі св. Катерини в
м. Гданську*

*Головний вівтар у костелі
оо. Кармелітів у Теребовлі. Стан
перед 1945 р.*

Південно-східна вежа костелу оо. Кармелітів

Міська ратуша

Малий ринок у Терешчіві. Фото 1930-х рр.

Центральна частина міста в 1960-х рр. Вид із Замкової гори

В цеху розмальовки готової продукції Тербовлянської фабрики ялинкових прикрас

"Парад" Дідів Морозів

Мандолінний оркестр Теревовлянської гімназії 1930-х рр. (посередині — о. катехит Є. Веселовський). Фото

Учні відновленої Теревовлянської гімназії, які навчалися на курсах англійської мови. Серпень 1996 р.

Теребовлянські гімназисти 1990-х рр. зустрічають вихованця гімназії 1920-х рр. єпископа УГКЦ у Канаді І. Борецького

*Уродженець Теребовлі,
композитор і виконавець
Олег Кульчицький на святкуванні
900-літнього ювілею свого
рідного міста. Липень, 1997 р.*

*Випускники Тербовлянської
специколи-інтернату для глухих
дітей. 1996 р.*

*Мирослав Капій — викладач
Тербовлянської гімназії в 1920-х рр.,
письменник-фантаст, поет і перекладач*

Будинок української захоронки, що існувала в Терешчіві до березня 1944 р

*Зустріч колишніх випускників Терешчівської гімназії.
В центрі — Ярослава Стецько. 1996 р.*

*Перше причастя у церкві
св. Миколая*

*Дитячий хор церкви св. Миколая.
У другому ряду сидять (зліва —
направо): регент Мирослав
Мединський, о. Степан Манорик,
декан о. Іван Сивак, керівник хору
п. Лідія Кіцила*

Освячення пасок у церкві св. Миколая

Церква св. Миколая у Тербовлі

Хор церкви св. Миколая. 1990-ті рр.

о. Степан Мохнацький — парох і декан тербовлянський у 1910-1944 рр.

о. Володимир Якубишин вінчає в церкві св. Володимира молодих Василя Стечишина і Марію Кіндрат. Тербовля, 1995 р.

Народний Дім у м. Тербовлі в 1912-1939 рр. Тепер житловий будинок.

Меморіальний комплекс на міському цвинтарі, споруджений у 1997 р. на честь загиблих воїнів ОУН—УПА.

Трубний оркестр читальні "Просвіти" в Тербовлі. В центрі у другому ряду — диригент І. Козак. Фото 1920-х рр.

Повітове свято "Просвіти" в Тербовлі. Фото 1920-х рр.

Хор читальні "Просвіти". Тербовля, 1935 р.

Дім українських купців у Тербовлі в 1930-х рр. Тепер Вище училище культури.

Северин Борачок і його брат Мар'ян з дружиною Ярославою та донькою Аристидією. Фото поч. 1940-х рр.

На всеукраїнському семінарі "Молодої Просвіти" у Терехівській гімназії-інтернаті досвідом роботи ділиться голова гімназійного осередку п. Роман Шкварок

У літературно-музичній вітальні "Бригантина" центральної районної бібліотеки

Презентація збірника духовної поезії "Богославень" у центральній районній бібліотеці. На фото (зліва—направо): заввідділом бібліотеки Надія Сененька, упорядник книги — головний редактор видавництва "Збруч" Михайло Ониськів, священник церкви св. Миколая о. Іван Сивак, директор Тернопільського облдержархіву Богдан Хаварівський. 1995 р.

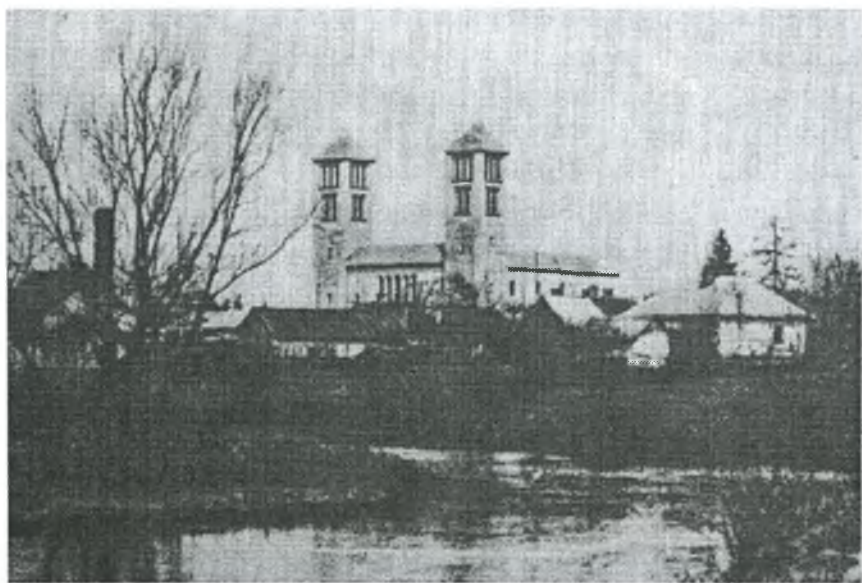
Костел святих Петра і Павла в Тербовлі. Сучасний вигляд

Інтер'єр костелу святих Петра і Павла в Тербовлі. 1930-ті рр.

Фігура Ісуса Христа, що в 1930-х рр. стояла перед костелом святих Петра і Павла

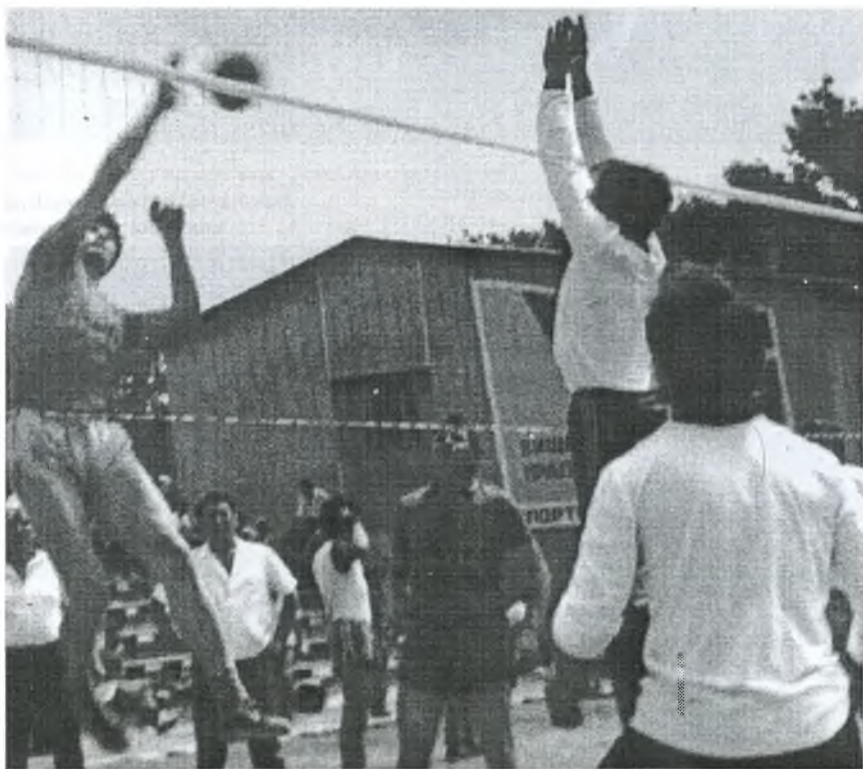

Костел парафіяльний у Теремовлі. Стан перед 1945 р.

Футбольна команда "Нива" із Тербовлі — чемпіон Тернопільщини 1995 р., володар кубка області 1995 і 1996 рр.

У грі — волейбольна команда району, володар срібних медалей Других всеукраїнських сільських спортивних ігор 1995 р.

Змагаються гирьовики

Хто дужчий? Уболівальники на змаганнях з армреслінгу

Перший раз — у перший клас. Тербовлянська СШ №3, 1996 р.

Свято першого дзвоника у Тербовлянській СШ №1. 1996 р.

Церква Івана Хрестителя Підгорянського Святоспаського монастиря. 1995 р.

Учителі історії шкіл Тербовлянського району біля руїн обителі в с. Підгора. Екскурсія, серпень 1995 р.

Вид на долину р. Серет з південно-західної вежі Святоспаського монастиря в с. Підгора

**III. “СЕЛО НА НАШІЙ УКРАЇНІ — НЕНАЧЕ
ПИСАНКА СЕЛО”**

*Церква св. Івана
Богослова в с. Ілавче*

Ганна Юрчакова

*Пам'ятник знесенню панцини
в с. Глецава*

*Мар'ян Крушельницький з
дружиною Євгенією
Олексіївною. 1920-ті рр.*

*М. Крушельницький у ролі Тев'є в п'єсі
"Тев'є-молочник" за Шолом-
Алейхемом (Харківський театр
ім. Т.Г. Шевченка, 1940 р.)*

*Родина о. Юліяна Борачка,
довголітнього пароха с. Ілавче*

*Церква Різдва Пресвятої
Богородиці в с. Іванівка*

*"Наша дума, наша пісня не вмре,
не загине..." На фото —
багатолітній в'язень сталінських
таборів, активний учасник
художньої самодіяльності Василь
Гнатів. с. Лавче, 1989 р.*

с. Деренівка. Церква Воскресіння Христового 1672 р. Перебудована в 1715 р., вона дістала назву св. Покрови

Церква Воскресіння Христового в с. Деренівка

с. Довге. Загальний вигляд

Загальний вигляд Буданова

Буданівський вертеп

У с. Деренівка споруджується новий храм

Жнива у селянському господарстві "Мианець"

Заняття в авіамодельному гуртку Великоговилівської школи

У відреставрованому костелі в с. Долина тепер діє автокефальна православна церква

Урочище Знесіння. Змагаються туристи

Славнозвісні трудівники в с. Ласківці — доярка О. Ониськів, ланкова М. Крушельницька та водій, колишній воїн-афганець П. Козут

с. Ласківці. Жіночий ансамбль сільського Будинку культури

М. Ласько — народний умілець із с. Буданів

с. Зеленче. Місце впадіння р. Гнізни в р. Серет

Залишки давнього городища в с. Зеленче

Загальний вигляд с. Залав'є

Церква св. Трійці в с. Залав'є

Федір Маковський (1895 — 1959)— знаний на Тернопільщині етнограф, фольклорист

Директор школи в с. Могильниця Лука Гарматій з дружиною і дітьми. 1910-ті рр.

о. Іван Яворський — парох с. Могильниці у 1920-1960-х рр.

Змішаний хор читальні "Просвіти" в с. Могильниця

*Членкині "Сюзу українок" в
с. Романівка. 1932 р.*

*Б. Кратко. Портрет М. Бойчука.
1936 р.*

*Левонтій, Тимко і Михайло Бойчуки.
с. Романівка, 1895(?) р.*

М. Бойчук.
*Відпочинок. Париж,
1909-1910 рр.*

М. Бойчук. *Пастушка. Париж,
1909-1910 рр.*

Відкриття пам'ятників братам Михайлові та Тимофіїві Бойчукам у с. Романівці. Виступає їх земляк і родич худ. М. Субчак

Музей-кімната братів Бойчуків у Романівській сільській школі

Хор ветеранів війни та праці у с. Могильниця

Знають на Тербовлянщині співучу сім'ю Солтисів із с. Зеленче

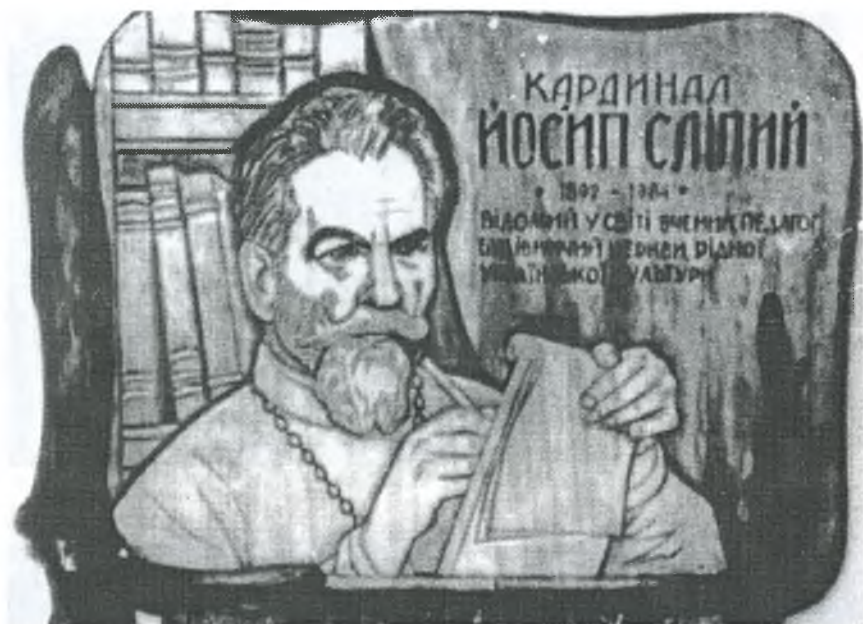
с. Кровинка: молодь, згуртована у товаристві "Луг". Поч. 1930-х рр.

Центральна районна бібліотека. Відкриття виставки творів дереворитів уродженця Тербовлянщини скульптора Остапа Пасіки у 1994 р.

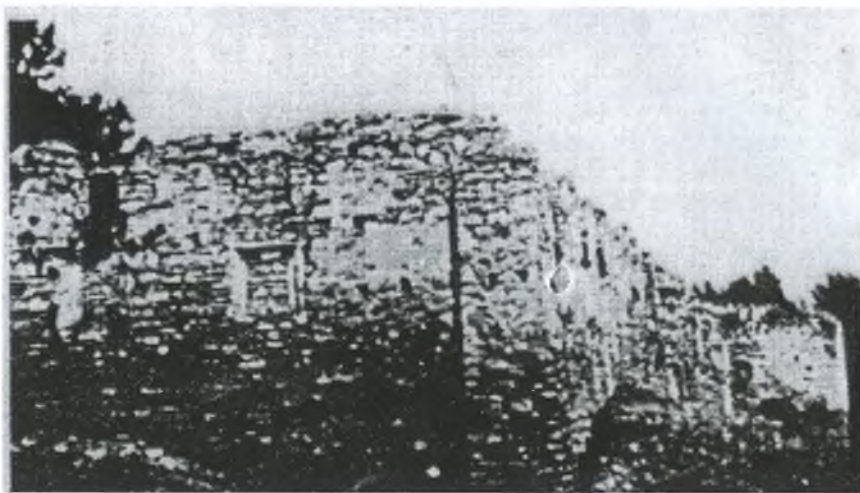

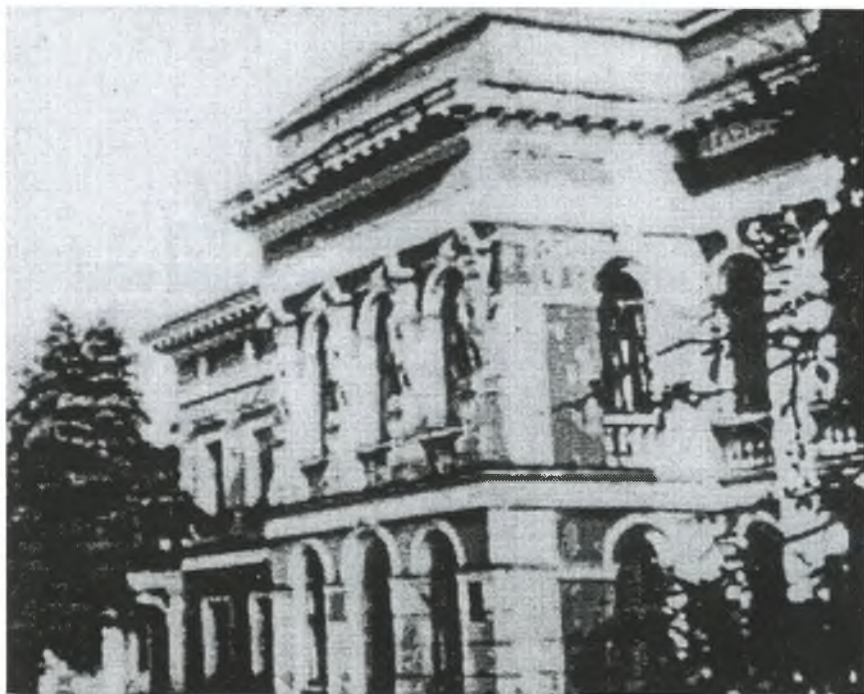
Кардинал Йосиф Сліпий

с. Суцин: і праця, і пісня

Руїни замку XVI-XVII ст. в снт Микулинці

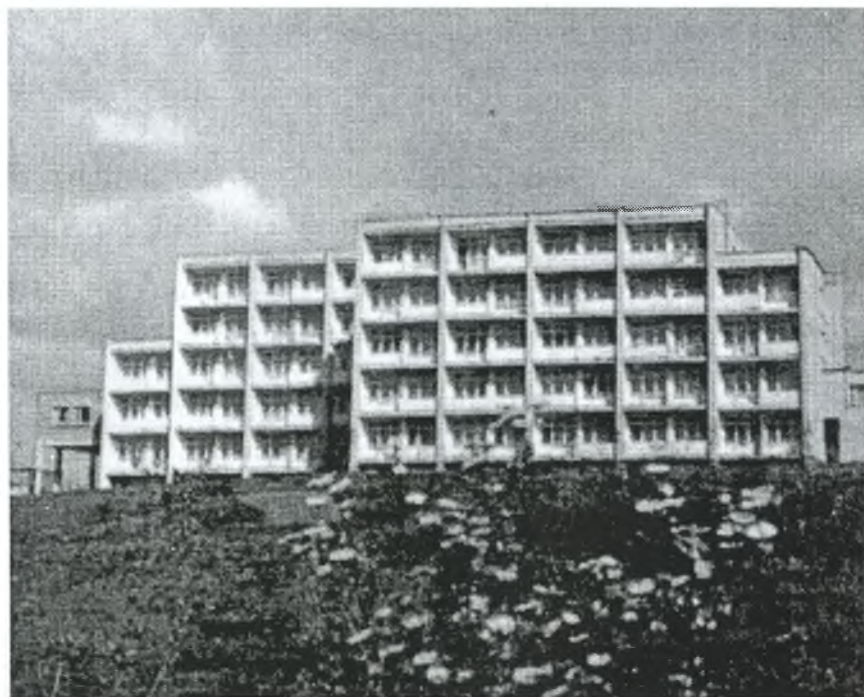

Північний фасад палацу XVIII-XIX ст. у Микулинцях

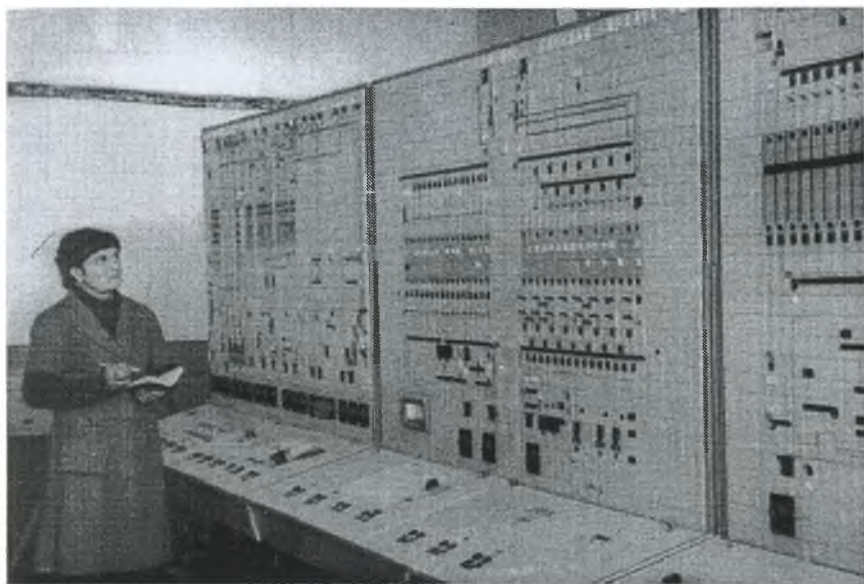

Торговельний центр у Микулинцях

Адміністративний корпус санаторію "Медобори" в с. Конопківка

У диспетчерській хлібозаготівельного комбінату с-ща Дружба

*Будинок культури в
сmt Микулинці*

*Тракторний двір
селянської спілки
"Надзбруччя" (с. Воля)*

*Микулинецькі зустрічі: козак і
княгиня*

У каменоломнях с. Застіноче видобувають червоний тербовлянський пісковик

*Ісидор Борецький, виходець з с. Острівець,
— торонтський єпископ*

*о. Платон Карпінський — довголітній
парох у с. Острівець*

*Зліва — направо: о. Григорій Давосир, Василь Давосир — довголітній вїйт, о. Петро Давосир,
Юлія Давосир-Борецька — мати владыки Ісидора, Анна Давосир, Михайло Луковський —
учитель. с. Острівець, 1908 р.*

о. Семен Гаврилюк — довголітній парох у с. Гумниська

Іван Шепертицький зі Слобідки-Струсівської (стоїть посередині) був делегатом від Тербовлянського повіту на святі Соборності в Києві 22 січня 1919 р.

Церква св. Трійці в с. Гумниська

с. Слобідка-Струсівська. Могила члена ОУН Михайла Прусака та його дружини Стефанії, які загинули від рук енкавееців у 1941 р. Могили, зруйновану більшовиками, відновлено в 1991 р.

Біля стрілецької могили в с. Гумніська

Будинок у с. Острівець, в якому народився письменник Володимир Гжицький

Екіпаж зернозбирального комбайна із с. Острівець І. Яніс та В. Андрусевич

Змішаний хор Острівецького сільського Будинку культури

Лікар Микола Кухаршин — активний учасник листопадових подій 1918 р. у Тербовлі

Відомий в усьому Тербовлянському повіті лірник Іван Рибак з с. Різдяни. Перед 1930 р.

Управа й робітники кооперативної фабрики взуття в с. Різдяни. 1932-1939 рр.

с. Струсів. Загальний вигляд

Ринок у Струсові напередодні Першої світової війни

Церква св. Миколая у Струсіві

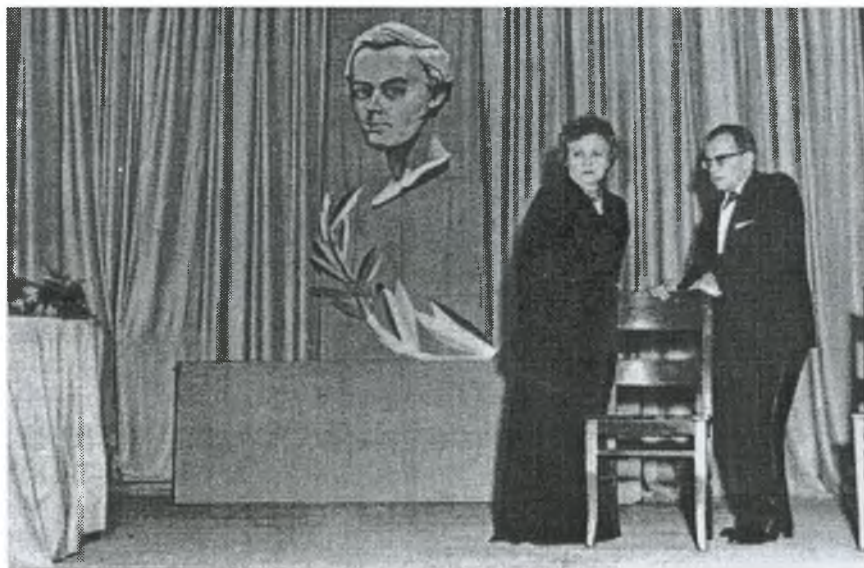
*Теодор Цегельський — довголітній
парох у с. Струсів*

*Гірняки-усусуси в 1916 р. Зліва — направо: Несторчук, Володимир Гірняк, Мартин
Мушинський, малий Богдан Гірняк, Ольга Сліпа, Євген Гірняк, Родіон Сліпий, Никифор
Гірняк і його дружина Марія*

*Йосип Гіряк, актор театру
"Березіль", — у ролі Зброжека в драмі
М. Куліша "Маклена Граса"*

О. Добровольська та Й. Гіряк — виконавці поеми Т.Г. Шевченка "Відьма"

*Родина Гірняків. Сидять
(зліва — направо):
Володимир і Йосип;
стоять: д-р Никифор,
о. Юстин і д-р Юліян*

*Пам'ятник Степану Будному
в с. Струсів. Біля могили —
осиротіла мати поета*

У меморіальному музеї С. Будного в Струсівській середній школі

Струсівська капела бандуристів зана далеко за межами Тернопільщини

Кардинал Йосиф Слітий

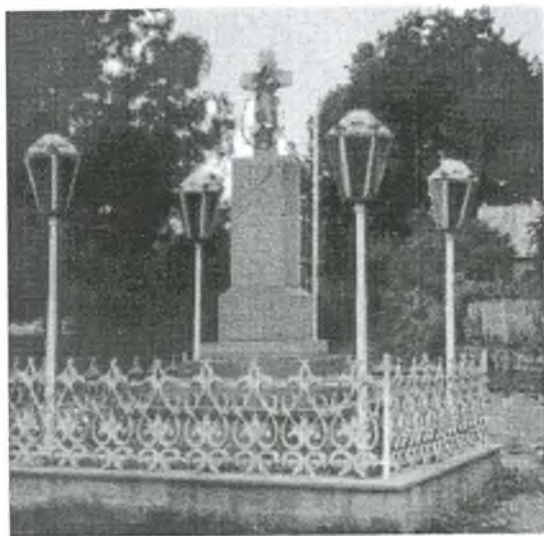

*Всесвітньо відомий
скульптор Михайло Парацук
— уродженець с. Варваринці*

*М. Парацук. Мати з дітьми.
Фрагмент пам'ятника полеглим
військовополоненим у Вецларі*

*Скульптурне зображення поета
Христо Ботвева роботи
М. Парацука, що прикрашає
Національну бібліотеку в Софії*

*с. Зубів. Відновлений
пам'ятник знесенню панцини*

*Учнівський вертеп у
Струсівській середній школі*

Церква Успіння Пресвятої Діви Марії в с. Дарахів

*о. Михайло Олексишин
— дідич у с. Хмелівка,
визначний громадський
діяч поч. ХХ ст.*

*Збірна могила усусуїв у
степу Панталіха*

Чудотворна ікона Матері Божої з с. Зарваниця

Відновлена у 1990 р. капличка на чудотворному джерелі в с. Зарваниця

Відпуст у Зарваниці

*Церква св. Трійці
у с. Зарваниця*

*Капличка, збудована у 1993 р. на місці, де під час переслідування греко-католицької церкви
відправлялися Богослужіння*

с. Соколів. Сім'я тракториста Гривняка

с. Котузів. Сім'я Юрченків

Церква Пресвятої Богородиці у с. Вишнівчик

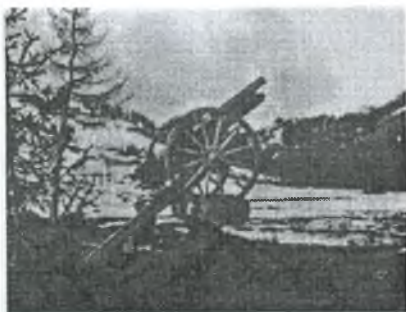

А ви так можете, як Люда Ціхольська із с. Вишнівчик?

с. Золотники. Пам'ятник воїнам, полеглим у роки Другої світової війни

Полеова гармата для обстрілу літаків

*Сотник Вільгельм Габсбург,
прозваний січовими стрільцями
Василем Вишиваним*

Тут, на р. Стрипа, у 1915-1916 рр. вели бої усусу

*Підхорунжий Роман
Купчинський*

*Підхорунжий Михайло
Гайворонський*

Четар Лев Лепкий

Іван Франко у притулі для хворих і поранених січових стрільців у Львові

Усусуси вирушають у бій під с. Семиківці

На місці с. Семиківці навесні 1916 р. залишилась одна колона від зруйнованого храму, на якій бузько звив гніздо

колись діяла друкарня Геллеса. Навпроти — територія районної електромережі. Раніше тут була електростанція, збудована на початку 1930-х рр. Струм виробляв дизельний двигун; пізніше двигун придбали в США. Електростанція забезпечувала освітлення центральної частини Теревовлі, ділянку міста від с. Кровинка — генератор, встановлений на млині Бродяка, а частину від с. Семенів — генератор 10-го млина. Електростанція давала струм до початку 1960-х рр., поки Теревовлю не підключили до високовольтної лінії. Проте генератори млинів виробляли струм ще протягом десяти років. У дуже давні часи на цій території стояла церква св. Покрови і був цвинтар.

Поруч, при дорозі, — декілька старих будинків, один з яких займає комерційний магазин “Каштан”. А ще раніше тут був горілчаний магазин. Багато теревовлянців пам’ятають, що після війни там продавали хліб і називали цю крамницю магазином Дідуха. Тоді ще дбали про інтереси покупців та власну репутацію, а тому хліб можна було купляти навіть опівночі (чого не скажеш про сьогоднішню торгівлю). Навпроти, через дорогу, є хлібо-молочний магазин, де донедавна був галантерейний магазин “Барвінок”. Трохи далі, на розі вул. Січових Стрільців і В. Гжицького, бачимо триповерховий будинок, перший поверх якого займає овочевий магазин “Урожай”, а два інші — житлові помешкання. До Другої світової війни його власником був Марієндорф. З весни 1944 р. тут розмішувалися служби держбезпеки. До глухої стіни цього будинку звозили трупи загиблих вояків УПА — з метою виявлення їх родичів. У 1993 р. у скверіку навпроти встановлено пам’ятник повстанцям, а на будинку — меморіальну таблицю.

Повертаємо ліворуч і прямуємо вул. Родини Юрчаків. Справа, за гаражами, привертає увагу гарний житловий будинок № 4. Споруджений він наприкінці минулого століття за проектом архітектора Геваніцького, який і був його власником. Фасад будинку облицьований червоною цеглою, прикрашений двоповерховою вежею. Шпильчастий дах вежі завершується декоративно-художньою кованою решіткою, шпиль якої одночасно служить і громовідводом. Під подвір’ям цього будинку бере початок великий кам’яний тунель, яким під Старим містом протікає потік Пичинія до свого впадіння в р. Гнізну. Споруджений він ще за австрійських часів.

Наступний житловий дім — за № 6 — теж спроектував Геваніцький. Зведено його в стилі класицизму з елементами готики. Приваблює ажурний аркатурний пояс, що відділяє фасад від даху, в якому облаштовано мансарди. Своєрідного вигляду будинкові надають

різьблені дерев'яні конструкції фасаційтів і покриття з червоної черепиці.

А в невеличкому будинку № 17, що стоїть на роздоріжжі вулиць Галицької і Родини Юрчаків, наприкінці XIX — на початку XX ст. мешкала багатодітна сім'я будівельника Степана Малієвича. Немало будинків у Теревовлі зведено його руками. Одній з його дочок — Ганнусі судилося стати славою українського театру. Народилася вона 1879 р. в нашому місті. Свій сценічний шлях розпочала у львівському театрі “Руська бесіда”, де її талант помітив і високо оцінив Іван Франко. У 1904 р. Ганна виходить заміж за відомого галицького актора Василя Юрчака, під впливом якого формується і розвивається її сценічна майстерність.

Після смерті чоловіка Ганна Юрчакова вступила до театру “Тернопільські театральні вечори”, де режисером був геніальний наш земляк Лесь Курбас. Саме тут в усій повноті розкрився її блискучий талант. Потім ще була успішна праця в “Українському театрі” з Миколою Бенцалем, у “Новому Львівському театрі” з Амбросієм Бучмою. Створила сценічні образи: Евжені (“Шельменко-денщик” Квітки-Основ'яненка), Одарки (“Дай серцю волю, заведе в неволю” Кропивницького), Марисі (“Мартин Боруля” Карпенка-Карого), Соні (“Дядя Ваня” Чехова), Марти (“Кума Марта” Шатковського). Ганна Юрчакова — авторка цікавих спогадів про М. Заньковецьку, Л. Курбаса, К. Рубчакову, В. Юрчака. Померла актриса в 1965 р. у Львові.

Помітний слід у мистецтві залишила ще одна дочка Степана Малієвича — Юлія (по чоловіку Шустакевич). Вона також розпочинає свою життєву кар'єру як акторка українського театру “Руська бесіда”, де під керівництвом режисера Йосипа Стадника швидко піднімається по сходах професійної майстерності. 1913 р. Юлія разом зі своїм чоловіком Миколою прибуває у США. Там вони організують аматорські театральні гуртки, оперні концерти, ведуть щоденно радіогодину. Сама Юлія виконує ряд партій в багатьох оперетах і операх. Також проявила активність Юлія Шустакевич у галузі журналістики та в громадській діяльності. Клівленд, Янгстаун, Пітсбург, Гранд-Рapidс, Чикаго, Нью-Йорк, Детройт — це міста, в яких плідно працювали Юлія і Микола Шустакевичі. Життєвий шлях Юлії Шустакевич закінчився в січні 1952 р.

Брат Ганни і Юлії — Володимир Малієвич вісімнадцятирічним юнаком виїжджає в США. Там закінчує університет і стає висококваліфікованим інженером-будівельником. У вільний час разом з дружиною Марією бере участь у багатьох театральних виставах. Мав ве-

дикі музичні здібності, володів гарним баритоном. Інженер Малієвич цікавився усіма проявами політичного і культурного життя української громади. Був довголітнім радником Українського Народного Союзу, а з 1937 р. — заступником голови, членом Товариства українських інженерів в Америці й Українського технічного товариства в Канаді. Помер на 66-му році життя і похований в Пітсбурзі 2 травня 1953 р.

А тепер оглянемо будинок № 19 на вул. Родини Юрчаків — можливо, найкращий у Теробовлі. Споруджений також наприкінці ХІХ ст. за проектом архітектора Закржевського, який в ньому і жив. Будинок у плані складної конфігурації, двоповерховий, з триповерховим виступаючим правим крилом. Головний фасад оздоблено декоративним ліпленням. Дах — ламаної форми, критий залізом, увінчаний вежею. Будівля органічно вписується в навколишній рельєф. У її загальному вигляді та оформленні помітні риси класицизму.

Дорога, що повертає праворуч, веде вул. Зазамче. Увагу привертає довгий одноповерховий дім з колонами, що стоїть з лівої сторони вулиці. Тепер це приватне помешкання, а колись у ньому містилася теробовлянська пошта.

Доріжкою вздовж західного схилу Замкової гори підходимо до відкритого плавального басейну, що утворився внаслідок перекриття потоку Пичинії. Спорудили його в 1930-х рр. Обладнаний зручними роздягальнями. Планувалось звести над ними другий поверх й обладнати кафе та кімнати для відпочинку і розваг, але перешкодив цьому початок Другої світової війни.

Знаходиться басейн у надзвичайно гарній ущелині, де краєвиди нагадують карпатські.

Від басейну повертаємось до вхідної брами на Теробовлянський замок. Саме звідси ми і починали мандрівку по місту.

III. “СЕЛО НА НАШІЙ УКРАЇНІ — НЕНАЧЕ ПИСАНКА СЕЛО”

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

1. В ГОСТІ ДО ЗЕМЛЯКІВ МАР'ЯНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО (Глещави — Ілавче — Сороцьке — Іванівка)

На віддалі 16 км на схід від Теробовлі на широкій Подільській рівнині розкинулось с. Глещави. Дістатися до нього можна автобусом Теробовля—Глещави.

Село це було одним з найзаможніших у Теробовлянському повіті. А ще відзначалося тим, що було багато в ньому освічених і патріотично настроєних громадян. До Другої світової війни там діяло 15 українських організацій, товариств і гуртків. Чимало доклав зусиль для культурного розвитку Глещави її довголітній парох о. Петро Езерський.

Із села походять брати Мирослав, Михайло і Юліян Стечишини — відомі громадсько-політичні діячі української діаспори в Канаді. Юліян Стечишин є автором “Української граматики”, яка стала підручником на українознавчих курсах у середніх школах та університетах. Написав він також “Історію українців Канади”.

Поблизу села розкопано курганне поховання в кам'яній гробниці, де знайдено скляний посуд II–III ст.

З Глещавою пов'язано ім'я видатного українського актора, режисера і педагога Мар'яна Михайловича Крушельницького. Народився він 18 квітня 1897 р. в с. Пилява Бучацького району на Тернопільщині. Але згодом молоде подружжя Крушельницьких, шукаючи кращого прихистку, з трирічним Мар'янчиком на руках переїздить у Глещаву, де у вирі турбот селянського життя минали дитячі роки хлопчика. Батько Мар'яна був дяком у Глещаві. Захоплювався художньою самодіяльністю і прищеплював малому синові любов до сцени. Мар'ян співав у церковному хорі, слухав, як співають інші.

З 1903 р. почалося шкільне життя майбутнього митця. Початкова чотирикласна парафіяльна школа с. Глещави містилась у двох невеликих кімнатах. Мар'ян відвідував уроки, але, крім цього, мав ще

свого вчителя музики — Степана Григоровича Синенького, який учив хлопця грати на скрипці. У вісім років М. Крушельницький починає виступати разом із сільськими драмгуртківцями.

У 1907 р. збулася мрія усієї сім'ї: Мар'ян вступив до Терехівської гімназії. Потім переходить до Львівської класичної української гімназії. З 1910 р. він — учень Тернопільської класичної української гімназії. Тут місцева преса висвітлила його перший успіх у концерті, відзначивши вдалий виступ у сольному співі. Газета “Подільське слово” від 15 березня 1911 р. повідомляла: “З-поміж солістів відзначились: учень VIII класу Стецюк як гарний голосовий матеріал для артиста і маленьке ліричне сопрано Крушельницького, учня IV класу...”

Великий вплив на формування світогляду Мар'яна мала його зустріч з Іваном Франком. Уже зрілий митець, Крушельницький з хвилюванням згадував про свого духовного вчителя: “Ніколи не забути мені одного зимового вечора 1911 року в Тернополі. У переповненому залі “Мицанського братства” великий український поет-революціонер І. Франко читав поему “Мойсей”. Я, п'ятнадцятирічний юнак з села Пиляви колишнього Бучацького повіту, мов зачарований, сидів у тому залі і не зводив погляду з очей Каменяра, повний то сліз, то іскор вогню.

Палкі, мов вогонь, слова пророчих дум і вистражданих почуттів поета глибоко западали в душу, пробуджували нестримне прагнення... до відданого служіння народові, до боротьби за його щастя”.

Полонений генієм поета, юний гімназист роздобув його одноактну драму “Камінна душа” і домігся того, що її поставили (силами гімназистів) на учнівській сцені. Сам Мар'ян грав роль опришка Марка. Його гру похвалив актор Василь Юрчак, котрий перебував тоді на гастролях у Тернополі з львівським театром “Руська бесіда” і був запрошений гімназистами на прем'єру.

З початком Першої світової війни Тернопільська гімназія, як і інші навчальні заклади Галичини, закрилася. Молодий Крушельницький стає актором стаціонарного українського театру в Тернополі “Тернопільські театральні вечори”.

Театр цей зародився у надзвичайно важких умовах імперіалістичної війни восени 1915 р. Організатором його був тоді уже визнаний широкою мистецькою громадськістю актор і режисер Лесь Курбас. Незважаючи на те, що фронт був зовсім близько від Тернополя, Курбас зібрав акторів львівського театру “Руська бесіда”, яких захопила війна у містечку Боршові на Тернопільщині, і з допомогою студентів

Львівського університету та ентузіастів-аматорів організував новий театр.

Крушельницького прийняли у цей театр пізніше, коли Курбаса там уже не було. Керував тоді новоствореною трупю Микола Бенцаль, який став першим професійним режисером-учителем молодого артиста. Саме в Тернополі під опікою таких корифеїв сцени, як Микола Бенцаль та Іван Рубчак, починає розкриватися неабиякий хист нашого земляка. Серед краших вистав 1917 р. за участю М. Крушельницького були “Бондарівна”, “Мартин Боруля”, “Пошились у дурні”, “Ой не ходи, Грицю”, “Шельменко-денщик”. Часто його партнеркою у виставах виступала незабутня Ганна Юрчакова.

У 1917 р. австро-німецькі війська вступають у Тернопіль і актора мобілізують до австрійської армії. Там він перебував у музичній команді, оскільки був музикою від природи, а жодних нахилів до військової служби не виявляв. Протягом 1919-го і першої половини 1920 р. він працює у львівських театрах разом з А. Бучмою, Г. Юрою, М. Бенцалем, І. Рубчаком, О. Вагулею.

Улітку 1920 р. М. Крушельницький — знову в рідному Тернополі, де, за дорученням Галревкому, працює завідуючим міським театральним відділом народної освіти. А після відступу Червоної армії знову повертається до Львова і разом з Йосипом Стадником працює в театрі “Руська бесіда”, художнім керівником якого тоді був відомий український і російський актор та режисер Олександр Загаров. Багато навчився Крушельницький у свого доброго і чуйного “мистецького батька” Йосипа Дмитровича Стадника — видатного українського актора, режисера, людини високої культури, мудрого і дбайливого організатора театральної справи. Стадник був не просто талановитим митцем, а й багатогранно обдарованою постаттю — знавцем кількох мов, прекрасним перекладачем п’єс російських, польських, німецьких, англійських авторів. Він шукав і по-батьківському плекав молоді таланти; це за його путівкою пішли у велике мистецтво Лесь Курбас і Амвросій Бучма. Крушельницький шанобливо називав Йосипа Дмитровича душею “Бесіди”, лицарем театру, завжди з вдячністю згадував свого наставника і листувався з ним.

Творчим здобутком Мар’яна Крушельницького в цей період можна вважати виконання ролей у комедіях “Ревізор” М. Гоголя і “Тартюф” Ж.-Б. Мольєра. Тоді ж його обрано секретарем Спілки працівників театрального мистецтва Галичини.

У 1924 р., після закриття польською владою театру “Руська бесіда”, Крушельницький переїжджає до Чехословаччини і навчається у Кар-

ловому університеті (Прага). Але любов до сцени перемагає, і невдовзі він на запрошення Леся Курбаса приїздить у Київ та стає актором театру “Березіль”. Там М. Крушельницький знаходить і своє сімейне щастя, одружившись на молодій актрисі театру Євгенії Петровій. У 1926 р. “Березиль” перебирається до Харкова. Тут, у колі таких визначних акторів, як Й. Гірняк, Н. Ужвій, А. Бучма, І. Мар’яненко, В. Чистякова, Н. Титаренко, С. Шагайда, Л. Сердюк, Д. Антонович, Г. Бабіївна, О. Добровольська, О. Долінін, П. Няtko, В. Василько, під керівництвом геніального Л. Курбаса по-справжньому розкрився талант молодого майстра сцени. У “Березолі” М. Крушельницький створив свої найголовніші драматичні й характерні ролі, які вимагали тонкого психологічного перевтілення. Це — Яворський (“Сава Чалий” Карпенка-Карого), Малахій (“Народний Малахій”), Гиря (“97”), Падур (“Маклена Граса”) у п’єсах Миколи Куліша, Малоштан (“Диктатура” Микитенка), Бедня (“Плацдарм” Ірчана) та інші.

У 1926 р., на світланку українського кіномистецтва, двадцятивосьмирічний Мар’ян Крушельницький на запрошення Олександра Довженка приїхав на Одеську кінофабрику зніматися в головній ролі у короткометражній кінокомедії “Ягідки кохання”. Про роботу над картиною цікаво розповів український кінорежисер Олексій Швачко: “Мар’ян Крушельницький був чудовим комедійним актором. Він надзвичайно сподобався Олександрові Петровичу. І, хоч знімався в кіно вперше, грав дуже добре. Вся знімальна група, крім оператора І. Рони, падала від сміху, а найбільше — Довженко. Про команду “стоп” забували, і оператор прокручував 120 метрів плівки на зйомку одного кадру. Так було всі дванадцять днів зйомок”.

У наступній картині — “Приємного апетиту” Крушельницький відтворив образ бюрократа Жеребкова за сценарієм Олександра Корнійчука. Трохи пізніше була роль старшини-нікчеми і підлабuzника в уже звуковому історичному фільмі І. Кавалерідзе “Коліївщина”.

Та всі грані комедійного таланту Крушельницького розкрилися у фільмі-спектаклі “Мартин Боруля”. Тут він досяг філігранної авторської майстерності. Скільки іронії, глузливості у ставленні наймита Омелька до обмеженого, честолюбного Борулі! Інші артисти, граючи цю роль, ішли дещо спрощеним шляхом і створювали образ такого собі затурканого, флегматичного холопа. Крушельницький знайшов нові барви для цього персонажу. Його Омелько — чистий душею, лукавий, простий, дивакуватий.

Востаннє Мар’ян Михайлович знімався в кінофільмі “Кривавий світанок” (Київська кіностудія, 1956) — екранізації повісті Михайла

Коцюбинського “Fata morgana”. Глибоко драматичний образ Андрія Волика — вершина творчості Крушельницького в кіно. На обличчі актора відбивається ціла гама почуттів і настроїв. Ось воно просвітліло, стало мрійливим — це Андрій плекає надію заробити грошей на цукроварні. А яка невимовна мука, навіть приреченість у очах, коли йому сказали, що калік на цукроварню не беруть. А ось його погляд спалахнув люттям до тих, хто зробив з нього каліку...

1933 р. був трагічним для всієї України і для колективу “Березоля” зокрема. Поряд з багатьма видатними діячами української культури було заарештовано Леся Курбаса і пізніше розстріляно на далеких Соловках. Художнім керівником театру “Березіль”, невдовзі перейменованого на театр ім. Т. Г. Шевченка, призначають Мар’яна Крушельницького. Можливо, на таке рішення властей вплинула та обставина, що він займав офіційну посаду в період Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Це був нелегкий період для театру і його керівника. Кращі, провідні актори опинились у таборах. Доводилось поступово пристосовуватися до вимог соціалістичного реалізму. Це позначилось насамперед на репертуарі театру, в якому перше місце посіли п’єси О. Корнійчука, Л. Дмитерка та російських класиків. Мар’ян Крушельницький, передусім комедійний актор, створив у цей час і дуже оригінальний образ короля Ліра.

Проте найблискучішим досягненням у його творчості цього періоду була роль Тев’є у п’єсі Шолом-Алейхема “Тев’є-молочник”. Близький друг актора художник Василь Касіян говорив, що проникливіше і глибше зіграти Тев’є, мабуть, неможливо: в цій ролі майстер сцени піднімається до світових зразків. Під час гастролей шевченківців у Москві Крушельницький своєю грою в “Тев’є-молочнику” вразив самого Міхоелса — художнього керівника Державного єврейського театру, найкращого Тев’є, найглибшого інтерпретатора творів Шолом-Алейхема.

“Міхоелс, як і всі наші московські колеги, — згадувала Є. О. Петрова-Крушельницька, — дуже поважав Мар’яна Михайловича, високо цинив його талант. Коли ми виступали в Москві, Міхоелс у той день навіть відмінив свою виставу, щоб разом з колективом театру подивитися нашого “Тев’є-молочника”. Всю виставу, з початку і до кінця, особливо Тев’є у виконанні Крушельницького, публіка слухала в напруженій тиші, а зал був переповнений. Усім хотілося побачити “суперника” Міхоелса з України. Під кінець глядачі помітно розворушилися, деякі плакали, витирали хусточками сльози. А після спектаклю приходили за куліси і гаряче, із заплаканими очима, дяку-

вали, дарували квіти. А Міхоелс, щоб усі присутні чули і бачили (хто був тоді за кулісами), сказав голосно, обіймаючи Крушельницького: “Ну, Мар’яне Михайловичу, дорогий мій колего, ти переміг... Визнаю це від широкого серця, здаюсь”, — і підняв догори руки”.

У роки Другої світової війни Крушельницький разом з театром вийздить у Казахстан, а потім у Туркменію. В Ашгабаті вже перебувала Київська кіностудія на чолі з Довженком. Тут актори беруть участь у кінозйомках. А потім шевченківці перебираються до прифронтового Воронежа для обслуговування військових підрозділів, шпиталів.

Улітку 1942 р. німці під Воронежем почали новий наступ, і радянські війська змушені були відступити. Театр виїхав у Нижній Тагіл, а звідти — у Фергану. Тут, у приміщенні музично-драматичного театру, щовечора йдуть вистави: тричі — узбецького колективу і тричі — українського...

5 січня 1944 р. театр повертається до Харкова. А одного весняного дня цього ж року до номера готелю “Україна” в Києві, де мешкало подружжя Крушельницьких, перебуваючи з театром на гастролях, постукав шофер-фронтовик і доповів Мар’яну Михайловичу: “За наказом командуючого армією генерала Черняховського привіз Вашого батька — товариша Крушельницького Михайла Антоновича. Він зараз сидить у машині”. Цієї радісної звістки, яку привіз білочубий, засмаглий шофер, який назвався Федею з Курщини, Мар’ян Михайлович чекав усі довгі воєнні роки...

У 1946 р. М. Крушельницький здійснює постановку п’єси І. Кочерги “Ярослав Мудрий”. Головну роль тут виконував уславлений корифей української сцени І. Мар’яненко.

У 1952 р. Мар’ян Михайлович переїздить до Києва і починає викладати в Інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Одночасно він актор і режисер Київського українського драматичного театру ім. І. Франка, де на нього чекає ще багато ролей і постановок.

5 квітня 1963 р. Мар’яна Михайловича Крушельницького не стало. Сцені він віддав півстоліття свого життя і подвижницької праці, зіграв понад сто сорок найрізноманітніших ролей, здійснив постановку близько п’ятдесяти вистав, виховав численних учнів, зокрема таких, як В. Крайниченко, Я. Геляс, Г. Казнадій, В. Дениченко, Л. Танюк.

Він був палким і невтомним шукачем сценічних скарбів, невгамовним мрійником, натхненним і мудрим митцем. Саме таким його зобразила на мармуровому надмогильному пам’ятнику художник-

скульптор Галина Кальченко. Похований Мар'ян Крушельницький на Байковому кладовищі в Києві.

Пам'ятають у Глещаві про свого видатного земляка. У місцевій школі відкрито його меморіальну кімнату-музей. Односельці в 1997 р. гідно відзначили 100-літній ювілей великого майстра української сцени.

Глещавка є також батьківщиною поета і перекладача Сидора Антоновича Езерського (псевдоніми — Ісидор з-під Теревовлі, Сидір Тюрмач). За даними нинішніх досліджень, Езерський — перший із поетів Теревовлянщини, вірші якого друкувались у періодичній пресі.

Народився він у 1847 р. У 1872 р. закінчив Львівський університет. За політичними поглядами — народовець. У 1875-1903 рр. учительовав у Золочівській гімназії. Друкувався у газеті “Голос народний”, часописах “Правда”, “Весна” та інших. С. Езерський — автор ліричних віршів “Над зільником” (1868), “Поклик” (1878), “Розрада” (1879), балади “Русалка” (1879), статей “До історії русько-українського письменства” (1890), “Історія Золочівської гімназії” (1899). Він переклав українською мовою повісті Ю. Коженювського “Анілька” (1873) та “Поступлива панна” (1899), драму Й. Шіллера “Підступність і кохання”, яка під назвою “Інтрига” 1884 р. йшла на сцені Руського народного театру у Львові, роман Е. Булвера-Літтона “Останні дні Помпеї” (1890-ті рр.).

Помер С. А. Езерський у 1914 р. в м. Золочеві.

За 8 км на північ від Глещави розташоване с. Ілавче. Цікавим є походження його назви. Річка Сорочанка протікає через село двома руслами, які формою нагадують вила. Початкова назва була Вилавче, а згодом трансформувалась в Ілавче.

Улітку 1891 р. в Ілавчі перебував І. Я. Франко, вивчаючи архів місцевої церкви. Тут він побував на весіллі о. Олексі Яворського.

У 1901 р. сюди здійснив триденну візитацію митрополит Андрей Шептицький.

До розвитку села найбільше спричинилися священники Іван Білинський, Олекса Яворський, Юліян Борачок та Йосип Райх, якого позвірячому закатували енкавесівці. Отець Іван Білинський друкував свої статті у народівській пресі. Написав брошуру “В обороні русинів”, яка була опублікована у Львові під псевдонімом “Іван з Берліг”.

У 1993 р. в селі відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

В Ілавчі народилися поет Федір Пігович (1934-1986) — автор прекрасної пісні “Канни зів'яли”, та Мар'ян Борачок (1912) — український художник і громадський діяч. Останній студював малярство у

Кракові. З березня 1944 р. — в еміграції, в 1950 р. переїхав до США. М. Борачок — автор багатьох портретів, зокрема кардинала Й. Сліпого. Займався також різьбленням по дереву, малюванням на порцеляні, розписами залів, художнім оформленням вистав, редагував пластові видання.

У сусідньому с. **Сороцьке** довголітнім парохом був о. Євген Купчинський (1867-1939), славний на все Поділля цитрист, композитор. До нього часто приїздив у гості племінник Роман Купчинський, видатний поет і композитор, співець стрілецької слави. Онук о. Є. Купчинського Олег Купчинський, який народився в Сороцькому, — нині секретар Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка.

Сороцьке — батьківщина і відомого художника краю Северина Борачка, брата Мар'яна Борачка. Навчався у Краківській АМ. Великий вплив на формування його як художника мав професор Академії Юзеф Панкевич — видатний польський живописець і графік, теоретик мистецтва, інтелігентна людина. С. Борачок — автор багатьох високохудожніх полотен. Після Другої світової війни жив і працював у Мюнхені, а пізніше в США.

На відстані 7 км від Глещави у південно-східному напрямку знаходиться с. **Іванівка**, минуле якого сягає глибини століть. Тут було знайдено кістки мамонта і знаряддя праці людини доби середнього палеоліту. За однією з версій, колись ці землі належали теребовельському князеві Івану Васильковичу, від імені якого і пішла назва села.

Живуть тут працюючі люди, досвідчені хлібороби. З 1974 р. колгосп "Іванівський" очолює заслужений працівник сільського господарства України А. І. Білик. Багато чим господарство завдячує саме йому, що сьогодні є маленьким острівцем стабільності, достатку та добра у морі невпевненості та збідніння. За результатами минулорічної діяльності колгосп отримав стільки коштів, прибутку, яких би вистачило на декілька теребовлянських підприємств та селянських спілок, разом узятих.

2. БУДАНІВСЬКА ДАВНИНА. Є ТАКЕ СЕЛО КОБИЛОВОЛОКИ (Деренівка — Довге — Долина — Мшанець — Великий Говилів — Кобиліволоки — Млиниська — Буданів — Вербівці — Ласківці)

Вирушивши цим маршрутом, ми завітаємо в одне з найдавніших містечок Поділля—**Буданів**, у багатій історії якого так яскраво відбилася героїчна і трагічна доля нашого народу. По дорозі завітаємо в інші населені пункти, з якими пов'язані життя, творчість і діяльність визначних земляків, як-от: Євгена Олесницького, Василя Щурата, Корнила Устияновича та інших.

Отже, рейсовим автобусом Теробовля—Буданів відправляємось у дорогу. Проїхавши 8 км на південний схід від Теробовлі, бачимо зліва від шосе залізничну станцію **Деренівка**, а справа, в ярах, серед розлогих подільських нив, розкинулось село з однойменною назвою. За переказами, записаними Я. Байгером ще в кінці минулого століття, на місці, де тепер поля, звані Селиськами, була колись давня оселя. Одного разу напали турки і татари, спалили будівлі, а мешканців забрали у ясир. Поміж полоненими була дуже вродлива дівчина, яка дісталася в руки одного баші. Він призначив її за жінку для свого сина Дерена, що закохався у чарівну полонянку з першого погляду. Але дівчині, коли її перебрали у турецькі строї, вдалося втекти з неволі. Дерен наздогнав її аж на Україні. Але так покохав цю гарну дівчину, що, за її намовою, повернувся з нею на місце її родинної оселі, прийняв християнську віру і заснував нове поселення, що, за його іменем, дістало назву Деренівка.

Посеред села стоїть на пагорбі старенька дерев'яна церква Воскресіння Христового, збудована 1715 р. Вихідцями з Деренівки є кандидат наук, старший викладач архітектурного факультету університету “Львівська політехніка” С. Шаршаткіна та заступник голови Львівського обласного Проводу Спільки політв'язнів України В. Кубів.

Село Довге є ніби продовженням Деренівки в південно-західному напрямку. На його території знайдено кам'яні знаряддя праці епохи палеоліту, предмети побуту, кулясті амфори, посуд культури III-II тисячоліть до н. е., що експонуються тепер у Тернопільському краєзнавчому музеї. Археологи розкопали кам'яну гробницю з дитячим похованням черняхівської культури. Все це свідчить про те, що дана місцевість була залюднена дуже давно. Однак перша писемна згадка про село припадає на 1559 р.

Раніше село називалось Грицівкою — від імені першого поселенця. Та згодом, коли розрослося, простягнулося вздовж річки, стало Довгим.

Пам'яткою архітектури тут є дерев'яна церква з 1704 р. Тепер розпочато будівництво нового кам'яного храму.

У Довгому минули дитячі роки братів Володимира і Степана Гжицьких. Їхній батько, переїхавши сюди з Острівця, багато років був директором місцевої школи. А потім школу очолювала його дочка Наталя Зеновіївна. Вона мала неабиякий хист до малювання.

У Довгому прожив свої останні роки видатний український живописець і письменник Корнило Миколайович Устиянович. Народився він у 1839 р. у с. Вовків Пустомитівського району Львівської об-

ласті в сім'ї письменника і громадського діяча Микола Леонтійовича Устияновича. В 1858-1863 рр. навчався у Віденській Академії образотворчих мистецтв. Він — автор монументальних розписів і картин на історичні та біблійні теми: “Василь Теребовлянський” (1866), “Христос перед Пилатом” (1880), “Мойсей” (1887), “Козацька битва” (1890), “Літописець Нестор” (1901), “Т. Шевченко на Україні” (1880-ті рр.).

Корнило Устиянович один з перших на Західній Україні зобразив на полотнах життя селян. Відомі його жанрові картини “Бойківська пара”, “Гуцулка біля джерела”, “Гуцул” (1891). Більшість творів зберігається у Національному музеї у Львові. Як поет уперше виступив з публікаціями наприкінці 1860-х рр. У 1870-х рр. з'явилися його історичні поеми “Іскоростень”, “Вадим”, “Святослав Хоробрий”, трагедії “Олег Святославич Овруцький”, “Ярополк Перший Святославич, великий князь київський” та ін. У 1882-1883 рр. редагував та ілюстрував сатирично-гумористичний журнал “Зеркало”. Помер 22 липня 1903 р. Похований у Довгому.

Неподалік села, утворена низиною ріки і яром, височіє мальовнича лісиста гора Стінка Підгаєцька. Поблизу б'є джерело, назване Кам'яною Криницею. Побуває легенда, ніби тут протистояли колись війська теребовлянців і татар. Стріляли з гармат, ядро влучило в скелю, пробило її, і звідти заструменіла вода.

Довге з'єднане мостом із с. Долиною, що розташоване на правому березі Серету. Воно відоме з 1497 р. До 1939 р. мало статус містечка і до 1950 р. називалося Янів.

Для захисту від кочівників та зміцнення своєї влади магнат Ян Гольський на початку XVII ст. побудував у Янові замок і міст через ріку Серет, за користування яким брав мито. Тоді ж було збудовано і костел. На схід від нього в 1725 р. споруджено греко-католицьку церкву архистратига Михайла, що діє і нині. За нею збереглися сліди валів і насипів. Це — рештки оборонних укріплень містечка біля переправи через річку.

Пам'ятає Янівський замок не одну навалу ворогів та завзяту боротьбу народних повстанців. У 1675 р. на містечко раптово напали турки й оволоділи замком, завдавши йому сильних руйнувань. А в 1685 р. фортецю здобув і зруйнував козацький загін Сулименка. У XVIII ст. фортецю відбудували, проте оборонного значення вона вже не мала. Деякий час тут містилася фабрика селітри. На сьогоднішній день частково збереглась тільки північна частина замку із залишками круглої башти. Була в Янові і старовинна синагога.

На західному боці Долини знаходяться електростанція і млин. Гідроелектростанція, збудована між Першою і Другою світовими

війнами, постачала електроенергію для ряду об'єктів трьох повітів: Теробовлянського, Копичинецького і Чортківського. Ініціатором її спорудження був тодішній директор школи Володимир Славський. Тепер, після капітального ремонту, здійсненого досвідченими спеціалістами із м. Хмельницького, потужність станції зростає.

У Долині народився відомий громадсько-політичний діяч української еміграції в США Андрій Дмитришин (1891-1970). У місцевій школі українську мову і літературу викладає племінниця Мар'яна Крушельницького п.Лариса Дуда. Її поезією захоплюються читачі Теробовлянщини і всієї Тернопільщини.

На відстані 2 км від залізничної станції Деренівка знаходиться с. **Мшанець**. Первісна назва його була, можливо, Мішанець, бо жили там люди різного походження. На це вказують такі прізвища, як Мустафа, Шах, Бернат, Чех та їм подібні. Проте найбільше мешкало українців.

Відданими церкві і громаді, діяльними на культурно-освітній ниві були отці Лукасевич (служив селу 37 років), Малиновський (не визнавав російського православ'я, а тому пізнав тюрми Сибіру) та Кливак (за непокору радянській владі закатований у застінках НКВС).

У Мшанці народився доцент Львівського аграрного університету, кандидат технічних наук П. Вівчар.

Директором сільського Будинку культури є перший голова осередку Народного Руху України, автор двох збірок оповідань Данило Сивицький.

У 1993 р. в селі відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку.

За 7 км на схід від Мшанця на берегах річечки Тайни розкинулось с. **Великий Говилів**. Одна з версій щодо походження назви пов'язує її із словом “вила”: річечки Тайна і Лозівка, звиваючись, творять ніби вила. Інша — виводить цю назву від “говіти” — постити. Дехто вважає, що початкова назва села була Гонилів, зумовлюючи тим, що через цю місцевість татари гонили людей в ясир. Існує також думка, що назва походить від власного імені Говило.

У 1875 р. стараннями о. Г. Олесницького було засновано одну з перших на Тернопільщині читальню “Просвіти”. Його син Євген Олесницький відіграв дуже важливу роль в українському національно-патріотичному русі кінця ХІХ — початку ХХ ст. Народився він 5 березня 1860 р. До школи ходив спочатку в Говилові, а потім у Теробовлі. До громадської роботи залучився ще в Тернопільській гімназії. Формування його світогляду продовжилось в університеті у Львові. Друкував свої статті у журналі “Батьківщина”, редагував гу-

мористичний журнал “Зеркало”. У “Руській бесіді” став театральним критиком, також перекладав повісті для газети “Діло”.

У 1891 р. Є. Олесницький переїздить у Стрий і відкриває адвокатську контору. Організовує відкриття читальні, будівництво Народного Дому в Стрию. Діловодство у канцелярії веде українською мовою, їздить по селах, де виступає на вічах.

У 1900 р. був обраний послом до Галицького сейму, а ще через сім років — послом до австрійського парламенту. Такою кипучою діяльністю займався до кінця життя. Став організуючим центром української сеймової делегації. У 1899 р. взяв участь у створенні Української національно-демократичної партії.

Для поліпшення економічного становища трудівників організував торговельні, сільськогосподарські, ремісничі, кредитні спілки, запрошував агрономів читати селянам лекції, як правильніше вести господарство. У 1909 р. у Народному Домі в Стрию відкрив першу українську сільськогосподарську виставку, де були представлені плоди городів і садів Бойківщини та Поділля. Стояв біля витоків товариства “Сільський господар”, був членом дирекції товариства “Дністер”.

У 1906 р. Є. Олесницький очолював матірнє товариство “Прогрессу” ім. Т. Г. Шевченка у Львові. Брав участь у заснуванні “Часопису правничого”, пізніше — видавець “Русько-української бібліотеки”, а в 1915 р. — член Загальної Української Ради. Він підтримував тісні взаємини з І. Франком, послужив письменникові прототипом головного героя його повісті “Перехресні стежки”. Залишив спогади “Сторінки з мого життя” (1935).

Помер Є. Олесницький 26 жовтня 1917 р. Заповіт — поховати у Стрию, поруч з його єдиною дитиною — виконав його друг і соратник, композитор і диригент Остап Нижанківський.

Виходець із с. Великий Говилів В. Бабій був командиром полку артилерії в Українській Галицькій Армії. Тут також народився сучасний художник і скульптор Я. Голець.

Приблизно за 7 км від Мшанця і за 2 км від автостради Луцьк—Чернівці розташоване с. **Кобиловолоки** (з 1964 по 1990 р. — с. Жовтневе), відоме з 1394 р. Згідно з переказами, частина села була заболочена, і там часто грузили коні. Їх доводилось витягувати — волокти. Звідси і пішла назва.

У 1620 р. місцеве населення разом з галицьким старостою Струсем брало участь у поході польського війська під проводом гетьмана Жолкевського проти турків і татар, що закінчився поразкою під Цецорою. Перед вирішальною битвою більшість польських загонів (з

огляду на переважаючі сили ворога) покинула військо Жолкевсько-го, і лише галицькі полки Струся залишилися вірними до кінця. Не дивно, що в пам'ять про сміливого ватажка одна з вулиць Кобиловолока називається Струсевою.

Про скасування 15 травня 1848 р. кріпацтва дійшла цікава розповідь жителя села Василя Кочкура: “Мій дід не міг стерпіти знущань польського економа й одного дня вдарив його. Знаючи, що буде жорстоко покараний, дід змушений був тікати і жив у лісі. Знали про це окремі селяни і носили дідові їсти. Так було досить довго. І ось одного весняного дня дід почув дзвони і голоси багатьох людей, які голосно вигукували: “Кочкур, виходи! Нема вже панщини!” І ось з гушавини появився старий чоловік, зарослий, змарнілий, і сльози потекли по його обличчю. Заплакали всі, але це були сльози радості...” На честь 50-річчя скасування кріпосного права селянин Олійник встановив дерев'яний хрест біля будинку, де тепер сільська бібліотека.

У 1882 р. у Кобиловолоках збудовано у візантійському стилі церкву Воскресіння Христового та латинський костел. Виготовив іконостас і виконав усі малярні роботи в церкві місцевий художник Іван Рунька. Намальовані ним картини на релігійну тематику справді художньо вартісні. Дружину Руньки в селі називали “Малярка”.

61 рік — від 1854-го до 1915-го — парохом у Кобиловолоках був о. Теофіль Царевич. Для допомоги йому давали молодих співробітників. Довго дякував у місцевій церкві Матвій Бараник. Був він доброю і чесною людиною, став громадським писарем, згодом війтом. В особистому житті не мав щастя. Жінки його помирили, одружувався він п'ять разів. Виховав 13 дітей, дав їм освіту та вивів у люди. Митрополит А. Шептицький високо цінував служіння Бараника, надав йому перший ступінь свячення—півця.

Злиденне життя заставляло селян залишати рідні оселі й виїжджати на заробітки за океан. У Бразилії й Аргентині емігранти не прижилися. В Канаду емігрувало 26 родин. Окремі повернулися додому, чимало залишилося на постійне проживання там.

Школа у Кобиловолоках існує з 1853 р. Першим учителем тут був Йосафат Янушевський, другим — Данило Ковальський, який віддав цій справі багато років своєї праці. А його син — Павло Ковальський учителював у рідному селі 41 рік. За даними 1928 р., із Кобиловолоцької школи вийшло близько 100 представників інтелігенції, які працювали в різних населених пунктах Галичини. Про декого з них розповімо трохи ширше.

Василь Бараник, закінчивши правничий факультет Краківського університету, почав свою адвокатську практику в Заліщиках у канцелярії відомого суспільно-громадського та політичного діяча Галичини Володимира Охримовича. Після мобілізації до австрійської армії в 1914 р. працював у військовій пресі в Моравській Остраві. Під час листопадового зриву перейшов на службу в УГА як референт преси. За польських часів був членом Центрального Комітету УНДО. Обраний сенатором польського парламенту у Варшаві, він захищав інтереси українців, турбувався про розвиток освіти. 19 вересня 1940 р. Василя Бараника заарештували й ув'язнили в чортківській тюрмі, де і замордували у 1941 р.

Великим авторитетом користувався Йосип Шкварок. Ставши лікарем, він усі свої знання і сили поставив на службу простих людей. Висококваліфікований терапевт, Й. Шкварок певний час працював у Буданові, а в 1942 р. його призначено на посаду головного лікаря Тербовлянського району. В лютому 1944 р. змушений був виїхати з рідного краю в Чехословаччину. Помер у Празі.

Виходець з Кобиловолок — диригент і педагог Богдан Ковальський. Закінчив гімназію в Тернополі і Вищий Музичний інститут у Львові. Викладав у академічній гімназії у Львові. В 1937 р. виїхав до Канади. Вчителював і вів хори Українського Національного Об'єднання в Монреалі, Торонто, Судборі, Віндзорі.

З 1890 р. в с. Кобиловолоки почала діяти філія “Просвіти”. Велику культурно-просвітницьку роботу проводило товариство “Сокіл”. Особливо популярним був тут духовий оркестр, що нараховував понад 40 музикантів. Він зайняв призові місця на показових виступах у Львові. Працював сільський хор.

Під час більшовицької окупації почалось вивезення багатьох сімей до Сибіру. За німецького “господарювання” на село були накладені “контингенти”, тобто натуральні податі зерном. Млини закрили. Змолоти дозволялось тільки 16 кг зерна на особу на місяць. Люди взялися за жорна, але власті скоро розгадали цей “промисел”: жорна розбивали, порушників карали. Недаремно у селі з'явилася пісенька:

*Ой приїхав ляддвірт грубий,
Він за жорна виб'є зуби...*

Від кожної корови потрібно було здати в рік на приймальний пункт 800 літрів молока. Всі безроги були “кульчиковані”, ніхто не мав права заколоти свиню для власних потреб. Але і тут люди якимось при-

стосовувались: перекладали “кульчики” з відгодованих тварин на малі поросятка — кількість голів не зменшувалась.

Молодь села всіляко ухилялася від вивезення на роботу до Німеччини, багатьом удалося втекти по дорозі.

23 березня 1944 р. Кобиловолоки звільнено від німецьких фашистів.

У 1947 р., за домовленістю між урядами СРСР і Польщі, майже всі жителі польської національності виїхали до Польщі. На їх місце прибуло близько 150 родин українців з Кросненського повіту Польщі та Сокальського району Львівської області.

1951 р. ознаменувався тим, що Кобиловолоцька школа стала середньою. Першим директором її був М. Цехмейструк, стараннями якого було завершено будівництво нового корпусу. Згодом десятирічку очолювали І. Гірський, М. Урбанський, С. Пйонтка. До недавнього часу директором школи був М. Матвійків. Енергійна і самовіддана людина, він багато зробив для матеріального забезпечення школи, згуртування педагогічного й учнівського колективів. У зв'язку з обранням його головою районної Ради керівництво школою передано В. Сергаю — досвідченому педагогу, чулій і добрій людині, вимогливому, але справедливому організаторові шкільного життя.

Понад 30 років свого життя віддав справі навчання і виховання молоді старший учитель, відмінник народної освіти Володимир Бакун. Високоосвічена, інтелігентна людина, він написав ґрунтовний нарис про історію Кобиловолок, що вийшов друком у 1994 р., до 600-річного ювілею села.

Нині на території Кобиловолоцької сільської Ради працюють колгосп “Галичина”, міжгосподарське підприємство з виробництва яловичини, спиртозавод, млин, кравецька майстерня.

Крім середньої, є в селі ще музична школа; працюють школа-садок, лікарська амбулаторія та медпункт, відділення зв'язку та ощадбанку, три бібліотеки, два промтоварних і три продуктових магазини. Завершується спорудження нового Будинку культури.

У 1992 р. за ініціативою голови сільської Ради п. Івана Стеція в Кобиловолоках встановлено пам'ятник Т. Г. Шевченку. Його автори — архітектор Мирослав Кулька, випускник місцевої школи, та скульптор Іван Козлик, член Спілки художників України.

У післявоєнний період із села вийшло у світ широкий немало сьогодні відомих людей. Ось імена декотрих із них.

Стояновський Степан — український вчений в галузі фізіології сільськогосподарських тварин, доктор біологічних наук (з 1965 р.), професор (з 1966 р.), заслужений діяч науки України (з 1982 р.),

багаторічний ректор Львівського зооветеринарного інституту (тепер академія). Наукові праці присвячені особливостям обміну речовин і енергії у різних вікових і продуктивних груп сільськогосподарських тварин та фізіологічним основам технології виробництва молока і м'яса.

Стояновська Оксана — старший науковий співробітник НДІ землеробства і тваринництва західних районів України.

Стояновський Володимир та Гойсалюк Степан — кандидати наук, співробітники Львівського НДІ фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин.

Чиж Віра — кандидат медичних наук, доцент Львівського медичного університету.

Олійник Мирослав — кандидат медичних наук.

Бундза Богдан — кандидат фізичних наук, завідувач відділом Інституту фізики НАН України.

Кочкур Михайло — керівник Київської геологічної партії.

Шкрибало Юрій — викладач університету “Львівська політехніка”.

Семків Михайло — заслужений лікар України, головний лікар Чортківського району.

Бакун Богдан — головний лікар Чортківської райсанепідемстанції.

Бакун Ярослав — лікар-кардіолог львівської лікарні швидкої допомоги.

Кочкур Мирослав — директор Чортківської районної друкарні.

Собкович Михайло — голова Корсунь-Шевченківської районної Ради народних депутатів.

Небоженко Тарас — заступник генерального директора “Київ-енерго”.

Мухній Петро — заступник директора приладобудівного заводу в м. Івановичі (Беларусь).

Серафим Станіслав — заступник керуючого трестом “Тернопільбуд”.

Тригук Юрій — фармацевт у м. Брест.

Тригук Богдан — член товариства “Меморіал”, підполковник у відставці.

Дмитришин Ігор — інженер військового комп'ютерного центру у м. Львові, підполковник.

Галанджій Юрій — співробітник штабу військ ПрикВО, підполковник.

Є відомості, що з Кобиловолук походить поет Петро Попович-

Гученський, якого М. Возняк назвав “талановитим предтечею Котляревського 17 ст.”. Тепер його доробок увійшов до багатотомного збірника творів української літератури: він надрукований у книзі “Українська література 17 ст.”.

Із Кобилюволоками тісно пов’язані життя і творчість Василя Григоровича Щурата — українського поета, перекладача, вченого-філолога, фольклориста, журналіста, педагога, громадського діяча. Увійшов він в історію української культури і літератури зокрема разом з плеядою таких видатних постатей, як Леся Українка, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Лесь Мартович, Осип Маковей, Агатангел Кримський, Філарет Колесса, Іларіон Свенціцький, Іван Труш, Іван Панькевич, Станіслав Людкевич. Всі вони — його ровесники або майже ровесники. Творчість кожного з них осяяна благодатним промінням генія Івана Франка.

Під його безпосереднім впливом почав літературну діяльність і Василь Щурат. Він народився 1871 р. в селі Вислобоки на Львівщині, в сім’ї вчителя. Початкову і середню освіту здобув у Львові. У 1892 р. Василь Щурат записується на філософський факультет Віденського університету. Там він ділить помешкання з Іваном Франком, який саме готується до докторату. Після закінчення університету та здобуття вченого ступеня доктора філософії Василь Щурат учителює в гімназіях Станіслава, Перемишля, Бродів, де водночас інтенсивно працює на науковій і літературній ниві, бере участь у громадському житті. У Бродях — найбільш “закацапшеному” закутку Галичини — засновує філію “Просвіти”, організовує читальню по селах.

У 1907 р. Василь Щурат переїжджає до Львова, працює вчителем німецької гімназії. Тут стає дійсним членом НТШ, починає публікувати свої твори в його виданнях.

У 1918 р., відмовившись скласти присягу урядові Пілсудського, втрачає право на державну посаду. Наступного 1919 року організовує при НТШ університетські курси для українського студентства, які в 1921 р. (з його ж ініціативи) перетворилися на так званий Український таємний університет. Василь Щурат стає першим ректором цього університету і завідуючим кафедрою української літератури. У 1921 р. польська влада арештовує його і понад три місяці тримає у тюрмі. З 1914-го по 1923 р. Василь Щурат керує роботою НТШ. У 1922-1936 рр. він — директор жіночої гімназії сестер василіянок, де одночасно викладає українську мову та літературу, створює науковий гурток ім. Лесі Українки. З 1929 р. — академік АН УРСР.

Після 1939 р. Щурат короткий час працює професором Львівського університету на кафедрі української літератури та директором Наукової бібліотеки АН УРСР.

Помер В. Щурат 17 квітня 1948 р. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Уся творчість його сповнена однією ідеєю — доконечність відродження українського народу. Поезії Щурата глибоко патріотичні та релігійні, багаті образами, цікаві ритмічною структурою, естетично наснажені.

Як перекладач Василь Щурат присвоїв українській літературі поезії майже з усіх європейських мов, зокрема оди Горация, “Пісню про Роланда”, “Пісню про Нібелунгів”, дав прекрасні переклади Святого Письма, “Слова про похід Ігоря”, який по праву вважається одним з кращих українських перекладів цього твору.

Наукові праці дослідника різноманітні за тематикою, завжди актуальні, сміливо написані. Їх з цікавістю читають не тільки спеціалісти.

Публіцистика Василя Щурата відзначається живим темпераментом, енергією; його спогади, статті, фейлетони написані українською, польською, німецькою та французькою мовами. Він — автор гімну “Просвіти”, двох гімнів американських українців.

На жаль, твори письменника давно вже стали бібліографічною рідкістю. Багато його поезій, перекладів, наукових та публіцистичних праць не дочекалися книжкового видання. Підготовлені до друку для видавництва “Дніпро” вибрані поетичні та наукові твори теж не вийшли у світ через брак паперу. Вони ще чекають свого видавця.

... Через рік після народження Василя Щурата помер його батько. Мати вийшла вдруге заміж за Миколу Семківа і переїхала разом з сином до Кобиловолок, звідки походив її чоловік. Тут Василь розпочав шкільне навчання. Він глибоко і щиро полюбив наш край, пізніше присвятив йому чимало віршів і до смерті вважав його своєю батьківщиною. Багато його наукових праць, оригінальних поезій, перекладів написано саме тут. Приїздив письменник у село досить часто, про що свідчать спогади старожилів.

Ось уривок із спогадів Софії Бараник: “... З наймолодших літ пам’ятаю Василя Щурата. Вчився він, працював у Львові, але кожного літа приїжджав до своєї мами Семків Марії. Тут він мав багато товаришів: Бараника Василя, Ковальських Ярослава, Євгена, Богдана. Вони були талановиті люди, любили сцену. Всі інтелігенти села збирались у читальні, проводили репетиції п’єс “Наталка Полтавка”, “Сватання на Гончарівці”. Головним режисером був Василь Щурат. У селі людям не було скучно. Кожної неділі відвідували чудові вистави, а це давало всім задоволення, прищеплювало любов до всього свого, дорогого, рідного”.

У Кобиловолоках Щурат черпав натхнення з чудових сільських краєвидів, з народних переказів і легенд. Саме тут у 1892 р. від селянки Марини Баран він записав легенду про Юду Іскаріота, зробив начерки історії села, занотував чимало колядок, щедрівок, які об'єднав у “Вертепі села Кобиловолоки у Теребовельщині”, подарувавши його згодом Івану Франку. Тут у різний час народилися його вірші “Гуляє листя навесні” та “Весно, чи довго ж бо ще та химера” (обидва 1893), “Є ще на світі країна” (1905), “Принадний вид, немов у сні” (1908), “Убога Теребовле! Був тобі символом” (1918). Всі вони побачили світ у виданнях “Радикал”, “Учитель”, “Діло”.

Поет завжди залишався щирим патріотом своєї землі, справжнім громадянином. Він палко бажав:

*Аби лиш мій народ
З рідних хат, загород
Не був гнаний ніколи;
Аби лиш мій народ
Сам зажив вже свобод,
Вічно крадених в нього,
Аби він був щаслив,
Аби в щасті процвів
За весь біль життя мого.*

Тільки недавно стало відомо, що під час голодомору на Великій Україні в 1932-1933 рр., коли гинули мільйони людей, Щурат не залишився байдужим до жорстокої політики сталінського режиму. Він разом з такими провідними вченими, як Михайло Возняк, Кирило Студинський, Філарет Колесса, на знак протесту проти нечуваних злодіянь більшовицьких “кормачів” відмовився від чималої зарплати у доларах, яку отримував як академік АН УРСР.

Ніби продовженням Кобиловолок у західному напрямі є с. Млиниська. Назва його походить від кількох млинів на Кобиловолоцькому потоці, що протікає через село.

У 1846-1847 рр. майже всі мешканці Млиниськ вимерли від епідемії холери. Тоді граф Лось постарався переселити сюди людей з центральних областей Польщі, яких місцеві жителі називали “мазурами”. Млиниська були літньою резиденцією графів із родини Лось. Тут заклали розкішний парк з рідкісними деревами та збудували величезний палац (згорів у 1945 р.). Щоліта з усіх куточків Польщі сюди з'їжджалась аристократична молодь, яка проводила свій час у

забавах, балах, різних ігрищах, полюванні в лісі. Ще донедавна парк Млиницьк прикрашало екзотичне, майже столітнє тюльпанове дерево — родич магнолії. Через байдужість його знищено у 1991 р.

Близько 20 років у селі діяла машинно-тракторна станція (МТС).

Недалеко від Млиницьк, у напрямку Буданова, на правому березі Серету розташувалось с. Слобідка (Янівська), а за 1 км від нього знаходиться лісиста височина, перетята яром р. Гнила Рудка, яка в цьому місці впадає в Серет. Колись тут було невеличке сільце Знесіння. Хто хоч раз у житті бачив цю місцину, той ніколи не забуде її прегарної, типово подільської панорами. Здається, що перед нами чудово удекорована сцена, яку творять височини, узгір'я, покриті лісами, яри, долини, ріка. Ї все це яскраво освітлене промінням життєдайного сонця. Тихо тут узимку, але гомінливо літом, коли приїжджає дівора для відпочинку в таборах, розташованих на берегах ставків.

Неподалік Знесіння виявлено сліди трипільського поселення.

За декілька кілометрів на південь від Знесіння і за 22 км від Терезовлі на берегах Серету розляглося село Буданів (до 1945 р. — Будзанів). У дорадянські часи мало статус містечка. Перша згадка про Буданів датується 1549 р. Тоді король Сигізмунд Август своїм привілеєм дозволив дружині галицького воєначальника Якова Бодзановського Катерині із Золотник перейменувати дідичне село Скоморохи на місто Бодзанів. Проте Скоморохи залишилися Скоморохами, а Буданів розбудувався трохи далі. Інша версія пов'яже назву села із словом “бундз” — головка овечого сиру.

Разом з містом споруджується дерев'яна фортеця. Та згодом її було знищено турецько-татарською ордою. На початку XVIII ст. Іван та Мартин Ходоровці побудували нову — муровану — фортецю. Її разом з містом обведено високими, у три ряди валами, залишки яких збереглися до наших днів. До міста з чотирибаштового замку можна було дістатися однією з чотирьох брам, яка мала залізний звідний міст.

Часті руйнівні напади татар гальмували розвиток міста. У 1575 р., оволодівши фортецею, вороги спалили її, частину жителів повбивали, а дівчат, молодих жінок і ремісників забрали в полон. Врятувалося лише кілька десятків чоловік. Після цього Буданову довго доводилося “зализувати рани”. Щоб збільшити кількість населення, тодішній власник міста Вільчек переселив сюди частину своїх селян з Мазовії.

Під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького будзанівці активно боролися проти своїх гно-

бителів. Фортеця двічі — у 1648 і в 1651 рр. — при сприянні місцевого населення була здобута козацькими військами і, як база опору шляхти, частково знищена. З руїн вона піднялась через декілька років, за часів володіння нею Томашем Лужецьким.

У 1672 р., коли турки підступили до Будзанова, захисники його відмовилися здатися. Ворогові не вдалося здобути замок і після штурму. Лише через три дні турки оволоділи містом. Багатьох його захисників було вбито, багатьох — забрано в полон. Великих втрат місто зазнало внаслідок чергового турецького нападу в 1675 р. Спалена фортеця втратила своє оборонне значення.

На початку XVIII ст. Будзанів почав відроджуватися. У 1705 р. тодішній власник міста А. Шука переселив сюди частину ремісників зі свого Білгорайського маєтку. Ремісники об'єдналися в цехи — шевський, гончарський, різницький, кушнірський, ситярський. Щороку на 12 ярмарках ремісники збували свої товари. Однак і в цей період розвиток міста гальмувався залежністю від феодала, стихійними лихами та пошестями.

У 1771 р. від холери померло кількасот жителів Будзанова, а через деякий час велика пожежа знищила майже половину будинків.

У 1817 р. нові володарі міста — Бобровські подарували руїни фортеці на вічне користування місцевим ксьондзам. Вони відремонтували частину старих приміщень на помешкання. У 1846 р. в східній внутрішній частині фортеці споруджено окремий будинок, який зайняли сестри милосердя і примістили тут шпиталь. Тепер це відділ Тернопільської обласної психоневрологічної лікарні.

1903 р. в місті утворилося перше в Тербовлянському повіті товариство “Сокіл”. У роки Першої світової війни Будзанів опинився в зоні бойових дій. Восени 1915 р. тут проходила лінія фронту. З того часу до жовтня 1920 р. місто кілька разів почергово переходило під владу росіян, австріяків, українців, поляків.

У 1930-х рр. в центрі Будзанова побудовано Народний Дім з великим залом для глядачів та читальнею. Було тут кілька українських товариств, і серед них “Луг”, до якого входили самі дівчата. Робили фізкультурні вправи, співали українські маршові пісні, читали вірші, виступали на пам'ятних вечорах, присвячених Т. Шевченку, І. Франку, М. Шашкевичу. Очоловувала товариство Леся Стецій.

У місті діяли суд, поштовий уряд, станиця поліції і семикласна школа.

У січні 1940 р. Буданів став районним центром, а в 1959 р. увійшов до Тербовлянського району. Сьогодні тут діють середня і му-

зична школи, професійно-технічне училище, Будинок культури, поліклініка, пологовий будинок, обласна психоневрологічна лікарня.

У Буданові мешкає член Спілки письменників України Борис Павлівський. Двадцять чотири роки свого життя він провів на засланні та в гулагівських катівнях.

За декілька кілометрів від Буданова, на межі з Гусятинським районом, у мальовничій місцевості примістилося невелике с. **Папірня**. Можливо, там була колись фабрика паперу. Місцеві жителі славилися виробами з дерева: робили сани, вози, дерев'яний посуд тощо.

Поблизу Буданова, в долині річечки Звиняч (притока Серету), розкинулись села **Вербівці** і **Ласківці**. Із Вербівців вийшов ряд свідомої української інтелігенції, яка залишила помітний слід у різних сферах духовного життя та культури. Це, зокрема, священники Дмитро, Василь та Михайло Василюки, член Спілки художників України Ярослав Новак, заслужений артист України співак Ярослав Головчук та інші.

У документах Ласківці вперше згадуються під 1477 р. Засновниками села, очевидно, були жителі ще княжого поселення Кузьминець, знищеного Батием у 1241 р. Отже, мешканці Кузьминця, які врятувалися, заснували нове поселення — уже в іншому місці. За 2 км від Ласківців, у сторону Могильниці, знаходиться долина, яку тутешні жителі ще дотепер називають Кузьминцем.

За однією з версій, назва села походить від власного старослов'янського імені Ласко. Можливо, так звали втікача з турецької неволі козака Левенця, який, згідно з переказом, перший оселився тут.

За Бучацьким договором 1672 р., попри саме село пролягла границя між Польщею і Туреччиною.

У другій польсько-турецькій війні 1676 р. тут стояли турецька кіннота яничарів і козацькі відділи гетьмана Дорошенка. З 1683 р. Ласківці знову опинилися під владою Польщі.

Майже 40 років учителем і директором місцевої школи був Андрій Пасіка. Завдяки його старанням Ласківці уже в 1914 р. мали 15 студентів вищих навчальних закладів. З 1892 р. в селі діяла читальня "Просвіти". Було тут і русофільське "Общество им. Андрея Качковского", але до 1912 р. воно припинило своє існування, і більшість його членів перейшла в "Просвіту".

У період ЗУНР село послало в УГА свою сотню, яка відзначилась у багатьох боях.

У селі діють дільнична лікарня, аптека, кравецька майстерня, целений завод.

У Ласківцях народились доцент Тернопільського приладобудівного інституту ім. І. Пулюя, кандидат фізико-математичних наук, член-

кореспондент Академії інженерних наук України М. Петрик, викладач Львівського Музичного інституту ім. Лисенка доцент Б. Дерев'яноко, журналіст, перший головний редактор журналу "Тернопіль", а тепер головний редактор видавництва "Збруч" М. Ониськів, народний майстер, член Спілки художників України Г. Ковальчук.

3. НА БАТЬКІВЩИНУ БОЙЧУКІВ (Зеленче — Підгора — Малів — Семенів — Залав'є — Підгайчики — Могильниця — Романівка)

Предметом нашої особливої зацікавленості під час подорожі за цим маршрутом буде село **Романівка** — батьківщина всесвітньо відомого художника-монументаліста Михайла Львовича Бойчука та його брата — художника Тимофія Бойчука. Доїхати туди можна автобусом Теревовля-Романівка.

Отож, вирушаємо в путь. За 2 км на південь від Теревовлі, біля підніжжя гори між річками Серет і Гнізна, розкинулось с. **Зеленче**. Воно було чи не першим, що виникло та розрослося разом із Теревовлею як її південний форпост.

З лісової сторони Серету як продовження Зеленча розташувалися села **Підгора** і **Малів**. Підгора примостилась під горою, що є закінченням однієї з вузьких височин Подільського плато. А на горі ще з давніх часів стояв Святоспаський монастир ченців-василіян з церквою Різдва св. Івана Хрестителя.

Першу згадку про **Малів** знаходимо в люстрації Теревовлянського староства за 1661 р., бо в дипломі короля Стефана Баторія 1576 р. воно ще зветься "Пасічисько", яке тримали теревовлянські міщани.

По правому боці Серету, навпроти Підгори і Малова, знаходиться с. **Семенів**. Згідно з переказами, його назва походить від імені козака Семена, який першим осів тут. До сьогодні в селі зберігається великий камінь, під яким немовбито похований цей козак. У Семенові народився кандидат ветеринарних наук, працівник Львівської зооветеринарної академії Я. Крупник.

Зразу ж за Зеленчем дорога повертає направо і веде до сіл Могильниця та Романівка. А зліва від цієї дороги, на відстані 3 і 4 км від Зеленча, в долині ріки Серет лежать села Залав'є і Підгайчики.

За переказами, назва с. **Залав'є** походить від того, що воно розташоване неподалік від Зеленча, де колись була пристань княжої Теревовлі і торговиця: отже, люди будували житла за купецькими лавами.

Пам'ятають залав'яни невтомних своїх просвітителів — о. Савина Дурбака і директора школи Діонісія Рушицького. За ініціативою останнього тут побудовано перший у повіті пам'ятник Т. Шевченку.

Поставили його при головній вулиці села, біля хати Григорія Палідвора, який для цього відступив частину свого городу. Посвячення відбулося весною 1914 р. при великому зборі народу з найближчих сіл і Теревовлі. Промову виголосив визначний громадський діяч Галичини Льонгін Цегельський. Пам'ятник цей, на жаль, пошкоджений під час українсько-польської війни 1919 р., зберігся і донині.

Деякий час парохом у Залав'ї був о. Ісидор Нагаєвський — професор Українського католицького університету ім. Папи римського Климента у Ватикані, автор численних теологічних та історичних книг.

Залав'є — батьківщина відомого етнографа і музиканта Федора Маковського (1895-1959). Народився він у сім'ї незаможного селянина. Батько його, Григир, рано помер, і Федь лишився сиротою. Як здібного учня директор школи Рушицький порекомендував Федора для вступу до гімназії. Там утримувався з уроків, які давав слабшим у навчанні учням. Щодня ходив пішки 6 км до Теревовлі і стільки ж назад. Пізніше був у бурсі. Дуже рано виявив неабияке музичне обдарування, і диригент гімназійного хору о. Євген Турула, зробивши його своїм помічником, досить часто доручав йому диригувати хором.

Ще гімназистом Ф. Маковський мандрував по селах, збираючи усну народну творчість. Під час Першої світової війни царська поліція запідозрила його в шпигунській діяльності (був у гімназійному однострою, бо іншого не мав) й у грудні 1915 р. арештувала на ярмарку в Хоросткові. Воєнний трибунал у Підволочиську засудив юнака до страти через повішання, але в останній хвилині перемінив вирок на заслання до Сибіру, в Іркутськ, як австрійського військовополоненого.

Після Лютневої революції 1917 р. звільнений з полону Ф. Маковський працює у школі вчителем музики і співу, веде хор. В Іркутську здобуває вищу освіту, закінчує факультет іноземних мов. Там же в 1922 р. одружується, а невдовзі разом з дружиною (теж учителькою) повертається на Україну, в Київ, де спочатку працює секретарем місцевому профспілки Наркомосвіти, а також секретарем Культкомісії. Ця комісія провела низку літературних вечорів, у тому числі літературну дискусію 1925 р. Федір Григорович видав тоді ж книжечку зі стенографічними звітами під назвою “Літературна дискусія” і прислав її до Залав'я. Також просив у листах зібрати залав'ївські гаївки, колядки та шедрівки і надіслати йому. Процес над “Спілкою Визволення України” 1929-1930 рр. потяг за собою силу арештів.

Розпочалася чистка наукових і культурно-освітніх установ. Так, співробітників Наркомосвіти допитували на відкритій сцені перед тисячним натовпом у садибі колишнього Велико-Миколаївського собору на Печерську. Федору Маковському пред'явили конкретне звинувачення: як дозволив він собі поцілувати руку пані Людмилі Михайлівні Старицькій-Черняхівській, відомій письменниці, коли зустрів її в коридорі ВУАН? Відповів він так: “Поцілунком цим хотів я висловити їй безмежну пошану й подяку. Коли я був на засланні в Сибіру в 1915 році, вона приїхала до табору, привезла дарунки, а потім клопоталася про поліпшення побуту”. Після цього допиту Федору Григоровичу довелося залишити роботу. Але приятелям вдалося влаштувати його науковим співробітником етнографічної комісії Всеукраїнської Академії наук, яку очолював Климентій Квітка, чоловік Лесі Українки.

Ф. Маковський був людиною теплого серця, дуже легко сходився з людьми. В Києві знав силу-силенну українців, з багатьма був на “ти”. Дружив з письменниками Г. Косинкою, В. Підмогильним, Є. Плужником, М. Рильським. Професор Лев Окіншевич так згадує про нашого земляка: “Він допоміг дуже багатьом. Багато людей любило його, і для них він був просто “Федь”. Коли говорити про його головні риси, то першою з них треба поставити його глибоку відданість українській справі. Ця відданість освітила все його життя. Жертовність у роботі і доброта в особистих відносинах робили його одною з наймиліших постатей, що їх зустрічав я на шляху життя”.

У 1933 р. Федора Григоровича звільняють з Академії, а після розстрілу його близького приятеля Г. Косинки заарештовують і засуджують на 10 років колимських таборів. Там перед Другою світовою війною йому вдалося потрапити до Магадана, центру колимської імперії НКВС, де він працював у клубі. Це його і врятувало.

Дружина Маковського через деякий час знову виходить заміж, але другий її чоловік скоро помер, залишивши її з дитиною. Федір Григорович, повернувшись із Сибіру в 1955 р., матеріально їм допомагає, хоча сам був уже важко хворим. Останні чотири роки мешкав у Теревовлі, частково — у Львові в лікарні.

Дозволимо собі навести уривок з листа Федора Григоровича до знайомих у Канаду, надрукований у книзі “Теребовельська земля”:

“Більше сорока років тому покинув я рідні місця і ось недавно тільки повернувся: старий, сивий, серцем хворий, ніким неспізнаний. І дивна річ: коли підходив до села, — мені здавалося, що тільки вчора вийшов звідти, що все пережите за сорок років — це тільки

дивний сон... Ї мене дивувало, чому ні я людей, ні люди мене не впізнають? Ї сестри не впізнали мене, і я не впізнавав їх... Живу тепер у Теробовлі в кімнаті, з вікон якої видно Залав'є. Тобто не саме Залав'є, а стінку, що веде до Залав'я, і ліс, що між Залав'ям і Довгим.

Перебуваю на пенсії і безнадійно хворію на серце. Здається, всі сердечні хвороби зосередились у мене, і кожна показує себе, і таке між ними змагання, котра з них більше досолить мені. Про те, як люди сплять, я вже не знаю. Здається, до мене говорив Шевченко, коли казав: "... А серцеві не потурай! Воно тебе в Сибір водило, воно тебе весь вік дурило..."

Ї приходять на думку слова Гейне:

*"І не знайдеш ти більше
квіток,
Що їх юнеє серце кохало...
Тут росли вони. Зів'яли
тепер,
І буря з них листя зірвала..."*

Його серце перестало битися 3 січня 1959 р. Сестра Настя привезла тіло покійного до Залав'я, де 5 січня відбувся похорон при великому здвизі народу.

Уродженець Залав'я Михальський ще до Другої світової війни став льотчиком, що на той час було великою рідкістю в наших краях. Їз села вийшло немало талановитих людей. Один з них — історик і художник М. Брездень — мешкає у Теробовлі. Це людина енциклопедичних знань, оригінального характеру і філософського складу мислення, спілкування з якою завжди є святом для душі.

Первісна назва с. Підгайчики була Підгайчики Юстинові. До Другої світової війни тут жили переважно поляки, а після війни — українці з етнічних українських територій, що відійшли до Польщі.

Їз пам'яток архітектури заслуговує на увагу цвинтарна каплиця, в якій знаходиться гробовець колишніх власників навколишніх маєтків графів Козебродських. У графському палаці міститься дільнична лікарня. У селі працювали Герої Соціалістичної Праці Петро Гачек і Катерина Колцун.

На околицях та поблизу сіл Підгайчики, Залав'є, Семенів і Зеленче виявлено залишки пізньопалеолітичної стоянки, двох поселень трипільської культури, поховання доби міді, поселення доби бронзи, могильник та поселення черняхівської культури, а також курганний

могильник та рештки двох городищ часів Київської Русі із предметами ювелірного й склоробного виробництва.

На північ від Підгайчиків, по лівій стороні гостинця в напрямі Теребовлі, є вже майже розорана могила, у якій, як пише Я. Байгер, було поховано кілька тисяч полонених, забраних татарами і волохами 1508 р. в Теребовлі та довколишніх селах і там помордованих.

Село **Могильниця** (з 1964 по 1991 р. — с. Трудове) розкинулось на берегах річечки Гнила Рудка на 8 км. Його назва походить від великих могил, сліди яких видніються з північної сторони.

Уперше Могильниця згадується в 1497 р., коли через неї на Волощину йшли полки польського короля Яна Ольбрехта.

За історичною забудовою село поділялося на Стару Могильницю, Нову Могильницю, Кремінку, Загороди. У XVIII ст. на східній околиці Могильниці, званій Кремінкою, відкрилась каменоломня, де пізніше працювало до 20 робітників. Тут видобували червоний камінь, який використовували для будівництва та виготовлення плит для тротуарів, сходів, пам'ятників. З цього каменю на початку XVIII ст. побудовано церкву Пресвятої Трійці. Старі люди оповідають, що її зведено на місці, де з'явився образ Пресвятої Діви Марії, так званої "Хоптяної". Їхав одного разу селянин кіньми, аж вони раптово клякнули. Чоловік зліз з воза і побачив на траві (хопті) образ Пречистої Діви Марії. На жаль, ікона Матері Божої, яка століттями зберігалася у церкві, у 1980-х рр., коли руйнували і грабували храми, зникла, і тепер не відомо, що з нею сталося.

Значний внесок у розвиток української культури зробив парох Могильниці о. Іван Яворський. Протягом 40 років він був душпастирем села, опікувався драматичним гуртком, хором та оркестром, які активно діяли у 1930-х рр. Донині згадують старожили вистави аматорів "Блудний син", "Наталка Полтавка", "Маруся Богуславка", "Степовий гість" та інші. Помер о. І. Яворський 18 серпня 1960 р. Величавий, багатолюдний похорон був останньою даниною шани цього невтомного трудівника на народній ниві.

У селі між двома світовими війнами діяли дві чотирикласні школи. В Новій Могильниці школу очолював Володимир Рошчаковський, який, крім усього іншого, мав прекрасний голос. Чимало його вихованців стали гімназистами і студентами вищих шкіл.

Старомогильницьку школу очолював Лука Гарматій — етнограф і фольклорист. Народився він 30 жовтня 1866 р. в с. Лучка нині Тернопільського району. Після закінчення Тернопільської семінарії вчителював спочатку в Струсові, Млиниських, Теребовлі, а згодом, пе-

ред переїздом до Могильниці, у селах Гуцульщини, де організував народні читальні “Просвіти”.

Велику кількість зібраних ним фольклорних матеріалів використано М. Коцюбинським у повісті “Тіні забутих предків”, надруковано в “Гуцульщині” В. Шухевича та “Колядках і щедрівках” В. Гнатюка. Докладно вивчав етнограф і матеріальну культуру Гуцульщини, збирав зразки народного мистецтва. Цінні колекції Гарматія зберігаються в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу у Львові, а також у Коломиї, С.-Петербурзі, Празі. В Могильниці Лука Васильович мав велику бібліотеку і дуже цінну колекцію старожитностей.

Помер Л. В. Гарматій 31 жовтня 1924 р. у Могильниці. Тут і похований.

У селі народився один з керівників крайового виконавчого комітету Товариства об'єднаних українських канадців Іван Бойчук.

23 травня 1889 р. у Могильниці народився визначний український математик Мирон Онуфрійович Зарицький. Закінчив Віденський (1907) та Львівський (1912) університети. До 1939 р. працював у галицьких гімназіях. З 1939 р. працює у Львівському університеті, де в 1945 р. стає професором. З 1950 по 1955 р. працює в Ужгородському університеті. М. Зарицький — автор близько 60 наукових праць з теорії множин, математичної логіки, історії математики, теорії імовірності, математичної статистики, теорії функцій дійсної змінної. Помер 19 серпня 1961 р. Похований у Львові.

Вихідцями із села є доцент В. Дунець, заслужений артист України Я. Дмитрук, заслужена вчителька України А. Гумницька.

Не один десяток років після війни працював у місцевій школі Ярослав Панчишин. Немало його учнів стали вчителями німецької та французької мов.

На околиці Могильниці збереглися залишки поселення трипільської культури (III тис. до н. е.), знайдено знаряддя праці кінця доби бронзи, бронзову культову статуетку (II-III ст.) та римські монети. Досліджено кілька поховань XI-XIII ст.

Село **Романівка** відоме з 1471 р. Воно є ніби продовженням Могильниці в північно-західному напрямі. Згідно з переказами, назва його походить від якогось Романа, який перебрався сюди із Могильниці і дав початок новому поселенню.

Довголітнім парохом у Романівці був о. Володимир Балько. За австрійських часів село мало чотирикласну школу, де вчителював п. Ковальський. Поляк за національністю, він доброзичливо ставив-

ся до бідняцьких дітей і поляків, і українців. Саме він порадив батькам Михайла Бойчука (щоб не загубити великий художній талант) віддати сина у вищі школи.

Михайло Львович Бойчук народився 30 жовтня 1882 р. В сім'ї було семеро дітей: Михайло, Іван, Дмитро, Марія, Тимко, Катерина і Юлія. Батько довго не міг змиритися з тим, що старший син — спадкоємець іде з господарства. Але докази Ковальського були переконливими. Згодом, працюючи в товаристві “Дністер” у Тернополі, учитель не забував свого вихованця.

Отож, шістнадцятирічний Михайло виїхав на художні студії до Львова, де став учнем Юліана Панькевича. Потім, за сприяння Наукового Товариства ім. Шевченка і митрополита А. Шептицького, продовжував навчання у Відні. Пробувши там півтора року, переїхав до Кракова і став студентом Академії мистецтв, яку закінчив у 1905 р. зі срібною медаллю. З квітня до жовтня того року жив і навчався у Мюнхені, поки не був мобілізований на військову службу до Далмації.

У квітні 1907 р. “ступив на паризьку землю”. Тут довкола Михайла Бойчука склалася група молодих художників, які прагнули віднайти нові шляхи у мистецтві. Думки про оновлення мистецтва поділяли його добрі знайомі — поет і художник Гійом Аполлінер і мексиканський художник Дієго Рівера. Вдруге з Дієго Ріверою він зустрінувся в Москві у 1926 р. вже як визнаний майстер фрески. Познаюмився в Парижі Михайло Львович також з випускницею Петербурзької Академії мистецтв Софією Налепінською, майбутньою своєю дружиною.

У квітні 1910 р. на виставці в Салоні Незалежних у Парижі, де експонувалися твори понад двох тисяч живописців і скульпторів, вісімнадцять колективних робіт “школи Бойчука” під назвою “Відродження візантійського мистецтва” привернули загальну увагу. Про них заговорила преса Парижа, Львова, Варшави, Москви. У серпні 1910 р. М. Бойчук разом з М. Касперовичем і С. Налепінською здійснюють подорож до Італії, де знайомляться з “живими шедеврами мистецтва”. Рівно через місяць повертається до Львова і замешкує в будинку НТШ на вул. Чернецького, 26. Реставрує в Національному музеї давні українські ікони, час від часу виїжджаючи до Ярославля, Києва, Чернігова, Пскова, Новгороду, куди ваблять його мистецькі святині Київської Русі. Тут задумує і створює перші монументальні фрескові розписи. Тоді ж реставрує пам'ятки українського церковного малярства — фрески давньої церкви Розумовських у Лемеші на Чернігівщині.

Перші уроки великого майстра у Львові були гаряче сприйняті юною Ярославю Стефановичівною (в заміжжі Музикою), яка мешкала з батьками майже поряд з робітнею художника. У 1917 р., коли Михайла Львовича обрано професором новоствореної Української АМ, Ярослава взяла на зберігання, а, як виявилось пізніше, на врятування його твори. Це — понад п'ятдесят рисунків, графічних відбитків, акварельних начитків, завершених станкових робіт, проєктів монументальних розписів, які художник збирався виконати у Львові. У них відчувається “подих вічності”, їм притаманні глибина образів, пошук національного типуажу, мови. Перлина колекції — композиція “Під яблунею”, сучасна ікона, намальована темперою по золоту на дошці. Яблуня, обтяжена плодами, символізує дерево життя, а орнамент — плетінка — головні людські цінності. Вона дала початок низці робіт на теми яблуні, саду, садівника, що постали з притч Г. Сковороди у станковому і монументальному живопису бойчукістів Києва і Львова.

Весною 1914 р. художник заїхав до Романівки і забрав із собою наймолодшого брата Тимка. Мати художника померла в 1900-х рр. Батько одружився вдруге, і велика сім'я збільшилася на двоє дітей — сестричок. Ось чому 18-річного брата Михайло, зачудований його обдаруванням, узяв під свою опіку. З початком Першої світової війни брати Бойчуки як австрійські піддані були заслани на північний схід Росії. Їм довелося чекати на звільнення два з половиною роки. Тут Тимко від простуди захворів на туберкульоз. Після Лютневої революції брати повернулися на Україну. Сталося це в квітні 1917 р.

Студенти першого набору Української Академії мистецтв створили виробничо-творчу групу (Т. Бойчук, М. Седляр, І. Падалка, О. Павленко, К. Гвоздик, М. Рокицький, О. Мизін, М. Шехтман, Е. Холостенко, А. Іванова), яка разом з професором М. Бойчуком плідно працювала в українському монументальному живописі 1920-1930 рр., розписавши близько 20 об'єктів.

У педагогічній практиці професор Бойчук прагнув до піднесення рівня освітньої і фахової підготовки студентів, розкриття їх творчих здібностей, до розуміння високого суспільного призначення митця. Навчання проводилося безпосередньо на об'єктах оформлювального та агітаційно-масового мистецтва, при оформленні революційних свят і маніфестацій, агітпароплавів, громадських будинків і виставочних павільйонів. Михайлу Львовичу вдалося здійснити давню ідею про колективну співпрацю митців.

Художня лінія М. Бойчука, відома під назвою “бойчукізм”, базувалася на зверненні до традицій народного мистецтва, візантійського

іконопису, давньоукраїнського живопису і малярства як першоджерела української національної форми.

М. Бойчук, його учні і послідовники склали основне ядро найбільшого художнього об'єднання того часу — Асоціації революційних митців України (АРМУ), заснованої в 1925 р. АРМУ прагнула до органічного поєднання мистецтва з життям, з побутом, твердила про рівноправність мистецтва матеріальної культури з образотворчим.

У перші роки радянської влади розвитку набув на Україні монументальний живопис. Помітним явищем у мистецькому житті стали розписи Луцьких казарм у Києві (1918), до яких було залучено близько 200 художників різних напрямків і шкіл. Наймасштабніші розписи (понад 14 тематичних картин) виконала бригада бойчукістів за ескізами і під керівництвом Михайла Львовича Бойчука. Тимкові Бойчуку належать тут композиції “Оранка”, “Демонстрація”, “Зустріч з прапорами”. Він же виконав оформлення опери до першого Всеукраїнського з'їзду Рад представників волосних виконкомів 1919 р., картини “Чаювання”, “На пасовиську”, “Садять картоплю”, “Біля яблуні”. Його рання робота “Дві жінки з насінням” збереглася і експонується тепер у Державному музеї образотворчого мистецтва в Києві.

Ось як згадує про обох братів учениця Михайла Бойчука Оксана Павленко: “Взагалі він (Михайло Львович) був мовчун. І перш ніж промовити щось, добряче подумає. І це не від того, що не мав що казати, а з великої відповідальності за те, що скаже. За сказане. А спалахував тільки тоді, коли мова заходила про мистецтво. Ця людина була дуже, дуже достойна! Він не навчав нас, а виховував. Щоб ніяких “излишеств”, щоб людина була невибаглива, допитлива, чемна і щоб всі свої сили витрачала тільки на творчість. Бойчук глибоко, ґрунтовно копав, він філософ був!

Я про Тимка хочу розповісти. Дуже він мені подобався, і людина це була чудова. Таких мало. Очі золотисті, виразні — самі промовляють. Зовні схожий був на Гнатюка Дмитра, на співака відомого. Тільки Гнатюк високий, а Тимко — малий, низенький. А на кого він не був схожим, так це на брата. Ну, просто як різні люди, як чужі! Михайло Львович був серйозний, аж ніби похмурий, а Тимко — веселий, відкритий. І дуже нагадував мені птаха. Тільки не хатнього птаха, свійського, а вільного птаха, що в полях літає, співає! Навчив нас пісеньок гуцульських, я й досі мелодії пам'ятаю і слова.

Тимко був для нас ніби сходинок у розумінні Бойчука. Бо сам Михайло Львович здавався недосяжним”.

Великі плани були у Тимка Бойчука. Та за давнина недуга взяла своє. Лікар, до якого привезла хворого в 1922 р. Оксана Павленко, сказав: “Безнадійний. Врятувати неможливо. У нього в грудях пожега, обидві легені охоплені вогнем”. Невдовзі він помер від двостороннього туберкульозу. Йому завжди буде двадцять шість...

Наступною визначною монументальною роботою бойчукістів були фрески Селянського санаторію ім. ВУЦВК (1929). Вони склалися з великих тематичних панно (одне з них виконав особисто М. Бойчук), портретів та орнаментального оформлення. Цикл розписів присвячувався зображенню нового українського села. Фрески засвідчили відхід від традиційних композиційних схем, спільність з творчим методом Д. Рівери.

Відірваність західноукраїнських земель від Радянської України була причиною рідких зв'язків художника з родиною, яка жила в Романівці. Востаннє Михайло Львович приїздив у село навесні 1927 р., зустрічався з односельчанами, малював околиці. Мав намір привезти на батьківщину свого дев'ятирічного сина Петра. Ходив до сусідньої Могильниці, де годинами розмовляв з давнім товаришем по навчанню у Кракові — Іваном Яворським, який полишив юриспруденцію і став священником. Через тиждень разом із сестрою Катериною, якій потрібне було лікування, виїхав поїздом до Львова.

Останньою значною роботою групи Бойчука були фрески Червонозаводського театру в Харкові (1933-1935). Художники М. Бойчук, О. Павленко, І. Падалка, В. Седляр відійшли від умовностей та архаїчності ранніх творів. Розписи набули жанрового, описового характеру при високій майстерності виконання. Фрески не збереглися.

Творчим задумам Майстра та його учнів не дав зреалізуватися зловісний 1937 р. Михайла Львовича та його сподвижників заарештовують і звинувачують у контрреволюційній діяльності. Зробити ворогом народу Михайла Бойчука було тоді дуже просто: монументальний напрямок він, мовляв, вибрав для того, щоб впливати на широкі народні маси, нести їм ворожу ідеологію; звернення до візантійського і давньоруського іконопису — це знову ж таки релігійний дурман; а ще — давні зв'язки із закордоном. Очевидці пригадують, що художникові пропонували відмовитись від усього, що він створив. Дали йому п'ять хвилин для каяття, та він мовчав. Суддя оголосив перерву, після якої знову дали п'ять хвилин. Він мовчав! Ніхто не знає, де його поховали і чи поховали взагалі. Долю свого чоловіка розділила і художниця-графік Софія Олександрівна Налепінська-Бойчук та його учні Падалка Іван Іванович і Седляр Василь Феофанович. Загадково зник з цього світу і син Петро.

Під час роботи в Харкові Михайло Львович познайомився з художницею Аллою Гербурт. Знайомство переросло в кохання. Вже після арешту в нього народилася дочка, яку він так і не побачив. Тепер Ганна Бойчук-Щепко разом із старенькою матір'ю живе у Мюнхені, працює репортером радіо "Свобода". Внучка художника Галина — студентка Нью-Йоркського університету.

І все-ж мистецтво вічне. Хоча фрески, повижолоблені зі стін, неможливо повернути, ідеї Майстра живуть. Їх відроджує і реалізовує сьогодні група художників-бойчукістів з Києва, Тернополя, Львова, Чернівців, Харкова, інших міст України.

Бойчукізм одержав іще один вихід — воскрес в українській діаспорі. Його апологетами стали не тільки учні Михайла Бойчука — емігранти з Києва Катерина Антонович (створила художню школу у Вінніпегу), Роберт Лісовський (викладав у Празі), Микола Азовський (працював сценографом у театрах Європи й Америки), не тільки львів'яни Святослав Гординський та Михайло Осінчук, які продовжували справу монументалістів у США та інших країнах, — а й художники другого і третього покоління.

Настав час, коли народові повертаються імена його славних синів. Першими дослідниками життя і творчості Бойчука стали львівський мистецтвознавець Олена Ріпко, тернопільчанин Ігор Дуда, киянин Сергій Білокінь. Вони оповіли правду про трагічну долю мучеників розстріляного Відродження. Для того, щоби жителі Теробовлянщини більше дізнались про свого видатного земляка, чимало зробили місцеві краєзнавці Григорій Кушнерик і представник славного роду Бойчуків художник Мар'ян Субчак.

І ось у передостанній день жовтня 1992 р., коли минала 110-та річниця від дня народження Михайла Бойчука, в Романівку приїхали гості з обласного центру, Києва, Львова, Харкова. Тут, на перехресті сільських вулиць, де колись стояла хата Бойчуків, відбулося народне віче. На урочини прибули майже всі романівчани — земляки, мешканці сусідніх сіл, Теробовлі. На зеленому узвишші, в орнаменті живих квітів і вишитих рушників, перед присутніми постав пам'ятник—погруддя братів Михайла і Тимка Бойчуків, майстерно виконаний тернопільським скульптором Борисом Рудим. Честь перерізати стрічку випала дочці Михайла Львовича — Ганні. У бронзі і граніті повернулися через багато літ додому брати Бойчуки...

У Романівці народилася Ярослав Стецько — голова Проводу Конгресу українських націоналістів.

4. ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ... (Кровинка — Лошнів — Сушин — Остальці)

Мандрівку за цим маршрутом можна здійснити пішки, оскільки головний об'єкт нашого зацікавлення — с. Кровинка, батьківщина козацького полковника Морозенка, знаходиться на віддалі всього 3 км від Теробовлі.

Отже, вийшовши з районного центру, приблизно через 15 хвилин опинимось біля цегельного заводу. Теробовлянська цегельня, без сумніву, дуже давня. Відомо, що в 1672 р., під час нападу на місто, турки поряд з іншими будівлями спалили також і цегельню. Наприкінці ХІХ — в першій третині ХХ ст. цегельня належала приватним власникам. Вони виплачували місту податок — 70 тисяч цеглин у рік. Після встановлення радянської влади вона стала державним підприємством.

Протягом 1951-1960 рр. тут було збудовано декілька сушильних сараїв, що дало змогу збільшити річний випуск цегли з 1,5 до 5 млн. штук. Наступна реконструкція заводу привела до зростання його потужності до 12,5 млн. штук цегли щорічно.

Продовжуємо нашу подорож паралельно з автотрасою Чернівці-Тернопіль. Справа простягається широка долина Гнізни. Колись тут були ставки, що охороняли місто від нападів з цієї сторони. Ще до Першої світової війни Кровинка славилась своїм великим рибним ставом. Та однієї весни, як рушили криги, зібрані води прорвали греблю в трьох місцях. Внаслідок цього вся вода зійшла швидко, затоплюючи по дорозі низькоположені села на просторі кількох кілометрів (аж до с. Залав'є), і влилася до ріки Серет.

Зліва, вздовж дороги, простягається досить великий сад Теробовлянського лісництва. В кінці саду стоїть адміністративний корпус цього лісництва, а на його подвір'ї — погруддя відомого вченого Г. Ф. Морозова, основоположника першого в світі єдиного цілісного вчення про ліс і типи лісу. Справа від саду, через шосейну дорогу, встановлено в'їзний знак у Теробовлю (архітектор М. Ковальчук), що має форму фортечної вежі.

Проходимо трохи далі і потрапляємо в дуже давнє село **Кровинку**, що розкинулось по обох берегах річки Гнізни. Саме тут знаходився великий старостинський фільварок, нагляд за діяльністю якого входив у головні обов'язки теробовлянського підстарости Павла Мрозовицького. Дуже ймовірно, що у Кровинці та Теробовлі минули дитячі роки майбутнього козацького звитязця.

Станіслав Мрозовицький був сином Павла Мрозовицького і Анни Корицінської. Точний рік народження його невідомий. Очевидно,

народився він на початку XVII ст., оскільки в 1629 р. вже закінчує студії в Падуанській Академії (Італія). А до того було навчання у Краківському університеті.

У 1634-1638 рр. Станіслав навчався у славній голландській військово-інженерній Академії у місті Френекері. Академія мала чотири факультети: теологічний, правовий, медичний, класичних мов і мистецтва. Крім того, тут ще навчали фехтування, фортифікаційної справи, верхової їзди тощо. В цей період тут студіював також Юрій Немирич — один з найосвіченіших людей свого часу. Дуже можливо, що він мав неабиякий вплив на молодшого від нього Морозенка. Є відомості, що наш земляк, крім латинської і грецької, знав іще 10 іноземних мов.

І Немирич, і Морозенко були речниками релігійної толеранції, виступали в обороні переслідування всіх некатолицьких віровизнань у шляхетській Польщі. За те переслідувалися крайньо нетолерантною польською шляхтою і врешті-решт опинилися в козацькому таборі. Оба бажали жити для свого рідного народу, з якого походили їхні предки, оба загинули трагічно, передчасно.

Після повернення з Італії С. Мрозовицький служив пажем при дворі короля Володислава IV. Але через непорозуміння між ним та іншими вельможними придворними мусив покинути Варшаву. Перебрався до Кракова, де перебував при дворах магнатів Тарновських і Оссолінських, займаючи посаду секретаря.

Проте тут довго не затримався. Виникали суперечки між ним та іншими шляхтичами, зокрема на релігійному ґрунті. Станіслав, незважаючи на те, що був римо-католиком, вважав, що люди й інших віросповідань повинні мати рівні з ним права. Він стояв на засадах територіального, а не віросповідного патріотизму. Отже, Морозенко, за висловом Володимира Антоновича, вважав себе за патріота рідної землі, а не за “вельможного колоніста”. Тому й називали його в шляхетському оточенні презирливо “русином”. Через те й не любили його, що він уперто боронив своїх земляків.

Залишивши дім Оссолінських, повернувся Станіслав до батьків, але там прийняли його холодно і не дали навіть благословення. Що мав робити чоловік, якого скрізь переслідували за найблагородніше прив'язання до рідного краю і його мешканців? Один з біографів Морозенка пише, що мав документ, виданий 7 червня 1645 р. Володиславом IV Станіславу Мрозовицькому на чигиринське полковництво. Очевидно, король гідно оцінив знання і розум свого колишнього пажа і дав йому такий високий чин. Але зрозуміло й те, що

служив він у козацькому війську ще до 1645 р. Що спонукало Морозенка перейти до Хмельницького? Безсумнівно, сталося це з мотивів суто ідейних. Він бачив пожар повстання і бажав перемінити сліпу, стихійну, а тому переважно руйнуючу силу в національне військо, а самі “купи свавільні” — в націю.

У 1840 р. часопис “Львів’янин” вмів публікацію А. Мал..., в якій використано архівні матеріали, зокрема й родинного архіву Мрозовицьких. А. Мал... посилається на невідомого автора, який описує, що гетьман Хмельницький мав двох полковників біля себе — Виговського та Морозенка. Видно, що вони були найбільш довіреними людьми полководця.

На превеликий жаль, не маємо багато відомостей про його діяльність у повстанських рядах. Напевне знаємо, що в цей час він був корсунським полковником. У літописі Григорія Грабянки в реєстрі полковників першим по гетьманові йде “кормунський полковник Мороз” (так зукраїнізовано його прізвище).

На історичній сцені бачимо його у війні лише один раз: улітку 1649 р. в битві під Зборовом (тоді так блискуче були оточені війська польського короля Яна Казимира). Морозенко командував козацькою кіннотою.

Поява Морозенка на полі бою викликала панічний страх у ворожому таборі, тому серед козаків і з’явилася приказка: “Пани бояться Морозенка гірше лютого морозу”. Але 28 липня 1649 р. мужній лицар загинув. Ворожа куля вразила його в момент укладання перемир’я під Збаражем.

Його смерть викликала великий сум серед козаків і черні. Кажуть, що сам батько Хмель гірко заплакав. Польський шляхтич Міхаловський, який був очевидцем Збаразької битви, у своєму щоденнику писав: “Увесь плебс оплакував Мрозовицького”. Похорон тривав майже тиждень. Тіло його обвозили по всіх сотнях і куренях. А де поховали полковника, не відомо. Це — щоб вороги не знали, які нахвалялися, що тіло спалять, а попіл розвіють по полю. Одні кажуть, що на Савур-горі, інші — що на Збаражчині, біля сіл Луб’янки та Кретівці, в урочищі “Козацькі могили”. Існує версія, що, виконуючи останню волю Морозенка, козаки поховали його у Манявському скиті, який був однією з найміцніших твердинь православ’я. Якщо це так, то можемо сказати, що він прийняв і віру того народу, свободу якого захищав на полі бою.

Про славного полковника народ склав багато легенд, переказів. Ось один з них, поширений на Поділлі, як і по всій Україні. Переля-

каний Ярема Вишневецький просить переговорів. Ніхто з козацької старшини не хотів їхати до нього. Погодився Морозенко. У неділю, рано-раненько, Морозенко у супроводі двох козаків уже під'їжджав до Збараського замку. Усе панство вийшло подивитись, хто до них іде парламентарем. Пізнали Морозенка. Посипалися стріли. Три кулі влучили в Морозенка: одна — в голову, друга — в серце, а третя — в живіт. Кінь виніс його тіло. А з неба пішов великий дощ. Ніби земля і небо оплакували славного Морозенка...

Невідомий козак-бандурист склав пісню на смерть Морозенка, яку й досі співає уся Україна. Її слова, і мелодія її такі зворушливі, що завжди, як забринять бандури і роздасться сумовита мелодія, у слухачів виступають щирі сльози співчуття.

*Ой Морозе, Морозенку,
Ти, славний козаچه,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче...*

*Не так тая Україна,
Як те горде військо, —
Заплакала Морозиха,
Йдучи рано в місто.*

*Поховали Морозенка
На високій могилі,
Піде слава про Мороза
По всій Україні...*

Свято шанують на Тернопіллі пам'ять славного лицаря. Одну з вулиць Збаража названо його іменем. На мурах Збараського замку прикріплено меморіальну дошку, присвячену Морозенкові. Селянська спілка Кровинки також носить його ім'я. Прийнято рішення про спорудження тут пам'ятника народному героєві.

Село Кровинка — батьківщина відомого художника-скульптора, автора багатьох дереворитів Остапа Пасіки. Про творчість митця знято вже два документальні фільми; репродукції його робіт вміщувались у багатьох періодичних виданнях. Остап Адамович задумав відтворити історію України в особах. Усі видатні постаті, які від найдавніших часів зробили вагомий внесок у нашу культуру, стають героями його творів. Наприклад, князь Ярослав Мудрий, Святослав, Володимир Великий, княгиня Ольга, Роксолана, гетьмани України, Артемій Ведель, Максим Березовський, Маруся Чурай, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко та інші.

Роботи скульптора виставлялись у Києві, ряді областей. Як справжній патріот своєї землі, Остап Пасіка зробив воістину королівський подарунок Теревовлі, передавши містові майже 100 своїх робіт.

За 5 км на північ від Кровинки, в широкому яру р. Гнізни, лежить одне з найбільших сіл Теревовлянщини — Лошнів, відоме з 1564 р. Власниками села були пани Дульські, які побудували тут оборонний замок, оточивши його з усіх сторін високими валами. Пізніше замок переробили під гуральню. Село було досить заможним. Ще до Другої світової війни мало освітлення. Електричний струм виробляв промисловий млин. На добробут селян вказувала та обставина, що ніхто з них не емігрував до чужих країн. Переважало в Лошневі польське населення, але українці стійко тримались своєї віри, звичаїв, гуртувались у різних культурно-освітніх товариствах. Про їх високу національну свідомість свідчить і той факт, що в селі є два пам'ятники Т. Г. Шевченку, споруджені у 1914 і 1964 рр. Лошнів славиться своїми талановитими хліборобами. В різний час тут трудилися три Герої Соціалістичної Праці — С. Кошель, М. Гугей і Й. Шаварський.

Стефанія Кошель послужила прототипом для створення образу головної героїні роману-трилогії В. Бабляка “Вишневий сад”, в якому відображено складні суспільні процеси, викликані здійсненням колективізації у західноукраїнському селі. Роман цей під назвою “Червоні маки” був інсценізований Чернівецьким українським музично-драматичним театром.

Багато зробив для поліпшення життя мешканців Лошнева і впорядкування села голова колгоспу Григорій Близнюк. У 1980-х рр. тут збудовано новий корпус середньої школи і Будинок культури.

За 2 км на північ від с. Лошнів розташовані села Сушин (на лівому березі Гнізни) й Остальці (на правому березі).

5. СИВОЧОЛИЙ МИКУЛИН

(Дружба — Микулинці — Воля — Ладичин — Дворіччя — Лучка)

Мета цієї подорожі — знайомство з Микулинцями, колишнім Микулиним, одним із найдревніших міст Київської Русі. Розташоване воно за 13 км на північ від Теревовлі. Отже, сідаємо в будь-який рейсовий автобус, що йде за маршрутом Чернівці—Тернопіль, і вирушаємо в дорогу.

Минаємо с. Кровинку і під'їжджаємо до селища міського типу Дружба. Воно належить до наймолодших поселень Тернопільщини, яке своїм виникненням і розвитком завдячує будівництву залізниці Тернопіль—Чернівці. Спершу, при заснуванні, селище мало назву

Зелена. Це була перша на шляху від Тернополя станція, що врізувалась у зелений лісовий масив. Отже, назву станції, а потім і поселення визначила сама природа. Прокладання залізниці і спорудження станції привело сюди в пошуках заробітку мешканців сіл Лошнева, Кровинки, Налужжя, Струсова, Варваринців, Микулинців.

Життя мешканців Зеленої вигідно відрізнялося від сільського. Залізничники, працюючи на державній роботі, отримували платню, а ще займалися сільським господарством. У той же час основна маса селян змушена була продавати продукти зі свого господарства, щоб одержати вкрай необхідні гроші.

У період Другої світової війни і в перші післявоєнні роки станція, яка вже носила назву Микулинці-Струсів, була свідком зовсім не добровільного “великого переселення народів”. Зі Струсівського і Микулинецького районів фашисти та енкаведисти звозили сюди свої жертви, щоб відправляти їх у далеку дорогу: одних — на захід, на примусові роботи в Німеччину, інших — на схід, у табори і на заслання. Була станція тимчасовим пристанищем і для багатьох поляків під час відселення їх на захід, на рідні землі, а згодом — і для сотень українських родин, депортованих сюди із заходу, з їхніх прагнених українських земель.

Сьогодні селище Дружба (так воно стало називатися у 1950-х рр.) є індустріальним центром Теребовлянщини. Тут працюють комбінати “Будіндустрія”, хлібопродуктів, цегельний і консервний заводи, лісозавод, СП “Едланд”, переробний цех облтари.

У 1982 р. зведено новий Будинок культури, у 1983-му відкрито восьмирічну школу. Тепер це середня загальноосвітня школа. Донедавна в селищі не було жодної культової споруди. Сьогодні православна громада активно включилась у збір коштів для спорудження церкви, а греко-католицька — вже розпочала будівництво храму.

Проїхавши ще 4 км від Дружби, потрапляємо до **Микулинців**, що розкинулись по обох берегах річки Серет. Першу згадку про це давньоруське поселення зустрічаємо під 1084 р. За однією з версій, назва селища походить від імені його засновника — воеводи князя Василька Микули. Згідно з іншою, — від давньої церкви св. Миколая, яку збудували тут монахи.

Наприкінці XI — в першій половині XII ст. Микулин входив до Теребовлянського удільного князівства, з 40-х рр. XII ст. — до Галицького, а з 1199 р. — Галицько-Волинського князівства. На той час Микулин був значним населеним пунктом, через який проходив торговий шлях з Галича до Києва, і водночас служив міцним форпостом, що захищав Теребовль з півночі.

1349 р. Микулин, як і вся Галичина, підпав під владу феодальної Польщі і став називатись Микулинцями. Наприкінці XV — в першій половині XVI ст. почастішали спустошливі напади татарських орд. Для захисту від ворогів власниці Микулинців Йорданова у 1550 р. побудувала муровану фортецю.

Пішохідним мостом через Серет потрапляємо на територію фортеці. Будівлі її складають чотирикутник з внутрішнім подвір'ям такої ж форми. На трьох кутах височать округлі башти, а замість четвертої — укріплений земляний насип. Довжина стін — 75 м, товщина — 2 м. По всьому внутрішньому периметру замку колись стояли житлові приміщення.

Під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького фортеця частково була знищена повстанцями, але згодом відбудована. Упертий опір чинили захисники Микулинської фортеці в 1675 р. військам Ібрагіма Шишмана. Протягом 15 днів не змігши здобути фортецю ні гарматним вогнем, ні штурмом, турки вдались до підкопів і підривання мурів. У повітря злетіла одна з башт, та оборонці швидко заклали пролом у стіні.

Проте відсутність будь-якої надії на підмогу примусила гарнізон піти на переговори з ворогом. За здачу фортеці турки обіцяли свободу обложеним. Та, роздратовані героїчним опором микулинчан і своїми численними втратами, вони вчинили тут криваву розправу.

У 1595 р. Микулинці дістали статус міста. Їм було надано право на проведення щотижневих торгів і трьох ярмарків на рік. Мешканці звільнялися від податків на 6 років, приїжджим купцям дозволялося вести безмитну торгівлю.

Після Йорданової Микулинцями володіли Синявські, Зборовські, Конецпольські, а з другої половини XVIII ст. — Потоцькі. Ставши власницею маєтку Микулинці, графиня Людвіга Потоцька вирішила замість старого і напівзгорілого дерев'яного костелу побудувати новий — кам'яний, але в іншому місці. Перший камінь на його спорудження було закладено в 1761 р. в присутності Львівського архієпископа, а закінчено будівництво в 1779 р.

Де кілька років костел належав монахам ордену місіонерів св. Вікентія, а наприкінці XVIII ст., у зв'язку із закриттям монастиря, він став парафіяльним.

Автор проекту костелу — А. Мошинський, чоловік внучки Людвіги Потоцької, родом із Саксонії, за взірць споруди взяв католицький костел при королівському палаці в Дрездені — творіння відомого архітектора Г. Кнавері (1689-1780).

Микулинецький парафіяльний костел св. Трійці — одна з найкращих і найоригінальніших пам'яток епохи пізнього бароко на заході України. Як і дрезденський, він піднімається на видовженому прямокутнику, замкнутому з двох вузьких сторін півкругами.

Фасад багато оздоблений бароковими елементами з пишними деталями; завершується він невеликим куполом у вигляді намету. В нішах встановлено кам'яні скульптури і вази. В інтер'єрі частково збереглося декоративне ліплення.

У 1989 р. костел св. Трійці передано римо-католикам Микулинців та навколишніх сіл. Тут відбуваються відправи Служби Божої. Парафіяни приступили до реставрації цієї чудової пам'ятки архітектури.

У південному напрямку, на одній осі з костелом, у мальовничому парку розташований палац, що, як і костел, побудований наприкінці XVIII ст. на кошти графів Потоцьких. У XIX ст. перебудований у стилі ампір магнатом Яном Конопкою. Пізніше він належав графині Рей.

Із вхідного вестибуля відкриті сходи ведуть на другий поверх. У свій час палац мав розкішні парадні зали з ампірними розписами на стелі. Тепер усі вони змінили свій вигляд: розписів немає, стіни гладко поштукатурені і пофарбовані.

У 1768 р. Микулинцям надано Магдебурзьке право. Місто звільняється від управління королівськими намісниками — воєводами і старостами. Вся влада перейшла до магістрату і ради на чолі з війтом. 1772 р., після першого поділу Польщі, Микулинці перейшли до Австрії. Нове підпорядкування призвело до скасування Магдебурзького права — воно замінене законом для малих містечок.

У першій половині XIX ст. власником міста і навколишніх земель стає барон Казимир Конопка. Він спроваджує сюди у 1821 р. кілька родин німецьких колоністів і цим започатковує село Конопківку. Саме тут, поблизу Микулинців, у долині річечки Нішли, на сірчаних джерелах Конопка побудував у 1826 р. велику водогрязелікарню і заклав прекрасний парк. Усе Галицьке Поділля, за браком комунікацій із Заходом, з'їздилося сюди шукати полегші в недугах, а часто просто для розваг. У 1832 р. перебувало тут 4228 осіб. Та з відкриттям нових лікувальних джерел на Прикарпатті і з будівництвом залізниць Конопківка поступово втрачає своє значення. А в 1910 р. пожежа знищила лікарню.

У замкових будівлях відкрив Конопка суконну фабрику. Але вона не витримувала конкуренції із австрійськими мануфактурами, і незабаром виробництво згорнулося.

У 1939 р. всіх німців із Конопківки переселено до Німеччини, а по закінченні Другої світової війни поляків — до Польщі. На їх місце прибули українці з Лемківщини.

Тепер біля цілющих джерел побудовано колгоспний профілакторій. Також лікувальна грязь подається трубами в Микулинецьку грязелікарню, обладнану в 1967 р. в колишньому графському палаці. А неподалик костелу виріс профілакторій Тернопільського комбайнового заводу.

Пам'ятають Микулинці і 1885 р., коли сюди завітав І. Франко. В приміщенні теперішнього Будинку культури він виступив з рефератом “Як почалася і як скінчилася панщина в Галицькій Русі”.

З 1940 по 1962 р. Микулинці були районним центром; тепер — у підпорядкуванні Тербовлянського району.

Славляться Микулинці своїми умільцями. Сувеніри, виготовлені на меблевій фабриці, відправляються далеко за межі області. А примножують славу селища пивовари, пекарі, працелюбні люди багатьох інших професій.

Щоправда, нині, в період господарсько-фінансової кризи, ряд підприємств працює не на повну потужність. Але там, де керівниками є досвідчені фахівці, які дбають про людей, їх добробут, про загальнодержавне економічне піднесення, виробництво і сьогодні не згасає.

Так, уже не перший рік очолює Микулинецький пивзавод Степан Матвійович Троян. З 1994 р. підприємство стало економічно самостійним і перетворилося на Відкрите акціонерне товариство “Бровар”. Микулинчани налагодили тісні зв'язки з німецькою фірмою “Peter Marki” і при її допомозі за три роки на 60 відсотків оновили виробниче обладнання. Постійно контактують вони також із баварськими пивоварами.

Працюючи на нових економічних засадах, акціонерне товариство зуміло не тільки вижити, а й значно розширити масштаби виробництва. Випуск продукції зріс більш як удвічі, її асортимент з двох найменувань збільшився до шести, а кількість робітників — з 90 до 150 чоловік.

Тепер ВАТ “Бровар” виготовляє пиво “Микулинецьке” віденського, мюнхенського і плзенського типів, пиво “Микулинецьке особливе”. А до 900-річчя містечка освоєно технологію виробництва пива марки “Микулин-900”.

Виробляють тут також мінеральну воду “Микулинецька”, що користується значним попитом. Вона, як і різні сорти пива, реалізується у всіх областях України.

“Бровар” організував свою мережу торгівлі: він має вісім фірмових магазинів, три власні і три дилерські бази.

Знаходять вихід із складної економічної ситуації і робітники ВАТ “Булат”, яке очолює п. Ігор Коцур. Тут урізноманітнюється асортимент продукції, поліпшується її якість, а отже, й знаходиться ринок збуту. Гальмівні колодки, випуск яких освоєно недавно, постачаються для Київського електровозобудівного заводу. Раніше ж киянам доводилося завозити ці колодки з Росії.

У Микулинцях жив і працював художник М. Гончарук, автор картини “І. Франко у Микулинцях”, яка знаходиться в Тернопільському краєзнавчому музеї. Його пейзажі не раз експонувались на виставках у Тернополі, Києві. У 1983 р. в Микулинці з Теребовлі переїхав талановитий художник А. Петрик. Малював пейзажі, натюрморти, портрети. З 1948 р. брав участь у збірних виставках у Теребовлі, Тернополі, Києві. Помер у 1990 р. в Микулинцях; тут і похований.

Зі сходу до Микулинців прилягають поля колективного господарства с. Воля, яким багато років незмінно керував досвідчений хлібороб В. Запорожець. З року в рік сільські трударі збирають високі врожаї зернових, добиваються хороших результатів у тваринництві.

Початкова назва села — Воля Мазовецька — вказує на те, що засновниками його були польські (мазовецькі) поселенці, звільнені від феодальних повинностей.

На захід від Микулинців розташоване село Ладичин, яке, ймовірно, належить до найдавніших у районі. Згідно з легендою, назва його походить від імені слов'янської богині весни і молодості — Лади. Поблизу Ладичина розкопано два кургани скіфського часу, де виявлено зброю та прикраси, і кілька давньоруських поховань.

Довголітнім парохом села був о. Михайло Світенький — неперевершений промовець і проповідник, знаний в усій Галичині. 21 квітня 1890 р. в Ладичині народився громадський діяч Осип Станислав. Він командував другим куренем 8-ї Самбірської бригади УГА, на чолі якої 30 серпня 1919 р. першим увійшов до Києва і дістав ключі до міської Думи столиці. Згодом був командиром 3-ї бригади ЧУГА. Закінчив Торговельну академію у Відні і працював у кооперації на Підгаєччині. Автор книги “Моя участь у визвольних змаганнях”, праць “Критична оцінка наших визвольних змагань” і “Значення першого листопада 1918 року”. Після Другої світової війни Осип Станислав — в еміграції. Помер у 1971 р. в Торонто.

Сусіднє с. Дворіччя раніше називалося Людвиківка. Його теперішня назва походить від двох невеликих річечок — Кнур і Свинюха, які протікають тут.

З півночі майже до самих Микулинців підступають будівлі с. Лучка. Тепер воно належить до Тернопільського району, а до 1962 р. підпорядковувалось Микулинецькому. Тут 1813 р. в сім'ї кріпаків народився Василь Гарматій, один з перших послів до австрійського парламенту від Тернопільщини. В парламенті він підтримував тих депутатів, які виступали проти будь-яких форм відшкодування поміщикам за втрачену робочу силу після скасування панщини 1848 р. З цього приводу гостру промову виголосив посол із Станіславщини дяк Іван Капушак: “Чи за такі образи і кривди ми маємо платити компенсацію? Напевно, ні. Хай нашою платою будуть ті батоги і нагайки, що шмагали по наших спинах. Хай вони задовольняють панів”.

Його доповнював наш земляк: “Діди і прадіди наші сторіччями працювали на панів без плати. То за що ми маємо тепер панам відшкодування платити?” Відстоював він і інші права українців, зокрема право на українську мову та запровадження її в школах.

Депутатом Василь Гарматій став у 35 років. Був неодруженим, що на ті часи було великим винятком серед селян. Ходив у традиційній селянській носі. А коли їхав до Відня, то пошили йому новий білий кожух та білизну з домашнього полотна, яка була так викачана, що блистіла, як “люстро”. До Тернополя Василя супроводжувала вся сім'я. Пізніше родичі згадували, що про прибуття депутата “до циркулу” було повідомлено старосту. Потім відділ почесної варті з багнетами “на остро” оточив депутата і під такою охороною його доставлено до поштової станції. Залізниці не було. До Відня їхали поштовими кіньми.

А рідні стояли і плакали, бо що ж таке зробив їх син, що повезли його під багнетами, як злочинця? Про свій побут у Відні, а пізніше у Кронережи (туди переїхав парламент через великі революційні заворушення) Гарматій багато оповідав родині, і спомини ці передавалися із покоління в покоління і збереглися донині.

Пізніше Василь Гарматій, добра, скромна людина, якого земляки любили за чесність, справедливість, відстоювання своєї позиції, непохитність, не захотів, аби його обирали до парламенту вдруге. “Вибирайте мудрішого за мене, — казав, — я навіть урядової (німецької) мови не знаю”. Після розпуску парламенту в 1849 р. Гарматій повертається у Лучку й активно включається у громадське життя, займається самоосвітою, докладає чимало зусиль для заснування у селі школи. Любов до книжки зберіг до глибокої старості і прищепив її своїм

дітям. Одружився в 1851 р., у 38-річному віці, з набагато молодшою за себе Ганею Дичковською. У шлюбі мали восьмеро дітей, яких виховали чесними громадянами. Двоє з них — учитель Лука і лікар Гриць — дуже багато зробили для розвитку національно-культурного життя Теробовлянщини. Помер Василь Гарматій у 92-річному віці і похований у рідному селі. На його смерть газета “Громадський голос” вмістила віршований некролог, що закінчувався словами:

*“Пером тобі земляця — твоя рідна мати!
Спокійно в її лоні можеш спочивати.
І вічна тобі пам’ять, старезний козаче,
Не одна душа чесна по тобі заплаче”.*

6. ЗЕМЛЯ ДУХОВНИХ ПАСТИРІВ, ПИСЬМЕННИКІВ І ВЧЕНИХ

(Застіноче — Острівець — Слобідка-Струсівська — Гумніська)

Дібратися до с. **Острівець**, яке розташоване за 5 км на захід від Теробовлі, можна будь-яким рейсовим автобусом, що йде у бік Золотників чи Бучача. А можна і пішки — це найліпший варіант.

Отже, виходимо від замку і прямуємо в сторону зони відпочинку. Ідучи вздовж залишків фортечних валів, потрапляємо в глибокий яр, утворений течією Пичинії. Частина цього яру з прилеглою територією здавна відома як урочище Черпало. Тут чітко простежуються сліди давніх дамб, які в княжі часи служили частиною водної перепони від ворогів. Трохи нижче за течією Пичинії з крутого берега б’є джерело з холодною, кришталево чистою водою. Поп’ємо смачної водички і піднімемось у невеликий грабовий лісок, де й сьогодні ще можна побачити між деревами характерні западини. Згідно з даними археологічних досліджень, тут на рубежі IX-X ст. стояло давньоруське поселення.

Перейшовши невеличкий потічок, піднімемось уверх і, залишивши зліва місцевість, звану “Дзюбаччина”, повернемо на південний захід — до яру, утвореного руслом притоки Пичинії — Пичивника. Через деякий час побачимо залишки дамби, які досить добре збереглися. Очевидно, в дуже давні часи вона також була частиною водного захисту Теробовлі з південно-західної сторони.

Місцина тут надзвичайно гарна. Своєрідного забарвлення грабовому лісу надають дубові, букові та березові вкраплення, а також

ділянки хвойного деревостану. Все кругом переливається пташиним співом. З гілки на гілку шугають вивірки, луцять ялинкові шишки. Чітким хазяйновитим перестуком нагадує про себе дятел. Привабливими сонячно-золотими клаптиками виглядають з-посеред гущавини галяви. Як повезе, то побачимо окрасу тутешнього лісу — граціозних козуль. Численні свіжовириті заглибини в землі свідчать про те, що тут погосподарювало сімейство диких кабанів. Дуже тонко цю чудову красу теребовлянського лісу описав у своїх творах письменник Володимир Гжицький, на батьківщину якого ми і прямуємо.

Трохи далі за табором відпочинку “Орлятко” виблискує невеличке, штучно створене озерце. Трохи відпочинемо біля нього і продовжимо наш шлях. Як відгомін Першої і Другої світових воєн супроводжуватимуть уздовж усього маршруту численні залишки окопів, землянок, бліндажів.

Від озерця беремо трохи ліворуч і невдовзі виходимо до застіноцьких кар’єрів. Якщо в цю подорож мандрівники вирушать у середині літа, то досхочу поласують смачною лісовою малиною, а якщо пізніше — то їхні рюкзаки наповняться різноманітними грибами.

Село Застіноче розташоване в долині річки Серет. Зліва височить її крутий берег, укритий лісом, за ним, неначе за стіною, заховались людські оселі. Звідси — і назва.

Червоний камінь-пісковик, який добувають у застіноцьких кар’єрах, є вартісним будівельним та оздоблювальним матеріалом. За австрійських і польських часів каменоломнями розпоряджалося місто. В них знаходили працю багато мешканців не тільки Застіноча, а й поближких сіл Малова, Гумніськ, Острівця. За Польщі працювали в каменоломнях декілька сотень робітників, і між ними багато мазурів, для яких збудували осібні бараки. З того каменю виробляли плити на хідники (тротуари), підвіконники, великі блоки на пам’ятники, сходи, дорожні бордюри, а тепер — ще й облицювальні плити. Крім того, кожного року виготовлялось близько 500 тисяч брусків для гострення кіс. Залізницею Підволочиськ—Одеса йшли вони в Одеський порт, а звідти вивозились до Персії, Китаю і Японії. В каменоломнях був навіть пам’ятний знак із написом польською мовою: “На вічний спомин про те, що з цього місця до Китаю і Японії вислався камінь”. Біля канцелярії каменоломні в 1910 р., в річницю Грюнвальдської битви, встановлено пам’ятник із рожевого каменю, на плитах якого викарбувано імена українців і поляків — учасників цієї битви. Камінь з кар’єрів вузькоколієюю (розібрана в роки Другої світової війни для потреб фронту) вивозили до с. Кровинки, а там вантажили у залізничні вагони.

Застіноцьким каменем мостились дороги і тротуари по всій Галичині, Поділля і Волині. Теревовля ж була одним з найчистіших міст Західної України. Тим прикріше спостерігати її занедбаний сьогоднішній стан, знаючи про те, що нашим каменем вимощено територію бавовнопрядильного комбінату в Тернополі, ряд тротуарів у Москві. Тепер праця робітників кар'єрів значною мірою механізована, проте і далі залишається дуже важкою.

Саме з цього червоного та сірого пісковика творили свої прекрасні пам'ятники теревовлянський скульптор Я. Бохенек та струсівський — Й. Земський. Широко відомим у Теревовлі до війни був також майстер-каменярь Тимофій Яремчук, член “Просвіти”, “Сокола” та інших українських організацій.

Застіноче — батьківщина кандидата медичних наук, доцента, почесного члена Чеського наукового товариства психіатрів, голови Львівського товариства ім. Князя Василька “Теребовлянщина” Андрія Куликівського, заввідділом гуманітарних проблем газети “Голос України”, члена редколегії всеукраїнського краєзнавчо-літературно-мистецького журналу “Шашкевичів край” Володимира Краснодемського, кандидата наук О. Побережного.

Із Застіноча через автодорожний міст переходимо річку Серет і потрапляємо в с. **Острівець**, відоме з 1471 р. Розташоване воно між Серетом і його правобічною притокою Брусинець. Тому лежить ніби на півострові, що й дало йому назву.

Довголітніми душпастирями в Острівці були о. Іван Волянський та о. Платон Карпінський. Ставши священиком в останній третині XIX ст., о. І. Волянський зразково організував свою парафію, засновуючи скрізь церковні братства, читальні й хори (до Острівецької парафії належали ще три дочірні церкви — в Застіночі, Зубові і Слобідці-Струсівській). Як теревовлянський декан він усіяко сприяв розбудові українського життя в Теревовлі, не пропускав жодної української імпрези, виголошуючи на них проповіді та промови. Не випадково саме на ньому зупинив свій вибір митрополит Української греко-католицької церкви Сильвестр Сембратович, коли, на прохання багатьох емігрантських родин, треба було послати першого священика цієї церкви в Америку. За океаном о. Іван організував в Шенандоа (штат Пенсільванія) першу греко-католицьку парафію і в день св. Миколая, 19 грудня 1884 р., відслужив першу Службу Божу. У 1885 р. розпочав будівництво першої української церкви в Америці, яка наступного року почала діяти.

Пізніше о. І. Волянський організовував парафії і будував церкви в інших штатах. На його прохання митрополит Сембратович послав до

США, на новозасновані парафії, нових священників. Отець Іван за-снував і був редактором першої україномовної газети за океаном “Аме-рика”. Причому, йому довелось самотужки опанувати друкарську справу. Перший номер газети вийшов 15 серпня 1886 р. Ось уривок її передової статті, написаної редактором: “Вітаємо вас, браття руси-ни, уперше нашою рідною мовою в Америці. Живемо тут серед різних народностей, які у цій вільній країні не занедбують розвитку своєї національності і, таким чином, будують церкви у своїй вірі і у своїх мовах, організують різні товариства та видають свої власні газети... Також ми, русини, хоч недавно поселились в Америці і хоч не дуже багаті, не хочемо бути послідніми... Нашим бажанням є, щоб через читання цієї газети наші люди також навчились чогось цікавого і повчального і, таким чином, робили поступ у освіті; одночасно йдеться про те, щоб серед чужих народностей не забути святої віри, своїх церковних обрядів та своєї мови”.

Отець Іван листувався з багатьма культурно-громадськими діяча-ми Галичини, просив їхньої допомоги у видавничій діяльності. Під його впливом Іван Франко мав намір поїхати в Америку і там очоли-ти видавництво української преси.

Після налагодження церковно-релігійного життя в Америці Іван Волянський, знову ж таки за дорученням митрополита С. Сембрато-вича, поїхав до Бразилії, де мав дослідити всі обставини життя і праці наших емігрантів та можливості організації церковно-релігійного життя. Там і підстерегла його найбільша життєва трагедія: його дру-жина Павлина, вірна супутниця й помічниця у місійній праці в Аме-риці, померла в Ріо-де-Жанейро 1896 р., захворівши на “жовту феб-ру” — малярію. Після виконання цієї місії отець І. Волянський по-вертається в Галичину і продовжує душпастирські обов’язки в Острівці, а з 1913 р. — в с. Дичкові Тернопільського повіту. Там у 1926 р. і закінчилося його славне, подвижницьке життя.

Отець Платон Карпінський був священником в Острівці з 1913-го по 1937 р. Користувався величезним авторитетом не тільки у своїй парафії, а й у всьому краї. За його активною участю по багатьох селах організовувались читальні. Належав до найосвіченіших людей свого часу: мав одну з кращих приватних бібліотек у Галичині, книгами обмінювався зі слов’янською бібліотекою у Празі. Володів кількома іноземними мовами.

В Острівці у 1911 р. народився майбутній єпископ Української греко-католицької церкви в Канаді владика Ісидор Борецький. Після закінчення Терехівської гімназії навчався в Українській Бого-

словській академії, яку в той час очолював о. доктор Йосиф Сліпий. Після богословських студій у Львові владика Ісидор Борецький продовжив навчання в університеті Мюнхена та у Східній Колегії св. Андрія. Прийнявши священницький сан, виїхав у 1938 р. на місійну службу в Канаду. Там він обслуговує місійні станиці в Саскачевані й Манітобі, а опісля на довший час осідає у Брентфорді (провінція Онтаріо).

У березні 1948 р. Папа Пій XII поділив українську католицьку церкву в Канаді на три Апостольські Екзархати. На апостольського екзарха Екзархату Східної Канади призначив 37-літнього душпастиря Брентфорда й суміжних станиць о. Ісидора Борецького. Осідком екзархату було визначено місто Торонто.

Новостворена церковна дієцезія — Апостольський Екзархат Східної Канади, піднесена в 1956 р. до гідності Торонтської єпархії, за час майже 20-літнього проводу преосвященного владика Кир Ісидора добилася у всіх ділянках релігійно-церковного життя великих успіхів. Було створено до 30 нових парафій і побудовано понад 60 нових церков. Зведено великий модерний єпархіальний дім у Торонто, засновано єпархіальне видавництво “Наша мета” з власним тижневиком і своєю друкарнею. Відкрито українські школи при церквах, музичні школи, дитячі садочки. І по сьогоднішній день 86-річний владика виконує свої душпастирські обов’язки серед українців Канади. А в 1990, 1992, 1995 і 1997 рр. преосвященний Кир Ісидор Борецький відвідав рідну Тереховлянщину.

Острівець дав світові таких двох уславлених українців, як брати Володимир і Степан Гжицькі.

Володимир Гжицький народився 15 жовтня 1895 р. в родині вчителя Зенона Гжицького. Почав учитися в народній школі у рідному селі і закінчив її в сусідньому с. Довгому, де його батько згодом учителював. Продовжував навчання в Станіславській і Тернопільській гімназіях. Після закінчення гімназії працював деякий час помічником лісничого на Тереховлянщині, а згодом був мобілізований до австрійської армії і посланий в офіцерську школу. Після 1 листопада 1918 р. став офіцером Української Галицької Армії і з нею перейшов Збруч. Опинившись наприкінці 1919 р. в Харкові, працював простим робітником у млині і тільки з 1922 р. став учитися в Харківському інституті сільського господарства і лісівництва, який закінчив у 1926 р.

Ще в студентські роки включається Володимир Гжицький у літературне життя Харкова, стає членом Спілки селянських письменників “Плуг”. У видавництві “Рух” 1924 р. виходить його перша книж-

ка — збірка поезій “Трембітні тони”, а через рік у видавництві “Червоний шлях” — дитяча п’еса на три дії “По зорі”, в якій висвітлюються події 1918-1919 рр. у Галичині. Після створення в 1926 р. Спілки революційних письменників “Західна Україна” В. Гжицький разом з іншими галицькими письменниками стає членом цього об’єднання і співробітником журналу під такою ж назвою.

У 1928 р. виходить його повість “Муца” про життя єврейської родини в одному з галицьких містечок, а в 1930 р. — збірка оповідань “Цісарське право”. Літературне і загальне визнання Гжицький здобуває романом “Чорне озеро”, виданим у 1929 р. Дія роману відбувається на тлі екзотичної алтайської природи й побуту маленького народу ойротів. Але цей твір приніс письменникові не тільки славу. Виведені в ньому постаті і дії російських великодержавних шовіністів, їхнє нахабне втручання в побут і звичаї поневоленого народу — дуже нагадували становище українського народу й колонізаторську політику Москви щодо України. Після кількох місяців цькувань з боку офіційної критики Володимира Зеноновича Гжицького 7 грудня 1933 р. заарештовано і засуджено на десять років ув’язнення в сибірських таборих. Йому було висунуто безглузде звинувачення — участь у посяганні на життя Голови Раднаркому УРСР Власа Чубаря (в чому Гжицький змушений був зізнатися). Заслання тривало 23 роки, і тільки в 1956 р. письменник вийшов на волю. Після повернення на Україну його реабілітовано, поновлено в членстві Спілки письменників України і дозволено жити та працювати у Львові. Ще до заслання, в 1932 р., побачив світ його роман “Захар Вовгура”, де зображено життя шахтарів Донбасу в роки першої п’ятирічки.

У післятюремний період з’являються збірки оповідань Гжицького “Повернення” (1958), “Помста” (1960), роман про Олексу Довбуша “Опришки” (1962), повість для юнацтва “Пустинний берег” (1963). Але найбільшим досягненням у творчості майстра слова стала трилогія “У світ широкий”. В її першій частині, що була видана в 1960 р. під цією ж назвою, письменник згадує про рідну Теревовлянщину, села Острівець і Довге, про свої юнацькі переживання 1914-1920 рр. Роман наскрізь автобіографічний: місцевості залишилися зі своїми назвами, всі дійові особи перейменовано досить прозоро, сам автор виступає під прізвищем Микола Гаєвський. Друга частина трилогії, видана 1963 р. під назвою “Великі надії”, охоплює життя автора в Харкові до його арешту в 1933 р. У третій частині — “Ніч і день” — В. Гжицький один з перших в українській радянській літературі спробував описати важкі роки свого перебування в тюрмах і таборих при-

мусової праці радянської імперії. І хоча в умовах тогочасної цензури автор не міг показати всіх страхіть сибірської каторги, книга все ж містила багато життєвої правди. Мабуть, це й спричинилося до того, що ця частина, надрукована 1965 р. в журналі “Жовтень”, не з’явилася ні окремим книжковим виданням, ні не увійшла до виданого 1966 р. тому “Великі надії”, що містив тільки дві перші частини запланованої трилогії. Більше того: письменник зазнає нових нападів з боку деяких критиків. Проте він продовжує писати. В новому романі “Слово честі” (1968 р.) Володимир Зенонович знову звертається до рідної Тереховлянщини, років своєї юності, до шкіл, в яких учився його батько. Помер письменник 19 грудня 1973 р. у Львові. Похований на Личаківському кладовищі.

Жителі Острівця шанують пам’ять свого великого земляка. В місцевій 9-річній школі відкрито кімнату-музей письменника. 15 жовтня 1995 р. в селі відбулося велелюдне свято з нагоди 100-річчя від дня народження Володимира Гжицького. На батьківській хаті Володимира і Степана Гжицьких встановлено меморіальну плиту.

Одним з видатних українських вчених ХХ ст. був член-кореспондент АН УРСР, академік УАСГН, заслужений діяч науки УРСР, професор Степан Зенонович Гжицький. Народився він 14 січня 1900 р. Закінчив Львівський зооветеринарний інститут і в ньому постійно працював. З 1935 р. читав тут курс лекцій з біохімії. З 1940 р. — доктор біологічних наук (без захисту), професор; з 1951-го — завідуючий відділом біохімії сільськогосподарських тварин Інституту агробіології, а потім в НДІ землеробства і тваринництва західних районів України.

У 1960 р. організував у Львові Український НДІ фізіології і біохімії сільськогосподарських тварин і став його директором. Одночасно завідував кафедрою біохімії Львівського зооветеринарного інституту. Праці Гжицького присвячені клінічній біохімії. Він створив теорію хронічної гематурії у великої рогатої худоби, паралітичної міогемоглубінурії коней. Вивчав роль інсуліну в медичній і ветеринарній клініці.

Степан Зенонович — засновник школи ветеринарної біохімії в Україні. Він підготував гідну зміну — тисячі висококваліфікованих спеціалістів, серед них 15 докторів і 47 кандидатів наук. Це, зокрема, академіки Ф. Ю. Палфій, П. З. Лагодюк, І. А. Макар, професори І. Д. Головацький, О. Ф. Явоненко, О. М. Лемішко, А. А. Туревський, І. Г. Пупін, Г. І. Калачнюк, І. І. Розгон, І. В. Шуст, К. О. Дрель, Я. П. Германюк, І. І. Береза. Вчений був високоінтелігентною, чуйною, доброзичливою людиною, порадиником і другом молоді, якого любили всі.

Вихованцями школи академіка С. З. Гжицького є 5 докторів і 12 кандидатів наук — вихідців з Тернопільщини. Це — професори Степан Стояновський, Володимир Скорохід, Степан Кусень, Ярослав Летвінський, Володимир Снітгинський та кандидати наук Ян Островський, Іван Брездень, Костянтин Крайняк, Дмитро Гуфрій, Никон Довгань, Іван Угрин, Павло Головач, Ярослав Крупник, Ігор Олексюк, Ольга Тильович-Михайлецька, Ярослав Крижанівський, Роман Ступницький, Ярослав Злонкевич, Фелікс Ментух, Микола Рожко.

Помер Степан Гжицький 19 серпня 1976 р. у Львові. Похований на Личаківському цвинтарі.

В Острівці у 1941 р. народився поет, перекладач, літературознавець і громадсько-політичний діяч Роман Лубківський. Закінчив Тербовлянську СШ № 1, а в 1963 р. філологічний факультет Львівського університету. Працював редактором обласного книжково-журнального видавництва, заступником головного редактора журналу “Жовтень”, очолював Спілку письменників Львівщини. Видав поетичні збірки: “Зачудовані олені” (1965), “Громове дерево” (1967), “Рамена” (1969), “Смолоскипи” (1975), “Звіздар” (1977), “Майоліка” (1985), “Словацьке літо” (1986), “Серпневе яблуко” (1989). Автор антологій власних поетичних перекладів “Слов’янське небо” (1972) та “Слов’янська ліра” (1983), збірок літературно-критичних нарисів, публіцистичних роздумів. За збірку “Звіздар” удостоєний премії ім. П. Г. Тичини “Чуття єдиної родини” (1979). Лауреат премії ім. Вітезслава Незвала Чеського літературного фонду. Вірші Р. Лубківського перекладено багатьма мовами народів колишнього Радянського Союзу та інших країн.

За поетичні цикли останніх років “Сонце”, “Слова”, “Автопортрети Шевченка” та “Камертон Шашкевича” Роман Лубківський удостоєний Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка.

У 1989 р. був обраний народним депутатом України. Став першим послом незалежної України в Чехії. Тепер Р. Лубківський — начальник управління культури Львівської обласної держадміністрації.

Острівець — батьківщина професора університету “Львівська політехніка” Я. Гумницького.

За 3 км на північний захід від Острівця розташоване село Слобідка-Струсівська. Згідно з переказами, воно виросло серед колись неприступних дебрів та лісів, а першими його мешканцями були свободолюбні втікачі від панщини. Можливо, від цього і пішла назва поселення.

Слобідчанин Іван Шепертицький був членом Української Національної Ради у Станіславі і членом делегації ЗУНР на святі проголошення Злуки ЗУНР і УНР в Києві 22 січня 1919 р.

Тут народився В. Мельничайко — доктор педагогічних наук, професор, завідувачий кафедрою методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського педагогічного інституту.

На південному сході з Острівцем межує село Гумниська. Назва його вказує на те, що в давнину тут був якийсь фільварок, або, як тоді говорили, гумно (можливо, княже).

2 січня 1944 р. німецько-фашистські окупанти розстріляли 32 жителів села.

У Гумниських привертає увагу пам'ятка архітектури — кам'яна церква 1867 р. Збудована вона в стилі оборонних споруд княжої доби.

З вдячністю згадують у селі довголітню працю на культурно-освітній ниві священика о. Семена Гаврилюка та директора школи Франца Яворського.

7. СТРУСІВСЬКІ ЗУСТРІЧІ:

Й. СЛІПІЙ, Й. ГІРНЯК, М. ПАРАЩУК, С.БУДНИЙ
(Зубів — Різдвяни — Струсів — Налужжя — Варваринці — Заздрість)

Ця мандрівка приведе нас у стародавнє містечко Струсів, яке разом з навколишніми селами дало Україні цілу плеяду майстрів сцени, пензля, пера та різця, високосвідомих патріотів рідного краю.

У подорож вирушаємо автобусом Теревовля—Заздрість. У с. Застіноче він повертає праворуч і дорогою, що веде лівим берегом Серету через села Зубів і Різдвяни (з 1964 по 1992 р. — с. Світанок) прямує до Стусова. До найдавніших родин у Зубові належали Архитки, Легенькі, Литвини, Самборські, Орляни, Кухаришини, Хоптяні, Олійники, Качурівські, Борецькі, Слободяни, Дзюби та Бейгери. Про Кухаришиних та Легеньких кажуть, що вони примандрували сюди аж з Полтавщини. У Зубові народився викладач Львівської академії ветеринарної медицини доцент А. Брандюк.

Малоземельні селяни Різдвян працювали також у двох великих каменоломнях, а жінки вигладжували бруски для гострення кіс чи точил тертям у воді одного бруска об інший. Ця праця негативно позначалася на здоров'ї: від кам'яного пороху чоловіки хворіли на легені, а жінки діставали ревматизм. Середній вік таких робітників становив 45-55 років.

Виходець із села Дмитро Великанович учителював на Турківщині і від усієї округи був обраний послом до австрійського парламенту. З

вдячністю згадують мешканці села Антона Мушинського, який багато років очолював місцевий колгосп.

Містечко **Струсів** розкинулося на правому березі р. Серет, коло автомагістралі Тернопіль—Івано-Франківськ, за 28 км від обласного центру і за 14 км від Теребовлі. Як свідчать археологічні знахідки, на території нинішнього Стусова люди жили ще в епоху палеоліту. Неподалік виявлено також залишки давньоруського городища XI-XIII ст. До кінця XV ст. селище носило назву Підбогородиче (на честь церкви Пресвятої Богородиці) і належало Янушу Кердею, який мав багато володінь на Поділлі. У першій половині XVI ст. воно стало називатися Стусовом (від прізвища його тодішніх власників). Замок, побудований у ті часи над урочищем Чортова Дебра, суттєво забезпечував обороноздатність Стусова і навколишніх сіл. Згодом містечко було захищене від нападів ворога оборонним муром із західного боку, між двома раменами річкової петлі, замикаючи таким чином річково-сухопутне кільце разом із фортецею. Рештки цього муру збереглися до наших днів.

В'їзна брама контролювала рух возів, вершників та піших на в'їзді у городище. Побудований біля брами заїзжий двір з корчмою (будівля збереглася — т. зв. “верхня школа”) служив прихистком для подорожніх, з яких корчмар збирав мито. Про наближення татар і турків сповіщала запалена смоляна бочка, встановлена на високій вежі на пагорбі між Микулинцями і Лучкою.

У 1610 р. власник містечка — галицький староста Микола Струсь одержав привілей короля Сигізмунда III на проведення двох ярмарків на рік і кожного вівторка базарів, що сприяло розвитку торгівлі та ремесла.

Наприкінці XVI ст. на горі, що ліворуч від замку, два ченці-василіяни видовбали у скелі печерну церкву св. Миколая, яка збереглась і донині. У XVIII ст. один із власників замку допоміг струсівчанам надбудувати над нею кам'яний храм, реставрацію якого в 1993 р. розпочав і успішно продовжує парох греко-католицької громади, ігумен монастиря отців василіян у Бучачі о. І. Майкович. Від церкви іде підземний хід, як дехто вважає, до Теребовлянського замку. Проте рельєф місцевості дає підстави сумніватися щодо можливості його прокладання. Та й потреби такої не було. Є також бічний тунель у бік замку Струся. Але в даний час ці ходи завалені. Окрім монастирської церкви, у центрі Стусова близько 1660 р. побудовано дерев'яну церкву св. Миколая, а на її місці в 1930 р. під керівництвом місцевого пароха о. крилошанина Теодора Цегельського споруджено кам'яний храм. У 1903 р. побудовано костел.

У 1627 р., після смерті останнього власника з родини Струсів, містечко потрапляє у володіння різних магнатів, що змінювали один одного: Калиновських, Потоцьких, Лянцкоронських, Баворовських, Голуховських, Борковських. Але хто б не володів ним, населення терпіло подвійний гніт — соціальний і національний, що призводило до відкритих виступів проти поневолювачів.

Під час Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького селянсько-козацьке військо, вступивши на Теревовлянщину, здобуло Струсівський замок.

Після скасування в 1848 р. панщини люди потягнулись до освіти. У будинку колишньої корчми відкрилася школа з польською мовою навчання. Пізніше поряд з Ринковою площею збудовано й українську школу. В 1877 р. тут засновано Народну читальню, яка з 1884 р. належала “Просвіті”. Першими засновниками і провідниками просвітницьких товариств та громадських організацій Струсова стали о. Теодор Цегельський, який парохував тут 55 років, і міщанин Йосиф Ситник. Крім “Просвіти”, в Струсові ще діяли товариства кредитової каси, “Сільський господар”, “Союз українок”, “Хлопська рада”, “Братство тверезості”, городницько-пасічницька спілка та різні кооперативи.

У 1906 р. Струсів відвідав митрополит Андрей Шептицький.

З 1940-го по 1959 р. містечко було центром Струсівського району; відтоді і тепер — село Теревовлянського району.

8 липня 1941 р. Струсів окупували гітлерівські війська. 29 серпня 1942 р. фашисти влаштували облаву і розстріляли 20 мирних жителів; 5 вересня того ж року загинуло ще 30 струсівчан, а 180 чоловік відправлено до концтабору в Бельзеді, звідки ніхто не повернувся. Ще одну криваву акцію вчинили фашисти 1 січня 1944 р. Всього за роки окупації загинуло понад 500 мешканців Струсова.

Тепер у селі діють загальноосвітня середня школа і спецшкола-інтернат для дітей із серцево-судинними захворюваннями. Навчальні корпуси останньої споруджено у післявоєнні роки, а гуртожиток розмістився у покоях палацу графа Голуховського. Збудований на початку ХІХ ст. і розташований у чудовому парку, цей палац був осередком, де розкошувало струсівське панство. Тепер тут з ранку до вечора дзвенять дитячі голоси, перегукуючись із пташиним щебетом. Біля навчального корпусу привертає увагу майже 200-літнє дерево — чорна сосна. Висота її 28 м, а стовбур розгалужується на вісім окремих потужних відростків.

Щедра на таланти струсівська земля подарувала Україні багатьох видатних людей. Це, насамперед, сузір'я братів Гірняків: Йосип —

знаменитий актор і режисер театру “Березіль”; Никифор — професор українських гімназій у Галичині, старшина УСС і УГА; Юліян — учений-хімік і фізик; Володимир — економіст, хорунжий УСС; Юстин — священик; Омелян — учитель; Євген — лікар. Це — літературознавець Марія Деркач, мемуаристи Йосип Іванчук та Йосип Панасюк, перекладач англійських повістей Ольга Ситник-Сліпа, скульптор Йосип Земський, поети Адріан Іванчук та Степан Будний, художник-імпресіоніст Ярослав Крушельницький.

Про декого з них розповімо трохи детальніше.

Йосип Йосипович Гірняк народився 14 квітня 1895 р. в багатодітній сім’ї струсівського дяка. Навчався у Рогатинській гімназії. Там і відбувся його акторський дебют у ролі... Оксани з “Невольника”. Після закінчення гімназії вступив у 1914 р. до Українських Січових Стрільців і став актором їхнього похідного театру. Потім працював у театрі “Руської бесіди” і в Новому львівському театрі. Він зізнавався друзям, що йому “куди більше подобається грати на театрі “Руської бесіди”, ніж на театрі австро-російської війни”. 1919 р. актор разом з Українською Галицькою Армією опиняється у Вінниці і приєднується до організаторів театру ім. І. Франка. Тут він виконує окремі ролі у творах Шекспіра, Мольєра, Гольдоні, Гоголя, Винниченка, Горького. Та, крім гри на сцені, артистам у той час доводилось заробляти на хліб насущний виконанням ще й інших обов’язків. Так, у Черкасах Гірняк з Бучмою викачували цілий тиждень воду з театру, в Білій Церкві — малювали афіші й діставали вугілля для гриму, в Андрушівці — варили цукор, косили жито, пшеницю, заробляючи на їжу й на дорогу від одного місця гастролей до іншого. У 1920 р. Йосип Гірняк одружується з видатною артисткою Олімпією Добровольською, а в 1922 р. вступає до мистецького об’єднання “Березіль” у Києві, яким керував Лесь Курбас. Курбас зразу побачив, що новий актор досконало володіє мовою жестів, рухами тіла, ритмікою. Помітив він у ньому й те, що було притаманне не багатьом майстрам сцени, а саме: жити перебільшеннями. Незабаром Й. Гірняк стає провідним актором “Березоля” і виконує найрізноманітніші ролі у комедіях та в трагедіях.

У ролі Голохвостого (“За двома зайцями” М. Старицького) він був хитрим і пронирливим київським авантюристом, а в ревію “Алло, на хвилі 477” — студентом Лящем, і його пісеньки на теми Харкова охоче співала студентська молодь. Артист був рухливим і зрадливим у Шіллеровій драмі “Змова Фієска в Генуї” і царем Миколою II у “Пролозі”. Найвищими акторськими досягненнями Й. Гірняка у

“Березолі” було створення трьох образів міщан-обивателів у п’єсах Миколи Куліша. Перший — це кум із “Народного Малахія”, прикметний своїми лінощами і пасивним сприйняттям життя. А в образі Мيني Мазайла з однойменної п’єси розкрито символічний образ духовної порожнечі і розумової малоросійської “меншовартості”. І, нарешті, маклер Зброжек у “Маклені Грасі” постає перед глядачами як трагікомічний гротескний тип тогочасної доби, людина, яка прагне багатства і влади. Цими ролями завершується одинадцятирічний шлях актора в “Березолі”, бо в грудні 1933 р. Гірняка, як і його духовних побратимів Леся Курбаса і Миколу Куліша, заарештовують.

У “Споминах” він яскраво описав своє перебування в концтаборах сибірського міста Чіб’ю. Спершу разом з розкуркуленими селянами та кримінальними злочинцями носив важкі вантажі, соснови колоди тощо. Зустрівся там зі старими знайомими — Остапом Вишнею, письменником Володимиром Гжицьким та іншими. Допомогла лікарка на медпункті — дала довідку, що Гірняк має хворе серце, тож його послали працювати у клубі. Тут він створює театр. Через два роки до нього приїздить дружина і теж виступає на сцені табірному театру. 1940 р. їм дозволили повернутися на Україну. Грали у Черкаському обласному пересувному театрі, потім — у Київському театрі юного глядача. У війну перебралися на Західну Україну. Деякий час жили у батьківській хаті в Струсові, пізніше працювали у драматичному секторі Львівського оперного театру. Кінець війни застає їх в австрійських Альпах, у містечку Ляндеку, — серед гурту українських біженців. Там організують театр і їздять з ним по осередках української еміграції, показуючи нові п’єси.

У травні 1949 р. Гірняк і Добровольська емігрували до Нью-Йорка, відновили там свій театр-студію, що продовжував традиції “Березоля”. Далі був Український театр в Америці і Театр слова. Заслуга Й. Гірняка в тому, що він за кордоном здійснив інсценізацію творів М. Хвильового, епохальні вистави в Театрі слова “Мойсей” І. Франка та “Людина і герой”, присвячену гетьманові І. Мазепі. Сценічний доробок митця величезний і вагомий, що засвідчує: Лесь Курбас мав не тільки улюбленого актора, але й гідного продовжувача його творчості.

У Нью-Йорку Гірняк з дружиною жив у районі, відомому як “Мала Україна”. 12 січня 1989 р. він упав на сходах перед своєю квартирою і покалічився. Через п’ять днів його не стало. Окрім десятків яскравих ролей, зіграних у різних театрах, та фундаментальної книги “Спомини” про зародження і розгром новітнього українського національно-

го театру, залишив по собі літературно-мемуарні праці “Двадцятиріччя “Народного Малахія”, “Лебедина пісня Леся Курбаса”, “Народження і смерть сучасного українського театру”, чимало публіцистичних статей.

Він залишався до кінця життя таким, як писав про нього народний артист України Роман Черкашин: “По-європейськи галантний галицький інтелігент Гірняк був поза сценою дуже приємною людиною. Неговіркий, він умів уважно слухати співбесідника, проникливо поглядаючи розумними очима крізь скельця великих окулярів і тамуючи доброзичливо-іронічну усмішку на виразно окреслених устах. А на сцені він творець дивовижних метаморфоз, майстер повного перевтілення в образи різноманітних персонажів — органічно сполучав одверту театральність з живим внутрішнім почуттям. Ідеальний актор березільського вишколу, естетичної театральної системи Леся Курбаса”.

Авторові “Споминів” писав після їх прочитання його земляк патріарх Йосиф Сліпий: “Ваш добрий батько не помилився у своїх мріях бачити Вас з митрою на голові. Хоча вона не церковна, але, вживаючи традиційного вислову Вашого мистецтва, якому служили все своє життя, ви здобули чесною шляхетною і жертвенною працею для українського народу вінок Мельпомени, чим Ви є для нас усіх дорогим і вірним сином українського народу, якому служили вірно чудовим талантом, що його Вам дав Бог”.

Не дочекався великий майстер театральної сцени тієї благодатної пори, коли його славне ім’я знову повернуто рідному народові, якому він вірно служив, Україні, славу якої примножував своєю працею. Нині одна з вулиць у Теробовлі носить ім’я Йосипа Гірняка. Вдячні земляки-струсівчани взяли за створення меморіального музею в будинку, де народився видатний актор.

Никифор Гірняк народився 1885 р. у Струсові. Вчився у гімназіях Станіслава й Коломиї. Філософію студював у Львові й Відні. У 1912 р. здобув ступінь доктора філософії. З 1912 по 1914 рік учителював в українській гімназії “Рідної школи” в Рогатині, був опікуном Пласти, інструктором стрілецького курсу. Коли почалася Перша світова війна, став командантом коша Українських Січових Стрільців, а в листопаді 1918 р. — командантом Тернопільської військової округи. Пізніше працював у військовому секретаріаті ЗУНР у Станіславі. Влітку 1919 р. призначений до міністерства військових справ уряду УНР в Кам’яниці-Подільському як мобілізований референт.

Влітку 1921 р. виїхав до Чехословаччини, а в 1922 р. повернувся до Галичини. Спершу вчителював у Тернопільській гімназії, пізніше став її директором, але за працю у Пласті його усунули з цієї посади. Був головою філії товариства “Учительська громада”, товариств Опіки над воєнними інвалідами, Охорони воєнних могил, членом Головної управи товариства “Рідна школа” у м. Львові. З початком Другої світової війни виїхав до Сянока, де виконував обов’язки інспектора українських шкіл, потім працював в Українському центральному комітеті як референт шкільництва. Восени 1941 р. повертається до Тернополя і вчителює в українській гімназії. В березні 1944 р. виїжджає до Австрії, де викладає в різних містах. Належав до організаторів Союзу Українських Пластунів на еміграції, став його першим головою. Також був першим головою братства УСС. У 1949 р. виїхав до Америки і розгорнув там широку громадську діяльність: організував видавничий кооператив “Червона калина”, був першим головою Нью-Йоркського відділу Об’єднання колишніх вояків українських армій, членом Пластового Сеньйорату, працював в українських школах. Написав чимало статей, нарисів, споминів про 1914-1920 рр., декілька книг про Українське Січове Стрілецтво. Помер у 1962 р., похований у Філадельфії.

Ольга Ситник-Сліпа народилася 27 липня 1894 р. в родині одного з перших просвітян Струсова Йосифа Ситника. Навчалася у початковій школі з польською мовою викладання у Струсові і такій же семирічній — в Тернополі. Закінчила вчительський семінар Українського педагогічного товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові і 1916 р. розпочала вчительську працю в с. Конюшки біля Рогатина. Цього ж року виходить заміж за січового стрільця, земляка з с. Заздрість Родіона Сліпого, учасника визвольних змагань 1918-1920 рр. Після їх трагічного закінчення Родіон Сліпий поїхав продовжувати студії на медичному факультеті австрійського університету у м. Грац, які завершив у 1922 р. Нелегко доводилось молодій матері двох маленьких дочок у тривалу відсутність чоловіка у важкі повоєнні роки. Ольга Ситник захворіла туберкульозом. Вона не померла тільки завдяки лікуванню чоловіка, але ні вчителювати, ні фізично працювати вже не могла. Тоді при допомозі брата Юліяна, який жив у Канаді, а на той час гостював у матері та сестри, вона вивчила англійську мову і зайнялася перекладами. Брат постійно присилав їй тепер книжки, журнали, словники. Підібрав для перекладу книжки. Це — “Джен Ейр” Шарлотти Бронте, переназвана видавцем — професором Михайлом Рудницьким — на “Ідеалістку” (надрукована в 1939 р. в двох

томах у бібліотеці “Діла”); “Алясканець” Дж. Кервуда, переназвана на “Герої золотої тундри” (надрукована у формі фейлетонів у газеті “Діло” тільки до половини, оскільки після вересня 1939 р. ця газета перестала виходити); повісті “Рябий” і “Дівчина з Лимберлосту” Джейн Стреттон Портер — залишилися у рукописі. У 1992 р. в журналі “Україна” була надрукована невелика стаття “А синьо-жовтого прапорця немає”, в якій йшлося про те, що в музеї сестер Бронте в Англії зібрано переклади “Джен Ейр”, причім біля кожного томика є прапорець держави, мовою якої здійснено переклад. А синьо-жовтого прапорця немає, бо, мовляв, немає і перекладу...

Виправити помилку взялася директор Львівської наукової бібліотеки ім. Стефаника НАН України, доктор історичних наук Лариса Крушельницька — вона має передати “Ідеалістку” до англійського музею. Образ Ольги Ситник-Сліпої був би неповним, якби не сказати про її участь у громадсько-культурному житті 1920-1930-х рр. Ще будучи студенткою, познайомилася і заприятелювала із сином І. Франка Петром, з ним заклала основи пластового руху в Галичині. Збереглося кілька його листів до юної тоді ще дівчини, що проливають світло на громадські справи того часу та участь у них Ольги.

Чоловік Ольги Йосифівни Родіон Сліпий, отримавши диплом, почав лікарську практику в Струсові. Як окружний лікар обслуговував 18 сіл та вів так звану “Касу хорих”, тобто надавав безоплатну медичну допомогу державним службовцям, що мали право на пільги. Був спеціалістом широкого профілю: прекрасним діагностом, терапевтом та акушером, педіатром і стоматологом, а навіть санітарним лікарем. Валізочка зі стерильними матеріалами та хірургічними інструментами завжди була у нього напоготові, бо вдень і вночі приїжджали за ним фіри зі всієї округи або ж самому доводилося поспішати на допомогу своїми кіньми. Лікував бідних, як правило, безоплатно, лікував і містечкових євреїв, які, маючи свого лікаря, у критичних ситуаціях зверталися до доктора Сліпого.

Про благородну натуру лікаря, його справжню любов до ближнього свідчить ще й таке. Сусідом Ситників-Сліпих був бідний єврей Матис Кац. У роки гітлерівської окупації лікар, ризикуючи власним життям та життям родини, три роки допомагав переховуватися Матисові, який пізніми вечорами зі свого лісового сховища пробрався до відчиненої на ніч кухні Сліпих і знаходив там усе необхідне: їжу і одяг. Пригадують у родині випадок, коли до хворих дітей струсівського графа Дунін-Борковського запросили на консультацію львівського педіатра, вченого зі світовим іменем — професора Грое-

ра. Той, порозмовлявши зі Сліпим, сказав, що ліпшого лікаря для дітей не потрібно. І більше не приїжджав.

У 1944 р. Родіон Сліпий був мобілізований як лікар у дивізію “Галичина”. Після виходу дивізії з “Бродівського котла” опинився у її складі в таборі Міттенвальд у Німеччині, де й помер 1 червня 1948 р. На еміграції, узагальнивши і систематизувавши свою лікарську практику, видав книжку “Плекання і догляд немовлят”, яку присвятив своїй дружині Ользі. Ольга Ситник-Сліпа померла в домі старшої дочки Орісі 6 жовтня 1976 р. в містечку Мельниця-Подільська, де й похована.

У будинку Ситників-Сліпих 8 років мешкав зять Родіона та Ольги — чоловік дочки Орісі Ярослав Крушельницький, знаменитий художник-імпресіоніст (1916-1973). На Заході він був знаний під псевдонімом “Славко”. Починав своє становлення як художник у Струсові. В 1943 р. бере участь у мистецькій виставці у Львові, а в 1950 р. виставляє свої картини у Салоні Незалежних у Парижі. Жив у Люксембурзі. Сьогодні живописні роботи Я. Крушельницького прикрашають картинні галереї світу, багато з них потрапило до приватних колекцій. Частина творчої спадщини художника є власністю Українсько-Канадської фундації, директором, засновником і меценатом якої був наш краянин Михайло Шафранюк.

Останні роки свого життя провела у будинку Ситників-Сліпих щира приятелька цієї родини, мати Северина Парілле (чин святого Василя Великого), відома як прекрасний педагог, історик та етнограф. Була вчителькою і наставницею в українській гімназії сестер-василіянок у Львові. При тій гімназії заснувала унікальний етнографічний музей, для якого збрала зразки народного одягу зі всіх регіонів Галичини та деяких — з Великої України. Северина Парілле широко пропагувала рідну культуру та народне мистецтво. І не тільки в Галичині. З великою етнографічною виставкою у 1930-х рр. їздила до США, де мала величезний успіх.

З приходом більшовиків у 1939 р. гімназію було закрито. Мати Северина, хвора на тяжку фізичну недугу, спустошена морально, з’явилася у Ситників-Сліпих. Серед друзів знайшла і догляд, і ласкаве слово. Померла 1941 р. і похована у Струсові, а була уродженкою с. Настасів Тернопільського району.

У Струсові живе сьогодні людина енциклопедичних знань, високої культури й духовності, колишній в’язень більшовицьких таборів, молодша дочка Родіона і Ольги Сліпих — Ольга. Вона збрала сотні матеріалів з давнього й сучасного життя містечка. Всі свої сили, знання

і невичерпну енергію віддає Ольга Родіонівна створенню краєзнавчого музею у Струсові.

Струсів — батьківщина відомого літературознавця Марії Дем'янівни Деркач, яка народилася тут 25 червня 1896 р. в сім'ї вчителя. Закінчила 1926 р. Празький університет. Після 1939 р. завідувала відділом рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР. Кандидат філологічних наук з 1952 р. З 1951 р. була співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, з 1954-го — Інституту суспільних наук у Львові. Досліджувала життя і творчість Лесі Українки, брала участь у наукових виданнях її творів. Автор ряду праць про Івана Франка, М. Павлика, О. Кобилянську та інших. Велика частка роботи Марії Дем'янівни і в укладанні 50-томного академічного видання творів І. Франка. Допомогала своєму чоловікові М. П. Деркачу створити “Короткий словник синонімів української мови” (1960). Померла у Львові 14 квітня 1972 р.

Зі Струсовом пов'язані імена двох чудових поетів — Адріана Іванчука та Степана Будного. Адріан Михайлович Іванчук народився 17 вересня 1903 р. в сім'ї дрібного ремісника-кравця. У 1924 р. закінчив Тернопільську гімназію. Через рік вступив на філософський факультет Львівського університету. Проте важкі матеріальні умови не дали змоги завершити навчання. За участь у революційному русі в 1933 та 1937 рр. ув'язнювався у концтаборі Береза Картузька. Був членом літературної організації “Горно”. Він — учасник Антифашистського конгресу діячів культури 1936 р. у Львові. Друкувався в журналах “Світло”, “Нові шляхи”, “Вікна” та інших. Як поет розвивався під впливом П. Тичини, тонко відчував музику слова, красу рідної природи (вірші “Міф”, “Травневий день”, “Весно, я жду тебе”, “Тінь”, “Сніг”, “Сонячні дні”).

Ось рядки із вірша “Тінь”:

*Співаю сонцеві пеан,
Як жайворон у позолоті ранку.
Душа моя — що вверх налитий збан,
Сп'янілих повен пахоців рум'янку.*

*Співаю сонцеві...
А очі ждуть, побігли в далечинь...
Мовчать лани... Он хмарка сніжно-біла
На душу стелить туги синю тінь...*

В його поезіях змальовано життя і визвольні змагання західноукраїнських трудящих. У вірші “Як зникла снів веселкова картина” він стверджує свою причетність до долі народу, біль якого — то його біль:

*Цей світ, що вчора пустокою дзвонив,
Цей люд, що вчора ще такий незнаний,
Збудився, зойкнув, рану розікрив
І став мені і рідний, і коханий.*

Останні роки життя Адріан Іванчук живе у рідному краї. Вчителює у Струсівській середній школі, а згодом — у Кровинківській восьмирічній. Та важка хвороба обірвала життя цієї талановитої і скромної людини. 23 вересня 1951 р. 48-річного поета не стало. Похований у Струсові.

Співець весняної юності Степан Будний прийшов у велику літературу приблизно в один час з такими визначними майстрами поетичного слова, як Василь Симоненко, Борис Олійник, Микола Вінграновський, Іван Драч. Його напрочуд дзвінкоголосі вірші чарували, викликали захоплення. А першу рукописну збірку під символічно-крилатим заголовком “Людина до сонця йде” схвалив до друку П. Тичина. Та авторові не судилося її побачити: шойно визрілий поетичний голос обірвався раптово і на найвищій ноті.

Ось окремі штрихи з його короткої біографії. Народився 23 серпня 1933 р. у Струсові. Тут закінчив середню школу. Тут написав і опублікував свого першого вірша. Звідси, з-над берегів Серету, вирушив у світ, щоб набратися знань та сил для злету на осяйну вершину поезії. Якраз у Чернівецькому університеті, де протягом 1952-1957 рр. опановував філологічну науку, і сформувався стиль письма, визначились обрії світобачення. Тут приходиться кохання — навпіл із радістю й печаллю...

*Зів'яло слово, як полин,
І стало гірко на устах.
Тебе любив лиш я один,
В тривозі бився, наче птах..*

*А ти...
За вікнами зима —
Кому, кому я оповім?
Пішла,*

*велична і сумна,
У полушалку голубім.*

Завершилося університетське навчання. Степанові запропонували роботу на вибір: одна із шкіл міста або обласна газета. Проте він рішуче відмовився, бо не уявляв себе відірваним од дорогих, близьких серцю місць (“Я знов сумую у далекім місті за тишею полів”). Спочатку учителював у Кровинківській семирічці, згодом викладав українську мову та літературу в рідному селі та співпрацював із районною газетою.

Понад усе любив він рідну землю, розумів її, як людину, розмовляв із нею особливою мовою.

*Земля всміхається до мене
І серце просить: відчини.
Люблю життя її зелене,
Вітри і радощі весни.*

Степан Будний — поет-лірик з Єсенінським відчуттям природи. Він майстер привабливого динамічного малюнка.

*Хустину кинувши на плечі,
Надівши плаття весняне,
Берізка вибігла надвечір
І жде чи вітру, чи мене.*

Йому би мчати і мчати під усіма вітрилами в роздоллі естетичного моря, та підступна хвороба не випускала юнака зі своїх лабет.

*Все лишаю з печаллю і сумом.
Хай буяє, хай квітне земля!
Лиш твою віковічну думу
Хто розвіє, о мамо моя?!*

Догоряв погідний червневий день 1958 р. Косий багрянний промінчик ковзнув по віконній шибці і м'яко торкнувся смертельно блілого обличчя Степана. Той лежав нерухомо. Лише, як і раніше, горіли очі, билася у грудях жага до життя. А квола рука мережила на папері останню крилату пісню:

*Сонячний весь, молодий —
Вічно я буду таким.
Пісне, прибоями бий,
Горе, розвійся, як дим.*

*Чуєте, дише земля
Матірним рідним теплом,
Бачите, вишня здаля
Білим махнула крилом.*

*І ви не уявите, ні,
Мене посивілим, старим.
Щастя судилось мені
Бути завжди молодим.*

Саме таким — по-весняному молодим, сонячним — залишився у наших серцях цей талановитий юнак. Посмертно видано книги Степана Будного “Людина до сонця йде” (1961) і “Поезії” (1972). Залишив також прозові твори, літературно-критичні статті, переклади. Окремі його вірші перекладено російською, білоруською, молдавською, удмуртською, польською мовами. Земляки поета Г. Кушнерик та М. Ониськів підготували до друку повне видання його творів. Іменем Степана Будного названо літературно-мистецьку премію на Тернопільщині. У Струсівській середній школі діє музей поета. Його пам’ятають, знають і люблять у нашому краї. Поезії його читають і перечитують. Популяризації творчості видатного земляка і друга все своє життя присвятила мешканка Тереховлі п. Надія Бейгер.

Та мусимо навести і сумний факт. Після смерті сина осиротіла мати продала половину хати і за ці кошти спорудила йому пам’ятник. На фоні гранітної стели і хреста зображено поета, який у глибокій задумі обіймає лебедя — символ недоспіваної пісні. Але в 1972 р. хтось учинив велику наругу над материнською любов’ю: стоїть у Струсові зранений пам’ятник Степану Будному. І цей “хтось” ходить між нас...

А тепер завітаємо у тутешній Будинок культури, де з 1977 р. діє музей Струсівської заслуженої самодіяльної капели бандуристів “Кобзар”. Великою популярністю на Тернопільщині і далеко за її межами користується цей самобутній колектив. Вже майже сорок років чарує він слухачів високомайстерним виконанням народних та авторських пісень.

Почалося все у 1957 р., коли молодий учитель зі Струсова Антін Заячківський вперше узяв до рук бандуру. Грати на цьому інструменті

вміла полтавчанка Ірина Вернигір, яка вчителювала у Струсівській школі-інтернаті. Вона й навчила струнних азів фундаторів майбутньої капели. Невдовзі склалося тріо — той же Антін Заячківський, інспектор райвідділу народної освіти Іларіон Пухальський та художній керівник місцевого клубу Володимир Обухівський. І вечорами над тихим Серетом, над квітучим Струсом під акомпанемент срібнозвучних бандур залунала пісня.

Незабаром до тріо приєдналося ще 12 чоловік, і створився ансамбль бандуристів. До нього увійшли вчителі Павло Киба, Юліан Гринчишин з Ладичина, Володимир Павук, Роман Семків, Єфрем Курочка, Любомир Кондрат, Леонід Максим зі Струсова, Богдан та Іван Кравчуки з Дарахова, працівники культури Мирослав Ляхович, Василь Качурівський, Петро Мартиневич з Микулинців. Очолював колектив В. Обухівський, а з літа 1959 р. — М. Ляхович.

Перші кроки ансамблю були хоч і нелегкими, але впевненими: вже восени 1959-го він з успіхом виступає на обласному, а потім на республіканському оглядах художньої самодіяльності, займає перші прозові місця.

Згодом до ансамблю прийшли Ярослав Рутецький, Богдан Заячківський, Орест Станько, Юрій Романюк, Анатолій Дуденко, Адам Півторак (Струсівська школа-інтернат), Зеновій Ковтун, Іван Русиняк, Михайло Пашковський (Варваринська восьмирічна школа), Ярослав Стадник (Струсівська середня школа), Омелян Ониськів та Омелян Станислав (Ладичинська восьмирічна школа), Петро Черемшинський (працівник культури з с. Різдваїни). Колектив кількісно і якісно перетворився на капелу. Крім бандур, ввели цимбали, скрипку, контрабас. До п'ятирічного ювілею (1962) колектив за успіхи в розвитку кобзарського мистецтва отримав звання народного та Грамоту Президії Верховної Ради республіки. Відтоді почалася тісна дружба струсівчан з головним диригентом Державної капели бандуристів О. Мінківським, з другим диригентом О. Незовибатьком, який неодноразово приїздив до Струсова, навчав самодіяльних митців техніці гри на бандурі. Бандура в нашій країні задзвеніла всіма октавами. Вона кликала вставати з колін, сподіватися, вірити... Кликнула жити. Брати Кравчуки та М. Ляхович і В. Обухівський пишуть власні твори на слова місцевих поетів Степана Будного, Володимира Вихруща та інших. Пісня братів Кравчуків "Грай, моя бандуро" у їхньому виконанні стала сольною емблемою капели.

За участь у багатьох концертах до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка урядовий республіканський комітет нагородив капелу бронзовою медаллю його імені.

Влітку 1964-го колектив здійснює гастрольну поїздку по містах і селах Івано-Франківщини та Закарпаття. У репертуарі — хори з участю солістів “Рева та стогне Дніпр широкий”, “Заповіт”, “Вічний революціонер” М. Лисенка. Такі ліричні перлини, як романси “Прийди до мене” Я. Барнича, “Ставок заснув” Пфейля, “Тернопільський вальс” братів Кравчуків у виконанні солістів Ю. Музики, П. Киби, М. Ляховича, Івана і Богдана Кравчуків відлунювали у Карпатах немовби дзвоном водоспадів.

У 1966, 1969 та 1970 рр. на запрошення Міністерства культури Литви струсівчани брали участь у народному фестивалі “Жемайтис”. У 1967 р., з нагоди 10-ї річниці творчої діяльності капели, їй було присвоєно звання заслуженої. Роком пізніше бандуристи успішно виступили на II з’їзді вчителів України. Того ж року колектив очолив Володимир Верней — випускник Львівської консерваторії, диригент, згодом заслужений працівник культури України. В ряди колективу влилися співаки І. Хімії, М. Миколаєнко, Є. Юрків, В. Вербовецький, В. Степаняк, Є. Давосир, Г. Куций, В. Янюк, М. Брездень, пізніше — Р. Рига, М. Бачук, І. Громик, Б. Дикий, Б. Блищук, І. Наконечний, М. Заверуха. Немало прислужився капелі, не раз замінюючи диригента, Михайло Носатий. Це під його орудою в 1987 р. капела успішно демонструвала своє мистецтво у Болгарії.

Навесні 1969 р. бандуристи взяли участь у Декаді українського мистецтва в Росії, виступали з концертами у Ленінграді. Натхненно звучали на берегах Неві “Тернопільський вальс”, “Є для тебе пісня”, “Тернопільські каштани” братів Кравчуків, перлини народної лірики, а також російські пісні. Капела виступала й у фінальному концерті Декади, що проходив у Палаці з’їзду в Москві. У 1971 р., восени, на запрошення громадськості Слівенського округу струсівчани демонстрували своє мистецтво у Болгарії. Жителі Слівена, Бургаса, Старої Загори, Габрово щиро вітали митців з України. Наполеглива праця приносила успіх і визнання. У 1972 р. капела під керівництвом М. Ляховича отримала Золоту медаль за перше місце на Всесоюзному конкурсі самодіяльного мистецтва. Центральна телестудія вперше транслювала її виступ на євро- та інтербачення.

Нова сторінка в житті колективу почалася з приходом у капелу восени 1972-го нового керівника — Богдана Іваноньківа, також випускника Львівської консерваторії. Під його талановитою рукою майстерність капели зростає настільки, що дехто з критиків ставить її на один рівень з Державною капелою бандуристів України. До речі, шанувальники прекрасного не раз мали можливість бачити і чути

спільні виступи обох капел на визначних урочистостях у Києві — і в концертних залах, і на екранах телевізорів. Концерти обох капел зафіксовано на платівках фірми “Мелодія”. Струсізькі співаки й музиканти відрізняються лише тим, що не одержують зарплати, а на репетицію з’їжджаються до Струсова або Теребовлі з декількох сіл.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. до кобзарів приходять нове поповнення — Володимир та Ігор Яворські (батько і син), Микола Маловічко, Роман Набитович, Петро Вербицький, Тадей Гондович, Володимир Перун, Іван Загородний, Степан Дзюма, Василь Венгер, Володимир Бронецький, Орест Оренчак, Мирослав Тихоліз. Часто бере участь у концертах капели вихованка Тернопільського музичного училища ім. С. Крушельницької, випускниця Харківського інституту мистецтв Оксана Лилик, яка має ніжне ліричне сопрано.

Урізноманітнюється репертуар капели. Бандуристам на чолі з Богданом Іваноньківим стає під силу виконання таких масштабних творів, як “Козак на чужині” С. Людкевича, “Дума про Байду” Г. Хоткевича, “Чом, чом, чом, земле моя?” Д. Січинського, “Закувала та сива зозуля” П. Ніщинського. Солоісти Іван та Богдан Кравчуки, Павло Киба, Юліян Музика, Казимир Кокошко, Володимир Вербовецький, Іван Громик, Роман Набитович, Ігор Яворський, Мирослав Ляхович — справжні таланти, пісні у їхньому виконанні мають незмінний успіх на концертах.

Вільно зазвучали на концертах капели стрілецькі пісні М. Гайворонського, Р. Купчинського, Л. Лепкого (окремі з них — в обробці Б. Іваноньківа). І знову перемога на двох обласних конкурсах — ім. С. Будного та ім. С. Крушельницької — у 1986 та 1987 рр. Тоді ж колектив знову завойовує Золоту медаль і звання лауреата на Всесоюзному фестивалі самодіяльного мистецтва. Лунала пісня струсізьчан і в Каневі, на святкуванні 175-х роковин Тараса Шевченка, а влітку 1989 р. — на Всепольському пісенному фестивалі в Гожуві-Великопольському. І, що символічно, — у с. Сокиринцях на Чернігівщині, батьківщині знаменитого кобзаря Остапа Вересая.

Хвилюючою була зустріч у серпні 1990-го з хором ім. О. Кошиця з Вінніпега (Канада) під орудою В. Климківа. Спільний концерт у с. Саранчуки на Бережанщині (батьківщині Климківа) став справжнім святом української пісні. Артистам з Канади у 1992 р. присуджено Державну премію України ім. Т. Г. Шевченка. На здобуття цієї премії в 1991 р. висувалася і заслужена капела бандуристів України Струсізького Будинку культури — за популяризацію української музичної і пісенної спадщини. Цього високого лауреатського звання колек-

тив, на жаль, не удостоївся, але відгуки про концерт у столиці були найкращі. Кошти від нього струсівчани передали на спорудження пам'ятника Кобзареві у С.-Петербурзі.

У лютому 1992 р. капелу тепло вітали у польському місті Рацібуж (Верхній Шльонськ). Факт виконання ними у костелах міста літургії та українських колядок говорить сам про себе. У червні того ж року бандуристи знову виступали на пісенному фестивалі у Польщі.

Капела наполегливо долає нові творчі висоти виконавської майстерності. За досягнуті успіхи солістам М. Мечнику, І. Громику і старійшині капели Я. Рутецькому (нині покійному) присвоєно звання “Заслужений працівник культури України”, а художньому керівникові та головному диригентові Б. Іваноньківу — звання заслуженого артиста України. К. Кокошку та М. Маловічку вручено Грамоти Президії Верховної Ради України. В 1995 р. струсівська капела стала володарем всеукраїнської літературно-мистецької премії ім. Братів Лепких.

... Летять роки. Йдуть зі сцени, а чи й з життя найстаріші ветерани капели. Та не вмирає пісня, бо влітає свої голоси у спів і молодь. Свого часу багаторічний беззмінний голова художньої ради капели цимбаліст Ярослав Рутецький привів на репетицію 12-річного сина Юрка, який сів поруч з батьком, граючи на малих цимбалах. Минув час. Юрко вже закінчив Київську консерваторію, став Юрієм Ярославовичем і тепер часто приїжджає виступати з рідним колективом.

У 1989 р. створено дитячу студію гри на бандурі “Кобзарик” при дитячій музичній школі в м. Теробовлі — з метою поповнення колективу капели молодого змінюю. Її очолює талановитий педагог Вищого училища культури Ярослава Володимирівна Кубіт. Оволодіння основами музичної грамоти, музичними дисциплінами, постійні уроки, репетиції, академічні концерти — і вже весною 1994 р. багато юних студійців влилося до основного складу капели. Це — Петро Венгер, Тарас Горук, Дмитро Губ'як, Юрій Порціна, Андрій Яворський, Іван Киба, Тарас Костевич, Любомир Луців, Андрій Кривокульський, Мирослав Щипанський, Михайло Нарельський, Андрій Тихоліз.

... Закінчується робочий день. З Теробовлі, Микунців, Ладичина, Дружби... спішають хористи й музиканти до Стусова: у них репетиція. А поїздом з Тернополя прибувають головний диригент Богдан Іваноньків, решта бандуристів. Концертмейстер Віктор Федорів бере в руки баян, керівник інструментальної групи І. Хімії натягує струни бандур, настроює інструмент скрипаль Павло Оленчик, озиваєть-

ся контрабас у руках М. Бачука... Спадає денна втома — і перед вимогливим диригентом, серцем торкаючись прекрасного, співають щасливі люди, закохані в пісню.

На північ від Струсова, майже дотикаючись до нього, в долині річки Серет, лежать села **Налужжя** і **Варваринці**. В Налужжі минули дитячі та перші юнацькі роки поета Романа Качурівського. Народився 24 серпня 1943 р. в Хоросткові (нині Гусятинського району Тернопільської області). Наступного року сім'я переїхала в Налужжя. Закінчив Струсівську середню школу робітничої молоді. Після військової служби навчався на філологічному і журналістському факультетах Львівського університету. Редагував університетську багатотиражну газету. Тепер — відповідальний секретар Львівської організації Спілки письменників України. Автор дев'яти поетичних збірок. Останнім часом виступає в жанрі сатири і як літературознавець.

Варваринці — батьківщина видатного українського скульптора Михайла Паращука. Народився він 16 листопада 1878 р. в селянській сім'ї Ганни та Івана Паращуків. Перша його мистецька практика почалася тоді, коли він став помічником двох польських скульпторів — Кіндельського та Вуйцика, які працювали над оформленням інтер'єру та фасаду готичного костелу в Струсові. Бачачи неабияку обдарованість свого учня-помічника, Станіслав Вуйцик, вихованець Віденської академії, забирає з собою юного Михайла в місто Сонч (Польща), де споруджувався новий будинок ратуші, а потім відвозить у Краків до віденського скульптора Гната Шопинського. Тут починається швидко творче зростання митця. Він досконало реставрує чудову Зигмундівську капелу в історичному Вавелі. В той час Михайло Паращук навчається у Краківській школі красних мистецтв і працює під керівництвом викладача Барабаша. Через деякий час переїздить на науку до Венцеля, професора Віденської академії. Освоївши там високу культуру виконання скульптурних робіт, М. Паращук перебирається до Львова, де продовжує навчання у скульптора Плишевського й одночасно працює в художньому ательє професора Антона Попеля.

До старовинного Львова вдруге (перший раз тут побував ще 1898 р.) 27-літній Михайло, уже цілком сформований художник, повернувся з Польщі, яку залила бунтівна хвиля 1905 р. Там він, молодий галичанин, перебував серед повстанців на варшавських барикадах, стівав кров'ю від поранення, брав участь у замаху на губернатора Скалона, маючи при тому цілком пристойну посаду завідувача скульптурного ательє польського мецената Сабіна Баранського.

Отож, від переслідувань та арешту його врятував Львів. Тут при сприянні В. Гнатука М. Парашук влаштовується в “Академічному домі”, де живе разом зі своїми старими друзями П. Карманським і В. Пачовським, і працює, працює, працює... З-під його долота народжується ціла галерея скульптурних портретів відомих українських діячів: В. Стефаника, С. Людкевича, М. Яцківа, І. Франка, Т. Шевченка, П. Карманського, В. Пачовського, М. Лисенка. Та найбільшим творчим здобутком Парашука у цю пору стало завершення спорудження спільно з викладачем Львівської політехніки Антоном Попелем пам'ятника Адаму Міцкевичу (1906). Український майстер цілком самостійно оздобив іонічну колону з жертovníком та допомагав Попелю у пластиці і технічному виконанні фігури Міцкевича і Янгола.

Займався також художнім оформленням таких монументальних споруд у Львові, як міський театр, університетська бібліотека і Промисловий музей. Тоді ж майстер створив цикл “Поневолені”: “Юнак у кайданах”, “Дівчина з народу” і “Народні танцюристи”, в яких зумів тонко передати психологію смутку і настрою серця юнака з опущеною головою і кайданами на ногах; втілити задумливий і скорботний образ дівчини, яка символізує тогочасну гірку долю України; зобразити запальних танцюристів — привабливу галичанку і бадьорого старшого чоловіка та глибокодумну, ледь усміхнену скрипальку.

Окрилений успіхом, М. Парашук їде до Парижа, вступає до приватної академії живопису й скульптури Жюльєна, де вчиться у професора Верле, відвідує уроки і кілька місяців працює у майстерні Огюста Родена. У 1910 р., закінчивши академію, М. Парашук дістає звання професора і поїхав викладати архітектуру і скульптуру у Мюнхенський інститут мистецтв. Там відкрив приватне ательє, працював над погруддями, зокрема дружини славного українського співака Модеста Менцинського.

Ностальгія за батьківщиною кличе майстра до Києва, де він виставляє свої нові роботи на виставці українських художників. Але після того, як царський уряд, порушивши амністію, почав знову переслідувати учасників революції 1905 р., Михайло Парашук, самотній, без родини, змушений був повернутись до Львова. Однак тут австро-угорські власті запідозрюють його як російського шпигуна і заарештовують. Над скульптором зі світовим іменем нависла загроза розстрілу. І лише завдяки клопотанню українських депутатів в австрійському парламенті його звільняють і посилають у табір Талергоф

(м. Зальцбург). Тут земляки-українці обирають Паращука своїм керівником. Він піклується про жінок і дітей. Використовуючи свої широкі зв'язки, домагається зм'якшення вимог до табірників, завозить їм їжу та одяг.

Через півтора року його мобілізують до регулярної армії, що дислокувалася вздовж австро-сербського кордону (Лейбніц, Мурека). У вільний від служби час митець робить пейзажні замальовки Мурека, пише оповідання, драму, а після звільнення з війська за станом здоров'я приїздить до Відня. В австрійській столиці не полишає скульптурної праці, різьбить кілька робіт, серед них бюсти поетів Спиридонова Черкасенка й Олександра Олеся, а також барона М. Василька — українського дипломата у Відні. Тут же Паращук ілюструє “Читанку” А. Крушельницького, пише розвідки про українську культуру і народну творчість.

Трохи згодом він добровільно переходить у табір для військовополонених у м. Раштатт, де перебувало в неволі понад 25 тисяч українців. М. Паращук стає в цьому таборі організатором і завідувачем художньої майстерні, яка перетворюється на центр виробництва сервізів, ваз, іграшок, які на міжнародних ярмарках у Лейпцигу розкуповувались за високими цінами. Це дало можливість полоненим значно підвищити свій життєвий рівень, відкрити власну бібліотеку і навіть театр. Паращук жив їхніми болями, бачив, як вони помирали, брав участь у скромних, тихих похоронах — без музики й оплакування рідними. І коли сумними горбиками було вкрите ціле поле, Михайло Іванович подумав про встановлення тут пам'ятника.

Пам'ятник споруджено у серпні-вересні 1918 р. в німецькому місті Вецларі, де також знаходився табір для військовополонених. Він являє собою викладену з великих брил тесаного каменю стіну, на тлі якої розміщено три скульптури. Брили щільно підігнані одна до одної і скріплені цементом. Вапняк пережеговується з пісковиком, утворюючи цікаву колористичну і фактурну “шахматку”, що справляє належний декоративний ефект. Стіну оперізує двоступінчастий цоколь із трьома виступами для скульптур. Центральна частина стіни вища й товща стосовно флангів; це дало можливість зробити нішу достатньо глибокою, щоб цілком занурити в неї статую матері з дитиною. Постаць матері — велика творча удача Паращука. Це алегорія суму і водночас світлої надії, скорботи за упокоєними і плекання нового життя. Збудований на тонких переходах мінору, образ вражає поєднанням рис зовнішності конкретної людини (може, в ньому відбита портретна схожість з дружиною Софією?) з великим узагальнен-

ням, витоки якого сягають сюжетів богородичної тематики. Молода мати, типова українка, вбрана у народний одяг, пестить дитятко, яке грається біля неї.

Засобами реалістичної скульптури митець передав глибоко гуманну, вселюдську ідею — про первинність любові як найбільшої цінності у світі, про її здатність перемогти зло і саму смерть.

По закінченні Першої світової війни професора Парашука як здібного організатора від імені Міжнародного Червоного Хреста посилають на Балкани обслідувати табори військовополонених. Він прибуває в Болгарію 1921 р. Маючи надію і бажання в скорому часі виїхати на Придніпрянську Україну, скульптор спершу відмовився працювати у Софійській Академії мистецтв. Однак настійні прохання болгарських митців змінили його наміри, і він погодився залишитися тут. Незабаром М. Парашук одружується з дочкою видатного політичного діяча і засновника Болгарської землеробської народної спілки Йордана Пекарєва—Цвітанюю і назавжди залишається на Балканах. Земля болгар стала для нього другою батьківщиною. Муза Парашука щедро обдарувала братів-болгар. Він виконав портрети відомих болгарських революціонерів Христо Ботева, Дмитра Благоева, Георгія Димитрова.

Після Другої світової війни розкриваються нові грані таланту Михайла Парашука: він перевагу надає творам монументальної скульптури. В декоративному оформленні видатного скульптора постають столичні споруди Народного банку, Міністерства народної оборони, Військової академії, Народної бібліотеки ім. В. Коларова, Софійського університету, Академії наук, Мавзолею Георгія Димитрова та інші (всього понад 50); понад 30 бюстів і барельєфів створив наш земляк у післявоєнні роки в Болгарії.

Віддаючи свій талант братній Болгарії, Михайло Парашук ніколи не забував землю своїх батьків — рідне Тернопілля. Значну частину творів заповів Україні. За п'ять місяців до кончини у листі від 15 червня 1963 р. до львівського науковця Івана Романченка скульптор писав: “Усе своє життя віддав я для українського народу, стараючись, де б я не був, підтримувати його престиж і славу, хоч це не всім і не завжди подобалось”.

Помер Михайло Парашук 24 грудня 1963 р. в с. Баня Карлово Пловдивського округу. Похований у Софії поряд з Михайлом Драгомановим. Посмертно нагороджений болгарським орденом Кирила і Мефодія першого ступеня.

За 3 км на захід від Струсова, у глибокому яру, утвореному потічком з однойменною назвою, примостилося с. **Бернадівка**, а ще за

декілька кілометрів на північний захід, у басейні річечки Тюхи, — с. **Заздрість**, відоме мільйонам людей як батьківщина однієї з найвидатніших постатей України — Верховного архієпископа Української греко-католицької церкви кардинала Йосифа Сліпого.

Перша письмова згадка про с. Заздрість відноситься до 1785 р. Ось яку легенду про його виникнення та походження назви записав краєзнавець М. Кришук у с. Багатківці від добродія В. Венгера 1909 р. народження: “Як цариця Катерина спалила Січ, то козаки ся розійшли по всьому світі. Вернули додому і ті, що були родом з Теревовлі, але, щоби не ставати кріпаками, то ся поселили у густому лісі коло Теревовлі. Звели вони тут свої помешкання на взір січових куренів. Село обгородили валом і частоколом. А посеред тої козацької слободи звели файну дерев’яну церкву і віддали себе під опіку Святої Покрови Божої Матері. А що були козаки молоді, то за якийсь час всі ся поженили і завели в себе козацькі порядки.

Минали роки. Козацька слобода ся розросла і стала селом, і ся красувало воно своїм достатком посеред білих сіл, у яких панували польські зайди, всім на заздрість. Була рання весна. Пробуджувався до життя ліс, ставали до роботи на полі козаки, а військо теревовлянських панів обложило село з усіх боків. “Пропонуємо добровільно здати село і віддатися під опіку теревовлянського старости”, — запропонували вони. Вийшов до панів козацький отаман і сказав: “Тому не бути, щоби український козак лизав зад панові”. Налетіли на нього вояки, але той ложив їх шаблею, що снопи на полі. Козаки відперли ворота і вдарили на ворога. Але поляки щойно того і чекали. З лісу вилетіли на конях польські драгуни і за якусь хвилю ся вдерли до села. Козаки полягли всі до одного, а село стало панським. А назва його Заздрість живе і понині”.

Йосиф Сліпий народився 17 лютого 1892 р. в селянській сім’ї Івана Коберницького-Сліпого та Анастасії Дичковської. Через багато літ, на схилі життя, патріарх так про це напише: “Народився я і був вихований в українській християнській хліборобській глибоковірничій родині. Вона передала мені і защепила в мені віру в Христа і любов до нього”. У 1911 р. закінчив Тернопільську гімназію з відзнакою і вступив до Львівської духовної семінарії. Мабуть, вирішальну роль у всьому подальшому житті майбутнього владики відіграла зустріч з митрополитом Андреем Шептицьким. Ще на вступному іспиті до семінарії той звернув увагу на винятково глибокі відповіді юнака. Як кращого семінариста митрополит Андрей посилає його студіювати до прославленого у всій Центральній Європі католицького універ-

ситету в австрійському місті Інсбруку. Як легко було молодому теологові, усвідомлюючи свої неабиякі здібності, зовнішні дані й інтегрованість у західну культуру, зректися свого хлопського роду і стати західним католицьким богословом. Проте він обирає тернистий шлях служіння рідному народові. Вартості національної культури, включаючи красу українського візантійського обряду своєї церкви, він поставив на перше місце в житті і служінні.

27 серпня 1917 р., після свого повернення із заслання в Росію, митрополит Шептицький у студитській лаврі в Уневі посвятив Йосифа Сліпого у священничий сан. Потім — Рим, навчання в університетах Григоріанум, Анджелікум, а також в Орієнтальному інституті. Пише тут латинською мовою богословську наукову працю і здобуває науковий ступінь доктора філософії і доктора теології.

Влітку 1922 р. 30-літній доктор теології повертається до Львова, де за війну і в повоєнні роки відбулося так багато змін — більше прикрих, ніж приемних. Усю енергію і набуті знання молодий учений прагне поставити на службу Україні і церкві. Вже п'ять років Сліпий мав сан священника, але ще не було у нього душпастирського досвіду, і він хотів попрацювати десь на парафії рядовим священником. Проте митрополит Андрей розпорядився по-іншому: бути Сліпому професором Львівської духовної семінарії. Упродовж перших трьох років, викладаючи курс догматики, він докладає всіх сил для організації і зміцнення Богословського Наукового Товариства, створеного на з'їзді професорів теології у вересні 1922 р. Хоча владиці Шептицькому завжди потрібні були священники на парафії, він бачив, що таку людину, як Сліпий, який мав вищі наукові ступені й звання, недоцільно посилати на провінцію. Він потрібен був тут, щоб, маючи європейський досвід, запровадити його в українське богослов'я.

Зацікавлення Йосифа Сліпого торкались історії церкви, догматики та канонічного права. Інші члени Богословського Наукового Товариства були фахівцями з літургії, екзегетики, гомілетики та інших галузей богослов'я. Перша справа, за яку взявся професор семінарії, — це комплектування бібліотеки БНТ, адже, на його погляд, без солідної джерельної бази богослов'я не піднести. Уже через декілька років вона стала однією з найбільших книгозбірень Львова. З 1926 р. Й. Сліпий очолює Богословське Наукове Товариство. Вступну статтю до його Статуту він закінчив словами: “Науковою, культурною працею ми кладемо чи не найсильніші (під цю хвилю) підвалини нашому національному і державному життю”.

Наступні його обов'язки (з 1926 р. — член кураторії Національного музею, з 1930-го — член НТШ) свідчать про те, що він послідовно і невтомно мурував ці “найсильніші підвалини”. Митрополит Шептицький, можна сказати, не шадив Йосифа Сліпого, покладав на нього дедалі більше обов'язків: 1926 р. доручає йому ректорство Львівської духовної семінарії, 1928-го р. — Богословської академії. Саме в ньому керівник церкви бачив свого наступника і заделегідь про це дбав.

25 листопада 1939 р. Папа Пій XII надав Йосифові Сліпому титул архієпископа і коадютора, тобто законного спадкоємця голови помісної церкви, а саме митрополита Шептицького.

Під час Другої світової війни митрополит Шептицький і архієпископ Сліпий намагалися всіляко зменшити страждання українського народу. Як церковні діячі, вони не могли не мати контактів з німцями, бо від цих контактів часто залежало життя людей. Для ієрея, священника, просто християнина є тяжким гріхом не використати всіх можливостей для порятунку великого дару — життя.

3 листопада 1944 р., після смерті митрополита А. Шептицького, Йосиф Сліпий очолює Українську греко-католицьку церкву. Але в Москві вже був прийнятий план ліквідації УГКЦ шляхом її “возз'єднання” з російською православною церквою. Коли глава УГКЦ відмовився очолити це “возз'єднання”, його, інших вищих духовних осіб і всю церкву звинувачують у співпраці з окупантами і благословенні різних воєнних злочинів.

11 квітня 1945 р. Йосифа Сліпого заарештовують. Тієї ж ночі взяли під варту ще чотирьох єпископів у Львові й Станіславі — Микиту Будку, Миколу Чарнецького, Григорія Хомишина й Івана Лятишевського. Наступного дня їх відправляють у Київ на допити до енкаведистів. За відмову добровільно самоліквідуватися УГКЦ поклала на вівтар мучеництва життя десяти єпископів, 1400 священників і 800 монахів та монахинь. Близько 4,5 тис. храмів, монастирів, семінарій, каплиць використовувались під склади, музеї атеїзму, а кращі церкви перейшли у власність РПЦ, з якою УГКЦ нібито добровільно возз'єдналася на фальсифікованому Львівському церковному “соборі” 8-10 березня 1946 р.

До важких умов тюремного ув'язнення, в яких перебував владика, додалися і моральні приниження: патріарх московський Алексій направив українським католикам звернення, в якому мовилося, що єпископи зреклися своєї пастви. Папа Пій XII негайно відреагував на цей наклеп своєю енциклікою. Більшовицькі власті застосували

до Сліпого сумнозвісну політику “батога і пряника”: за умови відокремлення від Риму йому пропонувався православний кафедральний собор у Києві. Але, природно, одержавши відмову, його засудили до 8 років ув'язнення і примусових робіт, інкримінувавши йому контрреволюційну діяльність, шпигунство на користь Ватикану, вороже ставлення до СРСР.

Щоб позбавити цю героїчну особу можливості впливу на людей, її постійно переводили з одного місця ув'язнення в інше, піддаючи повсякчас допитам і витонченим знущанням. Ось віхи табірної “одіссеї” митрополита Й. Сліпого: Маріїнське Новосибірської області, Боїми (тут кримінальні злочинці зламали йому ліву руку), Киров, Печора, Інта (Республіка Комі), Потьма (Мордовська Республіка), де в'язень дістав запалення легенів і мало не помер від високої температури. Другий “срок” — 5 років Сибіру — він відбував у таборі Кузьмінка-Маклаково (за 600 км на північ від Красноярська) і в Єнісейську.

Потім його привезли на допит до Києва і протримали в тюрмі один рік. Річ у тім, що на засланні митрополит разом з іншими вірними греко-католиками створив цілу підпільну структуру, яка мала діяти на Україні. Він таємно висвячував священиків та першого греко-католицького єпископа. З ним підтримували зв'язки ті душпастирі, які врятувались від репресій і почали створювати “катакомбну греко-католицьку церкву”. І в Сибіру Йосиф Сліпий залишався номінальним головою загнанної у підпілля УГКЦ і на великі християнські свята писав пастирські послання до віруючих. Вони передавались в Україну таємно, але кілька таких послань потрапило до рук інквізиторів, що й спричинило нові суди і нові “сроки”. Тому після Києва Сліпого відправили аж на Камчатку: ця подорож у вагоні для худоби тривала три місяці. У наступних двох ув'язненнях (знову за послання віруючим і таємне відслуження в тюрмах і таборах Божественної Літургії) ми бачимо його у Тайшеті, Вихоревці, Чуні, Новочунці (Іркутська область і Красноярський край).

Ще раз Й. Сліпого привезли до Києва в 1962 р. і знову запропонували порвати з Ватиканом, обіцяючи за це (від імені світської влади) посаду патріарха Всія Русі. Знову — категорична відмова, й енкаведисти в котрій уже раз переправили його в Мордовію. Але ненадовго. Державні й церковні діячі різних країн намагалися розбудити рештки совісті у тодішніх вождів комуністичної імперії, щоб вони звільнили невинного владика. До Хрущова звертався з таким проханням і керівник комуністів Італії Пальміро Тольятті. Але Микита Сергійович,

розвінчавши злочини сталінізму, в питаннях релігії не тільки не послабив гвинтів, а й, здається, ще більше їх закрутив, наповнивши гулагівські табори священниками й провідниками усіх конфесій. Проте Президент США Джон Кеннеді й, особливо, Папа Іоанн XXIII (ініціатор Другого Ватиканського собору і реформатор світового католицизму) все ж умовили Хрущова випустити Сліпого на волю.

27 січня 1963 р., після 18 років тюрми і каторги, митрополит був звільнений. Професор, доктор Йосиф Іванович Сліпий хотів працювати в Інституті історії АН УРСР у Києві, але в цьому йому відмовили. Не знайшлося місця для вченого й у Львові. Виклопотавши закордонний паспорт і візу, він 9 лютого 1963 р. прибув до Італії: у Римі ще з XVII ст. містився один з найбільших зарубіжних осередків УГКЦ з церквами, каплицями, монастирями і духовними семінаріями.

Папа Іоанн XXIII привітно зустрів учорашнього в'язня-митрополита, приділивши увагу його влаштуванню в Римі з резиденцією й особистими апартаментами у Ватикані. Він мав намір надати Сліпому найвище звання ієрарха в католицькій церкві — кардинальське, але помер того ж 1963 р. Цю врочисту акцію здійснив 22 лютого 1965 р. Папа Павло VI. Йосиф Сліпий увійшов до священної колегії кардиналів. Це був перший кардинал-українець у XX ст.

При Папі Павлові VI тривали сесії Другого Ватиканського собору. Кардинал Сліпий бере в них найактивнішу участь. Він вражає присутніх делегатів з усього світу глибокими знаннями богослов'я, неначе щойно прийшов з університетської лави, а не з багаторічної каторги. Завдяки своїй героїчній біографії і становищу голови багатомільйонної гнаної церкви Сліпий став у очах багатьох католицьких владик легендарною постаттю. Його порівнюють з хорватським кардиналом Степінацом і угорським — Міндсенті, які теж кинули виклик тоталітаризмові й насильству безбожних влад у своїх країнах.

Як і в 1922 р., Йосиф Сліпий починає розбудову Української церкви (проте цього разу не вдома, а в діаспорі) на відтинках науки, освіти, культури. Він ініціює кілька світових проектів. Один з найбільших і найдорожчих — створення нового Українського духовного центру в Римі, осередком якого мав стати Український католицький університет. Будинок університету зведено за два роки. Згодом біля нього вирости корпуси Малої семінарії — духовної школи для дітей і підлітків і Великої семінарії — для юнаків, які обрали собі працю в духовній сфері. По другий бік університету архітектор ді Стефано збудував у давньоукраїнському стилі український кафедральний со-

бор св. Софії. Всі споруди виходять головними фасадами на один великий майдан, де стоять біломармуровий водограй “Три янголи”, пам’ятник Т. Г. Шевченкові з білого мармуру і пам’ятники-погруддя Іванові Котляревському та Маркіянові Шашкевичу з бронзи. Інтер’єр собору суцільно вкритий мозаїками, виготовленими за проектами художника-бойчукіста Святослава Гординського (США). Він же проєктував іконостас, а ікони виконав Ювеналій Мокрицький.

Далі кардинал Сліпий вирушив по громадах українців-католиків у країнах Західної Європи, Північної Америки. Він вносить дух оптимізму у кожную громаду, виступає з проповідями і лекціями. У Вашингтоні, Філадельфії, Чикаго й Лондоні засновуються філії Українського католицького університету ім. святого Климентія, створюються осередки Науково-богословського товариства св. Софії. Кардинал дбає, щоби кожна філія мала свій будинок для навчання і культурно-наукової праці. Купуючи будинок для УГКЦ в центрі Вашингтона, він робить заповіт: коли Україна стане вільною і незалежною державою, — бути в цьому будинку українському посольству в США. Йосиф Сліпий жваво цікавиться також позацерковними українськими науковими і культурними установами на Заході. Він виділив значну суму коштів на придбання Вільним Українським університетом у Мюнхені нового будинку, допомагав розбудовувати гуртожитки для студентів-українців. Він ставив мету, щоб кожне значне згромадження українців у містах і селах мало свій культурний центр із залогом для зібрань, музеєм або виставочною галереєю, кімнатами для мешкання паломників, їдальнями й спортивними комплексами.

Коли в українських громадах США і Канади виникає рух за надання УГКЦ статусу патріаршої церкви, а її голові — сану патріарха, то Сліпий підтримує цей рух. Він не боявся звинувачень у тому, що нібито шукає нових почесностей, а знав: це додасть авторитету в світі забороненій на батьківщині церкві. Саме ця заборона була найбільшою перепорою для Ватикану в справі надання УГКЦ статусу патріаршої церкви. Але рух серед українців діаспори був такий сильний, що Рим не міг його не врахувати. І 1975 р. в соборі св. Петра в Римі кардинал Сліпий офіційно прийняв титул патріарха Помісної Української греко-католицької церкви.

Сорок літ ніс він на своїх плечах тяжкий хрест керівництва переслідуваною, мордованою церквою українських греко-католиків. Помер у вересні 1984 р., на жаль, так і не дочекавшись її воскресіння, нинішнього бурхливого відродження. Однак і його велетенська заслуга є в тому, що ця церква вижила і справедливість перемогла.

Говорячи сьогодні про роль і місце патріарха Йосифа Сліпого в історії духовного життя українців нашого століття, треба не тільки відзначити його блискучу богословську діяльність (науковий і пастирський доробок уклався в 12 томів), високу освіченість, колосальну ерудицію (досконало знав вісім мов, вільно перекладав з грецької на латинську), а й підкреслити його миротворчі зусилля, спрямовані на торжество ідей християнства і християнської єдності. Упродовж усього життя він ні разу в своїх працях, виступах, проповідях не висловився проти православної церкви в Україні. Навпаки — закликав до співпраці та єднання. У своєму “Заповіті” Й. Сліпий, звертаючись до українського народу, писав: “Благаю вас усіх, а моє благання нехай буде моїм Заповітом: друг друга обіймім! Промовмо: браття!.. Ставайте всі в обороні прав Української Католицької Церкви, але бороніть права і Української Православної Церкви, так само жорстко нищеної чужим насиллям! Найближчими нам по вірі і крові є наші православні брати. Нас єднає традиція рідного християнства, спільні церковні і народні звичаї. Всі ми, католики і православні, боролися за воскресіння нашої церкви і за її духовну силу в Україні і в країнах поселення наших вірних, і всі ми несемо важкий Господній хрест”.

27 серпня 1992 р. здійснилось одне з побажань патріарха. Цього дня Україна зустрічала свого великого сина, щоб виконати його волю — поховати на рідній землі. Знаменно, що під час перезахоронення патріарха УГКЦ Йосифа Сліпого поряд з нинішнім главою цієї церкви патріархом Мирославом Іваном Любачівським і першим Президентом України Леонідом Кравчуком був присутній також патріарх автокефальної православної церкви Мстислав.

Для увічнення пам’яті Й. Сліпого на його батьківщині — у с. Заздрість споруджується меморіальний комплекс. До нього ввійдуть: музей патріарха, капличка, приміщення для катехизації дітей, роботи з молоддю, зал для наукових конференцій, готель. Спеціальний фонд для будівництва меморіалу заснувала п. Навроцька із США.

У с. Заздрість народився також відомий діяч української діаспори в США інженер Родіон Сліпий. У 1981 р. він заклав у Голлівуді приватну кіностудію “Рода”, де знімаються фільми на українську тематику.

Поблизу села у 1904 р. вкопано поки що єдиний в Україні 5-метровий моноліт з трьома готськими рунічними знаками, подібними до стилізованих вилок. Під ним знайдено череп’я готського неорнаментованого горщика з III ст. н. е. та кістки двох баранів.

8. ВЕДУТЬ ДОРОГИ В ЗАРВАНИЦЮ. УКРАЇНСЬКИЙ ЛЮРД
(Дарахів — Стара Брикуля — Нова Брикуля — Хмелівка — Тютьків
— Панталіха — Соколів — Золотники — Бурканів — Гайворонка —
Вишнівчик — Зарваниця — Котузів — Гниловоди) .

*Надії, мудрості криниця,
Де ясність неба виграє.
Одна є в світі Зарваниця
І Україна одна є.*

В. ВИХРУШ

Обравши цей маршрут, ми потрапимо у славне на все Поділля своєю природою і духовною благодаттю село **Зарваницю**. Саме тут знаходиться чудотворна ікона Божої Матері і тому це село ще називають українським Люрдом. Сюди щорічно кожної неділі і на свята від Вознесіння аж до Покрови приходять паломники на відпуст. Віддаль від районного центру до Зарваниці — 36 км, до залізничної станції в Бучачі — 24 км, а до залізничної станції Микулинці — Струсів — 35 км. Адміністративно село підпорядковане Вишнівчицькій сільській Раді. Добиратися до нього автобусом Терехівля—Гвардійське.

По дорозі минаємо села Застіноче, Острівець, Слобідку і підїжджаємо до перехрестя автомобільних шляхів Тернопіль—Івано-Франківськ і Терехівля—Підгайці. Поряд з ним, на віддалі 12 км від Терехівлі, розташовані села Дарахів і Тютьків.

Дарахів — одне з найбільших сіл Терехівлянщини. Лежить воно у прекрасній місцевості з невеличкими узгір'ями над мальовничою річечкою Брусинець, що випливає з джерела, званого Безодня.

Село відоме з 1564 р. Назва його походить, можливо, від того, що в поближному степу Панталіха водилась велика кількість дров, а за іншою версією — від першого поселенця Дараха.

Довголітнім парохом села був Юліян Романовський.

У Першу світову війну Дарахів зазнав великих руйнувань. Коли в 1915 р. відступали російські війська, то забрали з собою церковні дзвони. Довгі роки почувалося село без них мов сиротою. Аж ось із Росії поверталися додому австрійські полонені, поміж яких були і дарахівчани. Вони-то й запримітили на залізничній станції у м. Орел свої дзвони. Повернувшись додому, розповіли про це парохіві о. Барановському, і він розпочав пошуки. Нарешті в 1923 р. прийшла до Дарахова радісна звістка, що громада може викупити й забрати ці дзвони з Варшави. Коли вони вже були на залізничній станції Микулинці — Струсів, то все село взяло участь у величавій маніфестації, вітаючи їх, немов вірних синів своєї церкви.

У 1926 р. на місці давнішої в селі зведено багатозатрову, в стилі українського бароко церкву Успіння Пресвятої Богородиці.

Уроженцями Дарахова є відомі на Тернопільщині композитори Богдан та Іван Кравчуки, кандидат наук І.Чупашко.

Приблизно за 5 км на захід від Дарахова знаходяться села Стара Брикуля і Нова Брикуля, засновані, ймовірно, в XVII ст. У вересні 1915 р. поблизу Старої Брикулі відбувся переможний бій кінноти Українських Січових Стрільців з російськими військами, майстерно описаний Л.Лепким. Цей бій також зображено на картині стрілецького художника І.Іванця.

Кривава трагедія сталася 27 березня 1944 р. в Новій Брикулі. Цього дня каральний загін Червоної армії розстріляв більше 100 жителів села.

Село Хмелівка (до 1947 р. — Винявка), яке фактично стикується зі Старою Брикулею, розташоване за 20 км від Теробовлі, вздовж автостради Тернопіль—Івано-Франківськ. Воно відоме з 1581 р. Згідно з переказами, першими поселенцями тут були люди на прізвище Підкова — мабуть, вихідці з Великої України. За тими ж переказами, поблизу села загін із війська Богдана Хмельницького розбив поляків, які йшли на підмогу оточеним у Збаражі. Очевидно, що й село названо на честь славного гетьмана.

Друга назва — Винявка — з'явилася пізніше, коли король подарував село якомусь панові Винявському.

Біля Хмелівки у 1809 р. відбулася битва австрійських військ під командуванням генерала Бекера з польськими повстанцями, очолюваними полковником Чоловським. Бій закінчився перемогою повстанців. Щоб затерти сліди поразки, австрійський уряд повернув селу давню його назву — Хмелівка.

Після розпаду в 1918 р. Австро-Угорської імперії, коли Східна Галичина ввійшла до складу Польської держави, село знову стало Винявкою. А в 1947 р. йому повернули первісну назву.

Священниками в Хмелівці від кінця XIX ст. до 1940-х рр. були Йосип Ревакович, Теодор Столяр і Юліян Фіцалович. До їх парафії належали ще Нова і Стара Брикулі.

Донька священика Т.Столяра — Галя за участь у національно-визвольному русі була страчена гестапівцями 1942 р. в Берліні.

Деякий час жив у Хмелівці Іван Олексинин — пізніше доктор геології і професор університету в США.

У 1960-х рр. місцевий колгосп очолювала Герой Соціалістичної Праці Зінаїда Святецька.

Сусіднє з Дараховим с.Тютків розкинулось навколо потічка Тюха. Воно повинно бути дуже давнім. Із покоління в покоління переда-

ються перекази, що ще в глибоку давнину тут існувало поселення із загадковою назвою — Золотий Тавор, куди збиралися князі і бояри полювати на степову дичину.

Проїхавши декілька кілометрів від Тютькова по трасі Теревовля — Підгайці, зліва бачимо невеличке сільце **Панталиху**. Сьогодні тут усього 25 дворів, де мешкає 72 чоловіка, а напередодні Першої світової війни було понад три сотні людей. Та дві світові бойні зробили свою справу.

Походження назви невідоме. Можливо, якийсь пан зазнав тут лиха?

Таку ж назву мав унікальний на західноукраїнських землях степ, який ще до Першої світової війни частково зберігав свій первісний рослинний і тваринний світ. Колись тут було багато журавлів, диких качок, чапель, чайок, бузьків, сойок, вудвудів, яструбів. А дрохви ходили стадами. Водились зайці, лиси, борсуки, вовки. Однак вояки різних армій знищили цей заповідний куточок природи.

Віденська наукова комісія опрацювала карту степу Панталиха, копію якої оприлюднив у своїй “Географії зем польських” професор Ромер. Рослинність степу описав у підручнику ботаніки професор І.Верхратський, а професор О.Барвінський у споминах згадує кам’яні могили і хрести, які були тут наприкінці XIX ст.

Внаслідок земельного голоду селяни розорали більшу частину степу, залишилися самі мочари, трясовиння і степові озера з великим запасом риби та пташиним царством довкола. Але післявоєнна меліорація знищила і це.

У буйних заростях степу знаходив притулок народний месник Панталаха. Його ім’ям Іван Франко назвав один із своїх творів. У передмові до збірки “Панталаха і інші оповідання” (1902) він писав: “Я передав ті епізоди, не мудруючи та не вдаючись в ніяке філософування про їх значення. Нехай їх фактична основа говорить сама за себе”.

Недалеко від Панталихи до Другої світової війни була німецька колонія Новий Тичин.

Продовжуємо наш шлях і через 7 км після Панталихи в’їжджаємо в с. **Соколів**, що разом із присілком Соکیلники творить одне ціле. Село відоме з 1487 р., але, напевне, є старшим. Бо, згідно з переказами, на пагорбку Червона гора, що відділяє Соکیلники від Золотників, ще в княжі часи стояв замок.

Наприкінці Соколова дорога повертає вліво, і ми, залишаючи праворуч с.**Надрічне** (до 1964 р. — с. Хатки), прибуваємо в с. **Золотники**, яке розташоване на лівому березі річки Стрипи, за 25 км від Теревовлі.

З 1940 по 1963 р. Золотники були центром однойменного району. Їх історія бере свій початок з дуже давніх часів, а перша письмова згадка відноситься до 1459 р. Саме цим роком датується акт купівлі села Михайлом Золотницьким у Михайла Вільчека. За прізвищем нового власника і закрипилась назва села. Входило воно тоді до Теробовлянського повіту Руського воеводства.

1485 р. Золотникам надано статус міста. Але вони й надалі залишалися містечком з невеликою кількістю торговців та ремісників — ковалів, кравців, кушнірів, теслярів, шевців. Основну ж частину його жителів становили селяни, які мусили відбувати панщину, відробляти різні толоки, шарварки і т.д. Крім цього, вони давали феодалові данину натурою та платили чинш грошми. Обтяжливими були для населення постійі шляхетських військ. Адже потрібно було постачати жовнірам продукти, фураж для коней.

Наприкінці XV — на початку XVI ст. в Золотниках збудовано кам'яний замок. У центрі була торгова площа, де стояли будинки багатих міщан та крамниці.

У 1648 р. золотниківську фортецю здобули селянсько-козацькі полки Богдана Хмельницького.

Протягом XVII-XVIII ст. містечком володіли пани Ходоровські і Серватовські.

1772 р. Золотники підпали під владу австрійської монархії і входили до Підгаєцького повіту. З 1810 по 1815 р. вони в складі Тернопільського краю відійшли до Росії і були її прикордонним містом. З 1815 по 1914 р. — знову в складі Австрії.

На місці церкви 1791 р. збудовано нині діючу церкву св. Апостола Луки. Довголітнім парохом у селі був о. мітрат Іван Сендецький. Діяли тут до Другої світової війни також костел св. Станіслава та єврейська синагога.

Наприкінці XIX ст. відкрито читальню “Просвіти”. Пізніше збудовано Народний Дім.

У період двох світових війн Золотники знаходились у прифронтовій зоні і зазнали значних руйнувань. Тут встановлено пам'ятник Герою Радянського Союзу Миколі Мокрому.

Однокласна школа відкрилась у Золотниках у першій половині XIX ст. З 1890 року вона стає двокласною, з 1911-го — чотирикласною, а з 1937-го — семикласною. Тепер це середня, одинадцятикласна, школа, нові корпуси якої зведено у 1986 р. Споруджується новий Будинок культури; діють лікарня, пологовий будинок, аптека, а з промислових об'єктів — хлібопекарня, цегельний завод, філіал монастириського швейного об'єднання “Смерічка”.

Прощаємось із Золотниками і прямуємо до Зарваниці, минаючи ще села Бурканів, Гайворонку і Вишнівчик.

Перша письмова згадка про Бурканів датується 1564 р., проте немає сумніву, що ця територія була заселена ще в давнину. Підтвердження цьому — знайдені в 1975 р. під час будівництва школи залишки поховання періоду черняхівської культури (IV-V ст. н.е.): жіноче намисто, волосся, защіпка до нього та дві гончарні посудини типу амфор.

Згідно з легендою, назва походить від татарського слова “бурк” — замок. Такий замок наказав збудувати тут хан, замилуваний чарівною красою цієї місцевості.

Після Першої світової війни почали в село повертатись люди і принесли з собою страшну хворобу — тиф. За ним кинулась ще й холера. Вимерло тоді багато люду.

Житель села Федір Бабій ще перед Першою світовою війною здобув вищу медичну освіту і пізніше був директором великої клініки у Відні.

У Бурканові 22 вересня 1934 р. народилася видатна художниця Христина Дохват. Змалку любила дівчинка малювати. Але природне обдарування через великі життєві труднощі не могло розвиватися: 1939 р. був заарештований і репресований батько Йосип, адвокат за професією. Потім — чотири роки війни, наприкінці якої мати з нею та сестрою Любомирою переїхали возом Карпати і дісталися міста Кошице. Потім — табори для переміщених осіб в Австрії: Штрастоф, Ранцебах, Зальцбург. Наприкінці 1940-х рр. мати з дочками виїждить до США. Двома молоденькими паннами опікуються черниці українського чину св. Василя Великого. У монастирській школі Христина багато малювала. Її мистецькі зацікавлення виявлялися з усією очевидністю. Мати Емілія і дядько Володимир віддають дівчину в приватну художню школу в містечку Сарасота (штат Флорида). Тут, на побережжі теплої Мексиканської затоки, серед вічного літа і зелених вікових дерев, провела Христина кілька щасливих років, які були немов компенсацією за все пережите в Європі.

Добре засвоені у Сарасоті уроки рисунка й композиції допомогли Христині успішно витримати конкурс і стати студенткою Філадельфійського університету мистецтв (1952). Упродовж одного навчального року вона виконала програму чотирьох років і була переведена на один із старших курсів.

1969 р. художниця піднесла в дар кардиналові Йосифові Сліпому свою роботу — ікону. Це був образ Вишгородської Богородиці — однієї з найстаріших українських ікон, силоміць вивезених з нашої

землі (нині оригінал її знаходиться у Москві, у Третьяковській галереї, під зміненою назвою — Владимирська). Христина Дохват дуже своєрідно потрактувала цю національну святиню, надавши неземної краси ликам маленького Христа і Марії, але зберігши основні стильові й іконографічні риси оригіналу. В архіві художниці зберігається кілька листів від кардинала, в яких він повідомляє, що ікона “прегарна і високомистецька” і оглянути її прийшли в дні освячення собору св. Софії у Римі (27-28 вересня 1969 р.) тодішній Папа Павло VI і п’ять тисяч прочан. Тепер ця ікона зберігається у музеї Українського католицького університету ім. св. Климентія в Римі.

Дивовижною гармонією вражають мозаїки, стінописи, ікони Українського катедрального собору католиків у Філадельфії, створені талановитою художницею. Тут Христина Дохват підняла на найвищий щабель свій хист дизайнера. Понад сорок храмів у штатах східного узбережжя США мають іконостаси, окремі ікони, мозаїки та стінописи її авторства. Новий український іконописний стиль, переломлений через талант, світосприймання сучасної майстрині, справляє свій вплив і на мистецтво інших народів.

Сьогодні Христина Дохват живе неподалік від Філадельфії, у містечку Норт Норрістови (штат Пенсильванія).

Гайворонка — батьківщина польського письменника Владислава Завадського (1824-1891), а також його сина — літературознавця Броніслава Завадського (1849-1904).

Владислав Завадський закінчив Львівський університет. З 1858 р. жив у Львові. Разом з дружиною Анелею Зіммерман редагував журнал “Пшияцель дзеці” (1861-1866). Автор книг “Два світи” (1845), “Прибережна застава” (1848) — переклад поезій А.Грюна, “Станіслав Сташіц” (1860), “Якуб і Константин Собеські” (1862), “Польські замки” (1866), “Картини Червоної Русі” (1969), “3 літературної теки” (1870), “Література в Галичині” (1772-1848), “Журналістика в Галичині у 1848 р.” (обидві 1878), “Людвік Неб’еляк” (1886) — історична повість.

Броніслав Завадський жив у Львові і Варшаві, де редагував періодичні видання “Світ”, “Рух літерацкі”, “Кур’ер Варшавскі”. Автор праці “Міколай Рей з Нагловіц” (1875). Переклав “Естетику” Лемке (1875, 1882) та “Історію сучасної літератури” Шерра (1880).

Село **Вишнівчик** розкинулось у долині річки Стрипа, яка омиває його зі східної та південної сторін. Віддаль до райцентру 34 км, до залізничної станції в Бучачі — 22 км, до станції Микулинці — Струсів — 33 км.

У записках теребовлянського декана Пашковського повідомляється, що перший костел у Вишнівчику збудував галицький хорунжий Маковецький у XV ст., а турки його зруйнували у 1684 р. Інший історичний документ згадує Вишнівчик під 1564 р.

Дальша історія села відома нам від 1808 р. Тоді у Вишнівчику нараховувалося 66 хат, в яких мешкало 104 родини, або 425 душ; було 37 коней, 20 волів, 32 корови і 2 вівці.

Найбільший приріст населення у Вишнівчику спостерігався у XIX ст. Тут були церква, костел, двокласна школа, повітовий суд, нотаріат, пошта, аптека і станиця жандармерії. Чимало селян було заможними господарями, які мали до ста моргів поля. У селі стояв гарний палац, побудований на місці колишнього замку.

У 1880 р. у Вишнівчику був 301 двір, де жило 2292 мешканці: 1309 українців, 802 поляки, 375 євреїв і 76 німців. У 1845 р. збудовано цукроварню, але через малу продуктивність незабаром закрили. Діяли також гуральня, великий водяний млин.

Наприкінці XIX ст. двокласну школу розширено до чотирикласної, де вже вивчали іноземні мови. У цій школі деякий час навчався майбутній патріарх УГКЦ кардинал Йосиф Сліпий. Тоді в селі виник гурток товариства “Просвіта”. Великий вплив на культурно-освітнє життя вишнівчан мав о. Іван Білинський.

У селі був невеличкий монастир сестер василянок, які взірцево вели досить велику господарку, дитячий садок, опікувалися церквою. Згодом тут розмістився гуртожиток школи, а ще пізніше — шкільна майстерня. У 1993 р. розпочалась відбудова монастиря.

У Вишнівчику народилась видатна польська співачка Марцеліна Коханська-Сембріх (1858-1935). У свого батька, музичного педагога, вчилася гри на фортепіано і скрипці, а потім — у Львівській і Віденській консерваторіях. За порадою Ференца Ліста Марцеліна завершила студії співу в Мілані. На семи мовах світу лунало її чарівне колоратурне сопрано. Залишила спогади “Початки моєї праці артистичної”.

Відомий український політик, публіцист, автор історичних повістей та оповідань, один із засновників Української радикальної та Української національно-демократичної партій В'ячеслав Будзиновський у 1907-1918 рр. був послом до австрійського парламенту по виборчому округу Бучач — Монастириська — Вишнівчик — Підгайці. В парламенті Будзиновський належав до опозиційного крила, викривав реакційну політику монархії щодо українців. “Між українськими послами він був єдиний, хто в міру... можливості демаскував австрійсь-

кий уряд та Франца-Йосифа як ворога українського народу і патрона шляхетсько-аграрного панства, що використовувало наше селянство”, — свідчили сучасники. 22 травня 1907 р. В.Будзиновський виголосив у парламенті найбільшу промову проти політики Габсбургів, яка у друку мала 77 шпальт. Одну із своїх наступних промов — “Держава і селянство” — видав окремою брошурою.

Зразу ж за Вишнівчиком, на лівобережжі тихоплинної Стрипи, розкинулася **Зарваниця**, подільське село-писанка. Відстань від Тереховлі — 36 км, від залізничної станції Микулинці — Струсів — 35 км. Перша згадка припадає на 1458 р., але народні перекази повідають, що теперішня назва за селом закріпилася з 1240 р. Було це так. Того року монголо-татари зруйнували Київ. Впала Десятинна Церква і багато монастирів. Рятуючи життя, монахи розбіглися хто куди. Один з них, уродженець Галичини, прошкуючи до Тереховлі, знесилений від голоду і ран, заночував у лісі. Він щирою молитвою заступництва Божої Матері. Так у молитвах і заснув. Уві сні явилася йому Пречиста Діва Марія, поблагословила його і торкнулася своїм омофором. Монах прокинувся і побачив невидане диво. Ранковий туман, що стелився сріблястою долиною, переливався різнокольоровими барвами ранішнього сонця. Довкруги — прекрасна левада, річка, зелений ліс, а в ньому щебетання пташок. Розглядаючись, побачив неподалік на галявині ясне мерехтіння. Підійшов туди і знайшов джерело, а над ним ікону Божої Матері з маленьким Ісусом на руках. Монах упав на коліна і широко молився, омиваючи свої рани. Невдовзі повернулися до нього сили. На честь цього чуда він збудував близько джерела каплицю і примостив туди ікону. А місце, де зарвав (здолав) його сон, назвав Зарваницею.

Люди дізналися про чудесне зцілення ченця і почали приходити звідусіль з надією на видужання. В широкі молитвах просили заступництва у Матері Божої. За довгі роки тисячі людей побували в цьому святому місці і бачили багато чудес. Дехто залишався тут жити. Село розросталося; тут побудовано церкву і монастир. Першими власниками Зарваниці були Ходоровські, Уминські, Вестямпи.

У часи турецьких нападів на Україну село було повністю знищено, але потім знову споруджено церкву і монастир. У 1740 р. з’явилася чудотворна ікона Розп’ятого Спасителя. Її першим побачив мешканець Зарваниці Стефан Рисан. Одного літнього вечора, виїхавши в поле, він помітив промінь з неба, що освітлював образ. Воли, якими їхав селянин, поклякали на коліна. Образ Розп’ятого Ісуса помістили в дерев’яній церкві. Вона згоріла, але образ залишився неушкод-

женим. Його перенесли в новозбудовану 1754 р. кам'яну церкву і помістили на бічному вівтарі, а за головним вівтарем була чудотворна ікона Зарваницької Матері Божої. На місці дерев'яної церкви о. В.Білинський поставив кам'яний хрест, який стоїть і донині.

Монастир проіснував до 1916 р. — згорів у війну. На його місці після війни побудовано резиденцію для пароха, а неподалік, з боку Вишнівчика, — монастир сестер василіянок. З протилежного боку, від Полюсюків (присілок с. Сапова), завдяки щедрій допомозі митрополита Андрея Шептицького у 1922 р. споруджено монастир св. Івана Хрестителя чину студитів. Ігуменом усіх студитських монастирів був брат митрополита — Климентій, настоятелем Зарваницького — Никон (Цюснюк). Біля монастиря стояла дерев'яна церква в гуцульському стилі, в якій збиралися ченці на молитви.

Монахи вели взірцеве господарство. Працювали самі та наймали на роботу тутешніх жителів за відповідну плату. Бідним людям і калікам жертвували хліб із своєї пекарні. На Стрипі працював монастирський млин. Після реконструкції він давав ще й електричний струм.

При монастирській церкві існував церковний хор, в якому співали сільські хлопці і дівчата. Також були організовані курси для хлопців шкільного віку, на яких учили читати церковне письмо, Апостол, псалми, вивчали життя святих та історію й географію України. Навчали також садівництву, городництву, лозеплетінню.

На території Зарваниці є кілька каплиць. Найдавніша з них та, що на церковній площі, де і відбувалася перша коронація чудотворної ікони Божої Матері та перенесення її до мурованої церкви. Сталося це в 1867 р. за пароха о. Порфирія Мандичевського. З Італії волами привезли дерев'яну проповідальницю, яка збереглася дотепер. Тоді з благословення Папи Пія IX Зарваниця одержала статус відпустового місця. Відпуст починався кожного року в день св. Юрія (6 травня) і тривав до св. Покрови Пречистої Діви Марії (14 жовтня). Щонеділі і в свята в літні місяці йшли до Зарваниці процесії та гурти побожних прочан з різних місцевостей Західної України. Щодо чисельності паломників, то найбільше їх приходило на свята Івана Хрестителя, Петра й Павла, Преображення Господнього (Спаса), Успіння Пречистої Богородиці.

Починались урочистості з відправи Служби Божої у церкві, а потім процесія йшла до кринички і каплиці біля неї. Там відправляли молебні й освячували воду. Багато привозили сюди хворих людей. Вони на колінах благали Бога і Пречисту Діву Марію, щоб подали їм зцілення від недуг. В історії Зарваниці є свідчення про чудесні зцілення

хворих та інші дива. Коли в 1772-1773 рр. морова зараза загрожувала Бережанам, то люди звернулись до заступництва Пречистої Диви Марії. Епідемія відійшла, і сотні хворих одужали.

Дуже гарно відбувалися вечірні відправи, які закінчувались походом прочан до каплиці і джерела. Це було казкове видовище. Тисячі людей із запаленими свічками і зі словами молитви й піснями йшли через усе село. Потім цей живий потік обступав криничку і каплицю, що притулилась до підніжжя невисоких лісистих гір. Звуки молитов і пісень у ці тихі вечори якимось таємниче відлунювали у горах, здавалось, підносились аж до небес. А мерехтіння вогників воскових свічок відбивалось у Стрипі...

У відпустові дні стояли десятки сповідальниць, де кожний прочанин міг через посередництво священика просити Господа про прощення гріхів і спокутування їх. Народні умільці продавали господарські вироби, а також релігійну атрибутику. Біля церковної огорожі сиділи лірники і кобзарі, оспівували Бога і благали його, щоб послав кращу долю українському народові. Поети читали вірші, а вправні кулінари частували людей смачними стравами. Десятки дідів-жебраків сідали вздовж доріг, просили милостиню і щедро отримували її. Подекуди стояли помости самодіяльних театрів. Це була народна ідилія. Але вона сприяла збереженню національної свідомості і духовності народу. А в будні Зарваниця мало чим відрізнялася від інших сіл.

Богдан Лепкий у своїй книзі “Казка мого життя”, в розділі “До Зарваниці”, пише, що “... такі самі хати, як по інших селах, такі самі люди, такі самі стада гусей і качок, навіть так само собаки гавкають, як у інших селах...” Однак, коли він увійшов у церкву і навколішках молився перед чудотворною іконою Зарваницької Богоматері, то відчув, що в Зарваниці не все таке ж, як по інших селах: є тут щось таке, що можна побачити і відчутти тільки очима душі...

Величаву, сімнадцятиметрової висоти каплицю біля кринички під лісом споруджено в 1894 р. на пожертвування прочан. Тут було встановлено копії ікони Божої Матері та Розп’ятого Ісуса Христа. У криничці стояла фігурка Ангела з амфорою в руках, з якої, дзюркочучи, витікала чудодійна вода.

Великою новиною під час відпусту було кіно на релігійну тематику. Отець Я.Княгиницький спільно з інженером Л.Кобринським відремонтував 1936 р. руїни старої корчми і вечорами для прочан висвітлювали фільм “Життя, муки і смерть Ісуса Христа”. Фільм був неозвучений, і пояснення давали через звукопосилувач. Від 1933 до 1939 р. о. Княгиницький редагував часопис “Зарваниця”.

Перша світова війна залишила по собі численні руйнації, на ліквідацію яких пішли роки напруженої праці. І ось 1934 р., на свято Успіння Пресвятої Богородиці, відбулася церемонія освячення новозбудованих дзвіниць і просторого двоповерхового парафіяльного дому, відремонтованих каплиць і церкви Пресвятої Трійці. А митрополит Андрей Шептицький в присутності багатотисячного люду здійснив урочистий обряд коронації чудотворного образу Матері Божої.

Для того, щоб усе це відбулося, доклав зусилля о. Василь Головінський, який був тут парохом з 1926 р. й до приходу більшовиків. Разом з дружиною Марією він ревно дбав про стан освіти і культури селян, піднесення їх національної свідомості, опікувався читальнею “Просвіти”, захоронкою, різними гуртками й курсами.

Для зміцнення Христової віри і розквіту святого відпустового місця своїми знаннями, працею і талантом у різні часи також прислужилися парохі оо. Мандичевський, Боршкевич, Білінський, Гаврилюк, Гайовський, Лопатинський, Мельник, Дурбак.

У ХІХ ст. власником Зарваниці стала родина Охоцьких. Виходець із неї — Роман Охоцький проводив на околиці села археологічні розкопки, які засвідчили існування тут трипільського поселення (виявлено домовину з кістяком і кам'яною сокирою). Також було відкопано домовини мідного віку і скіфського часу.

Після скасування 1848 р. панщини у Галичині селяни отримали землю і почали заводити свої господарства. Дехто розбагатів, та не всім щастило. Бідні люди покидали свої домівки і їхали в чужі краї на заробітки. Євреї скуповували їхні наділи і заволоділи більшістю зарваницьких земель. Митрополит Андрей Шептицький доклав немало сил і коштів, щоб викупити у них цю святу землю. Близько 90 га ріллі і частину лісу подарував він для монастиря отців студитів.

Деякий час у Зарваниці жив єпископ Никита Будка і керував роботами по впорядкуванню церковної площі. Неодноразово сюди приїздив Йосиф Сліпий — майбутній кардинал УГКЦ.

Спокійне, розмірене, хоч і не завжди легке життя Зарваниці перервала Друга світова війна. У вересні 1939 р. більшовики принесли з собою “войовничий атеїзм”. Німецько-фашистські окупанти також поводитися по-розбишацьки. У березні 1944 р. Червона армія знову підійшла до Стрипи. Протягом чотирьох місяців тут велася позиційна війна із застосуванням танків, літаків, гармат. Село було майже повністю знищене. Загинув ряд мирних жителів. Згоріла дерев'яна монастирська церква.

Але справжнє нищення церковного життя і святинь почалося після 1946 р. Був ліквідований монастир студитів, сільська церква замкне-

на. Люди сходилися на молитву до каплички в лісі, де із стареньким регентом М.Войтовичем славили Господа. Влада як тільки могла перешкоджала віруючим, а вони, натхненні Духом Святим, йшли до чудотворного місця щораз більшими громадами. Страшна трагедія сталася вночі 13 липня 1960 р., коли під храм лягли міни і рівно опівночі вибух перетворив його в суцільне румовище.

На світанку 14 липня люди побачили, що каплички вже немає. Ця страшна звістка блискавкою облетіла Зарваницю, район і область. Про неї дізналася вся Україна.

Цей акт дикого варварства викликав гнів до вандалів і ще більшу любов прочан до святого місця. Уже 17 липня тут зібралося близько семи тисяч осіб, які вшановували Матір Божу молитвами й піснями. Люди йшли не тільки з навколишніх сіл, а й з усіх закутин Поділля і Галичини. Їшли, — незважаючи на заборону і застави на дорогах. Ставили свічки на каміння зруйнованої каплиці й оздоровлювались цілющою водою та щирою молитвою.

Головний Комітет підгаечан у США перевидав чудотворну ікону: римська фірма виконала образ так досконало, що майже немає різниці між оригіналом і копією. 3-го березня 1975 р. патріарх УГКЦ блаженніший Йосиф Сліпий поблагословив ікону й залишив на ній свій патріарший автограф. Того ж року митрополит Володимир Стернюк призначив о. Василя Семенюка настоятелем церкви в Зарваниці і надав йому право відновити відпусти. Отець Василь ночами в лісі коло кринички сповідав та причащав вірних, служив Службу Божу і молебні до Матері Божої. Не раз отця переслідувала влада, але не зломилася його духу і віри в те, що настане час — і задзвонять зарваницькі дзвони, скликаючи людей на молитву.

І ось узимку 1989 р. мрія о. Василя і сотень тисяч вірних УГКЦ здійснилася: ключі від зарваницької церкви було передано їх власникам. Невдовзі парафіяни Зарваниці та навколишніх сіл з отцем мітра-том Василем Семенюком, ректором Тернопільської духовної семінарії ім. Й.Сліпого, і семінаристами відбудували капличку, Хресну дорогу.

На місці, де закінчується Хресна дорога, постане монастир отців студитів, настоятелем якого призначено о. Петра Гладія. Коло церкви в Зарваниці розширили капличку, в якій на відпусти служить Служба Божа. Відбудовано парафіяльний дім. Споруджено два будинки для гостей та їдальню.

Знаменна подія, що започаткувала ювілейні урочини Берестейської та Ужгородської уній, відбулась у Зарваниці наприкінці травня

1995 р. Вся галявина, пагорби й дорога до чудотворного місця ледь вміщували в останній день прощі всіх прочан, які хотіли бути присутніми на цьому справді величному акті віднови посвяти українського народу під Покров Пресвятої Богородиці. Так, саме віднови посвяти. Бо вперше віддав народ своєї держави під заступництво Матері Божої ще Ярослав Мудрий. І ось через віки Зарваниці випала честь повторити це святе дійство.

Вийшло воно дуже врочистим, піднесеним. Величезна кількість людей прибула сюди з усіх районів Тернопільщини; приїхали також люди з Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Закарпатської областей, а делегацію з Донеччини всі вітали оплесками. Чимало гостей було з-за кордону: Польщі, Англії, Канади, США. Серед прочан, що дуже приємно, було багато молоді — представників таких організацій, як “Українська молодь — Христові”, “Молода “Промісвіта”, “Пласт”, “Вертеп”, “Відродження”.

Звичайно, великої значимості події того недільного дня надавала участь у торжествах вищого духовенства: представника Папи римського кардинала Франіо Кугарича із Хорватії, нунція Папи в Україні Антоніо Франко, блаженнішого патріарха Мирослава Івана Любачівського, владик церков східного та римського обрядів з Англії, Канади, Америки, не кажучи вже про владик із західних областей України, звідки прибули всі священники греко-католицьких церков.

Ще від четверга прямували люди до Зарваниці, щоб помолитись із щирим серцем, зміцнити зранені душі, напитись чудодійної води із джерела. Вже у цей день розпочались відправи, молебні, тривала релігійно-культурна програма для молоді. А основні події випали на неділю, коли приїхали високі й почесні гості. Посланців Папи, кардинала Любачівського, владик зустрічали й офіційні особи — голова Тернопільського облвиконкому Б.Косенко, відповідальні працівники апарату обласної Ради, голова Тербовлянського райвиконкому М.Матвійків, його перший заступник Д.Михайлюк, голова міської Ради народних депутатів С.Грод. Спочатку гості прибули до церкви, а звідси Хресний хід спрямувався до каплиці. У супроводі братства єпископи несли образ Зарваницької Матері Божої, за ними йшли священники у святочних ризах. Півколом вишикувались вони біля змонтованого престолу, де і відправлялась архієрейська Служба Божа. Відслужив її Мирослав Іван кардинал Любачівський у сослужінні єпископів. Глава УГКЦ також зачитав лист Папи римського. У ньому, як і в Апостольському благословенні, яке від імені Іоанна Павла II виголосив українською мовою архієпископ Франіо Кугарич, заклика-

лося до того, щоб увесь український народ прийшов під Покров Пресвятої Марії і вимолював у неї ласки й щедроти, волю і єдність.

Завершилась Святая Літургія молитвою посвяти, виголошеною кардиналом Любачівським, після кожного абзацу якої звучали возвелчення та просьба прочан до Матері Божої: “Пресвятая Богородице, спаси нас!”

Ця спільна молитва стала величною піснею похвали Матері Божої, яка через свого Сина пошле нам заступництво і благословення та зміцнить нашу віру, нашу єдність. Дай, Боже, нам сили, розуму і терпіння стати гідними такого заступництва!

Із Зарваниці вийшла ціла плеяда знаних людей, які тут народилися і звідси пішли у світ широкий. Ось їх імена.

Євген Мандичевський (літературний псевдонім — Фр. Улянович) — український письменник. Народився у 1873 р. в родині священника. Вчився у Львівському та Берлінському університетах. Автор збірок новел: “З живого і мертвого” (1901), “Судьба” (1906), “В ярмі” (1907). Помер Є. Мандичевський у Кам’янці-Бузькій на Львівщині приблизно в 1929 р.

Гнат Галька (літературні псевдоніми — Жегота, Михайлов, Навротник та ін.) — фольклорист та етнограф. Народився 1 лютого 1824 р. Закінчив Львівську духовну семінарію. Видав фольклорно-етнографічні збірники у двох частинах “Народні звичаї та обичаї над Збручем” (1860, 1862), етнографічні праці “Народний праздник Купала” (1861), “Приказки” (1874), “З народних казок” (1893) та ін. Помер 26 квітня 1903 р. в с. Дубківці (тепер с. Раштівці Гусятинського району).

Володимир Гаврилюк — поет і художник. Народився у 1904 р. Його батько о. Семеон був парохом у Зарваниці. У 1924-1930 рр. навчався в Академії мистецтв у Кракові. Наприкінці Другої світової війни виїхав до Німеччини, потім у США, а в останні роки жив у Монреалі (Канада). Автор поетичних збірок “Соль в тиші” (1934), “День поезій” (1967), “Тінь і мандрівник” (1969).

Іван Головінський народився 25 квітня 1927 р. Тепер працює професором університету Ратгерс у Нью-Йорку. Автор багатьох статей і наукових розвідок. Відомий як громадський діяч серед українців США.

Анна Головінська-Максимович (псевдонім — Г. Подолянка) народилася 7 червня 1928 р. Живе у Філадельфії (США). Пише поезії у прозі, нариси та оповідання. Автор поем “Газда” та “Йордан”.

Омелян Макогін народився 7 грудня 1921 р. Мешкає в Детройті (США). Пише вірші і гумористичні твори, статті на громадську тематику в українській пресі.

Сьогодні у Зарваниці діє філіал Тернопільської Вищої духовної семінарії ім. Йосифа Сліпого; радо зустрине прочан відроджена церква Пресвятої Трійці, а за Стрипою, під лісом, каплиця. Саме тут, під пагорбом, і б'є цілюще джерело, в якому, за переказами, ще в сиву давнину з'явилася чудотворна ікона Матері Божої.

Від каплиці із цілющим джерелом ліском на гору, до Білого каменя, де, за легендою, колись стояла церква, — веде Хресна дорога. Вище неї, на вершині пагорба, розпочинається будівництво монастиря отців чину студитів, який відроджує свою діяльність у Зарваниці.

За 17 км на захід від Зарваниці знаходяться села Котузів і Гниловоди (з 1965 по 1992 р. — с. Гвардійське).

У Котузові 18 листопада 1847 р. народився видатний український економіст-статист Володимир Михайлович Навроцький. У 1874 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету, де прилучився до економічних досліджень. Позитивний вплив на економічні погляди В.Навроцького мав Михайло Драгоманов, який заохочував здібного галичанина до статистико-економічних студій. З 1871 р. Навроцький — фінансовий урядовець у м. Жешув (тепер — Республіка Польща). В ряді публіцистичних статей — “Реформи домового порядку” (1874), “Що нам коштує пропінація” (1875), “Руська народність у школах галицьких” (1876), “Класові інтереси і інтереси народу” (1876) — розкрив тяжке економічне становище народних мас Галичини. У своїх працях економіст спирався на теорію трудової вартості та інші теоретичні висновки Адама Сміта і Давіда Рікардо, а також на вчення фізіократів.

Ніхто так всебічно не розкрив негативні економічні, моральні та інші наслідки залишків кріпацтва, як Володимир Навроцький, який одночасно фіксував соціально-економічні явища, пов'язані з розвитком капіталістичного товарно-грошового виробництва. Він добре бачив процес диференціації селянства, закономірності розвитку заробітної плати в промисловості й землеробстві. Економіст писав, що відносини, які склалися між поміщиками і селянами, дорівнюють “економічній неволі селян”, а в проблемах заробітної плати “зосереджується вся суть нашого соціального питання”.

Економічні праці В.М.Навроцького характеризуються великою насиченістю статистичними даними, їх детальним аналізом. Це, зокрема, видно на аналізі сімейного бюджету і заробітків робітників. На його основі він дійшов висновку, що “ціна праці має стремління до крайнього зниження”.

Заслуговує на увагу те, що український вчений розглядав окремі явища і факти на тлі загальних закономірностей соціально-економічного розвитку, не абсолютизував окремі економічні події, а шукав їм пояснення, виходячи з широких узагальнень. В.М.Навроцький розумів, що господарські процеси розвиваються за певними економічними законами. І завдяки цьому він укладав статистичні таблиці, робив розрахунки-висновки, які відповідали науковим вимогам і вражали переконливістю аргументації. Тим самим економічно-статистичні праці Навроцького викликали довір'я читача, утверджували авторитет їх автора серед фахівців.

А втім, чимало з наукової спадщини В.М.Навроцького не втратило актуальності і нині. Передусім це торкається захисту вільного підприємництва, доказів тісного взаємозв'язку між виробництвом і споживанням.

Якщо перенести міркування В.М.Навроцького на сучасну економіку України, перед якою є багато проблем і шляхів виходу з кризи, то це означає, що не варто піддаватися швидкоплинним інтересам і вигодам, не все пускати на самоплив ринкових регуляторів. Очевидно, слід продумано здійснювати економічну політику, в тому числі й за рахунок організації таких виробництв, які б формували майбутній ринок перспективних виробів. Виробництво, на думку В.М.Навроцького, повинно створювати передумови для розширення зайнятості населення та збільшення споживання.

Помер Володимир Навроцький у 1882 р. від сухот у Жешуві. Там і похований. Великий Каменяр відгукнувся на його смерть віршем, у якому є такі слова: "І світом ума свого він освітив..."

Залишив наш земляк і літературний спадок, з якого проступає талант справжнього, широкого поета. Частина творів В.Навроцького видана двома томами у 1920-х рр. у Львові.

Уродженець Котузова — адвокат Олекса Яворський двічі обирався послом до Варшавського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання.

У с. Гниловоди в 1959 р. народився заслужений артист України, соліст Львівського державного академічного театру опери та балету ім. І.Франка Степан Васильович П'ятничко. Творчим доробком артиста є партії Михайла Гурмана в опері Ю.Мейтуса "Украдене щастя", Жермона в "Травіаті" Д.Верді, Євгенія Онегіна з однойменної опери П.Чайковського.

9. СТРИПА — РІКА СТРЕЛЕЦЬКОЇ СЛАВИ (Семиківці — Маловоди — Соколів — Раковець — Соснів — Багатківці)

Вирушивши в цю подорож, ми відвідаємо села, розташовані на берегах річки Стрипи. Кожне з них має свою цікаву історію, та спільне для них одне: всі вони неодноразово опинялись у зоні зіткнень супротивних армій, а тому бої тут були запеклими і кровопролитними. Та й саму назву річки легенда пов'язує із боротьбою наших предків-дулібів з кочівниками-аварами. Ось вона.

— Господарю, віддай мені дочку свою, а ні, — заберу силоміць, — зухвало вимагав кочівник Овар.

Гордою була відповідь батька:

— У слов'ян дівчата вільні самі обирати собі наречених.

Мужньою була відповідь Стрипи:

— Не хизуйся силою, Оваре. Чужий ти очам нашим.

З усіх боків підступали наїзники. Бачила дівчина, як брат упав, як гинув батько у січі з ними. І в непокорі ступила дівчина у хвилі. Понесла річка Стрипину красу та її славне ім'я...

Багато води сплило від того часу, багато подій відшуміло над полями Стрипи. Одні розтанули і загубилися на дорогах історії, інші живуть на сторінках книг, у легендах, переказах, спогадах старожилів і очевидців. Однією з таких нев'янутих сторінок нашого минулого є історія Січового Стрільцтва, яка тісно пов'язана з річкою Стрипою.

Але спочатку коротко про те, хто ж такі Січові Стрільці.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Україна продовжувала залишатися розшматованою між двома імперіями — Австро-Угорською і Російською. Але пам'ять про те, що українці — це окрема нація, котра мала колись свою державу, продовжувала жити у значної частини громадян.

Для того, щоб ця пам'ять не згасла, а передавалась наступним поколінням, — і почали створюватися в Галичині українські молодіжно-спортивні організації: “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”. Найбільш масовою серед них була “Січ”, перше товариство якої створив у 1900 р. в с. Завалля біля Снятина (тепер Івано-Франківська область) один з лідерів Русько-Української радикальної партії, коломийський адвокат Кирило Трильовський. Це був початок масового Січового руху, котрий до Першої світової війни обняв майже всю Галичину і Буковину.

28 червня 1914 р. у Львові відбувся крайовий Сокільсько-Січовий Здвиг (огляд формувань), присвячений сотій річниці від народження Т.Г.Шевченка.

Від околиці до оперного театру і Народного Дому під захоплені вигуки “Слава!”, засипані квітами львів’ян-українців, які щільно заповнили вулиці, гарцювали кінні підрозділи, чітко крокували полки січовиків, стрільців “Сокола-Батька”.

Усі були надзвичайно схвильовані, кожен розумів, що настає нова доба в історії всієї України: народ знову готується до рішучого бою за волю і долю своєї держави. Трапилося так, що того самого дня, 28 червня 1914 р., вдарив грім із хмар, які протягом останніх кількох років збиралися на небосхилі Європи: постріл у столиці Боснії — Сараєво став приводом до початку Першої світової війни.

Ця війна тяжко позначилася на долі поділеної кордонами України, принесла їй народові неймовірні нещастя і страждання. Водночас вона спричинилася до зростання національно-визвольного руху, в якому галицькому Стрілецтву довелося відіграти часом неоднозначну, але завжди важливу роль.

Ще наприкінці 1912 р. на з’їзді провідних діячів галицьких партій і організацій було ухвалено: у випадку війни між Австро-Угорщиною і Росією українці повинні підтримати Австро-Угорщину, яка допоможе здійснити плани перетворення Галичини у “П’ємонт” — центр об’єднання усіх українських земель. Вважалося, і не без підстав, що Росія — більш жорстокий гнобитель України, аніж Австрія.

З метою втілення своїх планів у життя 2 серпня 1914 р. українські політичні партії об’єдналися у Головну Українську Раду, яка наступного дня звернулася до галичан зі сторінок газети “Діло” з відозвою. В ній говорилося, що Росія є “історичним ворогом України” і війна “кличе український народ стати однодумно проти царської імперії... Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України”.

Звернення підписали голова Ради Кость Левицький, Михайло Павлик, Микола Ганкевич.

У ті ж дні було створено Центральну Бойову Управу, яка звернулася до уряду країни з проханням дозволити сформувати легіон Українських Січових Стрільців. Невдовзі цар дав згоду, адже війна потребувала гарматного м’яса.

Добровільно до легіону УСС зголосилося в Галичині 28 тисяч чоловік, їх вистачало б для формування двох повнокровних піхотних дивізій, але австрійський уряд дозволив набрати всього 2,5 тисячі чоловік. Уже в першій половині вересня 1914 р. легіон у складі корпусної групи генерала Гофмана вступив у бій з російськими військами, які на той час зайняли Галичину і наступали в напрямку Угорщини. Справжнім бойовим хрещенням початкового періоду війни

стали для усусусів бої за гору Маківку неподалік від Славська, що тривали протягом березня-квітня 1915 р.

У травні того ж року німецько-австрійські війська здійснили про-рив під Горлицями і Тарновом і почали тіснити російську армію на схід. 22 червня 1915 р. вони зайняли Львів. А Українські Січові Стрільці, пройшовши з боями через Болехів, Калуш та навколишні села, 27 червня взяли колишню столицю галицьких князів — старовинний Галич. Першою на його вулиці ввійшла сотня Д. Вітовського, за нею — решта сотень другого й сотні першого куренів. Наступного дня стрілецькі відділи під вогнем ворожої артилерії переправилися через Дністер і Гнилу Липу і вступили на територію Тернопільщини. Так закінчився перший етап їх бойових дій. На фронті запанувало затишшя...

На цьому ми завершимо свою інформаційну довідку до даного розділу путівника, а далі пропонуємо здійснити цікаву мандрівну — пройти тими ж дорогами, якими війна вела Українських Січових Стрільців. Для цього рейсовим автобусом Теревовля—Багатківці відправимось у с. **Семиківці**, де Січові Стрільці отримали один з найтрудніших екзаменів з часу свого виникнення. А вже звідти уявно пройдемо шляхами стрілецької звитяги і через інші села, що лежать над Стрипою, принагідно знайомлячи читача також з цікавими сторінками їхньої історії.

Наприкінці серпня 1915 р. австрійська армія розпочала наступ, і галицькі частини знову втягнулися в бої у подільських степах між Серетом і Стрипою. 27 серпня другий курінь УСС вийшов до с. **Заставці** (нині Монастирського району), де були укріплені позиції російських військ. У боях усусуси здобули окопи ворога і вийшли до с. **Завалів** (Підгаєцький район). Але під перехресним вогнем загинули стрільці відділу четаря Івана Балюка, молодого поета.

Із Завалова через Підгайці стрільці вирушили до Новосілки. Потім стрілецькі відділи прямували в різних напрямках: сотня Мельника — на Раковець, Вітовського — до Маловод (обидва села нині входять до Теревовлянського району), сотня Левицького — на Росохуватець, Будзиновського — на Золоту Слободу (Козівський район). Зійшлися всі біля Маловод, звідки 31 серпня змушені були відступити до с. Вівса (Козівський район). Та невдовзі стрільці повернулися під Росохуватець і 7 вересня без бою зайняли село. Продовжуючи переслідування ворога, того ж дня прибули до Людвиківки (нині с. Дворіччя Теревовлянського району), де й закріпилися.

Принагідно згадаємо, що с. **Раковець** — батьківщина письменника і журналіста Остапа Левицького (1839-1903). Він учився в гімназіях

Коломиї, Станіслава, Бучача, потім у Львівському й Віденському університетах. Працював у Станіславській гімназії. Був також співробітником “Дзенніка Польського”, “Страхопуда”, “Русі”, редактором часопису “Золота грамота”. Автор відомої свого часу сатирично-гумористичної поеми “Біженці” (1863), перекладеної російською мовою у 1901 р. Поезії публікував у періодичній галицькій пресі. Писав під псевдонімами Остап Ковбасюк, Столярченко, Кравченко. Помер і похований у Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ).

А перший курінь тим часом долав шлях через Голгочу (тепер Підгаєцького району), Гниловоди і Котузів (Теребовлянський район). 29 серпня стрільці наткнулися поблизу Бурканова на фланг російського війська. Бої розгорілися на горбах між селами **Гайворонка і Бурканів**. Галичанам довелося відступити. Та вже 1 вересня вони пройшли через **Бурканів** та **Панталиху** і зупинилися на полях між **Тютьковом і Бернадівкою** (всі села належать до Теребовлянського району).

Отримавши значну підмогу в людях і зброї, російська армія перейшла в контрнаступ. Головний удар було спрямовано на ділянку 55-ї дивізії. Другий курінь УСС 7-8 березня утримував відрізок фронту між Панталихою і Настасовом (нині Тернопільського району), забезпечуючи відступ німецьких і австрійських полків.

Перший курінь 12-13 вересня захищав підступи до мосту в **Соколові**. Усусусів атакувала кіннота, що прорвала австрійський фронт біля Настасова і примчала до Стрипи. Сотні УСС відбили кілька атак, але росіяни прорвали фронт і перейшли Стрипу в іншому місці — біля Сокольників. Вони увійшли в Соколів із заходу, й стрільці таким чином опинилися в “кліщах”. У полон потрапила сотня І. Чмоли. Для решти усусусів залишався один вихід — лівим берегом Стрипи пробиватися до **Соснова**. Туди й повів їх Сень Горук. Та коли стрільці переходили кладку поблизу Соснова, їх наздогнала російська кіннота. У бій з нею вступила третя чета на чолі з Каратицьким. Із неї в живих залишилось тільки три вояки.

Цей прорив росіян, що мав на меті заволодіти берегом Стрипи, скоро ліквідували. Але січовики зазнали значних втрат, змалівши майже наполовину.

7 жовтня на відтинку між Буркановом і Семиківцями росіяни знову розпочали контрнаступ. Стрілецьтво у цих боях не брало активної участі, перебуваючи в запасі, де переформовувалось і поповнювало свої ряди.

Лише дві сотні другого куреня — Будзиновського і Мельника — боронили мостовий причілок і перехід у Семиківцях. Пробитися за

річку наступаючим не вдалося. Стрільці зазнали порівняно невеликих втрат, але серед убитих був один із найдосвідченіших старшин — хорунжий Северин Яремкевич, який уславився в боях у Карпатах. Його поховали на хуторі Тудинка біля сусіднього Соснова.

У ніч з 30 на 31 жовтня російська артилерія розпочала сильний обстріл позицій, що тривав увесь день, навпроти переправи через Стрипу в Семиківцях. А на світанку 1 листопада росіяни розпочали бій раптово, без гарматної підготовки. Під покровом ночі вони підійшли до австрійських позицій, полонили кілька сотень угорців і, перейшовши Стрипу, зайняли Семиківці. Вранці, підтримані гарматним вогнем, захопили позиції в раковецькому ліску і правим берегом семиківського ставу посунули на північ, у бік Ішкава. Подекуди вони зайшли аж у долину Студинки, правої притоки Стрипи.

Тоді для врятування становища командир 55-ї дивізії генерал Флейшман кинув на цю загрозову ділянку фронту два курені усусусів і підрозділ німців, бо ніяких інших резервів під рукою не було. Стрільцька зброя призупинила просування росіян на захід, хоча московська артилерія і гриміла від ранку до пізнього вечора та зрила снарядями все поле. “Стрільці боронилися по-геройськи та ішли до бою з запалом”, — писав у своїх споминах дуже скупий на похвали отаман Горук.

Криваві змагання в чотирикутнику між Семиківцями, Раковцем та річкою Студинкою тривали до 3 листопада. Найбільш запеклою боротьба була біля Семиківців. Росіяни зуміли захопити село, але 2 листопада сотні Дмитра Вітовського, Андрія Мельника, Осипа Яримовича, Зенона Носковського відбили його. Серед тих, хто відзначився у боях, був син Івана Франка — Петро. Ось як згадував про це Сень Горук: “Розстрільна під проводом четаря П.Франка ішла живо вперед, незважаючи на шалений вогонь артилерії і скорострільів. Вона захопила перші рови та 15 москалів. Решта втекла до других становищ. Стрільці, опоєні тою перемогою, кинулися на другі рови, але мусли завернутися”.

У раковецькому лісі значних втрат зазнала сотня Вітовського, що погналася за ворогом і потрапила в його засідку. Хоч і ціною величезних втрат, але усусусам все-таки вдалося відкинути ворога за Стрипу. Перше бойове хрещення прийняла тут група із 800 стрільцьких новобранців, яка прибула напередодні бою.

Стрільці з честю виконали свій бойовий обо’язок, і 3 листопада залишки полку відійшли в запас до с. Соснів. А перед тим вони поховали своїх побратимів по зброї. На їх могилі біля дороги, що веде із

Золотників до Тернополя, у 1916 р. насипано великий курган — символ стрілецької слави. Згодом курган був зруйнований “великими” творцями соціалізму, та у 1990 р. жителі Семиківців впорядкували могили, вшанувавши цим пам’ять вірних синів України.

Внаслідок триденних боїв Семиківці були цілком зруйновані. В “Історичному календарі-альманасі” “Червоної Калини” за 1927 р. було вміщено фотографію, сюжет якої пояснювався підписом: “Місце завязятих стрілецьких боїв над Стрипою 1915 р. Із навколишнього села... залишився тільки постамент... на верху якого бузько поставив собі гніздо”.

Подвиг Українського Стрілецтва в семиківському бою не удостоївся визнання австрійського командування. Зате німецьке командування у бойовому повідомленні так згадало про стрільців: “З нами ішли до наступу українські добровольці. Це, мабуть, найкращий відділ з усієї австрійсько-угорської армії”.

Отже, після боїв усусури розташувалися на так званих зимових квартирах у с. Соснів та поблизу нього. Село вони застали знищеним, люди евакуювалися. Стрільці швидко дали лад зруйнованим хатам і стодолам. Забезпечивши себе житлом, налагодивши побут, взялися будувати другу оборонну лінію та греблю через багнисту долину Студинки. Відновилися зв’язки вояків з рідними; студенти, яких було немало серед добровольців, отримали змогу скласти іспити. А для неписьменних організували курси читання й писання рідною мовою.

Широку культурно-освітню діяльність розгорнула Пресова квартира, до якої входили стрілецькі літописці, письменники й митці. Учасники Пресової квартири готували на хуторі **Тудинка** матеріали до журналу УСС “Шляхи”, що вже почав виходити у Львові, та до історії Стрілецтва. Художники Осип Курилас, Юліян Назарук, Лев Гец та Іван Іванець створили чимало портретів, пейзажів, картин зі сценами стрілецького побуту.

У Тудинці міцнів талант трьох уродженців Тернопільщини — Романа Купчинського, Михайла Гайворонського і Левка Лепкого. Р.Купчинського називали першим стрілецьким Бояном новочасної України. Народився він 24 вересня 1894 р. в с. **Розгадів** колишнього Березанського повіту (тепер Зборівського району). Після закінчення Березанської гімназії вчився у Львівському університеті, а коли почалася Перша світова війна, вступив до лав УСС і пройшов з ними всі нелегкі дороги.

Р.Купчинський — автор драматичної поеми “Великий день”, повістей із стрілецького життя “Курилася доріженька”, “Перед нава-

люю” (обидві — 1928), “У зворах” (1933). Він перший здійснив спробу відтворити середовище, в якому зродилася і зростає в могутню силу стрілецька ідея. Разом з поетом В.Бобинським і художником П.Ковжуном Купчинський редагував літературно-мистецький журнал “Митуса”. У 1930-х рр. він був головою Товариства письменників і журналістів ім. І.Франка у Львові.

Згодом письменник емігрував за кордон, жив у Німеччині, потім у США. В 1965 р. у Нью-Йорку вийшла його поема “Скоропад”, а роком раніше у Вінніпезі побачили світ “Мисливські оповідання”. Він також автор близько 60 стрілецьких пісень. Саме пісні із творчої спадщини Р.Купчинського користуються найбільшою популярністю. Здебільшого він сам писав слова і музику; його вірші клали на музику й інші композитори.

У Тудинці над Стрипою написана, зокрема, пісня “Ой шумить, шумить”. Перу поета належить і такі чудові зразки пісенної творчості, як “За рідний край”, “Готуй мені зброю”, “За твої, дівчино...”, “Човен хитається”, “Пиймо, друзі”, “Мав я раз дівчиноньку”, “Ірчик” та інші.

Помер Р.Купчинський 10 листопада 1976 р. в американському місті Оссінгу, де й похований.

Бойовий товариш Романа Купчинського і колега по творчості Михайло Гайворонський народився 15 вересня 1892 р. в Заліщиках. Там закінчив учительську семінарію, вчився у Вищому Музичному інституті ім. М.Лисенка у Львові. Працював диригентом оркестру в театрі ім. М.Садовського. У 1914 р. вступив до лав Українських Січових Стрільців і в складі сотні В.Дідушка брав участь у карпатських боях.

На початку травня 1915 р. став організатором і керівником оркестру УСС. За часів ЗУНР — інспектор військових оркестрів при УГА. Згодом працював викладачем Вищого Музичного інституту ім. М. Лисенка, вчителював у середніх школах, був диригентом Львівського “Бояна”, керував хором в українських театрах. У 1922 р. випустив “Співаник для дітей дошкільного та шкільного віку”, який і нині має велику художньо-виховну цінність. Через рік виїхав до США. Там М.Гайворонський разом з Р.Придаткевичем організував Українську консерваторію, а також струнний оркестр.

Протягом усього творчого життя Михайло Гайворонський звертався до улюбленої теми — Січового Стрілецтва. Він створив музику до популярних пісень “Нема в світі”, “Хлопці, алярм!”, “Слава, слава, отамане” (усі три — на слова Ю. Назарака), “Питається вітер” (на

слова Ю.Шкрумеляка), “Сповнилась міра” (слова П.Карманського). В Тудинці написав пісні (слова і музику) “Іхав стрілець на війноньку”, “Ой впав стрілець”, “Йде Січове військо...” М.Гайворонський зінструменталізував майже всі відомі стрілецькі пісні. Більшість маршів вийшла з-під його пера.

У США побачили світ збірники народного мелосу в обробці Гайворонського “Колядки і щедрівки” (1942), “Колядки” (1943), “Збірник українських народних пісень для молоді” (1946). Виступав наш земляк і як музичний критик, автор музики до вистав. Помер митець 11 вересня 1949 р. у Нью-Йорку. Там і похований.

Під час постою над Стрипою народилася одна з найпопулярніших пісень Левка Лепкого — “Ой видно село”. Цей талановитий поет, композитор, художник і скульптор був молодшим братом відомого українського письменника і науковця Богдана Лепкого.

Народився Левко 7 грудня 1888 р. в с. Поручин (нині в складі с. Біще) на Бережанщині. Закінчив Бережанську гімназію, вчився у Львівському університеті. Проїшов воєнними дорогами разом із Січовими Стрільцями, а згодом став редактором журналів “Будяк”, “Зиз”, директором видавництва “Червона Калина” у Львові. Помер в еміграції у США 28 жовтня 1971 р.

Левко Лепкий — автор слів і музики стрілецьких пісень “Колись, дівчино мила”, “Ми йдемо вперед”, любовних — “Маєва нічка”, “Фіалки сині”, “Несися, мій смутку”, “Ой був то раз веселий час”, “Ішов відважний гайовий”, романсу — “Прощаюсь, ангеле, з тобою”. Він написав музику до вірша Богдана Лепкого “Чуєш, брате мій ...” — і цю пісню заспівали українці у всьому світі. Вона завжди була з усусусами в хвилину жалоби і туги. “Журавлі” співали над могилами полеглих стрільців як останнє прощання. Клав на музику вірші інших поетів, а його поезії приваблювали композиторів.

Разом з художником І.Іванцем Левко був ініціатором введення стрілецької шапки — так званої мазепинки. Підхорунжий Л.Лепкий керував висипанням могили-кургану в Семиківцях.

Серед учасників Пресової квартири ще один уродженець Тернопільщини — журналіст Осип Назарук із Бучача. Він прибув на фронт навесні 1915 р. як кореспондент Бойової Управи. А вже в наступні роки у Львові вийшли його книги “Слідами Українських Січових Стрільців”, “Над Золотою Липою. В таборах Українських Січових Стрільців”. Дві його книги побачили світ на Тернопільщині — “Про політичні партії” та “Військо і політика”.

На той час О.Назарук був відомий як автор історичної повісті “Князь Ярослав Осмомисл” (1918), відзначеної престижною премією товариства “Просвіта”. Згодом з-під його пера вийшла ще одна історична повість — “Роксолана” (1930), книги дорожніх нотаток, статей. О. Назарук був і громадським діячем. У 1918-1919 рр. входив до уряду ЗУНР, у 1920-1923 рр. організував гетьманський рух у Канаді і редагував часопис “Америка” в США. З 1926 р. він — редактор газети “Нова зоря”, що виходила у Львові. Помер у 1940 р. в Кракові.

Наприкінці травня 1916 р. у стрілецькі становища над Стрипою долинула печальна звістка: не стало славетного Каменяря. Івана Франка пов’язували зі стрільцтвом найтісніші стосунки. Його сини Петро і Тарас служили в легіоні. Восени 1915 р. він оселився у стрілецькому “Приюті для хорих і виздоровців УСС”, заснованому у Львові 1914 р. Відвели йому затишну кімнату на першому поверсі з вікнами на південний захід. Разом з юними фронтовиками Франко лікував серце і хворі руки.

На похорон Каменяря прибула велика стрілецька делегація на чолі з Г.Коссаком. Фронтовикам було доручено винести труну письменника і супроводжувати віз-катафалк до Личаківського кладовища, а сотнику З.Носковському — покласти вінок від стрільцтва.

Тим часом на фронті настали великі зміни. Закінчилось відносно затишшя. У перших числах червня 1916 р. російська армія перейшла в контрнаступ. Почався так званий Брусилівський прорив, що призвів до відступу австрійської армії по всьому фронту. Полк Українських Січових Стрільців також змушений був 11 серпня 1916 р. залишити свої позиції на Стрипі і відійти на захід. Він закріпився на лінії річки Ценівки і готувався до нової зустрічі з ворогом. Розпочиналася нова славна сторінка в історії Січового Стрільцтва. Але писалася вона вже на сусідній із Терехівщиною Бережанщині.

Залишається тільки додати, що прилеглі до Семиківців, Раковця та Соснова села Бенева, Надрічне, Маловоди, Підруда, Соколів, Багатківці теж дуже постраждали від воєнних дій.

З Багатківцями пов’язана біографія відомого письменника Юрія Горліса—Горського. Справжнє його прізвище — Городянин-Лісовський. Народився на Полтавщині в родині царського офіцера. Ще юнаком вступив до армії УНР, в якій був кавалеристом-старшиною. Потрапив у більшовицьку тюрму. Був засуджений до розстрілу, але втік з лабет чекістів і при сприянні українських патріотів опинився у лавах повстанців Холодного Яру.

На жаль, по цей бік межі мало хто знав, що після того, як більшовики захопили Україну, над Дніпром існувала своєрідна республіка,

яка під українським національним прапором вела запеклу збройну боротьбу аж до 1922 р. То були села в околицях Холодного Яру на Чигиринщині. Тут у повстанських загонах сміливо воювали полтавці, херсонці, галичани, українці-козаки з Кубані.

У 1922 р. повстанці посилають Ю.Горліса-Горського на зв'язок до генерала-хорунжого Ю.Тютюнника у Львів. Далі — важка підпільна робота, жахи тюрем — і втеча через кордон у 1932 р. Жив у Рівному, Львові, Багатківцях, Плугові (Золочівський район Львівської області).

У Багатківцях Ю. Горліс-Горський тривалий час жив у священика Б.Іжака і писав роман “Холодний Яр” (1936), яким зачитувалися особливо ті, хто знав легендарного творця літературного шедевру. У передмові до роману автор пише: “Холодний Яр — це одна із найяскравіших сторінок визвольної боротьби в Україні. Це живий приклад, як невеликі числом, але сильні духом можуть успішно боротися з незрівнянно сильнішим ворогом”.

Мешканець Багатківців художник Григорій Цимбала у молоді роки брав участь у роботі читальні “Просвіти”: готував п'єси і концерти з молоддю, сам виготовляв декорації до вистав. До читальні вечорами приходив Юрій Горліс-Горський. Григорій Цимбала так згадує про нього: “Письменник був невисокого зросту, досить жвавий та допитливий. Тоді йому не було ще, мабуть, 40 років. Ходив охайно вдягнений, говорив українською мовою з учасниками художньої самодіяльності та заохочував їх ставити українські класичні п'єси, а також драми, котрі розповідали правдиво про арешти, терор і голодомор на Великій Україні. Їнколи виступав перед жителями на зборах читальні і розповідав про примусову колективізацію на селі, про вимирання сільського населення від нужди та голоду, вивезення заможних господарів до Сибіру, про арешти і розстріли невинних людей за Збручем. Він наводив жахливі приклади вимирання цілих колгоспних сіл, нечуваного людожерства і тиранії більшовицьких адміністративних органів. Письменник залюбки перечитував нові газети і журнали, переглядав свіжі книжки читальні “Просвіти”, часто робив записи у блокноті. Його “Холодний Яр” молоді й старі читали з величезним заохоченням, пізнаючи в нім легендарну і героїчну постать старшини у повстанській боротьбі проти ворога. Правда, з Багатківців він переїхав у с. Плугов, де продовжував літературну творчість. Влітку перед Другою світовою війною дійшла до нас звістка, що письменник виїхав за кордон разом з нашим священиком Іжаком”.

Після війни письменник жив з дружиною у німецькому місті Новому Ульмі, де розгорнув активну політичну діяльність. Зник у німець-

кому місті Аугсбурзі 27 вересня 1946 р. Можливо, став черговою жертвою агентів НКВС.

Крім “Холодного Яру”, Юрію Горліс-Горському належать ще такі твори, як “Отаман Хмара” (1934), “Червоний чортополож” (1935), “Спогади” (1935), “Ave dictator” (1941).

Заслуговує на детальніший опис і життя автора спогадів про Ю. Горліса-Горського — Григорія Цимбали. Народився він 10 лютого 1910 р. в с. Багатківці колишнього Підгаєцького повіту (тепер Тербовлянського району) у багатодітній родині, де було чотири хлопчики і чотири дівчинки. Закінчив тут п’ять класів, пізніше приватно навчався два роки у директора місцевої школи Івана Сточанського. Педагогічну освіту здобув у Тернопільській та Львівській учительських семінаріях. Два роки вчився живопису в художниці Олені Кульчицької у Львові. Після служби у війську працював у батьківському господарстві, був активним членом “Просвіти”. Деякий час вів хор у багатківській читальні “Просвіти”, укомплектував її бібліотеку добротними художніми, науковими та періодичними виданнями.

Деся у 1937 р. примандрувала в село театральна група Івана Когутянина. До неї з радістю приєднались багатківські музиканти, зокрема Йосиф Мороз, Іван Б’єгас, Василь Якимець, Петро Б’єгас, Ярослав Якимець, а також Григорій Цимбала зі своєю нареченою Стефанією Косинською. Перед Другою світовою війною повернувся в рідне село, де в 1939-1941 рр. працював учителем у місцевій школі. Пізніше упродовж 12 років завідував Драгоманівською початковою школою. Тут не лише навчав діточок грамоти та рахунків, але й брав активну участь у художній самодіяльності: вів хор та драматичний гурток. Учительська праця майже не забезпечувала потреб його сім’ї. Тому Григорій Андрійович Цимбала почав займатися малярством.

Місцеві жителі найчастіше замовляли в художника картину “Тарас Шевченко над Дніпром” та два портрети — Тараса Шевченка й Івана Франка, щоб їх традиційно вбирати у своїх домівках вишиваними рушниками.

Згодом Григорій Цимбала працював художником у тербовлянському побуткомбінаті. Одна його житлова кімната стала майстернею. Невтомно творив митець удень і вночі, бо цього вимагала численна сім’я. В багатому доробку художника домінують роботи не лише на світську тематику, але й на релігійну. Зокрема, його пензлеві належать картини “Тайна вечеря”, “Ісус Христос на Оливній горі”, “Матір Божа з голубами”, “Свята Родина”, “Ангел-Хоронитель”, “Ісус Христос з апостолами”, “Хрещення Київської Русі” та чимало інших.

Олійні портрети І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, М.Драгоманова, Б.Лепкого, О.Кобилянської, князя Володимира Великого, гетьмана Богдана Хмельницького, славетного історика Михайла Грушевського, створені Г.Цимбалою, і сьогодні прикрашають багато домівок на Тернопіллі.

Він — автор картин “Іван Богун під Берестечком”, “Київські бандуристки”, “Тарас Бульба з синами”, “Жінки на грибах”, “Купальниці”, “Шевченківська хата”, “Тарас Шевченко над Дніпром”.

Але найпопулярнішою стала його картина “Шевченко з бандурою”. Образ безсмертного Кобзаря — центральна та улюблена тема творчості Григорія Цимбали.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Ось, дорогий читачу, Ти і перегорнув останню сторінку “Мандрівки по Тербовлі і Тербовлянщині”. Ми свідомі того, що наша скромна праця далеко не так досконала, як би хотілось, адже ряд моментів з багатогранної історії нашого міста ми не змогли детально дослідити й описати. Та все-таки сподіваємось, що нам удалося покласти бодай маленьку цеглину у величну будову сучасного краєзнавства.

А закінчити нашу розповідь наважимося словами славетного козацького літописця Самійла Величка, хоч добре розуміємо неспівмірність наших трудів: “Отож, ласкавий читальнику, коли що здається тобі в цій моїй праці непевне й неправильне, то, може, воно так і є. Ти ж бо, коли добудешся досконаліших козацьких чи якихось інших літописів, забудь лінощі, полай мене за невігластво в цій справі і, покладаючись на ті правдивіші літописи, але не знищуючи і моєї нікчемної праці, виправ мене даним тобі від Бога розумом”.

IV. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИЙ РОЗДІЛ

1. ХРОНОЛОГІЯ ІСТОРІЇ МІСТА ТЕРЕБОВЛІ

- Кінець IX ст. — ймовірне заснування Теробовлі.
- 1067 — Народження князя Василька Ростиславича.
- 1082 — Похід Василька Ростиславича в Польщу.
- 1084 — Вірогідний початок княжіння Василька Ростиславича в Теробовлю.
- 1091 — Василько Теробовельський очолює п'ятитисячну дружину русичів, яка допомагає Візантії у боротьбі з печенігами.
- 1092 — Похід князя Василька спільно з половцями в Польщу. Смерть Василькового брата Рюрика — князя Перемишльського.
- листопад
1097 — З'їзд князів у Любечі. Перша письмова згадка про Теробовлю в Іпатіївському літописі. Осліплення князя Василька.
- березень
1098 — Володар Ростиславич обложив Давида Ігоревича в Бужеську /тепер м.Буськ Львівської обл./ і примусив його звільнити князя Василька.
- весна
1098 — Володар і Василько облягають Володимир.
- квітень
1099 — Василько і Володар Ростиславичі перемагають великого київського князя Святополка на Рожному полі біля Золочева.
- травень
1099 — Ростиславичі в союзі з Давидом Ігоревичем і половцями розбивають війська Святополка й угорського короля Коломана під Перемишлем.
- серпень
1100 — З'їзд князів в Увітичах зобов'язує Василька залишити Теробовль і жити в Перемишлі у Володаря. Ростиславичі ігнорують це рішення.
- 1117 — Володар і Василько Ростиславичі в союзі з Володимиром Мономахом облягають Ярослава Святополковича у Володимирі.

- 1122 — Володар потрапляє в полон до поляків. Василько, заплативши 2000 гривень срібла викупу, визволяє брата.
- 1123 — Володар і Василько в союзі з Ярославом Святополковичем, поляками, уграми і чехами облягають Андрія Володимировича, сина Мономаха, у Володимирі.
- 1124 — Смерть Василька і Володаря Ростиславичів. Початок княжіння Івана та Григорія Васильковичів у Теревовлю і Галичі.
- 1126 — Іван та Григорій Васильковичі беруть участь в усобиці братів Володаревичів на стороні Ростислава, князя перемишльського.
- весна
1138 — Іван та Григорій Васильковичі виступають на стороні київського князя Ярополка Володимировича у його боротьбі з чернігівським князем Всеволодом Ольговичем.
- 1139 — Іван Василькович — князь галицький, та Володимирко Володаревич — князь перемишльський, виступають на стороні київського князя Всеволода Ольговича у його боротьбі з волинським князем Ізяславом Мстиславичем.
- 1141 — Смерть князя Івана Васильковича в Галичі. Володимирко Володаревич об'єднує всю Галичину і переносить свою столицю з Перемишля у Галич.
- осінь
1144 — Протистояння військ великого київського князя Всеволода і галицького князя Володимирка під Теревовлем.
- лютий
1154 — Кривава січа під Теревовлем між військами великого київського князя Ізяслава і галицького князя Ярослава Осмомисла.
- 1209-1210 — Княжіння Ізяслава Володимировича, внука новгородського князя Ігоря Святославича, героя поеми “Слово о полку Ігоревім”, у Теревовлю.
- літо
1210 — Бій князя Ізяслава з угорсько-польськими військами та військами Данила Романовича біля р. Гнізни.

- 1214 — Польський князь Лешко Білий, не взявши Галича, спустошить усе довкола Теревовля, Моклекова і Збаража.
- 1214-1219 — Окупація Галичини Угорщиною. В Теревовлю, як і в інших галицьких містах, розмістилась угорська залога.
- весна 1227 — Угорський король Андрій II на короткий час здобуває Теревовль.
- початок 1241 — Здобуття Теревовля татарами-монголами.
- 1264 — Початок ймовірного княжіння Мстислава, сина Данила Галицького, в Теревовлю.
- 1289 — Початок княжіння Мстислава Даниловича у Володимирі.
- 1340 — Польський король Казимир Великий в числі інших галицьких міст на деякий час здобуває Теревовль.
- 1349 — Казимир Великий окупує Галичину. Теревовль — у складі Польщі.
- 1360 — Будівництво в Теревовлю мурованого замку.
- 1370 — Галичина, а отже й Теревовль, у складі Польщі переходить під владу угорського короля Людовіка I.
- 1372-1378 — Теревовль у складі “Руського королівства” перебуває під управлінням залежного від Угорщини Володислава Опольського.
- 1379-1387 — Перебування в Теревовлю, як і в інших галицьких містах, угорської залоги.
- 1387 — Польська королева Ядвіга та король Ягайло проганяють угорців з Галичини. Теревовль — знову у складі Польщі.
- 1389 — Теревовля одержує Магдебурзьке право.
- 1413 — Перша письмова згадка про Домініканський монастир у Теревовлі та костел св.Миколая при ньому.
- 1415 — Заснування Бартошем Головацьким Нового міста на лівому барезі Гнізни.
- 1425 — Перша письмова згадка про парафіяльний костел св.Трійці.

- 1430 — Боротьба в Теробовлянщині між польською окупаційною владою і русинами — прихильниками литовського князя Свидригайла.
- 1434 — Теробовля стає повітовим містом Руського воєводства.
- 1453 — Татарський напад на Теробовлю та її околиці.
- 1467 — Новий татарський напад.
- 1498 — Напад молдавського господаря Стефана Великого на Теробовлю.
- 1498 — Привілей короля Яна Ольбрахта про звільнення теробовлянських міщан від податків на 8 років.
- 1503 — Напад татар на Теробовлю. Зруйнування монастиря домініканців і костелу.
- 1506 — Привілей, наданий місту королем Олександром.
- 1508 — Напад татар і волохів на Теробовлю.
- 1509 — Привілей польського короля Сигізмунда I.
- 1515 — Напад татар і волохів на Теробовлю.
- 1518 — Привілей Сигізмунда I про звільнення міщан від податків і мит.
- 1534 — Теробовлянський староста Анджей Тенчинський капітально реставрує замок Казимира Великого (фактично будує новий замок).
- 1539 — Привілей Сигізмунда I, яким дозволено магістрату прибутки від продажу горілки використовувати на укріплення і розбудову міста.
- 1550 — Привілей Сигізмунда-Августа про право відбувати щосуботи ярмарки в Теробовлі.
- 1551 — Детальна інвентаризація Теробовлянського замку.
- 1572 — У Теробовлі проведено люстрацію (перепис населення і будівель).
- 1575 — Спустошливий напад татар на Теробовлю.
- 1576 — Дипломом короля Стефана Баторія визначались територія і межі Теробовлі, встановлювався порядок внутріміського життя, надавались нові привілеї і підтверджувалися старі.
- 1576 — Перша письмова згадка про церкву св.Спаса.
- 1594 — Здобуття Теробовлі загонами Наливайка.
- 1614 — Перша письмова згадка про церкву св.Миколая.

- 1617 — Прибуття ченців-кармелітів у Теробовлю.
- 1624 — Спорудження дерев'яного костелу та кляштору кармелітів.
- 1632 — Теробовлянський староста Олександр Балабан будує новий мурований замок на руїнах старого.
- 1635 — Будівництво кам'яного костелу оо. Кармелітів. Перебудова церкви св.Миколая.
- 1637 — Пожежа знищила місто.
- 1637-1648 — Місто відбудовується, обноситься валами і парканом.
- жовтень — Міщани здобувають замок і переходять на сторону Б.Хмельницького.
- 1648 — Перша згадка про церкву св.П'ятниць і церкву св.Покрови.
- 1650 — Перша письмова згадка про Підгорянський монастир.
- 1650 — Страшний голод у Теробовлі.
- 1650 — Король Ян Казимир звільняє місто від податків і мит на 4, а пізніше на 8 років.
- 1652 — Морова зараза, яка здештукувала населення міста.
- 1664 — Люстрація в Теробовлі.
- 1668 — Староста Теробовлі Казимир Маковецький подарував монастирю Кармелітів с.Боричівку.
- 1672 — Король Михайло Вишневецький своїм привілеєм надає парохам теробовлянських церков Успіння, св.П'ятниць, св.Миколая такі права і вольності, як і латинському духовенству.
- 1672 — Напад турків на Теробовлю, під час якого вони нищать місто і здобувають замок.
- 1675 — Невдала довготривала облога замку турецькими військами Ібрагіма Шишмана. Подвиг Софії Хшановської.
- 1688 — Татари пограбували і спалили місто, зруйнували замок.
- 1706 — Під час Північної війни до Теробовлі вступили війська під командуванням О.Меншикова.
- 1720 — Сутичка міщан із власником с.Іванівка Станіславом Шуманчовським.

- 1721 — Морова зараза в Тереховлі.
- 1729 — Август II підтверджує місту давні привілеї.
- 1744 — Август III підтверджує місту давні привілеї.
- 1765 — Станіслав Август підтверджує місту давні привілеї.
- 1765 — Люстрація в Тереховлі.
- 1770 — Морова зараза в Тереховлі.
- 1772 — Перший поділ Польщі. Тереховля підпадає під владу Австрійської імперії.
- 1782 — Тереховля стає повітовим містом Тернопільського циркулу.
- 1789 — Закриття Підгорянського монастиря.
- 1809-1815 — Згідно з Шенбруннським договором, Тереховля входить до складу Росії.
- 1815 — Згідно з рішенням Віденського Конгресу, Тереховля — знову у складі Австрії.
- 1880 — Перша письмова згадка про Товариство тверезості в Тереховлі.
- 1885 — Тереховлю відвідав І.Я.Франко.
- 1886 — Перша письмова згадка про “Читальню” в Тереховлі.
- 1892 — Створення в Тереховлі товариства “Руська бібліотека”.
- 1895 — Заснування позичкової каси “Поміч”.
- 1896 — Через Тереховлю прокладено залізничну колію Тернопіль—Копичинці, що була частиною Галицької залізниці Львів—Чернівці.
- 1903 — Утворення філії “Руського товариства Педагогічного” (з 1910р. — товариство “Рідна школа”).
- жовтень — Заснування Тереховлянської повітової філії товариства “Просвіта”.
- 1903 — Будівництво читальні “Просвіти”.
- 1905 — Відкриття Тереховлянської гімназії.
- жовтень
- 1907
- 1912 — Заснування в Тереховлі Пластового куреня ім.Гетьмана Івана Мазепи.
- 1912 — Заснування філії товариства “Сільський господар”. Будівництво дому українських купців (тепер навчальний корпус Вищого училища культури).

- 1912 — Збудовано будинок каси “Поміч”, який став Народним Домом.
- 23.08.1914 — У Теробовлю вступають російські війська.
- 16.07.1917 — У Теробовлю вступають австрійські війська.
- 03.11.1918 — У Теробовлі встановлюється українська влада. Місто — у складі ЗУНР.
- 03.06.1919 — Теробовлю захоплює польська армія.
- 11.06.1919 — Звільнення Теробовлі військами УГА під час Чортківської офензиви.
- поч. липня — Повторний вступ польської армії у Теробовлю.
- 1919
- 27.07.1920 — Перший вступ більшовиків у Теробовлю.
- 17.09.1920 — Звільнення Теробовлі від більшовиків армією УНР.
- 1922 — Заснування філії “Союзу українок”.
- 1922 — Створення Українського студентського гуртка в Теробовлі.
- 1928 — Побудовано римо-католицький парафіяльний костел св.Петра і Павла.
- 1929 — Біля церкви св.Миколая відкрито пам’ятник воїнам УГА. Відновлено в 1991р.
- 1930 — У Теробовлі побудовано міський стадіон.
- 1931 — Відкриття філії Українського Товариства в Теробовлі.
- 1937 — Побудовано новий шкільний корпус (тепер СШ № 2).
- 1938 — Побудовано відкритий плавальний басейн.
- 17.09.1939 — Другий вступ більшовиків у Теробовлю.
- 10.01.1940 — Теробовля стає районним центром новоутвореної Тернопільської обл.
- 1939 — Відкрито цех ялинкових прикрас. У 1964 р. він стає фабрикою.
- 1940 — У Теробовлі відкрито бібліотечну школу (тепер Вище училище культури).
- 1940 — Відкриття лікарні в Теробовлі.
- 06.07.1941 — Вступ німецько-фашистських військ у Теробовлю.
- 04.06.1943 — Масова страта фашистами євреїв біля с.Плебанівка.

- 23.03.1944 — Звільнення Теробовлі від німецько-фашистських загарбників. Третій вступ більшовиків у Теробовлю.
- 1946 — Почала давати продукцію Теробовлянська взуттєва фабрика.
- 1954 — Встановлення пам'ятника Т.Г.Шевченку в Теробовлі.
- 1959 — До Теробовлянського району приєднано ліквідований Буданівський район.
- 1960 — с.Боричівку адміністративно приєднано до Теробовлянської міської Ради.
- 1962 — До Теробовлянського району приєднано ліквідований Микулинецький район.
- 1962 — Завершено будівництво нового корпусу школи-інтернату (тепер гімназія-інтернат).
- 1963 — До Теробовлянського району приєднано ліквідований Золотниківський район.
- 02.06.1965 — с.Сади адміністративно приєднано до Теробовлянської міської Ради.
- 1973 — Завершено будівництво заводу сухого знежиреного молока.
- 1982 — Завершено будівництво нового корпусу СШ № 1.
- 1986 — Початок газифікації Теробовлі.
- 1989 — Побудовано новий навчальний корпус школи для дітей з фізичними вадами.
- 24.11.1989 — У Теробовлі створено осередок Народного Руху України.
- 1990 — Зареєстровано громаду Української греко-католицької церкви у Теробовлі.
- 25.05.1990 — Над міською ратушею піднято синьо-жовтий прапор.
- 15.07.1990 — Засновано перший у краї демократичний часопис “Воля”.
- 22.07.1990 — Створення осередку Української республіканської партії у Теробовлі.
- 22.09.1990 — На Всеукраїнській конференції уповноважених ДемПУ у Теробовлі проголошено заснування Демократичної партії України, а часопис “Воля” став її центральним друкованим органом.

- 09.03.1991 — Реконструйовано сквер на майдані Т.Г.Шевченка. Освячено пам'ятник Кобзареві на новому місці.
- 09.04.1991 — У Теробовлі зареєстровано громаду Української автокефальної православної церкви. У приміщенні монастиря оо. Кармелітів переведено з Тернополя Духовну семінарію УАПЦ.
- 30.06.1991 — Відновлено діяльність “Союзу українок” у Теробовлі.
- 17.08.1991 — Утворення Спільки репресованих у Теробовлі.
1992 — Зареєстровано громаду католицької церкви у Теробовлі.
- 24.06.1992 — Відновлено міське об'єднання товариства “Просвіта”.
- 27.08.1992 — Відновлено Теробовлянське районне об'єднання товариства “Просвіта”.
- 24.08.1993 — Створення у Теробовлі Братства ОУН — УПА.
- 30.01.1994 — Створення Теробовлянської районної Спільки краєзнавців.
- 01.09.1994 — Відновлення гімназії у Теробовлі.
1996 — Створення районного і міського проводів Конгресу української інтелігенції.
- 05.-07.07.1997 — Урочисте відзначення 900-ліття м. Теробовлі. Відкриття й освячення пам'ятника князю Васильку Теробовлянському.

2. ГОВОРИТЬ СТАТИСТИКА

Роки	Кількість будинків	і	жителів у Теробовлі
1572	— 248 будинків		
1616	— 201 будинок		
1664	— 24 будинки (результат воєнних дій і морової зарази 1652р.)		
1765	— 335 будинків		
1777	— 395 будинків,		420 родин (близько 2 тис.жителів)
1857	—		4817 чоловік
1866	— 908 будинків,		1100 родин (4886 чоловік)
1900	—		7409 чоловік

1910	—	9075 чоловік
1921	—	7015 чоловік
1931	—	7840 чоловік
1936	—	7739 чоловік
1959	—	6,3 тис. чоловік (без Садів)
		9,2 тис. чоловік (з Садами)
1971	—	10,9 тис. чоловік
1981	—	12,7 тис. чоловік
1991	—	14,5 тис. чоловік
1994	—	15,8 тис. чоловік
1997	—	15,3 тис. чоловік

3. ЩО? ДЕ? ЯК?

Автостанція	— вул.Князя Василька, 75	— тел. 2-17-71
Аптека №55	— вул.М.Парашука, 2	— тел. 2-15-59
Аптечний пункт	— вул.І.Мазени, 1	— тел. 2-24-35
Ветеринарна аптека	— вул.Т.Шевченка, 51а	— тел. 2-17-85

АТЕЛЬЄ

“Індтрикотаж”	— вул.Князя Василька, 178	— тел. 2-15-88
мод	— вул.Князя Василька, 152	— тел. 2-17-63
Телевізійне	— вул.Князя Василька, 87	— тел. 2-13-42

База відпочинку виробничого об'єднання “Ватра”		— тел. 2-17-82
--	--	----------------

Банк “Україна”	— вул.Князя Василька, 116	— тел. 2-17-74 2-10-48
----------------	---------------------------	---------------------------

Ощадний банк	— вул. Князя Василька, 104	— тел. 2-13-58
--------------	----------------------------	----------------

БІБЛІОТЕКИ

для дорослих	— вул.Князя Василька, 105	— тел. 2-22-44
для дітей	— вул.Покрівка, 2	— тел. 2-10-64

Будинок дитячої творчості	— вул.Т.Шевченка, 26	— тел. 2-15-72 2-23-21
---------------------------	----------------------	---------------------------

Будинок культури	— вул.Князя Василька, 111	— тел. 2-19-80
Військовий комісаріат	— вул.Т.Шевченка, 16	— тел. 2-13-36
Взуттєва майстерня	— вул.Князя Василька, 152а	
Готель “Старт”	— вул.22 Січня, 87	— тел. 2-13-72

ДИТЯЧІ САДКИ

“Ромашка”	— вул.М.Паращука, 16а	— тел. 2-16-86
“Сонечко”	— вул.М.Паращука, 16	— тел. 2-19-60
Друкарня	— вул.Ів.Франка, 1	— тел. 2-12-96

ЗАВОДИ

Консервний	— вул.Січових Стрільців, 26а	— тел. 2-14-64, 2-10-62
Сухого знежиреного молока	— вул.Січових Стрільців	— тел. 2-14-57, 2-19-51
Цегельний	— вул.Підзамче, 113	— тел. 2-15-69, 2-11-79
З а г с	— вул.Т.Шевченка, 8	— тел. 2-19-65
Залізнична станція	— вул.Привокзальна, 1	— тел. 2-16-96
Кар’єр	— с.Застіноче	— тел. 2-29-03
Кафе “Калина”	— вул.Князя Василька, 92	
Кафе “Турист”	— вул.Князя Василька, 75	
Кінотеатр ім. Т. Шевченка	— вул.Т.Шевченка, 3	— тел. 2-17-79, 2-13-39
Колгоспний ринок	— вул.М.Паращука, 7	— тел. 2-15-62

КОМБІНАТИ

Комунальних підприємств	— вул.Січових Стрільців, 63	— тел. 2-17-70
Побутового обслуговування	— вул.Князя Василька, 152а	— тел. 2-12-74

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ

Греко-католицька церква	— вул.Т.Шевченка	— тел. 2-14-98
Католицький костел	— вул.Князя Василька, 111	
Молитовний будинок євангелістів	— вул.Т.Шевченка	
Українська автокефальна православна церква	— вул.Т.Шевченка	— тел. 2-13-83

ЛІКУВАЛЬНІ ЗАКЛАДИ

Районна лікарня	— вул.Січових Стрільців, 25	— тел. 2-16-61, 2-17-91
Районна поліклініка	— вул.І.Мазепи, 1	— тел. 2-10-73, 2-20-36
Стоматологічна поліклініка	— вул.Князя Василька, 81	— тел. 2-14-50

МАГАЗИНИ

Гастроном	— вул.Князя Василька, 97	— тел. 2-12-04
Господарські товари	— пл.Ринок	
Книжковий	— вул.Князя Василька, 95	
“Меблі”	— пл.Ринок	
“Оптика”	— вул.Т.Шевченка, 5	— тел. 2-21-95

Міська Рада народних депутатів	— вул.Т.Шевченка, 8	— тел. 2-14-62, 2-19-94
--------------------------------	---------------------	----------------------------

МОЛОДІЖНІ ТАБОРИ

“Зорепад”	— с.Струсів	— тел. 2-29-38
“Орлятко”	— м.Теребовля	— тел. 2-14-52
“Пролісок”	— с.Долина	— тел. 2-18-01
“Промінь”	— с.Долина	— тел. 2-12-12
“Червона калина”	— с.Дружба	— тел. 2-23-96

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ

Вище училище культури	— вул.Т.Шевченка, 1	— тел. 2-17-54, 2-14-63
Гімназія-інтернат	— вул.Застіноцька, 41	— тел. 2-64-49, 2-23-73
Духовна семінарія Української право- славної церкви	— вул.Т.Шевченка	— тел. 2-13-67
Музична школа	— вул.Т.Шевченка, 26	— тел. 2-16-71
СШ № 1	— вул.Січових Стрільців, 51а	— тел. 2-10-56, 2-12-02
СШ № 2	— вул.Січових Стрільців, 28	— тел. 2-13-76
СШ № 3	— вул.Т.Шевченка, 188	— тел. 2-20-39
Спортивна школа	— вул.Князя Василька, 106	— тел. 2-13-73
Школа-інтернат для дітей з фізичними вадами	— вул.Т.Шевченка, 26	— тел. 2-12-22
Народний суд	— вул.С.Наливайка, 6	— тел. 2-19-57
Нотаріальна контора	— вул.Князя Василька, 108	— тел. 2-17-64
Перукарня	— вул.Князя Василька, 102	— тел. 2-14-93
Пожежна частина	— вул.С.Наливайка, 2	— тел. 2-16-54

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Братство вояків УПА	— вул.Князя Василька, 112	
Демократична партія України	— вул. Т.Шевченка, 21	— тел. 2-27-60
Конгрес української інтелігенції	— вул. Князя Василька, 104а	— тел. 2-19-03
Районна Рада Народного Руху України	— вул.Т.Шевченка, 8	— тел. 2-21-96
Українська республі- канська партія	— вул.Князя Василька, 104а	— тел. 2-24-51
Спілка політв'язнів і репресованих	— вул.Князя Василька, 112	
Районна спілка краєзнавців	— вул.Князя Василька, 104а	— тел. 2-19-03

Прокуратура	— вул.22 Січня, 14	— тел. 2-13-43, 2-12-90
Ресторан “Високий Замок”	— вул.Князя Василька, 97	— тел. 2-17-03, 2-23-84
Районний вузол зв'язку	— вул.Т.Шевченка, 13	— тел. 2-20-70, 2-24-64, 2-22-07
Телеграфно-теле- фонна станція	— вул.Застіноцька, 41а	— тел. 2-10-00
Довідкове бюро		— тел. 09
Стіл замовлень МТС		— тел. 07

РАЙОННІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Районна держ- адміністрація	— вул.Князя Василька, 104 а	— тел. 2-12-78,
Районна Рада народ- них депутатів	— вул.Князя Василька, 104а	— тел. 2-16-78, 2-23-63
Відділ внутрішніх справ	— вул.Січових Стрільців, 13	— тел. 2-12-45, 02
Відділ культури	— вул.Князя Василька, 104а	— тел. 2-23-93, 2-13-81
Відділ позавідомчої охорони	— вул.І.Мазени, 5	— тел. 2-11-91
Відділ соціальної допомоги	— вул.Князя Василька, 88	— тел. 2-28-30
Відділ освіти	— вул.І.Франка, 3	— тел. 2-15-96, 2-18-05
Відділ управління Служби безпеки України	— вул.Січових Стрільців, 13	— тел. 2-16-45
Відділ у справах молоді	— вул.Князя Василька, 104а	— тел. 2-12-51
Фінансовий відділ	— вул.Князя Василька, 79	— тел. 2-18-65, 2-18-73
Районна електро- мережа	— вул.Покрівка, 3	— тел. 2-13-34, 2-13-35

Районний державний центр зайнятості — вул.Князя Василька, 112 — тел. 2-11-43
 Районне споживче товариство — провул.Князя Василька, 6 — тел.2-13-64
 Студія районного радіомовлення — вул.Князя Василька, 104а — тел. 2-16-70
 Податкова інспекція — вул.Т.Шевченка, 26 — тел. 2-20-44
 Пенсійний фонд — вул.Князя Василька, 104а — тел. 2-24-30,
 2-18-94

РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТ

“Воля” — вул.Князя Василька, 104а — тел. 2-18-09,
 2-18-87

“Теребовлянські вісті” — вул.І.Франка, 1 — тел. 2-11-42

Станція юних техніків — вул.Т.Шевченка — тел. 2-12-85

ФАБРИКИ

Взуттєва — вул.Застіноцька, 2 — тел. 2-15-60,
 2-22-20

Ялинкових прикрас — вул.Т.Шевченка, 3 — тел. 2-12-98,
 2-15-33

Юридична консультація — вул.С.Наливайка, 6 — тел. 2-15-53

4. НАЗВИ ВУЛИЦЬ
 (колишні і теперішні)

№№	Колишня назва	Теперішня назва
1.	вул.Байдукова	вул.М.Грушевського
2.	вул.Будьонного	вул.С.Наливайка
3.	вул.Василька	провул.Князя Василька
4.	вул.Ворошилова	вул.Зазамче
5.	вул.Галана	вул.Ф.Маковського
6.	вул.Горького	вул.Стрімка
7.	вул.Дзержинського	вул.М.Бойчука
8.	вул.Жовтнева	вул.Й.Гірняка

9.	вул.Калініна	вул.М.Крушельницького
10.	вул.Комарова	вул.П.Орлика
11.	вул.Комсомольська	вул.Ю.Миколаєнко
12.	парк “Комсомольський”	парк “Молодіжний”
13.	вул.Котовського	вул.Г.Коссака
14.	вул.Леніна	вул.Князя Василька
15.	пл.Леніна	пл.Т.Шевченка
16.	вул.Ломоносова	вул.В.Щурата
17.	вул.Островського	вул.В.Гжицького
18.	вул.1 Травня	вул.І.Мазепи
19.	вул.Піонерська	вул.М.Парашука
20.	вул.Радянська	вул.Покрівка
21.	вул.Сакко	вул.Родини Юрчаків
22.	вул.17 Вересня	вул.22 Січня
23.	вул.Суворова	вул.Е.Мандичевського
24.	вул.Тухачевського	вул.В.Навроцького
25.	вул.Чапаєва	вул.Г.Хоткевича
26.	вул.Червоноармійська	вул.Січових Стрільців
27.	вул.60-річчя Жовтня	вул.М.Зарицького
28.	вул.Щорса	вул.О.Довбуша

Автори висловлюють глибоку вдячність колективам, які надали фінансову допомогу для видання цієї книжки:
Кобиловолоцького спиртозаводу (директор Фастовець Микола Петрович)—500 грн., селянської спілки “Єдність” с. Могильниця (голова Мацьків Михайло Павлович)—140 грн.,
Теребовлянського комбінату хлібопродуктів (директор Кучер Андрій Іванович)—300 грн., Львівської НВФ “Орус” (директор Кратюк Петро Броніславович)—200 грн.,
Теребовлянського відділення агропромбанку “Україна” (керуючий Левкевич Костянтин Микитович)—250 грн.,
Теребовлянського заводу сухого знежиреного молока (директор Галушак Ілля Павлович)—200 грн.,
Теребовлянської фірми “Аква віта” (директор Попко Василь Петрович), Теребовлянського районного споживчого товариства (голова Яворський Роман Антонович)—150 грн., Теребовлянського малого підприємства “Ірена” (директор Марцінів Теодор Іванович), Микулинецького ВАТ “Бровар” (директор Троян Степан Матвійович)—300 грн.

ЛІТЕРАТУРА

- Андреотти Д.* Архієпископ Сліпий // Тернопіль вечірній. 1990. 12 серп.
- Аркас М.* Історія України. К., 1990.
- Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья: Раннеславянский и древнерусский периоды. К., 1990.
- Бакун В.* Кобиловолоки. Чортків, 1994.
- Баліцька М.* Але прийде літо... // Ровесник. 1990. 28 жовт.
- Баран Г.* Над Стрипою. Львів, 1981.
- Барвинський О.* Історія Руси. Львів, 1982.
- Білокінь С., Бойчук М.* Проблеми монументалізму // Пам'ятки України. 1988. № 2.
- Бредун Д.* Подвиг льотчиків // Трудова слава. 1986. 26 квіт.
- Брездень М., Михальська Л.* І торкається серця струна // Тернопіль. 1991. № 1.
- Бубній П.* Лесь Курбас і Йосип Гірняк: Долі і ролі // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль. 1995.
- Бурма В.* Берегами Серету. Львів, 1979.
- Бурма В.* Повернення Бойчуків // Вільне життя. 1992. 3 листоп.
- Ведуть в Зарваницю дороги. Тернопіль, 1995.
- Весна Х.* Шукав золото української душі // Вільне життя. 1990. 7 листоп.
- Вівчар П.* Корсунський полковник Нестор Морозенко // Галицька брама. 1996. Січ.
- Возняк М.* Історія української літератури. Т.1. Львів. 1992.
- Вуйцик В.* Чудотворна ікона Богоматері Тербовлянської // Галицька брама (Львів). 1996. Січ.
- Гайдукевич Я.* Боронив хлопську долю // Вільне життя. 1996. 23 січ.
- Гайдукевич Я.* Не перервати б духовності нитку // Свобода. 1996. 18,23 січ.
- Герета І.* В Гусятині над річкою // Вільне життя. 1996. 5 січ.
- Герета І.* Художники Тернополя // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль, 1995.
- Герман О.* Діяльність "Просвіти" на Поділлі між двома світовими війнами: /1914-1939/ // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль, 1995.
- Гнаткевич Б.* Українські січові стрільці. Львів, 1990.

- Голубець М. Тербовля. Львів, 1927.
- Гринда М. Наш край в 1907-1917 рр. // Вісник відділу народної освіти Тербовлянського райвиконкому (Тербовля). 1991. № 5.
- Грицак П. Галицько-Волинська держава. Галич, 1995.
- Грушевський М. Історія української літератури. Т.2. К., 1993.
- Грушевський М. Історія України-Руси. Т.1-VIII. К., 1991-1995.
- Губ'як В., Носатий М. Княже місто в піснях і легендах // Тернопіль'я'95: [Реґіон.річник]. Тернопіль, 1995.
- Гулько Я. Хресний шлях патріарха // Вільне життя. 1992. 15 лют.
- Демченко В., Герета І. Тербовля. Львів, 1971.
- Денисова Л. Наш край в XVI — 1-й пол. XVII ст. // Вісник відділу народної освіти Тербовлянського райвиконкому (Тербовля). 1991.
- Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991.
- Дуда І. Тернопільщина літературна. Тернопіль, 1990.
- Енциклопедія українознавства. Т.1-5. Львів, 1993-1996.
- Зарваниця. Тернопіль, 1993.
- З історії Тернопільщини. Тернопіль, 1990.
- Зборівський Р. Повертаються імена // Трудова слава. 1978. 24 серп.
- Золотий Б. Відроджена "Просвіта" // Галицька брама. 1996. Січ.
- Зубрицький Денис. Аноним Гнезенский и Иоанн Длугошь. Львов, 1855.
- Зубрицький Денис. История древнего Галичско-Русского княжества. Львов, 1852.
- Иловайський Д. Княжий періодъ Украины-Руси. Т.1. Тернопіль, 1896.
- Ільницький В. Стародавня Тербовля. Львів, 1962.
- Історія міст і сіл УРСР. Львівська обл. К., 1968.
- Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. К., 1973.
- Качкан В. Цвіт забутих орхідей // Друг читача. 1991. 29 трав.
- Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. К., 1984.
- Крип'якевич І. Ярослав Осьмомисл. Львів, 1937.
- Ковальчук М. Тербовлянський замок // Галицька брама. 1996. Січ.
- Кришук М. Про село Заздрість // Русалка Дністрова. 1996. Січ.
- Куликівський А. Про краєзнавство Тербовлянщини // Галицька брама. 1996. Січ.

- Куликівський А., Луцишин Й.* Пам'ятки Теробовлянщини // Галицька брама. 1996. № 10.
- Купчинський О.* Топоніміка сіл Теробовлянщини // Галицька брама. 1996. № 10.
- Кушнерик Г.* Вікна віри і надії // Вільне життя. 1988. 17 верес.
- Кушнерик Г.* Дивосвіт Остапа Пасіки // Воля. 1995. 27 січ.
- Кушнерик Г.* Нелегкий шлях до пізнання роду нашого // Галицька брама. 1996. № 10.
- Кушнерик Г.* Талановитий селекціонер // Воля. 1993. 14 лип.
- Литвин М.* У світ великий і чудовий // Трудова слава. 1979. 25 серп.
- Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрілецтва. Львів, 1990.
- Література до знаменних і пам'ятних дат Тернопільщини на 1996 рік: Біографічний список. Тернопіль, 1995.
- Літературно-мистецький додаток до часопису "Воля": Адріан Іванчук (Теробовля). 1993. Жовт.
- Літературно-мистецький додаток до часопису "Воля": Михайло Бойчук (Теробовля). 1992. Жовт.
- Літературно-мистецький додаток до часопису "Воля": Михайло Паращук (Теробовля). 1993. Груд.
- Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. К.: Дніпро, 1989.
- Лоза Ю.* Скільки років Теробовлі і Микулинцям // Свобода. 1993. 6 лип.
- Луговик І.* Співак з Гвардійського // Трудова слава. 1989. 2 листоп.
- Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника Національної Академії наук України. Відділ рукописів. Фонд Баворовських, № 719/11.
- Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника Національної Академії наук України. Відділ рукописів. Фонд Чоловського, № 244/1.
- Мазур О., Чайка Р.* Політична незалежність Теробовлі за перших Ростиславичів // Галицька брама. 1996. № 10.
- Малевиц А.* Морозенко в історії і мистецтві // Трудова слава. 1989. 22 серп.
- Мартинчук М.* Сонячний весь, молодий // Трудова слава. 1983. 20 серп.
- Матейко Р., Мельничук Б.* Военними дорогами синів Галичини. Тернопіль, 1991.

- Медведик П.* Літературно-музична мандрівка по Тернопільщині // Вільне життя. 1985. 1 серп.
- Медведик П.* Маєстро Богдан Іваноньків //Тернопілля'95/: [Регіон. річник]. Тернопіль, 1995.
- Мельничук Б.* Дуже потрібний нам був той чоловік // Тернопіль. 1993. № 2.
- Михайлюк Д.* Семиківська битва // Галицька брама. 1996. № 10.
- Михайлюк Д.* Стрипа в історії січового стрілецтва // Воля. 1994. 20 серп., 3,17 верес.
- Михайлюк М.* Роль товариства “Просвіта” в розвитку української культури на Теробовлянщині // Воля. 1993. 4 груд.
- Невідома війна // Відродження. 1990. 2 листоп.
- Овчинников О.* Теробовль за Ростиславичів // Галицька брама. 1996. № 10.
- Ониськів М., Гаврилюк П.* Брати Гжицькі. // Тернопілля'95: [Регіон. річник]. Тернопіль, 1995.
- Пастернак Я.* На Теробовлянському замку // Діло. 1931. 10 верес.
- Пастух Р.* Вулицями старого Дрогобича. Львів, 1991.
- Пасько Я.* Пам'ять серця // Вільне життя. 1986. 3 серп.
- Петегирич В.* Лев Чачковський — дослідник княжої Теробовлі // Галицька брама. 1996. № 10.
- Підгаєцька земля. Детройт, 1980.
- Підкова І., Шуст Р.* Довідник з історії України. Т.1-2. К., 1993, 1995.
- Полонська-Василенко Н.* Історія України. Т.1. К., 1993.
- Природа Тернопільської області. Львів, 1979.
- Пришляк Р.* Літопису невелемовний звіт // Вільне життя. 1988. 27 лют.
- Ріпко О.* Подих вічності // Культура і життя. 1990. 4 листоп.
- Ріпко О.* У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ століття. Львів: Каменярь, 1996.
- Русанов В.* Мар'ян Крушельницький: Біограф. повість. К.: Молодь, 1985.
- Сварник І.* Герб міста Теробовлі // Галицька брама. 1996. № 10.
- Сивак І.* Від Зарваниці до Люрду. Тернопіль, 1996.
- Ситник О.* До археологічної карти землі Теробовельської // Галицька брама. 1996. № 10.
- Сліпа О.* (дочка). Ольга Сліпа — перша українська перекладачка Шарлотти Бронте. // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль, 1995.

- Сліпа О.* Про проект туристичного маршруту “Теребовлянська земля” // Воля. 1993. 17 лют.
- Слободян М.* Завжди попереду // Трудова слава. 1979. 9 трав.
- Смалига М.* Теребовля в 40-60-х роках ХХ ст. // Галицька брама. 1996. № 10.
- Снітовський І., Стефанкевич М.* Історія Теребовлі: Рукопис. матеріали.
- Снітовський О.* ... Згубити мене несила, бо маю корінь і крила!.. // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль, 1995.
- Степовик Д.* Кардинал // Літературна Україна. 1992. 20 лют.
- Степовик Д.* Художниця Христина Дохват // Воля. 1994. 30 верес.
- Стрийковський М.* Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі // Дзвін. 1990. № 1-4.
- Теребовлянська земля. Нью-Йорк:Париж:Сідней:Торонто, 1968.
- Теребовлянщина: Історія, культура, традиції: Матеріали Першої науково-практичної конференції. Теребовля, 1993.
- Теремко В.* Я молодий нащадок Прометея // Трудова слава. 1978. 24 серп.
- Тернопіль: Погляд крізь століття. Тернопіль, 1992.
- Тимощук Б.* Теребовлі — 1100 років // Трудова слава. 1986. 23 серп.
- Товариство “Взаїмна поміч українського вчителства”: 1905-1930. Львів, 1932.
- Томашівський С.* Українська історія // Великий неспокій. К., 1993.
- Українська літературна енциклопедія. Т.1-2. К., 1988, 1990.
- Устияновичі: батько і син // Культура і життя. 1991. 14 верес.
- Ханас В.* Початки преси на Тернопільщині // Тернопілля'95: [Регіон. річник]. Тернопіль. 1995.
- Хома В.* Дослідниця рукописів Каменяра // Трудова слава. 1986. 6 верес.
- Хома В.* Їхав хор до Теребовлі // Вільне життя. 1988. 7 листоп.
- Хома В.* Кілька штрихів до портрета Григорія Цимбали // Тернопілля'95: [Регіон.річник]. Тернопіль. 1995.
- Хома В.* Ксеня з “Вишневого саду” // Вільне життя. 1986. 7 черв.
- Хома В.* Пам'ятають у Багатківцях // Вільне життя. 1993. 11 черв.
- Художники Тернопільщини // Тернопіль. 1994. № 2-3.
- Чайковський М.* Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів, 1977.
- Чайковський О.* Коли ж засноване наше місто? // Трудова слава. 1988. 7 черв.

Чачковський Л. Княжий город Теробовль // Життя і знання (Львів). 1992.

Чернихівський Г. Його співавтором був Парашук // Тернопілля'95: [Реґіон.річник]. Тернопіль, 1995.

Чорніта Я. Про теробовлянських ремісників // Теробовлянські вісті. 1996. 29 черв., 12 лип.

Шкраб'як П. Про видатних людей Теробовлянщини // Галицька брама. 1996. № 10.

Шурат-Глуха В. Із Франкової когорти // За вільну Україну. 1991. 4 серп.

Янків В., Шумська В. Не одні хани у полон мене брали // Вільне життя. 1992. 11 лист.

Bajger J. Powiat Trembowelski. Lwów, 1899.

Czołowski A. Zamek Trembowelski. Lwów, 1935.

Kunzek T. Ziemia Podolska. Tarnopol, 1935.

Missona K. Przewodnik po Trembowli. Trembowla, 1930.

Muzeum: Rocznik XXV. Lwów, 1909.

Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. Tarnopol, 1928.

Starożytna Polska. I.II. Warszawa, 1845.

Szetelnicki W. Trembowla — kresowy bastion wiary i polskości. Wrocław, 1992.

З М І С Т

Переднє слово

4

I. КРІЗЬ ГОМІН ВІКІВ

1. Найдавніші часи Теробовельщини	5
2. Княжий Теробовль	11
3. Повідають мури замку	53
4. Середньовіччя	59
5. Буремне ХХ століття	89

II. ПОДОРОЖІ ВУЛИЦЯМИ МІСТА

1. Під замком	100
2. Від мосту до мосту. Середньовічні вали	106
3. Навколо Кам'янецької брами	113
4. Теробовлянські церкви	123
5. Під крилом "Просвіти"	132
6. По дорозі на Плебанівку	142
7. До Плянтів. Теробовлянське шкільництво	147
8. Святоспаська обитель	154
9. І знову до замку	160

III. "СЕЛО НА НАШІЙ УКРАЇНІ — НЕНАЧЕ ПИСАНКА СЕЛО"

1. В гості до земляків Мар'яна Крушельницького	164
2. Буданівська давнина. Є таке село Кобиловолоки	171
3. На батьківщину Бойчуків	186
4. "Ой Морозе-Морозенку"	197
5. Сивочолий Микулин	201
6. Земля духовних пастирів, письменників і вчених	208
7. Струсівські зустрічі: Й. Сліпий, Й. Гірняк, М. Парашук, С.Будний	216
8. Ведуть дороги в Зарваницю. Український Люрд	244
9. Стрипа — ріка стрілецької слави	260
Замість післямови	271

IV. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВИЙ ВІДДІЛ

1. Хронологія історії міста Теробовлі	272
2. Говорить статистика	280
3. Що? Де? Як?	281
4. Назви вулиць (колишні і теперішні)	286

Література

288

Науково-популярне видання

**Г о р о д и с ь к и й Леон Леонович
З і н ч и ш и н Ігор Ілліч**
МАНДРІВКА ПО ТЕРЕБОВЛІ І ТЕРЕБОВЛЯНЩИНІ
Історичний нарис-путівник

Редактор *А.І.Шулежко*
Художній редактор *Л.В.Прийма*
Технічний редактор *В.І.Франчук*
Коректор *О.В.Кріль*

Фото І.Романського, Н.Хвалибоги,
з архівів авторів та видавництва,
а також фоторепродукції з різних видань

Здано на складання 17.01.97. Підписано до друку 1.07.97.
Формат 60х84 1/16 Папір офс. №1. Гарнітура Тайме
Офсетний друк. Умов. друк. арк. 17,21+44 вкл. Умов. фарбовідб. 23,21
Обл.-вид. арк. 18,2+5,48 вкл. Тираж 2000 пр. Замовлення № 90

Видавництво "Каменяр". 290000 Львів, Підвальна, 3
Білоцерківська книжкова фабрика.
256400, Біла Церква, Леся Курбаса, 4.

Городиський Л., Зінчишин І.
Г70 Мандрівка по Тереховлі і Тереховлянщині: Істор. нарис-
путівник / Худож. оформл. В. І. Сави. — Львів: Каменяр, 1998.
— 294 с., 44 арк. іл.

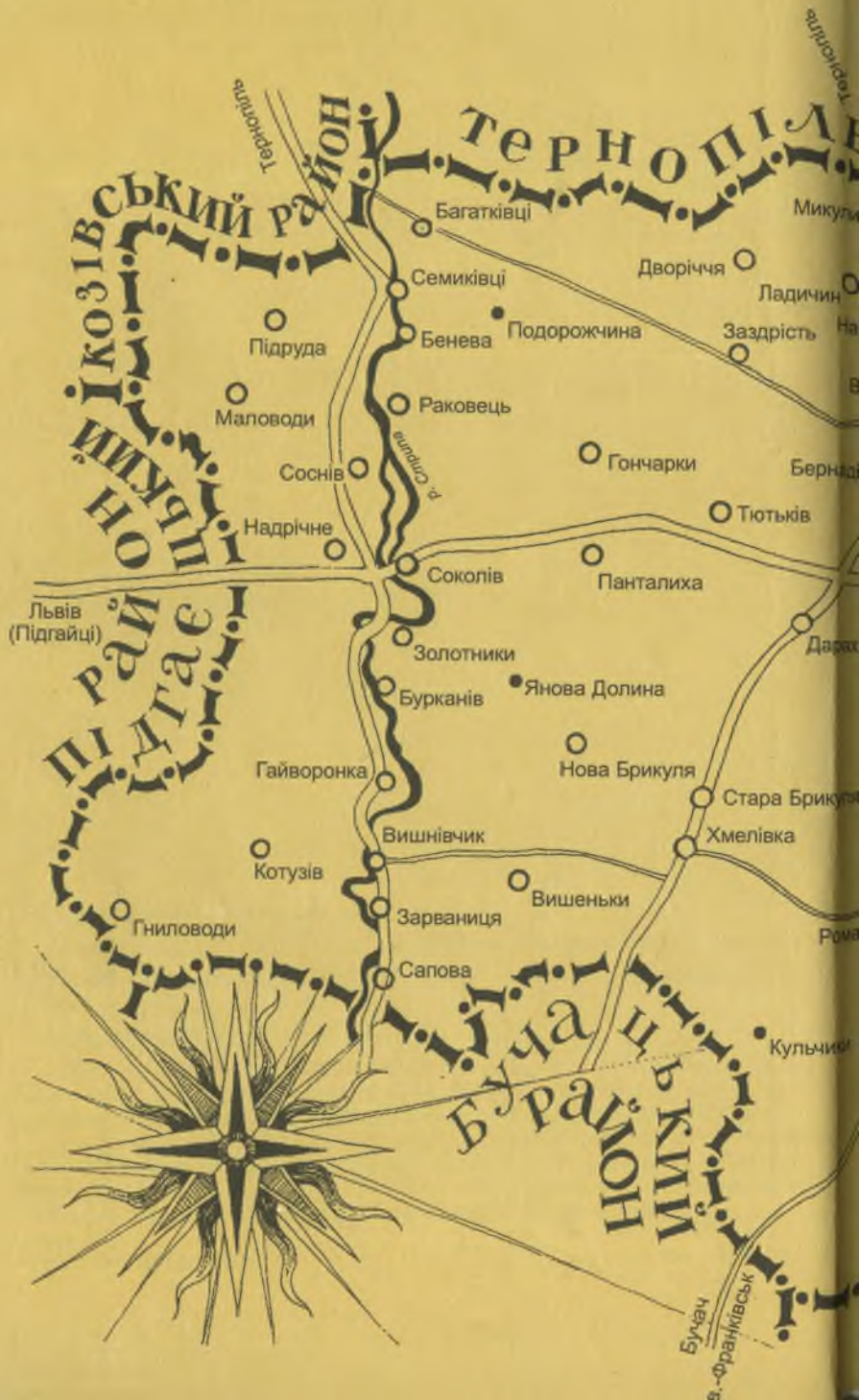
ISBN 966-7255-01-8

Книга допоможе дізнатися багато цікавого з давньої історії княжої Тереховлі і краю, ознайомить із сучасним їх життям — пам'ятками архітектури, природи, з працею і творчістю славних синів і дочок цієї благодатної землі.

Автори послуговувалися як архівними та документальними матеріалами, так і розповідями старожилів, систематизували найрізноманітнішу літературу, що торкається даної теми. Без сумніву, це видання зацікавить не тільки тереховлянців, тернопольян, а й усіх, хто вважає себе патріотом України.

Г 0503020902-022 Без оголошення

ІКОЗІВСЬКИЙ РАЙОН

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

ШПЕКІВСЬКИЙ РАЙОН

ПІДГАЙСЬКИЙ РАЙОН

БУЧАЧЬКИЙ РАЙОН

ФРАНКІВСЬКИЙ РАЙОН

Багатківці

Семиківці

Підруда

Бенев

Подорожчина

Раковець

Гончарки

Соколів

Панталиха

Золотники

Бурканів

Янова Долина

Гайворонка

Нова Брикуля

Стара Брикуля

Хмелівка

Вишнівчик

Котузів

Вишеньки

Зарванця

Сапова

Гниловоди

Дворіччя

Ладичин

Заздрість

Бернадів

Тютків

Дархів

Кульчин

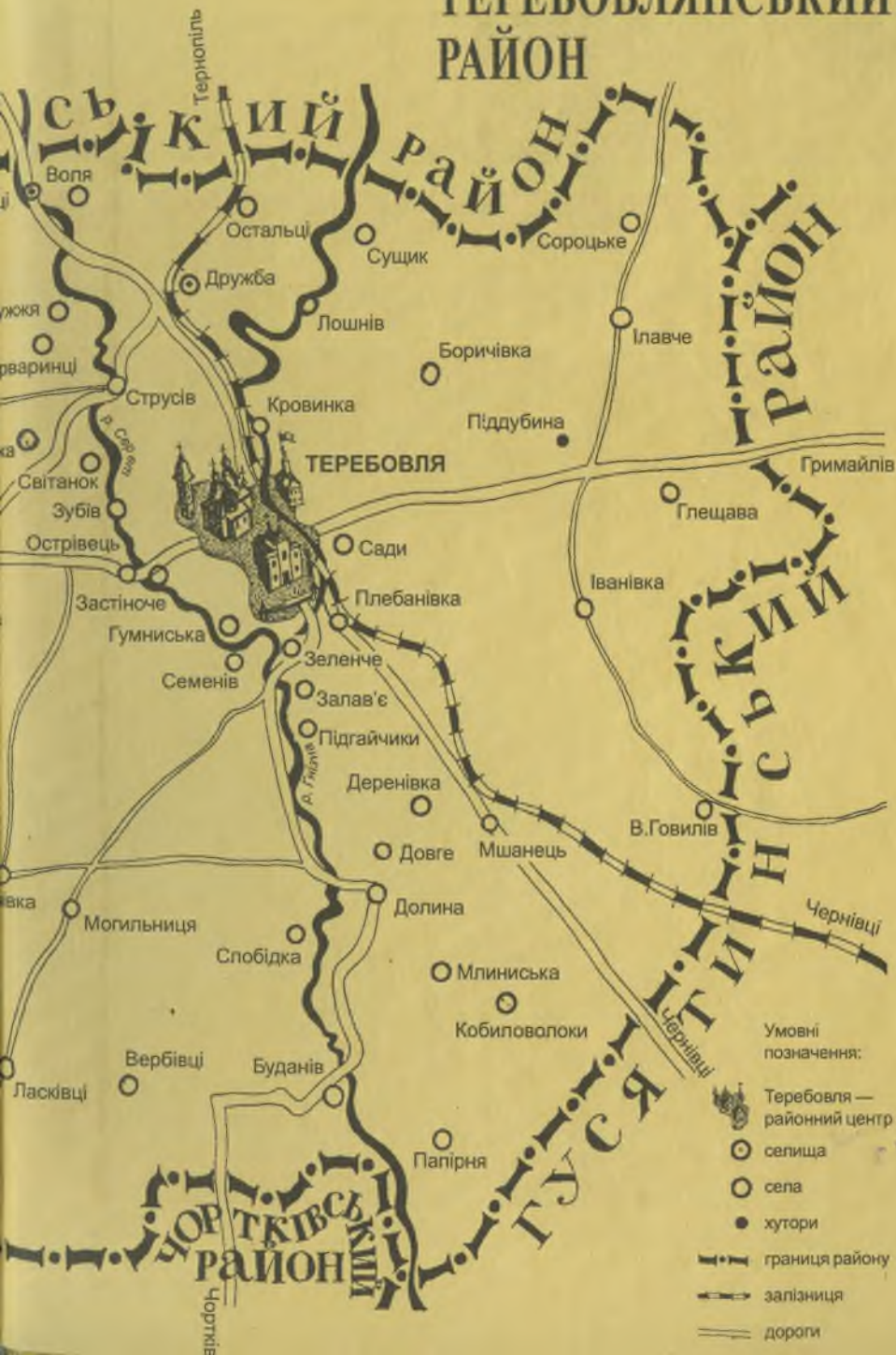
Тернопільський канал

Сілиця

Бучач

Франківський

ТЕРЕБОВЛЯНСЬКИЙ РАЙОН

ISBN 966-7255-01-8